

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

54
2008

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Mati Erelt

54
2008

Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2009

Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 54 (2008)

Toimetuskolleegium: Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turku/Tartu), Arvo Krikmann (Tartu),
Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Raimo Raag
(Uppsala), Kristiina Ross (Tallinn), Seppo Suhonen (Helsinki),
Urmas Sutrop (Tallinn/Tartu), Lembit Vaba (Tampere),
Jüri Viikberg (Tallinn), Tiit-Rein Viitso (Tartu), Eberhard
Winkler (Göttingen)

Toimetus: Mati Erelt peatoimetaja
Tiiu Erelt toimetaja

Toimetuse aadress: Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
telefon 6449331
e-post es@eki.ee

Trükk: trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud *MLA Directory of Periodicals* (Modern Language Association, USA) ja *Linguistics & Language Behavior Abstracts* (LLBA, Cambridge Scientific Abstracts (CSA), USA) andmebaasides, Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafias *Linguistic Bibliography Online* (BL Online). Täistekstid on elektrooniliselt Kesk- ja Ida-Euroopa teadusajakirjade andmebaasis *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL).

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu (2009–2013)”.

© Emakeele Selts

SISUKORD

Tiina Alekõrs

Stilistiliselt markeeritud sõnavara Eesti päevalehtede uudistekstides	9
Stylistically marked vocabulary in the news of Estonian daily newspapers.....	21

Reili Argus

Pstühholingvistiline katse eesti keele objekti käändevahelduse omandamise uurimise meetodina.....	22
Psycholinguistic experiment as method for the research of the acquisition of object case alternation in Estonian.....	43

Mati Erelt

Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles.....	44
Prospective and retrospective in Estonian	53

Enn Ernits

Mihkel Veske uurimustest soome-ugri keelte morfoloogia vallas	54
Concerning the studies by Mihkel Veske [Michael Weske] on Finno-Ugric morphology	71

Tiit Hennoste

<i>Ei ole</i> ja <i>pole</i> kasutus suulises spontaanses eesti keeles	72
Use of negative forms <i>ei ole</i> and <i>pole</i> in spontaneous Estonian interaction	93

Leelo Keevallik

Käskiv kõneviis nõustavas voorus ja vastuste tüpoloogia.....	94
Imperative in complying turns and the typology of answers.....	106

Petar Kehayov

<i>Olema</i> -verbi ellipsisist eesti kirjakeeles	107
On the ellipsis of <i>olema</i> ‘to be’ in Written Estonian	152

Ago Künnap

Läänemeresoome keelte käändelõpu *- <i>n</i> oletusest	153
On the supposition of the case ending *- <i>n</i> in Finnic languages.....	158

Liina Lindström, Mervi Kalmus,

Anneliis Klaus, Liisi Bakhoff, Karl Pajusalu

Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes.....	159
The first person singular reference in Estonian Dialects	184

Pille Penjam

<i>da</i> - ja <i>ma</i> -infinitiiviga konstruktsioonid 17. sajandi kirjakeeles	186
Constructions of <i>da</i> - and <i>ma</i> -infinitives in Old Written Estonian.....	210

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 89. tegevusaasta (2008) (Annika Hussar)	213
--	-----

2008. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Helju Kaal)	219
--	-----

2008. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Helju Kaal)	225
--	-----

Ennemustitsel Mulgimaal (Jüri Viikberg)	234
--	-----

2008. aastal manalatele läinud Emakeele Seltsi liikmed	236
--	-----

In memoriam Mari Must

(Vilja Oja)	237
-------------------	-----

<i>In memoriam</i> Meinhard Laks (Eevi Ross).....	240
<i>In memoriam</i> Elli Riikoja (Tiiu Erelt).....	242
<i>In memoriam</i> Eduard Leppik (Helmi Neetar)	244
<i>In memoriam</i> Paul Alvre (Tiit-Rein Viitso).....	246
<i>In memoriam</i> Salme Nigol (Anu Haak).....	250
Emakeele Seltsi juubilarid 2008. aastal	253
Tiit-Rein Viitso ja Emakeele Selts (Mati Erelt).....	255
Jaak Peebo 75 (Küllü Habicht)	257
Emakeele Seltsi hoolikas perenaine Helju Kaal – juba 50 aastat (Helmi Neetar)	260
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2008	264
Lühendid	269

STILISTILISELT MARKEERITUD SÕNAVARA EESTI PÄEVALEHTEDE UUDISTEKSTIDES

TIINA ALEKÖRS

Annotatsioon. Artiklis analüüsitakse ajakirjanduskeelt. Vaatluse alla on võetud kolm Eestis ilmutat üleriigilist päevalehte – Postimees, Õhtuleht ja Eesti Päevaleht. Vaadeldakse, milliseid stilistiliselt markeeritud sõnu ja väljendeid esineb nende ajalehtede uudistekstides. Samuti analüüsitakse, milliseid tähendusi nad loovad ning kuidas on keelekasutus seotud ühiskonnaga. Ainestiku kogumise esmaseks kriteeriumiks on autori subjektiivne valik. Sõnavara piiritlemisel on kontrollallikana kasutatud „Eesti õigekeelsussõnaraamatut ÕS 2006”. Siinses artiklis on sõna valimisse jäetud siis, kui sellele on lisatud märgend *ARGI*, mis tähistab argikeele sõna, kuid kogutud materjali hulgast on välja jäetud terminite üldkeelsed vasted, mida pole põhjust mitteneutraalseks pidada. Artiklis kirjeldatakse, milline peaks olema traditsiooniline uudis ning kas ja millised päevalehed on neid põhimõtteid järginud. Stilistiliselt markeeritud keelendite analüüsimisel esitatud näited pärinevad kolme nimetatud päevalehe Interneti- ja paberväljaannetest.

Võtmesõnad: sotsiolingvistika, eesti ajakirjanduskeel, uudistekst, tekstianalüüs, stilistika, mitteneutraalne sõnavara

1. Keel ja ühiskond

Siinne artikkel toetub Michael Halliday funktsionaalse grammatika (2004) ideele, mille järgi teksti autor valib teksti koostamisel keelendeid kõigi võimalike hulgast. Keelevalikud mõjutavad tähendusi, mida tekst loob, ning kujundavad ühtlasi tegelikkust. Need valikud olenevad paljudest teguritest.

Kriitilise tekstianalüüsi koolkonna esindajad, kes lähtuvad Halliday keelevalikute põhimõttest, on sidunud keelekasutuse ühiskonna, ideoloogia ja võimusuhetega. Näiteks Norman Fairclough ja Roger Fowler on uurinud seda, kuidas ühiskond avaldub uuritavates tekstides ning kuidas tekstid ise seda mõjutavad. Fairclough' järgi toetutakse keelevalikute tegemisel

ja nende tõlgendamisel teksti formaalsetele tunnustele ehk sellele, mis tekstis vormiliselt olemas on, ning keeleteadmistele, väärtushinnangutele, uskumustele jms, mis on kognitiivsed ning mille olemus oleneb ühiskondlikest oludest.

Keelevalikuid saab analüüsida kolmel tasandil, mis üksteist täiendavad. Esimene on kirjeldustasand, kus vaadeldakse, mis tekstis olemas on; tuvastatakse teksti formaalsed tunnused ja määratletakse need. Tõlgendustasand on seotud keelevalikute tähendustega ning nende tähenduste rolliga ühiskonna kajastamisel ja selle kujundamisel. Seletustasandil püütakse põhjendada keelevalikuid ja nende kaudu loodud tähendusi. Esimene tasand on seotud ainult keelega. Kaks viimast tasandit on seotud ka ühiskonnaga (Fairclough 2001: 20–22).

1.1. Ajakirjaniku keelevalikute seos ajalehega

Fowler, kes on muu hulgas uurinud uudistekste, väidab, et ka uudise koostamisel algab kõik valikutest. Kõigepealt valitakse sündmus ning siis esitatakse sellest teatud osa. See, millised sündmused uudisesse valitakse ja kuidas neid keele kaudu esitatakse, on alati seotud ühiskondlike oludega. Näiteks on uudise autor ehk ajakirjanik palgatud töötama kindla ajalehe heaks, kus on oma ülesehitus, ideoloogia ja piirangud. Kui ajakirjanik kirjutab uudise, siis ta võtab omaks konkreetsele väljaandele omased jooned ning kajastab nii sotsiaalseid, majanduslikke kui ka poliitilisi protsesse, milles ajaleht osaleb (Fowler 1991: 10–23).

Ajalehed on erisuguse vormi ja sisuga. Neid on tavaks liigitada kvaliteet- ja meelelahutuslehtedeks. Tiit Hennoste järgi valivad kvaliteet- ja meelelahutuslehed uudisteks erinevaid sündmusi erinevatel teemadel. Teemavalik oleneb suuresti sellest, mida konkreetsetes ajalehes keskseks peetakse. Kvaliteetlehed on keskendunud majandusele ja poliitikale, meelelahutuslehed tõstavad esiplaanile näiteks sotsiaalsed sündmused, kuritegevuse, spordi jms (Hennoste 2001: 25). Kajastatavad teemad võivad omakorda mõjutada kasutatavat sõnavara. Fowler on toonud esile sellise suundumuse, et kui ajalehes on esiplaanil majandus ja poliitika, siis kajastatakse nendes tekstides poliitikute ja teiste ametiisikute arvamust, mis peegeldub ka sõnavaras. Näiteks võtavad ajakirjanikud sageli automaatselt, isegi alateadlikult asjaosaliste keelepruugi üle. Nii toovad nad tekstidesse võimuasutused ja sealse keelekasutuse (Fowler 1991: 23).

Meelelahutuslehtede sõnavara võib olla aga hoopis mitteametlik, argine. Reet Kasiku (2004: 9–10) hinnangul on meelelahutusmeedia hakanud teadlikult kasutama vestelist stiili, kujundades nii avalikku keelekasutust.

1.2. Ajakirjanik vs lugeja

Fowleri järgi on peale ajalehe kui ühiskondliku institutsiooni ja võimu esindaja keelevelikute tegemisel ning nende tõlgendamisel olulised ka ajakirjaniku ja uudise lugeja sugu, vanus, ühiskondlik staatus, maailma-vaade, väärtushinnangud, keeleteadmised jms. Lugejaga suhtlevad ajaleht ja selle kaudu ajakirjanik kaudselt. Iga meediaväljaanne on keskendunud oma võimalikule auditooriumile ehk arvestatakse sellega, mis ajalehe siht-rühmale võiks meeldida. Lugejal on omakorda teatud ootused – ta teab, mida konkreetselt ajalehelt oodata. Ajalehe ja lugeja vahel on tühimik, mis tuleb täita. Kui see tühimik muutub väiksemaks, siis on lugejale lähemale jõutud. Ajaleht peab leidma suhtluskoodi, mis sobib kõigile pooltele. Kui lugejaga ei arvestata, siis suhtlus katkeb. Kasutatav keel on ajalehe versioon adressaadi keelest. Näiteks võidakse lugejale mõeldes kasutada stiilivärvinguga sõnu ja väljendeid, et luua sellega illusioon mitteametlikust ja tuttavast keelekasutusest. Niisiis toetub ajakirjanik keelevelikuid tehes mudelile, kuhu kuuluvad ajaleht, ajakirjanik ise ja lugeja, kes tegutsevad konkreetses ühiskonnas. Ajakirjaniku peamine ülesanne on sõnastada institutsioonilised seisukohad stiilis, mis sobib isikutevaheliseks suhtluseks. Tekst on ajalehe ja selle kaudu ka ajakirjaniku ning lugeja ühistoodang nende rohkem või vähem jagatud teadmiste järgi maailmast, ühiskonnast ja keelest (Fowler 1991: 35–59).

2. Stilistiliselt markeeritud sõnavara uudistekstis

Siinses artiklis vaadeldakse, milliseid keelevelikuid on teinud Eesti kolme üleriigilise päevalehe (Postimees, Õhtuleht, Eesti Päevaleht) uudistekstide autorid. Täpsemalt uuritakse, milliseid stilistiliselt markeeritud sõnu ja väljendeid nendes tekstides esineb ning kuidas need valikud mõjutavad tähenduse kujunemist ühiskondlike olude kontekstis.

Kogutud keelematerjali analüüsimisel vaadeldakse kõigepealt seda, mis vandesõnu esines 2008. aastal päevalehtede võrguversiooni Eesti ja välisuudistes. Seejärel on keskendutud ühe oktoobrikuu nädala

(6.–11.10.2008) uudistele, mis on ilmunud paberlehes. Valitud nädalal oli Postimehes 68 uudist (46 Eesti ja 22 välisuudist), Eesti Päevalehes 99 uudist (68 Eesti ja 31 välisuudist) ning Õhtulehes 137 uudist (97 Eesti ja 40 välisuudist). Õhtulehes oli uudiseid kõige rohkem, kuid suur hulk neist olid lühemad kui Postimehes ja Eesti Päevalehes.

Valitud ajavahemiku uudised on piiritletud: analüüsitakse Eesti ja välisuudiseid ehk nn kõvade uudiste rubriigis olevaid tekste, sest eesmärk on näidata, kas ja mil määral on mitteneutraalsus, stilistiliselt markeeritud sõnavara tunginud nn õigetes uudistesse või vähemalt sellistesse, mida leht ise kõvade uudistena esitab. Hennoste on liigitanud uudised kõvadeks ja pehmeteks mitmel alusel. Üks võimalus on jagada nad kaheks teemade järgi: kõvades uudistes kirjutatakse näiteks sõjast, poliitikast ja majandusest ning pehmetes kirjutatakse peamiselt kultuurist, haridusest, teadusest, sotsiaalsetest sündmustest, spordist, usust ja kuritegevusest. Teine võimalus on võtta aluseks liigituspõhimõtte, mille järgi eristatakse uudiseid sündmuste valimise kriteeriumide, uudise eesmärkide ja ülesehituse järgi. Sellise liigituspõhimõtte alusel on kõvad uudised need, mis teavitavad inimesi sündmustest, mis mõjutavad nende elu oluliselt. Pehmete uudistega püütakse eelkõige meelt lahutada ning need on tihti seotud eraelu ja tuntud inimestega. Sellise eristuse järgi võivad kõvade uudiste hulka liigituda ka pehmeid teemasid kajastavad uudised (Hennoste 2001: 23–25). Siinses artiklis on lähtutud viimasest liigitusvõimalusest.

Sõnavara kogumise esmaseks kriteeriumiks on olnud autori subjektiivne valik. Materjali piiritlemisel on kontrollallikana kasutatud „Eesti õigekeelsussõnaraamatut ÕS 2006”, mis on kirjakeele normi alus. Selles sõnaraamatus on stiilivärvinguga sõnadele lisatud märgendid. Siinses artiklis on sõna valimisse jäetud siis, kui sellele on lisatud märgend ARG1, mis tähistab argikeele sõna. Seda märgendit ei ole võetud esmaseks valikukriteeriumiks, kuna sellega on peale stilistiliselt markeeritud sõnavara tähistatud ka terminite üldkeelsed vasted, mida pole põhjust stilistiliselt markeerituks pidada.

Piret Volli järgi on ARG1 stiilmärgend, mis hoiatab või teatab tekkida võivast konnotatsioonist ehk hinnangulisest tähendusvarjundist. Paljudel keelenditel on mingi stiili omadused ning nad eristuvad tavalisest ehk neutraalsest sõnavarast stiilivärvingu poolest. Stilistiliselt neutraalseid sõnu ja väljendeid võib kasutada igas olukorras, kuid need, millele on lisatud märgend, sobivad ainult teatud konteksti. Igas valdkonnas on oma stiil –

mõnda sobib näiteks ametlik, teise värvikas sõnavara. Stiilivärvinguga keelendid on markeeritud ehk neil on ühe kindla stiili omadused. Seetõttu märgistatakse sõnaraamatus need sõnad ja väljendid, mille kasutamisel eri kontekstis võib toimuda tähendusnihe (Voll 2003: 253–262).

2.1. Uudistekst teoorias ja tänapäeva tegelikkuses

Hennoste (2001: 60) järgi on traditsiooniline uudistekst objektiivne ja neutraalne ehk selles ei ole mitteneutraalset sõnavara, hinnanguid. Uudis on tekst, kuhu stilistiliselt markeeritud keelendid ei sobi. Mitmes uurimuses on aga täheldatud, et tänapäeva Eestis on ajakirjandustekstid muutunud. Kasik on pööranud tähelepanu sellele, et ajalehtedes kasutatakse neutraalse sõnavara asemel meelsasti stiilivärvinguga leksikat, näiteks püütakse kirjutada nii, nagu räägitakse. Teabe levitamise kõrval tahetakse pakkuda ka meelelahutust ning seda tehakse kerges lobisemisstiilis (Kasik 2004: 9).

2.2. Vandesõnad uudistekstis

Teema aktuaalsust näitab juba see, et tänapäeva ajalehtede uudistekstides pole isegi vandesõnad enam haruldased. Illustratsiooniks on kõigepealt vaadeldud, kui palju esines uudistekstides tavalisimaid argikeele täitesõnadena kasutatavaid vandesõnu *kuradi*, *kuramuse*, *kuradima* ning *pagana*, *paganama*.

Selliseid sõnu leidis Öhtulehes (15 korda) ja Postimehes (12 korda), Eesti Päevalehes ei olnud aga ühtegi sellist sõna kasutatud. Sõna *kuradi* on nimetatud vandesõnadest kõige levinum. Uudistekstidesse on vandesõnad sattunud tsitaatidega, mis on enamasti autori ehk ajakirjaniku diktofonilindilt pärinev suuline kõne. Autori enda tekstis vandesõnu ei esinenud. Pealkirjades leidis neid paaril korral, aga needki olid tsitaadid. Sellest saab järeldada, et autor ise hoidub sellistest sõnadest, kuid ta paneb nad teksti tsitaatides, et uudise sõnavara värvikamaks muuta.

Erinevaid sõnu omavahel sidudes vanne tugevneb. Mati Ereli ja Matti Puntila (2002: 18) järgi on Eesti vandumise põhilisi tugevdusvahendeid sõna *kurat* genitiivivormi kasutamine negatiivse tähendusega nimisõnaliste vandesõnade ees, nt *kuradi raisk*. Analüüsitud materjalis selliseid nimisõnalisi vandesõnu ei olnud, küll aga oli selliseid sõnu, mis on lihtsalt halvustava tähendusega. Piret Volli järgi võib mõni sõna olla põhitähenduse

tasandil neutraalne, aga kui seda kasutatakse teatud kontekstis, siis lisandub sellele stiilivärving (Voll 2003: 256). Näiteks *kuradi siga*: olenevalt kontekstist võib sõna *siga* olla täiesti neutraalne, nt *Käisin laudas siga vaatamas*. Postimehes ilmunud uudise pealkirjas „**Kuradi siga**. Vastik tüüp. Aga teeb kõvasti tööd” on sõnal *siga* halvustav tähendusvarjund. Teisi näiteid: „Aga see kuramuse ristmik pidi korda saama nii või naa, sest see on üks igavene jant, et Tartu üks ägedamaid kohti on nagu **kuradi karjamaa** mingi kioskiga (loe: bussijaam).” (PM) „Kui vaatan täna neid **kuradi limukaid**, kellest on saanud maru kõvad tegelased ...” (ÕL) Sõna *kuradi* annab neile sõnadele veel intensiivsema halvustava tähenduse.

Volli järgi tekib konnotatiivne tähendus teisesena ehk lisandub sõna põhitähendusele. Mõnel juhul võib aga keelendil olla nii tugev värving, et see hakkab domineerima. Näiteks Öhtulehes esines koos sõnaga *kuradi* ka sõimusõna *värdjas*: „**Kuradi värdjad**, ma raiuks neil varastel käed maha, ausõna!” Selline kooslus mõjub veelgi halvustavamalt.

Sõnu *pagana* ja *paganama* on kasutatud koos omadussõnaga: „**Pagana raske** oli,” ohkas Kati (19), kes lootis, et saab ülikooli sisse. (ÕL) „**Paganama hea** idee,” täpsustab Kantaneva. (PM)

2.3. Stilistiliselt markeeritud sõnavara osatähtsus uudisteksti eri osades

Järgnevalt on vaadeldud, milliseid teisi stilistiliselt markeeritud sõnu ja väljendeid uudistekstides esineb. Algul keskendutakse uudisteksti eri osadele. Hennoste järgi (2001: 24) on uudis ainus lehežanr, millel on oma spetsiifiline ülesehitusvõttestik. Stilistiliselt markeeritud sõnade esinemissagedus on seotud uudise eri osadega. Kõige rohkem oli selliseid keelendeid refereeringutes ja tsitaatides. Need pakuvad uudise tegelastelt saadud olulist teavet, millest ajakirjanik ise peab distantseeruma (Hennoste 2001: 90).

„Ta lendas üle **lenksu**, pea ees, vastu maad ja sai kõva hoobi.” (ÕL)

„Kes nüüd **takkajärele** teab, aga tõenäoliselt tegid vargad eeltööd,” kahtlustab Täär nüüd. (ÕL)

Eelmisel reedel kutsus Kaspar (19) Viljandis elava Maidu (21) Pärnusse külla, sest kaitseliitlasest sõbrad **polnud** juba ammu **trehvanud**. (ÕL)

Rootsi keskmist pensioni on aga keeruline mingi summaga märkida, sest sealne **pinsisüsteem** koosneb kolmest astmest. (ÕL)

„Saarlased olid sel ajal juba piisavalt **vinged vennad**, et ise teisi kaugel mere taga röövimas käia,” pakub Peets. (PM)

Aeg oli ju karm – räkkit **ruulis**, pommid plahvatasid ja tänavatel tulistati. (PM)

Tavaliselt viib **fännamine** mingil hetkel tühimuseni. (PM)

Ehitusnormidele **sülitanud** majaomanikud on varemgi vahele jäänud. (EPL)

Refereeringute ja tsitaatide sage esinemine siinses valikus peitub ühelt poolt selles, et neid ongi ajalehtedes kõige rohkem. Kasiku sõnul esineb neid uudistes üha enam. Autor paneb kirja peamiselt selle, mis talle öeldakse (Kasik 2004: 10). Teisest küljest on ajakirjanikul võimalus valida, kas ta kasutab näiteks tsitaati, milles on leheveergudele sobimatuid sõnu ja väljendeid, või mitte. Teun A. van Dijk (1988: 76) järgi on jutumärgid ajakirjaniku üks võimalusi näiliselt oma suhtumist ja hinnanguid peita.

Alati ei ole teada, kellelt värvikas sõnavara algselt pärineb. Ajakirjanik võib refereerimisel kasutada refereeritava sõnavara või anda öeldu mõtte edasi oma sõnadega neutraalselt või mitteneutraalselt. Vahel võib autor refereerimisel värvikamaid sõnu kasutada, kujundades sellega lugeja suhtumist uudise asjaosalistesse või kogu ühiskonda.

Pealkirjades, juhtlõikudes ja autoritekstis esines stilistiliselt markeeritud sõnu kõige rohkem Õhtulehes. Postimees ja Eesti Päevaleht on seal sellistest sõnadest üldiselt hoidunud, kuid üksikuid näiteid siiski leidis.

Pealkiri on see osa tekstis, mida loeb kõige rohkem inimesi. Tihti piirdutaksegi vaid pealkirja lugemisega ning kui see tundub põnev, siis loetakse kogu artikkel läbi. Seetõttu tahetakse sealse keelekasutusega manipuleerida, et kutsuda inimest kogu uudist lugema. Stiilivärvinguga sõnavara on üks tähelepanu tõmbamise võimalusi. Nt *Viljandimaal laiasid jokkis lapsed*. (ÕL) *Sotside unistuste lagi piirdub kahe saadikuga*. (PM)

Juhtlõik on avalõik, mis annab lugejale uudise tuuminfo (Hennoste 2001: 66). Tavaliselt koosneb see ühest lausest, mis võtab kogu uudise kokku. Tsitaate selles enamasti ei ole. See osa esitatakse poolpaksus kirjas ning seda loeb samuti oluliselt rohkem inimesi kui muud teksti. Nt *Teisipäeval kell 17.43 põrutas Kaupo (19) Paides Pärnu–Rakvere maantee ja Raudtee tänava ristmikul BMWga vasakpööret tehes otsa vastusõitvale Suzuki tsiklile*. (ÕL) *Pangapettuse eest teenivad kurikaelad kordades rohkem kui narkomuulaks olemise eest*. (EPL)

Autoritekst piirdub tänapäeva ajalehtedes enamasti saatelause lisamisega. Autor võtab vahel uudise sündmuse või asjaosalise suhtes mingsuguse hoiaku, olles nii näiteks hindaja, arvustaja või kohtumõistja rollis. Analüüsitud materjalis on ajakirjanik nimetanud asjaosalisi *kahtlasteks tüüpideks*: „*Kas sul, vanamees, pappi on?*” nõudis *kamp kahtlasi tüüpe Udriku külas elavalt Reinult*. (ÕL)

2.4. Stilistiliselt markeeritud sõnade osatähtsus teema järgi

Kui võrrelda Eesti ja välisuudiseid, siis viimastes oli vaid paar stiilivärvinguga sõna (*megajaht, krimireporter, fännama*), ülejäänud olid kodumaa uudistes. Seda võib seletada sellega, et välisuudiseid on arvult vähem, kuid ka sellega, et välisuudistes ei taotletagi sellist väljendusrikkust nagu Eesti omades. Kui vaadelda konkreetsemaid teemasid, siis kõige rohkem stilistiliselt markeeritud sõnu ja väljendeid esines kuritegevust kajastavates uudistes ning kõige vähem oli neid välispoliitilistes tekstides.

Kuritegevusuudistes võib stiilivärvinguga sõnavara muuta uudise sisu leebemaks ja isegi naljatlevaks. Tõsiste teemadele on lähenetud justkui läbi huumoriprisma.

Näiteks üheksa aastat tagasi virutati Kassi küla lähedalt kaks pullvasikat ja kaks mullikat. (ÕL)

Just viimaste kallale läksidki siiani tabamata pätid läinud neljapäeval Urvaste vallas, kus karjamaalt pandi koos 10meetrise ketiga pihita turjakas lihapull ja mullikas. (ÕL)

Et maksuamet tublidele lüpsjatele kraesse ei kargaks ehk kõik kroonid-öörid makstud saaks, on talu perenaise Elisabeti vastutada. (ÕL)

Pubist lahkuvate noorte sünnipäevaliste suust kostnud repliik arenes massikakluseks, mis viis trellide taha Tallinna ühe vägivaldseima pätijõugu liidri Valeri Ramjala. (PM)

Enamasti ei ole kurikaelte eesmärk Eesti pankade klientide käest raha kättesaamine. (EPL)

Tartus läheb kohtu alla narkomaffia ninamees. (EPL)

Osa sõnade tähendus muutub konteksti mõjul pejoratiivseks ehk halvustavaks. Nagu teada, võib eri sõnadel olla eri kontekstis eri tähendus, nt *Toona arvas Valga politsei, et teoga võisid hakkama saada samad tegelased, kes samast talust juba varem kaks lehma autole upitasid. (ÕL)* Politsei

hoiatab aga, et Lääne-Virumaal seab ringi tervelt 4–5 autotäit kahtlaste kavatsustega mustlasemoodi **tüüpe**. (ÕL) „Kas sul, **vanamees**, pappi on?” nõudis kamp. (ÕL) Mõnel sõnal on siiski igasuguses kontekstis halvustav tähendus, nt Seepeale käskinud konduktor neil järgmises jaamas **maha kobida**. (ÕL) Risti sõnul peatavat **tegelinskid** näiteks maanteel juhuslikke autosid, kurtvat, et neil saanud bensiin otsa, ja nuiavat selle ostmiseks raha. (ÕL)

Peale kuritegevuse esines stilistiliselt markeeritud keelendeid ka muudes valdkondades. Näiteks lauses „Mina **vorpisin** CV kokku eelmisel õhtul, kui viis aastat tagasi siia tööle tulin,” meenutas Erm. (PM) on kasutatud sõna **vorpima**, mis jätab mulje, et elulookirjeldus koostati kiiruga ning seega ilmselt lohakalt. Lauses *Nii venis kahepäevane **tööots** tunduvalt pikemaks.* (PM) rõhutab sõna **tööots**, et tegemist on millegi ajutisega, mis pole justkui päris õige töö. Lauses „*Osturalli mõte on olla stiilne ja väljapeetud – ei mingit rüselemist odavate paberirullide sabas,*” kinnitavad poodlejaid lõbustavad vabakutselised näitlejad Andres Karu ja Tanel Bergmann, kelle töö on kaupa kiita ja ka niisama **pulli teha**. (ÕL) tähendab **pulli tegema** millegi toreda ja meelelahutusliku tegemist. Lauses *Seejärel **pununud** nad joonelt pimedasse metsa.* (ÕL) rõhutab **punuma** kiiresti ärajooksmist. Lauses „*Noh, nemad **lasid** eile siit **jalga** ja mõnulevad vist Londonis.*” (PM) tähendab **jalga laskma** põgenemist või kadumist. Ka siin on sõna või väljendi tähendus sageli negatiivse varjundiga.

Leidus ka selliseid sõnu, mis intensiivistavad öeldut. Võib olla nii, et ajakirjanik püüab olukorda halvema või paremana näidata ning kasutab selleks vastavaid sõnu, nt *Lisaks pangandusele tõmbavad tegutsemise kiirelt ja **kõvasti** kokku ehitusfirmad.* (PM) *Saksamaal Hamburgis on jõudmas lõppjärku tööd maailma pikima **megajahi**, 167meetrise Eclipse'i ehitamisel.* (ÕL)

Üldiselt on nii kuritegevust kui ka muid teemasid kajastavates uudistes ülekaalus just negatiivse konnotatsiooniga sõnad. Ühest küljest on see tingitud eeldusest, et tänapäeva ühiskonnas meeldivad keskmisele lugejale teemad, millega käivad kaasas skandaalid, kuritegelikud sündmused ja meelelahutus ehk kajastatavas ongi palju halbu uudiseid. Sageli autorid ei distantseeru oma teemast, vaid püüavad sellega samastuda, selle keelekasutuse omaks võtta. Kasik on märkinud, et ajakirjanikel on puudulik stiilitaju. Nad ei erista tõsisemate teemade käsitlemiseks sobivat stiili pehmemete teemade stiilist (Kasik 2004: 12).

2.5. Stilistiliselt markeeritud sõnade esinemissagedus

Vahel esines üks ja sama stilistiliselt markeeritud sõna ühes uudises mitu korda (näiteks Õhtulehest leitud keelendid *tsikkel*, *virutama*, *pihta panema*). Kui mõnikord eelistatakse stiilivärvinguga sõnu tekstis sõnakorduste vältimiseks, siis valitud nädala uudistes kasutati neid tavaliselt põhisõnana ning vahel asendati need neutraalse sõnaga. Näiteks leidis paar sellist näidet, kus ühe ja sama isiku väljendamiseks oli kasutatud sünonüüme, millest üks on neutraalne ja teine stiilivärvinguga: **Mundri-mehed** saabunud viie, **tohtrid** 20 minutiga, mäletab Kaspar. (ÕL) – tekstis esinevad ka sõnad *politseinik* ja *arst*, mis on neutraalsed. Väike tüdruk on siiani ehmunud – juba pelgalt selle poe nägemine, kus ta kukkus ja haiget sai, toob **tirtsule** päev hiljemgi nutuvõru suule. (ÕL) – selles näites on uudise osalist nimetatud ühes ja samas lauses väikeseks tüdrukuks ja tirtsuks.

Stiilivärvinguga sõna kasutamine võib tuleneda ka sellest, et mitteneutraalsust ei tajuta. Siin võib olla oma osa esinemissagedusel – osa stilistiliselt markeeritud keelendeid kasutatakse nii sageli, et need on imbinud kirjakeeldegi, nt *kurikael*, *jama*, *värk*, *trehvama*, *põrutama*, *maha istuma*. Sellised sõnad võivad uudistekstis märkamatuks jääda. Nad on muutunud ühiskonna liikmete avaliku keelekasutuse tavaliseks osaks. Teisest küljest võib selline sõna olla lihtsalt neutraalsest lühem ja suupärasem, nt sõnad *tele*, *krimireporter*, *täitsa* jm. Lühenenud vormid on väga tavalised suulises keelekasutuses – sõnum tahetakse võimalikult kiiresti edastada ning selleks tehakse pikemad vormid lühemaks. Nii on nad imbinud ka kirjalikku keelde. On ka sõnu, mis esinevad uudistes harva ja äratavad kohe tähelepanu või tunduvad vormi poolest stilistiliselt markeeritud, nt *svenssonid*, *papp*, *vä*, *ment*, *takkajärele*, *vinge*, *pinsisüsteem*, *sotsid*, *mossejuht*, *maha viksima* jm.

Kokkuvõte

Stilistiliselt markeeritud sõnavara esinemissagedus on ajaleheti erinev. Kõige rohkem esines sellist sõnavara Õhtulehes (83 näidet). Seal on niisugust keelekasutust refereeringutes, tsitaatides, pealkirjades, juhtlõikudes ja autorittekstis. Samas on Õhtuleht kvalifitseerinud end kõmulehena ning seetõttu on selles valitsev värvikas leksika kooskõlas selle sisu ja ambitsioonidega. Kvaliteetleheks peetavas Postimehes oli stiilivärvinguga

sõnu oluliselt rohkem (24 näidet) kui Eesti Päevalehes (5 näidet) ning see leht on seega selgelt lähedasem meelelahutusajakirjandusele. Tõsi küll, Postimehes üldiselt hoidutakse sellisest leksikast pealkirjades, juhtlõikudes ja autoritektis. Eesti Päevaleht vastab aga kvaliteetlehe tunnustele korrektse ja neutraalse keelekasutuse poolest. Mõningaid esinenud näiteid võib pidada ka stiili elavdamiseks.

Stilistiliselt markeeritud sõnavara esines eriti palju kuritegevust kajastavates uudistes ning kõige vähem oli seda välispoliitikat kajastavates tekstides. Teemavalik oleneb konkreetsest ajalehest, aga üha rohkem on meediaväljaannetes meelelahutus uudiseid, mis kajastavad skandaale ja muid sageli negatiivseid teemasid. See kajastub ka kasutatavas sõnavaras ning need valikud on imbinud teisi teemasid kajastavatesse uudistesse. Tavaliseks on muutunud, et ajakirjanik ei distantseeru oma teemast, vaid püüab selle keelekasutuse omaks võtta.

Nagu paljud uurijad ja siinne artikkel näitavad, on keel ja ühiskond omavahel tihedalt seotud. Keele kaudu avaldub ühiskond ja selles toimuvad muutused ning ühiskond omakorda mõjutab keelt. Uudisteksti keelt mõjutab mitu tegurit. Esiteks on uudisel ühiskonna kokkuleppe järgi kindel ülesehitus ja stiil ehk uudis peaks olema neutraalne ja objektiivne. Ajakirjanik teeb uudise kirjutamisel pidevalt valikuid ja valik on oma olemuselt subjektiivne – iga kirjutaja teeb erinevaid valikuid, mis olenevad tema kogemustest, maailmavaatest, väärtushinnangutest ja positsioonist ühiskonnas; ajalehest kui võimu esindajast, kellele ajakirjanik kirjutab; ajalehe võimalikust lugejast ning tema ideoloogiast ja ootustest; ühiskondlikust kontekstist. Need mõjutavad tegurid kujundavad uudisteksti tegeliku stiili, mis ühe võimalusena avaldub sõnavaras. Kui kogu ühiskonnas normid lõdvenevad, siis sellega muutub ka ajalehede keelekasutus. Püütakse arvestada rohkem tarbija huve ning arvatakse, et meelelahutuslik stiil müüb paremini.

Kirjandus

- Erelt, Mati, Matti Punttila 2002.** Vandumisest eesti ja soome moodi. – Lähivertailuja 12. Soome-eesti kontrastiivseminar 30.5.–1.6.2001. Kääriku. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fairclough, Norman 2001.** Language and Power. New York: Longman.
- Fairclough, Norman 2003.** Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research. London: Routledge.
- Fowler, Roger 1991.** Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 2004.** An Introduction to Functional Grammar. New York: Oxford University Press.
- Hennoste, Tiit 2001.** Uudise käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2004.** Muutuv meedia – muutuv keel. – Oma Keel 2, 5–15.
- van Dijk, Teun A. 1988.** News as Discourse. Hillsdale: Erlbaum.
- Voll, Piret 2003.** Tähenäse konnotatiivsest aspektist ükskeelses sõnaraamatus. – Keel ja Kirjandus 4, 251–271.
- ÕS 2006** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Stylistically marked vocabulary in the news of Estonian daily newspapers

Tiina Alekõrs

The article provides a survey of stylistically marked vocabulary in the news of three Estonian daily newspapers (*Postimees*, *Õhtuleht*, and *Eesti Päevaleht*). The primary criterion for gathering the material was the author's subjective choice. In addition, the dictionary *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006* was used; in this dictionary stylistically coloured words and expressions carry the label *ARGI*, which means 'informal'. Some words reveal stylistic colouring that is typical of a particular style of text or level of formality. This article focuses on the concept of traditional news and the ways the requirements have been followed in Estonian newspapers. In addition, it explains how the stylistically marked vocabulary used in news is connected with social, economic, and political aspects. All the examples provided have been gathered from the above-mentioned newspapers.

Keywords: sociolinguistics, Estonian newspaper language, news text, text analysis, stylistics, non-neutral vocabulary

Tiina Alekõrs
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090
tiinaa@ut.ee

PSÜHHOLINGVISTILINE KATSE EESTI KEELE OBJEKTI KÄÄNDEVAHELDUSE OMANDAMISE UURIMISE MEETODINA¹

REILI ARGUS

Annotatsioon. Eesti keeles on objekti käändevaheldus aspektikontrasti väljendamise põhivahend, mille omandamine võib olla eesti lastel raske. Omandamisraskuste täpsemaks väljaselgitamiseks on tarvis eesti keelele sobivaid testimeetodeid. Artiklis on antud ülevaade objekti käändevahelduse omandamise eelkatsest, selle koostamise põhimõtetest, ülesehitusest ja üksikute testiüksustega seotud probleemidest. Eelkatse on tehtud nii täiskasvanud keelekasutajate kui ka 54 lapsega vanuses 4–7 aastat. Eelkatse tulemused osutasid mitmele võimalusele, kuidas katset edaspidi täiustada. Samuti näitas eelkatse, et katsesituatsioon võib tingida mõistmis- ja loomiskatse üsna erinevad tulemused: mõistmistestis tajuti selgemalt perfektiiivsust, loomistestis aga kiputi sündmusi tõlgendama pigem imperfektiivselt. Lisaks ilmnis, et olulisi mõjureid, mida katse koostamisel ja läbiviimisel silmas pidada, on mitu: alates vaatluspunkti konkretiseerimisest ajamääruste abil kuni isegi infostruktuuri ehk täpsemalt testilause intonatsioonini.

Võttesõnad: objekti käändevaheldus, aspektilisuse omandamine, psühholingvistiline katse, eesti keele omandamine

1. Sissejuhatus

Objekti käändevaheldus on eesti keele aspekti väljendamise kõige grammatiseerunum vahend. Samas on see valdkond, mis tekitab raskusi ja ebakindlust nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandajatele (Teral 2007: 91, Torn 2004: 180–183, Ehala 2007, 2009, Pool 2007: 18, Argus 2008: 36). Ka soome keele kohta on andmeid, et objekti käändevaheldus perfektiivse ja imperfektiivse aspekti väljendajana omandatakse võrreldes teiste grammatika valdkondadega suhteliselt hilja, alles kuue- või isegi seitsmeaastasena (Weist jt 1991). Kõigele lisaks võib oletada, et tegemist

¹ Artikli valmimisel on toeks olnud ETFi grant „3–7-aastaste laste keelelise arengu leksikaalsed ja grammatilised seaduspärad”.

ei ole mitte ainult keele tüpoloogilistest joontest tuleneva eripäraga, sest ka paljud indoeuroopa keelte uurijad on täheldanud, et ajamorfoloogiaga seotud valdkonnad üldiseltki, sh aspekt, on keelelise arengu käigus üks probleempiirkond. Nimelt on alakõnega lastel just aja- ja aspektimorfoloogia omandamisel tõsisemid raskusi (Leonard jt 2003: 791). Seega võib väita, et objekti käändevaheldus on oluline eesti keele omandamise valdkond, mille kohta saadud uurimistulemused võivad lisaks esimese keele omandamise andmetele pakkuda täiendust nii eesti keele õpetamise kui ka keelelise mahajäämusega seotud uuringutele.

Siinse kirjutise olulisim eesmärk on metoodilist laadi: et eesti keele omandamise uurimisel on psühholingvistilisi katseid seni äärmiselt vähe kasutatud, on oluline anda ülevaade objekti käändevahelduse omandamise katse üldpõhimõtetest, tekkinud probleemidest ja just eesti keelele omastest ohukohtadest. Vaadeldakse, kuidas koostatud katse eesti keele objekti käändevahelduse omandamise uurimiseks üldse sobib,² ning tuuakse välja võimalikud puudused nii katse üldises ülesehituses kui ka testiüksuste sees. Uuringuks on kasutatud Angeliek van Houti, Isabel Garcia ja Reili Arguse väljatöötatud katset. Selle puhul on tegemist üle-euroopalise projekti COST A33 „Crosslinguistically Robust Stages of Language Development” aja- ja aspektikategooria omandamise töörühmas loodud eelkatsega. Katse koostamisel on arvestatud võimalikult paljude keelte eripäraga ning lõplik versioon peakski olema selline, mida on tulevikus võimalik kasutada nii normaalse keelelise arengu kui ka keelelise mahajäämuse uurimisel võimalikult paljudes Euroopa keeltes.

Kirjutise teine eesmärk on selgitada, mis on täpsemalt objekti käändevahelduse omandamisel eesti laste jaoks raske: kas ja kuivõrd sõltub omandamine situatsiooni tüübist (lõpetatud – lõpetamata), konkreetsest verbist (olemuselt rohkem või vähem perfektivne verb) ning perfektivsuspartiklitest. Et perfektivse situatsiooni puhul jääb vaatlushpunkt situatsioonist väljapoole, piiritlemata situatsiooni puhul aga situatsiooni kulu sisse, on vaadeldud ka vaatlushpunkti konkretiseerimise mõju käändevalikule. Objektnoomeni morfonoloogilise struktuuri (astmevaheldus, sh laadi- ja vältevaheldus) mõju kohta esitatakse ainult esialgseid oletusi ja võimalusi, kuidas nende tegurite mõju edasistes katsetes paremini kontrollida.

² Tänan Rocca al Mare eelkooli, Saku Päikesekillu, Tallinna Mikumanni ja Sinilinnu lasteaia lapsi ja õpetajaid abi ning toetuse eest.

2. Aspektilisuse omandamisest indoeuroopa keeltes ning soome ja eesti keeles

Eksperimentaalseid uuringuid on kasutatud mitmete, peamiselt indoeuroopa keelte aspektilisuse omandamist käsitlevate kirjutiste põhjana (vt nt Leonard jt 2003; van Hout 2007; Hodgson 2005; Kazanina, Phillips 2006; Weist jt 1991). Nii nagu keeled erinevad aspektilisuse väljendusvahenditelt, on erinevad ka omandamise kohta saadud tulemused. Samas võivad erinevad tulemused olla mingil määral tingitud ka katsete ülesehitusest ja testitavatest keeleüksustest, näiteks katses kasutatud verbidest.

Angeliek van Hout on võrrelnud aspektilisuse omandamist nii neis keelis, kus grammatiline aspekt on olemas, kui ka neis, kus see puudub. Ta väidab, et vormist varem omandatakse perfektiiivsustähendus, sõltumata sellest, milliseid grammatilisi väljendusvahendeid ühes või teises keeles selle väljendamiseks kasutatakse. Oma väite kinnituseks toob ta andmed hollandi ja poola keele kohta, kus mõlemas omandatakse imperfektiivsustähendus hiljem, sõltumata sellest, et need tähendused on neis keelis eri viisil markeeritud (van Hout 2007: 1). Seega võib oletada, et kognitiivselt on perfektiivus lastele mõistetav juba enne, kui vastavad keelevahendid omandatud on. Van Houti tulemustest selgub veel, et vorm, millel on ainult aspektilisuse tähendus, omandatakse varem kui see, millel on ka teisi, näiteks ajatähendusi (van Hout 2007: 3). Ka eesti pikiuuringute materjal paistab kinnitavat, et üldiselt on muutemorfoloogia omandamise juures vormi ja tähenduse üksühene vastavus vormivalikut kergendav tegur (Argus 2008: 47).

Richard Weisti jt tulemused kinnitavad sarnaselt eespool mainitud poola ja hollandi keele andmetega, et aspekti omandamise vanus on seotud keele tüpoloogilise eripäraga (Weist jt 1991). Vaadeldes ajasuhete ja aspektilisuse omandamist inglise, poola ja soome keelt kõnelevatel lastel, saadi tulemused, kus soome lapsed hakkavad mõistma ja kasutama objekti käändevaheldust tunduvalt hiljem kui inglise ja poola keelt omandavad lapsed vastavaid aspektierinevusi näitavaid verbivorme. Näiteks ei suuda enamik soome lapsi väljendada aspektikontrasti enne nelja ja poole aastaseks saamist, samas suudavad poola lapsed seda juba kahe ja poole aastaselt (Weist jt 1991: 81). Soome objekti käändevaheldus on soome laste jaoks arusaadav aga alles alles kuue ja poole aastaselt (Weist jt 1991: 79). Asjaolu, et soome lastel oli probleeme aspektierinevuste tajumise ja kasutamisega, näitab, et keelesisesed tegurid võivad keele

omandamisel olla kohati tähtsamadki kui üldine kontseptuaalne areng (Weist jt 1991: 87). Sarnaselt van Houtiga jõuavad Weist jt järeldusele, et soome keele objekti käändevaheldust on raske omandada just sellepärast, et vormi ja tähenduse vahel puudub üksühene vastavus, st et partitiivil on peale perfektivsuse-imperfektiivsuse veelgi funktsioone ja kasutus-kontekste, üheks selliseks on näiteks eitus (Weist jt 1991: 88). Soome keeles põhineb kogu aspektivastandus käanetel (Sulkala 1996), eesti keeles on aga aspektierinevuste väljendamisel üha suurem roll perfektivsetel partiklidel (Metslang 2001), selline analüütiline vahend võib eesti keele totaalobjekti käände omandamist hõlbustada.

Eesti keele käänete hulgas on partitiiv üks esimesi omandatavaid käändeid, esimesed partitiivivormid esinevad juba ühesõnaperioodil (Argus, ilmumas). Pikiuuringute tulemused osutavad veel, et objekti käänetest on eesti lastel mõnevõrra raskem omandada totaalobjekti käanet (Argus 2008: 39). Objekti käände omandamist alustatakse prototüüpest objekti käändest ehk partitiivist ning totaalobjekti käändevalikul esineb vigu veel kolmeaastaseltki. Kui näiteks kõikide teiste vormide puhul on lapse keelekasutuses vigu alla ühe protsendi, on objekti käändevaliku vigu üle nelja protsendi (Argus, ilmumas). Lapsed ei eksi täissihitise käändevalikul aga mitte niivõrd partitiivi kasuks, kuivõrd pigem genitiivi või nominatiivi valimisel. Samas on eesti laste esimesed minevikuvormid seotud perfektivse sündmusetüübiga (vt Argus 2007).

Eelesitatu põhjal ei saa seega objekti käändevormi valiku omandamise katse juurde asudes tulemuste kohta üheseid eeldusi luua. Ühelt poolt on partitiiv eesti laste kõnes varane käändevorm, teisalt aga omandatakse perfektivsus varakult ning näiteks minevikuvorm seostub eesti lastel esialgu just perfektivse sündmusetüübiga, seega genitiiviga. Samas võib asjaolu, et genitiivil on peale objekti märkimise enam olulisi funktsioone kui partitiivil (nt valdaja possessiivsetes konstruktsioonides, nagu *venna auto* jt) ehk tähenduse ja vormi üksühese vastavuse puudumine genitiivi omandamist aeglustada.

3. Psühholingvistiline katse aspektilisuse omandamise uurimise meetodina

3.1. Senistest katsetest ning tulemustest

Erinevalt pikiuuringust saab katsete abil keeleandmeid ka nende grammatiliste kategooriate, konstruktsioonide või vormide kohta, mis esinevad lapse keelekasutuses harva. Just katses on võimalik kujundada situatsioon, mis ühe või teise uuritava vormi kasutuse esile kutsub. Seda situatsiooni saab varieerida ning jälgida niimoodi täpsemalt, mis olukorras on mingi kategooria või vormi omandamine varasem, hilisem, raskem või kergem. Samas tuleb aga katsete meetodika rakendamisel pidada meeles, et iga väiksema muutuse katseprotseduuris võib saadud tulemusi oluliselt mõjutada.

Aspektilisuse omandamist käsitlevatest uurimustest on võimalik leida andmeid, mis on saadud eri laadi katsete kasutamisel. Põhiolemuselt on paljud katsed aga siiski sarnased: vajalik situatsioon on loodud enamasti piltide abil ning lapsel on palutud hinnata lausete õigsust või siis ise mingit situatsiooni kirjeldada (vt nt Leonard jt 2003; van Hout 2007; Kazanina, Phillips 2006; Weist jt 1991). Näiteks on Kazanina ja Phillipsi katses kasutatud pilte, kus alguses oli tegevus näha, hiljem varjas seda eesriie. Lapselt küsiti, mida ta arvab, mida seal eesriide taga tehakse või tehti, ning laps pidi seega kasutama sobivat verbivormi. Selle katse puuduseks oli asjaolu, et lapsed kasutasid vastustes väga paljusid eri ajavorme. Näiteks situatsioonis, kus oodati kehtvat minevikku, kasutasid lapsed lihtminevikku, mis põhimõtteliselt oli küll samuti õige, kuid tekitas tarbetut variatsiooni. Peale selle olid katses kasutatud verbidest osa teelised, osa ateelised, mis võis samuti tulemuste liigset varieerumist mõjutada. Tulemustest nähtus üldjoontes siiski, et lapsed omandavad varem perfektiivsuse (Kazanina, Phillips 2006).

Van Houti (2007) katses öeldi lapsele kõigepealt kas imperfektiivne või perfektiivne lause, siis näidati pilti, kus kardinal varjasid tegevuse, ning lapsel paluti valida pilt, mis sobiks tegevusega, mis lapse arvates kardina taga toimub (mõnel pildil oli tegevus pooleli, mõnel lõpetatud). Tulemused näitasid, et perfektiivne tähendus oli lastel selge varem kui imperfektiivne, sest perfektiivse situatsiooni tähistamiseks valisid lapsed perfektiivse tegevusega pildi, kuid imperfektiivse jaoks nii perfektiivse kui ka imperfektiivse tegevusega pilte. Katse puuduseks oli aga asjaolu, et pildil kujutatud tegevuse ja kardinatega pildi tegevuse vahel võib olla

ajaline vahe, st tegevus võib kardina taga jätkuda ning laps ei pruugi olla kindel, kas tegevus sel hetkel, kui tema pilti valib, on veel imperfektiivne või juba perfektiivne.

Weisti jt katses kasutati samuti pilte ning varieeriti sündmusetüüpi (perfektiivne – imperfektiivne) eesmärgiga testida soome keele objekti käändevalikut. Kõnealuses katses kasutati kaht eri tüüpi testiüksusi: esimestes oli lihtminevik ning varieeriti objekti käänat, teises aga varieeriti peale objekti käände veel ka ajavorme (perfektivorm *on rakentanut tornin* vs. progressiivne konstruktsioon *oli rakentamassa tornia*) (Weist jt 1991: 84). Kõnealuse katse tulemuste puhul tuleb esile tuua kaks olulist asjaolu: pelgalt objekti käände varieerimise testiüksuste tulemused küll paranesid laste vanuse kasvades, kuid jäid siiski juhusliku valiku piirile isegi vanuses 6;6, aja varieerimine aitas aga objekti käändevarianti paremini valida ning vanuses 6;6 jõudis laste õigete vastuste osakaal 100%-ni.

Kuigi Weisti jt tulemustes ei ole selgelt välja toodud, kas varem omandatakse perfektiivsus või imperfektiivsus, võib teiste katsete põhjal ometi oletada, et perfektiivsus on laste jaoks varem mõistetav. Olgugi et aja- ja aspektikategooria on seotud, ei oleks aga soome katse eeskujul progressiivvormide kasutamine eesti katses otstarbekas, eelkõige seetõttu, et need vormid esinevad lastele suunatud kõnes äärmiselt harva ning peaaegu puuduvad eesti laste varases kõnes.

3.2. Eesti keele jaoks sobiva katse koostamisest ja ülesehitusest

Siinse kirjutise aluseks oleva eelkatse eesmärk on vaadelda tähenduse (perfektiivse – imperfektiivse tegevuse) ja vormi (objekti genitiivi või partitiivi) seose omandamist. Selleks on kasutatud videoklippe, kus kaks tegelast (punases pluusis tüdruk ja mustas pluusis tüdruk) sooritavad ühte ja sama tegevust (nt söövad küpsist või ehitavad legodest silda) ning kui klipp lõpeb, on situatsiooni üks tegelane oma tegevuse ilmselgelt lõpetanud (nt on sild valmis), teine aga jätkab tegevust. Tegevuse lõpetanud osaline rõhutab lõpetatust sellega, et asetab käed lauale ja jääb ootama. Katse on koostatud võimalikult lihtne: aspektilisuse puhul keskendutakse kitsalt perfektiivsele ja imperfektiivsele tegevusele, st kogu katses kasutatakse ühtlaselt ainult minevikuaega (imperfekti) ning varieeritakse perfektiivset ja imperfektiivset situatsiooni. Kõik situatsioonid on duratiivsed ja piirivõimalusega, mis võimaldavad mõlemat aspekti.

Nagu Leonardi jt katses (Leonard jt 2003) on siingi kasutatud kõrvaltegelast (karu), kes jääb magama ja kui ärkab, siis küsib lapse käest, mis vahepeal juhtus. Kõrvaltegelane muudab kogu protseduuri lapsele loogilisemaks, sest kui katse läbiviija küsib küsimusi, võib lapsel tekkida tunne, et läbiviija peaks ju ka ise teadma, mis ekraanil toimus, ta ju nägi videoklippi. Kõrvaltegelane (nt kõhuli magav või ekraani taga olev karu) seevastu ekraani ei näe. Pealegi on kõrvaltegelasele, nt nukule või karule, kergem öelda, et tema lause on vale, mida lapsed vahel täiskasvanule vastates teha ei julge (vt nt Crain, Thornton 1998: 149).

Objekti käändevahelduse katse on üles ehitatud traditsiooniliselt kaheosalisena, koosnedes mõistmis- ja loomistestist. Mõistmistestis tuleb lapsel otsustada, kas kuulnud lause on õige või mitte (ingl *truth value judgement task*). Näiteks palutakse lapsel hinnata lause *Punases pluusis tüdruk pani pusle kokku* õigsust. Loomistesti puhul tuleb lapsel jätkata testija (või kõrvaltegelase) alustatud lauset (nt *Punases pluusis tüdruk ...*). Seega on situatsiooni perfektiivsus ja imperfektiivsus antud visuaalses materjalis, objekti kääne aga mõistmistestis esitatud keelelises materjalis, testilausetena.

Mõlemad testipooled koosnevad kuuest testiüksusest. Kokku on katses kasutatud kuut verbi (*kokku panema, sööma, lammutama, ehitama, joonistama, kustutama*), mille puhul on vastavaid tegevusi võimalik lihtsate vahenditega ekraanil demonstreerida. Teine oluline verbide valiku tingimus oli aspektilisus ehk võime seostuda nii partitiivse kui ka genitiivse objektiga ja osutada olenevalt lauses valitud objektivormist kas imperfektiivsele või perfektiivsele tegevusele. Täpsemalt on kõik valitud verbid resultaatiivsed ehk võimaldavad väljendada seisundipiiri. Perfektiivsusadverbide või teiste perfektiivistavate määruste lisamine on aspektverbide puhul fakultatiivne (Metslang 2001). Ka katsesse valitud verbid erinesid selle poolest, mil määral on neile perfektiivsusadverbide lisamine täissihitise puhul fakultatiivne. Näiteks verb *joonistama* kuulub selliste verbide hulka, mis ei vaja ilmtingimata genitiivse objektiga koos perfektiivset partiklit, samas on verbi *sööma* puhul see vajadus palju tugevam,³ verbid *joonistama* ja *ehitama* vajavad aga hoopis adverbi *valmis*.

³ Helle Metslang on jaotanud verbid rühmadesse lähtuvalt sellest, mil määral vajavad need perfektiivsuse väljendamiseks partiklit, nt kuulub verb *sööma* sellisesse verbirühma, mille liikmed ei esine perfektiivses kontekstis ilma partiklita (Metslang 2001: 448).

Kui verbid olid kõnealusesse eelkatsesse valitud nii, et nende vasted sobiksid ka indoeuroopa, eriti slaavi keelte aspektilisuse grammatiliste vahendite⁴ testimiseks, siis eesti keele seisukohast on ehk olulisemgi kasutatavate objektide valik. Objektide esimene valikutingimus oli see, kuivõrd on neid objekte üldse võimalik vajalikes situatsioonides ekraanil demonstreerida ning kas objektid on lapse jaoks tuttavad ja igapäevased esemed. Nagu kõikide verbide, nii ka noomenite varast omandatust⁵ kontrolliti eesti lastekeele suuliste dialoogide korpuse CHILDES Estonian põhjal. Välditud on omastavas ja osastavas vormihomonüümiaga objektilekseeme (nt *maja*, *kala* vms) ning kasutatud on nii astmevahelduseta (*pusle*) kui ka astmevahelduslikke, sealhulgas nii välte- (*torn*) kui ka laadivahelduslikke (*sild*) noomeneid. Katse sissejuhatuses ja lastele suunatud küsimustes välditi sihtvorme, st genitiivi ja partitiivi, kasutades objektnoomenitest ainult nominatiivi vorme. Objekti käändevaheldus on peale situatsiooni perfektiivsuse – imperfektiivsuse seotud veel selliste objektnoomeni omadustega nagu kvantitatiivne piiritletus, loendatavus ja defiiniitsus (Metslang 2001: 443). Tingimused, kus objekti käändevaheldus saab olla üheselt väljendatud, on eesti keeles piiratud: 1) lause peab olema jaatav; 2) predikaatverb peab kuuluma aspektiliste verbide hulka; 3) objekt peab olema kvantitatiivselt piiritletav. Kõik testiüksused vastasid eelloetletud tingimustele ehk teisisõnu: katses kasutatud objektid olid kvantitatiivselt piiritletud, loendatavad ning defiiniitsed.

Testiüksused olid järjestatud nii, et kord küsiti perfektiivse, kord imperfektiivse situatsiooni kohta, eitavad ja jaatavad vastused olid mõistmistestis paigutatud nii, et ei moodustuks kindlat vastamismustrit. Loomistestis esitati lastele ainult lause algused, nagu (*Filmi lõpus*) *punases pluusis tüdruk ...* Mõistmiskatse põhivariandi kuus testiüksust videoklippide näitamise järjekorras on esitatud tabelis 1.

Katse põhieesmärgist lähtuvalt oli tähelepanu keskpunktis aspektilisuse grammatiliste vahendite (objekti käändevahelduse), mitte niivõrd leksikaalsete vahendite (perfektiivsuspartiklid, aga ka ajamäärused) omandamine. Seetõttu ei kasutatud katse põhiosas ei perfektiivsuspartikleid ega ka ajamääruseid.

⁴ Kuuest kaks verbivastet kasutavad näiteks vene keeles perfektiivsuse väljendamiseks tüvemuutust, kaks eesliidet ning kaks rõhunihet.

⁵ Varasest omandamisest saab rääkida, kui lekseem esineb (vähemalt kahes vormis) laste kõnes enne kolmeaastaseks saamist.

Tabel 1. Objekti käändevaliku katses kasutatud testiüksused

Nr	Situatsioon	Vorm	Mõistmistesti lause
1	Perfektiivne	Genitiiv	<i>Kas punases pluusis tüdruk pani pustle kokku?</i>
2	Imperfektiivne	Genitiiv	<i>Kas punases pluusis tüdruk ehitas silla?</i>
3	Perfektiivne	Partitiiv	<i>Kas musta pluusiga tüdruk lammutas torni (III v)?</i>
4	Imperfektiivne	Partitiiv	<i>Kas musta pluusiga tüdruk joonistas lille (III v)?</i>
5	Perfektiivne	Genitiiv	<i>Kas punase pluusiga tüdruk sõi ühe küpsise?</i>
6	Imperfektiivne	Genitiiv	<i>Kas punases pluusis tüdruk kustutas lille (II v)?</i>

Vaatluspunkti konkretiseerimiseks otsustati siiski pärast täiskasvanutega kontrollkatset ja põhivarianti teha katse läbi ka ajamäärusega (nt *filmi lõpus*). Selgitamaks, kui suur võib perfektiivsuse ja imperfektiivsuse tajumisel olla perfektiivsuspartiklite roll, tehti mõistmisosa läbi ka partiklitega *ära* ja *valmis*.

Kokku osales kõikides katsevariantides 54 last. Kõik lapsed testiti individuaalselt suuliselt ning nende vastused lindistati. Kontrollrühmana kasutati täiskasvanuid vanuses 19–22 (26 eesti filoloogia eesti emakeelega üliõpilast), kes sooritasid testi kirjalikult.

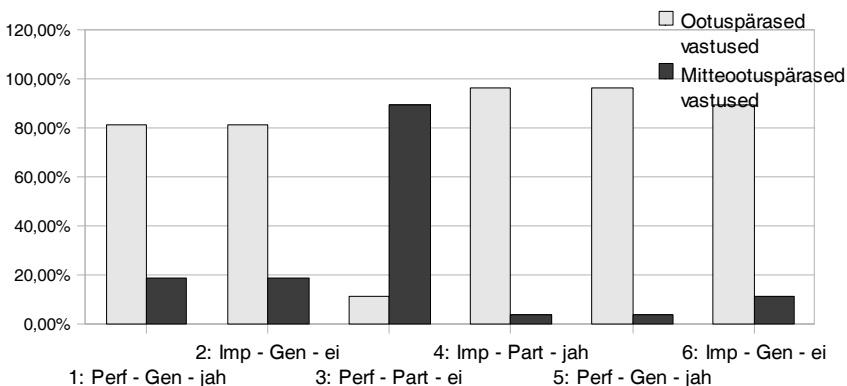
4. Objekti käändevahelduse eelkatse tulemused

Kuna katse eesmärk oli kontrollida tähenduse ja vormi seost, mitte niivõrd konkreetsete lekseemide omandamist või meeldejätmist, on tulemuste arvestamisel loetud õigeks ka sellised vastused, kus vastaja kasutas kas vale verbilekseemi (nt *kokku panema* asemel *tegema*)⁶ või objektnoomenit (nt *torni* asemel *sild*), kuid see objekt oli õiges käändevormis. Samuti loeti õigeks vastused, kus lapse vastuses oli vale objektnoomen, nimelt selline, mille puhul on genitiiv ja partitiiv sama (*torni* asemel *maja*) ja kus pole seega võimalik määrata, kas tegu on genitiivi- või partitiivivormiga, kuid selle noomeniga koos esines partikkel *ära* (nt *lammutas maja ära*), mis näitas selgelt perfektiivsust.

⁶ Samamoodi on talitatud Leonardi jt (2003) uuringus.

4.1. Mõistmistesti tulemused

Protseduuri selguse kontrollimiseks tehti mõistmistest läbi kõigepealt täiskasvanute kontrollrühmaga. Tulemused on joonisel 1 esitatud testiüksuste kaupa, eesmärgiga teha kindlaks, kas mõni üksus võib olla valesti või kaheti mõistetav. Joonisel on iga testiüksuse all märgitud üksuse situatsiooni tüüp, kasutatud objekti käändevorm ning ootuspärane vastus (*ei* või *jah*).

Joonis 1. Kontrollrühma mõistmistesti tulemused testiüksuste kaupa

Nagu jooniselt näha, ei olnud kontrollrühmal ühegi testiüksuse vastused 100% ootuspärased. Pooled mitteootuspärastest vastustest olid tingitud katsesituatsioonist: vastajad märkisid enamasti, et ei näinud päris hästi, kas tegevus viidi lõpule või mitte. Et kontrollrühma testiti korraga auditooriumis, võis tõepoolest juhtuda, et tagumistesse pinkidesse ei olnud kõik ekraanil toimuv selgelt näha. Kui lapsi testiti individuaalselt, siis sellist probleemi ei tekkinud.

Üldiselt jäi kõikides testiüksustes peale kolmanda üksuse mitteootuspäraste vastuste hulk alla 20%, millest umbkaudu 10% moodustasid sellised vastused, kus vale käändevorm tunnistati õigeks. Probleemaatiliseks tulebki pidada kolmandat üksust, kus küsiti perfektivse tegevuse kohta partitiivis objektiga ning oodati eitavat vastust: *Kas tüdruk lammutas torni?* (*torn* III vältes). Videoklipi lõpus oli tüdruk selgelt oma tegevuse lõpetanud ning torn oli lammutatud. Enamik vastanuid aga vastas küsimusele jaatavalt, viidates niimoodi tegevusele üldiselt ja kandes vaatluspunkti üle hoopis situatsiooni kulu sisse – tüdruk lammutas filmiklipis ju tõepoolest

torni (III v), kuid alles lõpus sai ta torni (II v) lammutatud. Seetõttu ongi kolmandas testiüksuses potentsiaalselt kaks õiget vastust. Kasutatud kat- ses on seisundid piiritletud ja lisaks resultatiivsed, kuid ometi jääb sellest väheks, et vastaja realiseeriks just nimelt täisobjekt tähenduse ja vormi ning vastajale jääb vabadus valida, kuhu ta vaatluspunkti situatsiooni suhtes asetab.

Kontrollrühma tulemuste põhjal võis seega teha lastega katse läbi- viimiseks kaks oletust. Esiteks üldisemat laadi eeldus, et ka eesti keelt emakeelena kõnelevad inimesed ehk täiskasvanud keelekasutajad ei ole objekti käändevalikul päris järjekindlad ning 10%-list kõikuvust käände- vormivalikus võib nimetada täiskasvanupäraseks tulemuseks. Teiseks katse ülesehitusse puutuv eeldus, et kolmandas testiüksuses on võimalikud kaks õiget vastust.

4.1.1. Mõistmistesti põhivariant

Testitud lapsed on jagatud vanuse järgi kolme rühma: 5aastased (10 last), 6aastased (12 last) ja 7aastased (12 last). Tabel 2 annab ülevaate ootuspä- raste vastuste osakaalust kolmes vanuserühmas testiüksuste kaupa.

Tabel 2. Mõistmistest: ootuspäraste vastuste osakaal vanuserühmiti

Testi- üksused	1: Perf – Gen – <i>jah</i>	2: Imp – Gen – <i>ei</i>	3: Perf – Part – <i>ei/jah</i>	4: Imp – Part – <i>jah</i>	5: Perf – Gen – <i>jah</i>	6: Imp – Gen – <i>ei</i>
Objekt	<i>pusle</i>	<i>sild</i>	<i>torn</i>	<i>lill</i>	<i>küpsis</i>	<i>lill</i>
5aastased	100%	75%	13% <i>ei</i>	63%	100%	75%
6aastased	100%	92%	0% <i>ei</i>	50%	100%	50%
7aastased	100%	100%	0% <i>ei</i>	33%	100%	67%

Tulemustest ilmneb, et testiüksus, kus situatsioon oli perfektiivne ja testija kasutas genitiivis objekti ning eeldas lause õigeks tunnistamist (nt *Punases pluusis tüdruk sõi ühe küpsise*), ei valmistanud raskusi ühelegi vanuserühmale, kõik vastused olid 100% õiged. Kontrollrühmalt saadud tulemuste taustal oli ootuspärane ka perfektiivset situatsiooni väljendava, kuid partitiivis objektiga lause tunnistamine õigeks (kolmas testiüksus). Seega võib väita, et 5–7aastased eesti lapsed mõistavad perfektiivse situatsiooni ja genitiivse objekti seost väga hästi. Sama tõendavad ka

teisele testiüksusele antud vastused, kust nähtub selge omandamiskäik: 5aastastest lastest 75%⁷ hindab imperfektiivse tegevuse kohta kasutatud genitiivis objektiga lause valeks ning 7aastased annavad juba 100% ulatuses õigeid vastuseid.

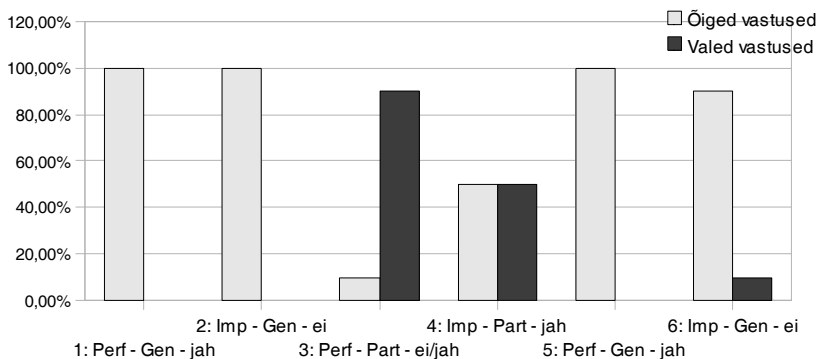
Imperfektiivse situatsiooni ja partitiivis objekti käände vaheline seos ei ole siinse eelkatse põhjal eesti lastel aga omandatud veel 7aastaseltki. Kuuenda testiüksuse tulemused jäid ainult natuke kõrgemale juhusliku valiku piirist, kuid neljandas testiüksuses isegi allapoole. Samuti ei ole märgata, et vanuse kasvades õigete vastuste hulk süsteemselt suureneks. Et kahe sarnase ülesehitusega testiüksuse (teine ja kuues) tulemused olid mõnevõrra erinevad, on asjakohane otsida nende üksuste erinevusi. Mõlemas kõnealuses testiüksuses oli objektiks astmevahelduslik sõna, teises üksuses *sild*, kuuendas *lill*, millest viimase puhul võib oletada, et lastele võis raskusi valmistada nõrgas ja tugevas astmes tüve eristamine, s.o välteeristus.

4.1.2. Ajamäärusega mõistmistest

Eesti keeles võib osasihitis viidata nii piiritletud kui ka piiritlemata tegevusele ning nagu eespool kirjeldatud, kippusidki vastajad kolmandas testiüksuses perfektiivse situatsiooni puhul keskenduma tegevusele üldiselt ehk kandma vaatluspunkti tegevuse sisse ja kasutama pigem partitiivi-vormi. Vaatluspunkti konkretiseerimiseks tehti mõistmistest läbi veel 10 lapsega (keskmine vanus 6 aastat ja 7 kuud) nii, et kasutati ajamäärust *filmi lõpus* (nt *Filmi lõpus ehitas punases pluusis tüdruk silda*). Joonis 2 annab testiüksuste kaupa ülevaate saadud tulemustest.

Nagu põhikatses olid ka ajamäärustega katse puhul testiüksused, kus tegemist perfektiivse situatsiooniga ning lauses on kasutatud genitiivis objekti, 100% ootuspäraste tulemustega. Imperfektiivse situatsiooni kohta kasutatud genitiivi peavad lapsed samuti valeks. Hoolimata vaatluspunkti konkretiseerimisest ei hinda lapsed kolmandas testiüksuses, kus tegemist on perfektiivse situatsiooniga, partitiivis objekti 90%-l juhtudest siiski valeks ning vastavad küsimusele *Kas filmi lõpus lammutas mustas pluusis tüdruk torni* (mida?)? jaatavalt.

⁷ Tavaliselt loetakse õigete vastuste protsentuaalse jaotumise puhul vahemikku 40–60% juhusliku valiku tasemeks, omandamise alguseks on enamasti määratud vanus, kus õigete vastuste protsent on üle 70% (Weist jt 1991: 78).

Joonis 2. Ajamäärusega mõistmistesti tulemused testiüksuste kaupa

Lammutama-verb on olemuselt perfektiiivne ja peaks katse jaoks sobima, kuid ilmselt tuleks järgmises katses mõelda sellele, kuidas tegevuse perfektiiivsust objekti abil paremini esile tuua. Kasutatud filmiklipis jäid lammutamisest järele jäänud klotsid lauale, üks võimalus oleks need pärast tegevuse lõpetamist laualt ära panna ja niiviisi perfektiiivsust rõhutada. Teine võimalus on, et ajamäärus *filmi lõpus* ei ole laste jaoks piisavalt punktuaalne ning tuleks mõelda, kuidas vaatluspunkti veelgi paremini konkretiseerida. Saaks kasutada ajamäärust *filmi lõpuks*, kuid see sobiks ainult perfektiiivsetesse situatsioonidesse (nt ei oleks loomulik lause *Filmi lõpuks sõi tüdruk küpsist*). Kui aga kasutada perfektiiivses situatsioonis üht (*filmi lõpuks*) ja imperfektiiivses teist (*filmi lõpus*) ajamäärust, muutuks kogu katse põhiidee kontrollida perfektiiivse ja imperfektiiivse situatsioonitüübi seoseid objekti käändevormidega ehk genitiivis või partitiivis objektiga ähmaseks, sest pigem kontrollitaks sellises katses eri ajamääruste seostamist objekti käändevormiga.

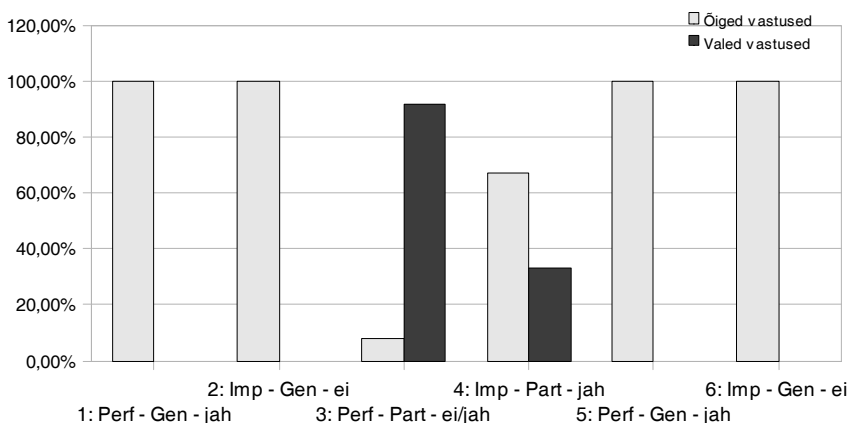
Kuuenda testiüksuse tulemused olid põhikatsesega võrreldes paremad, kuid neljandas testiüksuses jäid vastused ilma ajamääruseta katsega võrreldes samamoodi juhusliku valiku tasemele.

4.1.3. Perfektiiivsuspartiklitega mõistmistest

Eesti keeles kasutatakse perfektiiivsuse eksplitsiitseks väljendamiseks genitiivivormiga koos ka perfektiiivsuspartikleid (Metslang 1997: 444). Et määrata, kuivõrd aitavad perfektiiivsuspartiklid objekti õiget käände-

vormi valida, on mõistmistest tehtud 10 lapsega (keskmine vanus 6 aastat 7 kuud) läbi ka nii, et lisaks genitiivis objektile kasutati teises ja viiendas testiüksuses partikleid *ära* ja *valmis* (*Kas punases pluusis tüdruk ehitas silla valmis?*, *Kas punase pluusiga tüdruk sõi küpsise ära?*). Saadud tulemustest annab ülevaate joonis 3. Kui võrrelda saadud tulemusi joonisel 2 kujutatud ajamäärusega katse tulemustega, selgub, et perfektiivsus-partiklite kasutamine aitab perfektiivsust–imperfektiivsust isegi paremini eristada kui ajamäärus. Genitiiviga testiüksustest oli peale esimese, teise ja viienda 100%-liselt ootuspäraste vastustega ka kuues üksus, kus ajamäärusega variandis oli õigeid tulemusi 90%. Neljandas, imperfektiivse tegevuse kohta partitiivis objektiga küsimusele antud õigete vastuste hulk oli partiklitega variandis samuti suurem kui ajamäärusega katses ning ulatus juba juhusliku valiku piirist kõrgemale.

Siinkohal on oluline mainida ka testimisel tehtud tähelepanekuid intonatsiooni mõju kohta objekti käändevalikule. Nimelt kui kõnealuses üksuses rõhutas testija mitte verbi *joonistas*, vaid sõna *lille* (tekitades infostruktuuri selgema eristuse, et just lill ehk objekt on see, millele tuleks lapsel tähelepanu pöörata), vastasid lapsed eranditult õigesti.

Joonis 3. Perfektiivsuspartiklitega mõistmistesti tulemused testiüksuste kaupa

4.2. Loomistesti tulemused

4.2.1. Loomistesti põhivariant

Loomis- ehk lausete jätkamise testi põhivariant tehti läbi kokku 38 lapsega: 7aastaseid lapsi osales katses 12, 6aastaseid 14 ning 5aastaseid 12. Testija ütles lapsele kordamööda perfektiivse ja imperfektiivse situatsiooni kohta käivaid lause alguseid, mida laps pidi ekraanil nähtu järgi jätkama (nt *Punases pluusis tüdruk ... – ... sõi küpsise ära*).

Loomistesti tulemused erinesid mõistmistesti omadest eelkõige õigete vastuste väiksema hulga poolest. Ühelegi testiüksusele ei antud üheski vanuserühmas 100% ootuspäraseid vastuseid (vt tabel 3). Üldiselt on teada, et mõistmis- ja loomiskatsete tulemused võivad olla erinevad ning enamasti ongi loomistesti tulemused halvemad.⁸ Erinevalt mõistmistestist on aga loomistesti tulemused tunduvalt paremad neis üksustes, kus on tegemist imperfektiivse situatsiooniga ning ootuspärane on partitiivi kasutamine. Kui 5aastaste laste õigete vastuste hulk jäi imperfektiivsete situatsioonidega testiüksustes veel juhusliku valiku piirile, siis 7aastastel lastel on partitiivi kui imperfektiivse situatsiooni tähistaja omandamine alanud ja õigete vastuste hulk on tõusnud üle 70%. Sama ei saa aga öelda perfektiivse situatsiooni ja genitiivis objekti kohta: õigete vastuste hulk jääb veel 7aastaseltki juhusliku valiku piirile ning mitte alati ei suurene õigete vastuste hulk laste vanuse kasvades.

Tabel 3. Loomistest: ootuspärase vastuste osakaal testiüksuste kaupa ning vanuserühmiti

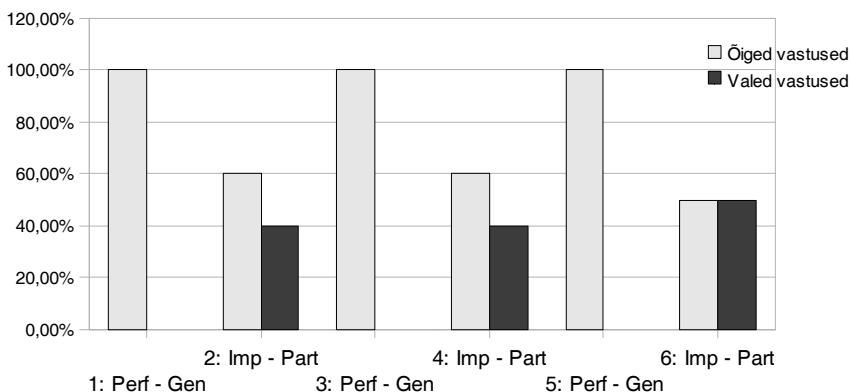
Testi-üksused	1: Perf – Gen	2: Imp – Part	3: Perf – Gen	4: Imp – Part	5: Perf – Gen	6: Imp – Part
5aastased	17%	67%	67%	58%	41%	50%
6aastased	29%	85%	36%	64%	14%	50%
7aastased	58%	75%	50%	75%	42%	75%

⁸ Kuigi enamasti on mõistmistesti tulemused paremad kui loomistesti omad, on Weist jt ometi leidnud näite selle kohta, et võib olla ka vastupidi (Weist jt 1991: 82), samuti selgus isiklikust vestlusest ajakategooria omandamise uurija Dagmar Bittneriga, et õigete vastuste variant sõltub paljuski sellest, kumb testipool varem lapsega läbi tehakse, esimesena tehtud testi tulemused on Bittneri väitel üldjuhul paremad.

5aastaste laste vigaste vastuste analüüsist ilmneb, et enamasti eksitakse käände valikul ja kasutatakse genitiivi asemel partitiivi, vastupidiseid vigu esineb mõnevõrra vähem (partitiivi nõudvates üksustes oli vigu ka koguarvult vähem). Sageduselt järgmine veatüüp on objektita vastused, nt *kustutas aeglasemini, ei jõudnud ära süüa* jms. 7aastaste laste puhul esines objektita vastuseid väga harva, ainult kahel korral, enamasti kasutati vale käändevormi. Nii 5- kui ka 7aastaste laste hulgas leidis neidki, kes lihtsalt ei osanud mõnda lauset lõpetada ega vastanud midagi. Selliste vigade esinemine ei olnud seotud ühegi testiüksusega ega tegevuse imperfektiivsuse või perfektiivsusega. Vigade analüüsist ilmneb kõige selgemini suundumus kasutada esimeses ja viiendas testiüksuses genitiivi asemel partitiivi. Tuleb aga muidugi arvestada, et põhimõtteliselt ongi kõikides perfektiivsetes testiüksustes partitiivi kasutamine võimalik, kui kantakse sündmuse vaatluspunkt minevikku, mitte sellesse hetke, kui film ja tegevus läbi saavad, ehk keskendutakse tegevusele üldiselt, mitte selle lõpetatusele.

4.2.2. Ajamäärusega loomistest

Selgitamaks, kuivõrd mõjutab laste iseseisvat käändevaliku oskust ajalise vaatluspunkti kinnitamine ehk ajamäärus, kasutati ka loomistestis määrust *filmi lõpus* (nt *Filmi lõpus punases pluusis tüdruk ... – ... pani pusle kokku*). Saadud tulemustest ehk õigete vastuste osakaalust annab ülevaate joonis 4.

Joonis 4. Ajamäärusega loomistesti tulemused testiüksuste kaupa

Võrreldes tabelis 3 ja joonisel 4 esitatud tulemusi selgub üks huvitav suundumus. Nimelt on ajamäärusega katsevariandis õigete tulemuste osakaal suurem hoopis perfektiivse situatsiooniga testiüksustes (100% õigeid vastuseid kõigis kolmes perfektiivse tegevusega ja seega genitiivi nõudvas üksuses) ning õigete vastuste osakaal partitiivi nõudvates üksustes jääb alla ilma ajamääruseta loomistesti tulemustele ja on juhusliku valiku piiiril. Saadud tulemused sarnanevad ajamäärusega mõistmistesti tulemustega. Oluline järeldus on seega, et vaatluspunkti konkretiseerimine aktiveerib pigem perfektiivsuse.

Perfektiivsuspartiklite kasutamise poolest katse põhivariandi ja ajamäärusega variandi tulemused ei erinenud ning partiklite kasutamine sõltus konkreetsest verbist. Analüütiline verb *kokku panema* on ise olemuselt pigem perfektiivne ega vaja üldse partiklit. Katse mõlemas variandis kasutasid kõik testitud vanuserühmad genitiivis objekti ja verbiga *sööma* alati partiklit *ära*. Ilma partiklita genitiivi esines mõlemas testivariandis ainult kahel korral verbiga *lammutama*. Selle verbiga kasutasid 7aastased lapsed kolmel korral ka adverb *maha*, nt *lammutas torni maha*.

5. Kokkuvõtte ja järeldused

Kuigi võimalikult paljude keelte jaoks sobiva aspektilisuse omandamise katse koostamine on äärmiselt keerukas ülesanne, võib eesti keele objekti käändevahelduse eelkatse kohta ometi väita, et see täitis suures osas oma eesmärgi. Katse oli laste jaoks arusaadav, neil ei tekkinud vastamisega raskusi ning ainult üksikud loomistesti küsimused jäid ühel viieaastasel ja ühel seitsmeaastasel lapsel vastamata. Ka selliseid vastuseid, kus üldse objekti ei esinenud, oli vastuste koguarvust ainult 2%. Teine oluline näitaja on arengukäigu jälgitavus ehk õigete vastuste osakaalu suurenenine laste vanuse kasvades. Areng oli selgelt näha kõikide testivariantide puhul kuuest testiüksusest neljas. Peale selle ei valmistanud lastele probleeme täiskasvanu lause valeks tunnistamine ehk eitavate vastuste andmine. Kõige problemaatilisem testiüksus oli mõistmistestis perfektiivse tegevusega ja partitiivis objektiga lause, mille puhul vastajad kandsid vaatluspunkti pigem tegevuse kulu sisse ning tõlgendasid lauset imperfektiivsena. Vastu ootusi ei andnud teises katsevariandis kasutatud ajamäärus ehk fikseeritud vaatluspunkt samuti selles üksuses paremaid tulemusi.

Ajamäärusega katsevariant andis nii mõistmis- kui ka loomistestis paremaid tulemusi kui põhivariant, ajamääruse kasutamine loomistestis tingis perfektiivses situatsioonis lausa 100% õiged vastused. Kõige enam mõjutas tulemusi aga partikli kasutamine. Partiklid aitasid peale perfektiivsuse ka imperfektiivset tegevust selgemini tajuda ja õiget käändevormi valida. Ka loomistestis lauseid lõpetades kasutasid lapsed genitiivse objektiga üldjuhul partikleid. Intonatsiooni ja sedakaudu infostruktuuri mõju katse tulemustele vajab edasist uurimist. Selge on aga see, et kui lauses rõhutada verbi, keskenduvad lapsed enam perfektiivsusele, kui objekti, siis imperfektiivsusele.

Mõistmis- ja loomistesti tulemuste kõige suurem erinevus seisnes selles, et kui mõistmistestis oli õigeid vastuseid enam perfektiivses tegevusega testiüksustes, siis loomistestis oli neid enam imperfektiivsetes üksustes ehk teisisõnu: mõistmistestis genitiivi sisaldavate lausete puhul ei eksitud, aga kui lapsed pidid ise mingit tegevust kirjeldama, eelistasid nad pigem partitiivi. Mõistmistesti tulemused ühtivad seega andmetega, mis on saadud poola ja hollandi keele kohta (van Hout 2007) ning mille järgi omandatakse perfektiiвне tähendus varem kui imperfektiivne. Nii võibki oletada, et vormilt omandatakse varem partitiiv, mõisteliselt aga perfektiivus. Perfektiivsuse esilduvuse tingib katses ilmselt ka kasutatud grammatiline aeg. Nimelt on eesti keele minevikuvormide omandamise kohta saadud andmed, mis näitavad, et minevikuvorm omandatakse esmajärjekorras just perfektiivsetes sündmusetüüpides (Argus 2007) ning laste jaoks on mineviku prototüüpne tegevus perfektiiвне. Produktiivset objektikäände kasutust aga mõjutab ilmselt see, et partitiiv on eesti keeles kõige tavalisem objekti kääne, tajutav kui neutraalne valik, ning loomistestist oligi näha, et lapsed kasutasid seda rohkem kui genitiivi.

Genitiivivormis objektiga lausete mõistmistestis saadud paremate tulemuste taustal tuleb aga kaaluda, kuivõrd võib katses kujutatud võistlusmoment (kaks tegelast ekraanil korraga) panna lapsi liigselt keskenduma perfektiivsusele, mitte niivõrd tegevusele üldisemalt ja objektile. Imperfektiivse tähenduse realiseerumiseks peaks kaaluma võimalust ehitada katse üles ühe tegelasega ja nii, et ajaline vaatluspunkt oleks veelgi täpsemalt määratav, sest võimalik, et videoklipi lõpp ei ole lapse jaoks kuigi selge ajamäärang. Näiteks võiks kasutada filmilõikudes mõnd kõrvalist tegelast, kes peategelase tegevuse keskel ekraanile ilmub ja mingi aja midagi teeb ning siis lahkub. See annab selgema ajavahemiku, kuhu laps saaks

vaatluspunkti asetada (nt *siis kui ema lilli kastis, ehitas (oli ehitanud) laps torni (mille?) valmis – ehitas torni (mida?)*).

Olgugi et eesti keeles on objektnoomeni käändevormi eristamise seisukohalt oluline valida katsesse sobivad objektid, on oma roll ka verbi-valikul. Mõne, olemuselt suuremal määral perfektiiitse verbi puhul võib oletada, et lapsed üldistavad genitiivi, mõne teise verbi puhul võib see olla pigem vastupidi. Kindlasti tuleks järgmises katsevariandis kasutada perfektiiitseid verbe, nagu *kokku panema* ja *kustutama* nii imperfektiivses kui ka perfektiiivses situatsioonis, alles siis saab kindlalt väita, kas ja kuivõrd verbile omane perfektiiivsus käändevormi valikut tingib.

Et katse tulemused võimaldaksid teha järeldusi objektnoomeni morfofonoloogiliste tegurite mõju kohta objekti käände omandamisele, tuleks katse tervikuna teha pikemaks ja sama tüüpi situatsioonides varieerida peale verbide ka eri tüüpi objektnoomeneid (nt vältevahelduslikke ja vältevahelduseta). Siinsete tulemuste põhjal võib ainult oletada, et laadivahelduslike sõnade genitiivi ja partitiivi eristamine on lastele kergem, kui see on vältevahelduslike sõnade puhul.

Objekti käändevahelduse omandamise kohta saab tehtud eelkatse tulemuste põhjal väita ainult niipalju, et perfektiiivsuse ja genitiivi seos on eesti lastel viieaastaselt selge. Imperfektiiivsuse ja partitiivi seoste kohta saab aga täpsemaid andmeid esitada alles pärast katse olulist täiustamist. Eelesitatud andmeid arvestades tuleb uude katsevarianti lisada kindlasti nii perfektiiivsuspartiklid kui ka ajamäärused, lisaks tuleks kasutada samu verbe ja objektnoomeneid nii perfektiiivses kui ka imperfektiivses situatsioonis ning varieerida objektnoomeneid morfofonoloogilise struktuuri poolest.

Kirjandus

- Argus, Reili 2007.** Eesti keele verbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omandamisest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 7–32.
- Argus, Reili 2008.** Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Argus, Reili (ilmumas).** The early development of case and number in Estonian. – Acquisition of Case and Number in Typological Perspective. Ed. by Maria D. Voeikova, Ursula. Stephany. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Crain, Stephen, Rosalind Thornton 1998.** Investigations in Universal Grammar. A Guide to Experiments in the Acquisition of Syntax and Semantics. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Ehala, Martin 2007.** Change in progress in the Estonian object marking system. – Paper presented at the Spring School on Grammaticalisation and Typology, Rakvere, 22.03.2007. http://www.fl.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=228558/Microsoft+PowerPoint+-+Estonian+object+marking_Ehala.pdf (20.02.2009).
- Ehala, Martin 2009.** Keelekontakti mõju sihitiskäänete kasutamisele. – Keel ja Kirjandus 3, 170–182.
- Hodgson, Miren 2005.** Children's production and comprehension of Spanish grammatical aspect. – Theoretical and Experimental Approaches to Romance Linguistics. Ed. by Randall S. Gess, Edward J. Rubin. Amsterdam: John Benjamins, 125–143.
- Kazanina, Nina, Colin Phillips 2006.** A developmental perspective on the Imperfective Paradox. – Cognition, doi:10.1016/j.cognition.2006.09.006
- Leonard, Laurence B., Patricia Deevy, Carol A. Miller, Monique Charest, Robert Kurt, Leila Rauf 2003.** The use of grammatical morphemes reflecting aspect and modality by children with specific language impairment. – Journal of Child Language 30, 769–795.
- Metslang, Helle 1997.** Eesti prefiksaaladverbist *ära* soome keele taustal. – Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996. Lammi. Toim. Riho Grünthal ja Reet Kasik. (= Castrenianumin Toimitteita 53.) Helsinki, 31–46.
- Metslang, Helle 2001.** On the development of the Estonian aspect: the verbal particle *ära*. – Circum-Baltic Languages. Vol. 2. Ed. by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 443–479.
- Pool, Raili 2007.** Täis- ja osasihitise omandamise ning markeerituse seosest. – Keel ja Kirjandus 1, 35–50.
- Sulkala, Helena 1996.** Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian: Typological Studies I. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 165–225.
- Teral, Maarika 2007.** Taani eestlaste keelest. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetool.
- Torn, Reeli 2004.** Sihitisekäänete ja tulevikuvormide kasutamine kolme eesti- inglise kakskeelse lapse eesti keeles. – Emakeel ja teised keeled IV. Toim. Birute Klaas ja Silvi Tenjes. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 3.), Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 180–183.
- van Hout, Angeliek 2007.** Acquisition of Aspectual Meanings in a Language with and a Language without Morphological Aspect. – A Supplement to the Proceedings of the 31st Boston University Conference on Language

Development. Ed. by Heather Caunt-Nulton, Samantha Kulatilake and I-hao Woo.

Weist, Richard, Hanna Wysocka, Paula Lyytinen 1991. A cross-linguistic perspective on the development of temporal systems. – *Journal of Child Language* 18, 67–92.

Lühendid

Perf – perfektivne situatsioon

Imp – imperfektivne situatsioon

Part – partitiiv

Gen – genitiiv

Psycholinguistic experiment as a method of studying the acquisition of case alternation of the object in Estonian

Reili Argus

Object case alternation has been considered to be the most difficult part of Estonian grammar. Therefore, a proper experiment for testing such a complicated area of language acquisition in Estonian is badly needed.

The paper investigates the procedure of developing and piloting an experiment for the study of the acquisition of object case alternation. The experiment is designed to compare both comprehension and production of perfective vs. imperfective aspect forms (genitive or partitive case of the object) by means of video clips with complete vs. ongoing situations.

Aspect distinctions can be expressed in Estonian not only by means of object case alternation but also with the help of perfective particles. Therefore, the test version with perfective particles was also used for piloting. When piloting the first version of the test in a control group of adults, it appeared that the test units with perfective situations in the comprehension test required the use of time adverbials for a kind of time-reference point. Thus, the third version of the test with time adverbials was also used.

The whole test has been piloted in 54 children aged 4–7 years. The results indicated that in the comprehension test the children understood better the connection of perfective situations and the objects in the genitive case than imperfective situations and objects in the partitive. In the production test they preferred to use the object in the partitive. In the test version with the time adverbial the children provided more correct answers in perfective than in imperfective situations. The results of the children were better in test units with object nouns without grade alternation.

However, both time adverbials and perfective particles should be used in the future test. Also, a greater variation of object nouns with different morphological structures would be needed.

Keywords: object case alternation, acquisition of aspect, experiments for studying the object case alternation, acquisition of Estonian.

Reili Argus
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
reili.argus@tlu.ee

PROSPEKTIIV JA RETROSPEKTIIV EESTI KEELES¹

MATI EREL

Annotatsioon. Kirjutises on eristatud sündmuse sise- ja välisfaasi grammatilisi tähendusi ning kirjeldatud välisfaasi kategooriate – prospektiivi ja retrospektiivi avaldumiskujusid eesti keeles. Lähemalt on käsitletud peatse alguse kategooriat – prospektiivi. Prospektiiv esineb eesti keeles kahel kujul: markeerimata kujul ehk proksimatiivina (oleviku- või minevikusündmuse eelfaasi kategooria), nt *Puder tahtis põhja kõrbed, Vene väed on Gorist lahkumas*, ning markeeritud kujul ehk avertiivina (realiseerumata jääva minevikusündmuse eelfaasi kategooria), nt *Ta pidi kukkuma*. Tüpoloogiliselt tähelepanuväärne on avertiivi modaalne allikas.

Võtmesõnad: eesti keel, aspekt, prospektiiv, proksimatiiv, avertiiv, retrospektiiv

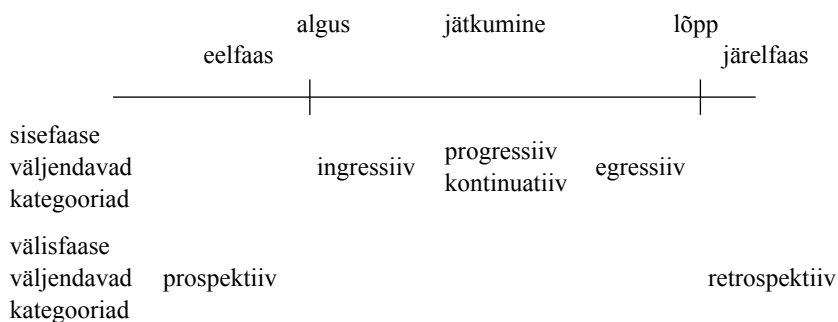
0. Aspekt ja sündmuse faasid

Prospektiiv ja retrospektiiv on aspektilisi kategooriaid, s.o kategooriad, mis hõlmavad sündmuse ajalist kulgu ja struktureeritust ajas. Aspektiliste kategooriate hulka kuulub ühelt poolt aspekt kitsamas mõttes – vastandusena piiritletud (perfektiivne), s.o sisepiiri saavutanud, vs. piiritlemata (imperfektiivne või irresultatiivne), s.o sisepiirita või sisepiiri mittesaavutanud sündmus. Teiselt poolt kuuluvad siia sündmuse faase ning sündmuse kvantiteeti (ühekordsust ja korduvust) hõlmavad kategooriad. Neid teisi on nimetatud kord tegevuslaadideks (*Aktionarts*) (eesti keele puhul nt EKG II, Sulkala 1996), kord samuti aspektideks – vastavalt faasiaspektiks ja kvantitatiivseks aspektiks.

Sündmuse enda faasid on algus (egressiivus ehk inhoatiivsus), toimumine (kontinuaatiivsus/progressiivsus) ja lõpp (egressiivsus ehk terminatiivsus ehk finitiivsus), mida eesti keeles väljendatakse mitmel moel, seejuures algust ja lõppu eriti faasiverbide abil, nt *hakkas sööma – sõi (parajasti) –*

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant 7006.

lakkas söömast.² Mõnikord eristatakse faaside, eriti alguse alltüüpe. Nii on Ants Pihlak (1985) eristanud neutraalset algust, nt *hakkab sööma*, intensiivset algust, nt *kukkus karjuma*, konatiivset algust (algustendentsi), nt *kipub valetama*, ja imminentset (peatset) algust, nt *on lahkumas*. See liigitus jätab paraku arvestamata, et imminentse alguse puhul ei väljendata mitte niivõrd seda, et miski hakkab toimuma lähitulevikus, kuivõrd seda, et ollakse sellele eelnevas faasis. Teiste sõnadega – mitte algust ennast, vaid algusele eelnevat faasi. Analoogiline on olukord lõpuga. Siingi saab eristada lõppemist ja lõpu järelfaasi, s.o seisundit, mis eeldab eelneva sündmuse toimumist. Nt *Ta on üllatatud* väljendab seisundit kui eelneva sündmuse tulemust, seega selle sündmuse järelfaasi. Mitmes käsitluses (nt Nedjalkov 1983, Dik 1989, Plungian 2003, Boland 2006) ongi vahet tehtud kaht tüüpi faaside vahel – sisefaaside (algus, toimumine, lõpp) ja välisfaaside (eel- ja järelfaas) vahel. Järgnevas tuleb juttu vaid välisfaasidest. Ma nimetan sündmuse eelfaasi esitavat kategooriat prospektiiviks ja järelfaasi kategooriat retrospektiiviks ning vaatlen selle kirjutise järgmistes osades nende kategooriate alltüüpe ja avaldusvorme eesti keeles. Enamik näiteid pärineb ajakirjandusest ning on leitud Google'i otsinguga.

² Mõnikord on lisaks neile kolmele faasitähendusele esitatud veel neljaski 'mitte algama', mida on nimetatud kunktatiiviks (Plungian 1999, 2003: 305–306) ja mis esineb alati koos pragmaatilise tähendusega 'vastupidi kõneleja ootustele'. Eesti keeles väljendavad seda tähendust konstruktsioonid *Ta ei tulnudki. Ta ei ole ikka veel tulnud*. Esimesel juhul on kõneleja lootuse sündmuse toimumisse kaotanud, teisel juhul loodab edasi.

1. Prospektiiv

Prospektiiv liigitub markeerimata prospektiiviks ehk proksimatiiviks ja markeeritud prospektiiviks, mis eesti keeles realiseerub avertiivina. Proksimatiiv jätab nii sündmusaja kui ka sündmuse lähitulevikus realiseerumise lahtiseks. Avertiivi puhul on tegu minevikusündmusega, mis jääb realiseerumata.

1.1. Proksimatiivi saab kasutada nii mineviku- kui ka olevikusündmuste korral (1) ning tema markeerimatus seisneb selles, et ta jätab lahtiseks, kas sündmus leiab/leidis hiljem tegelikult aset või mitte. Seetõttu on akt-septeeritav nii lause (2) kui ka lause (3).

- (1) Puder **tahtis/tahab põhja kõrbeda**.
- (2) Puder **tahtis põhja kõrbeda**, kuid õnneks **ei kõrbenud**.
- (3) Puder **tahtis põhja kõrbeda** ja kahjuks **körbeski**.

Proksimatiiv esineb eesti keeles kaht tüüpi verbikonstruktsioonide kujul:

- a) konstruktsioonid osaliselt abiverbistunud tahte(avaldu)s verbidega *ähvardama, tahtma, tõotama* + Vda ning verbidega *kippuma, kibeleva, tikkuma, tükkima* jt, ka algusverbiga *hakkama* + Vma, nt
 - (4) Tuhala Nõiaakaev on tänavu juba kaks korda **ähvardanud keema hakata**, kuid mõlemal korral on heitlik ilm seda takistanud.
 - (5) Mul **tahab** see [mulgipuder] alati **põhja kõrbeda**.
 - (6) Tasuta Interneti leviala **töotab** pealinnas tasapisi **laieneda**.
 - (7) Uute eramute müümine **kipub soiku jääma**.
 - (8) Väsimust, jõuetust peeti halvaks märgiks, see tähendas sageli, et inimene kas juba on või **hakkab haigeaks jääma**.
- b) infiniitkonstruktsioon *olema* + Vmas punktuaalsete, sh seisundimuutust väljendavate verbidega (*lõppema, algama, lahkuma, minema* jt), nt (9) ja (10). Viimasel ajal kasutatakse *mas*-tarindit peatse sündmuse eelfaasi väljendajana tihtipeale ka tegevusverbidega (Metslang 1993a), nt (11).
 - (9) Vene väed **on** Gorist **lahkumas**.
 - (10) Riigi majandus **on kokku varisemas**.

(11) Vabariigi Valitsus **on** peatselt **arutamas** põlevkivisektori keskkonnamaksude tõstmise kava järgnevas 15 aastaks.

c) konstruktsioon *olema* + Vn-ad/-gen *peal/äärel* (kus Vn = verbaalnoomenid *minek/minemine* ja *tulek/tulemine*), nt

(12) **Olime** juba **minekul**, kui tuli teade, et üritus jääb ära.

(13) Istusin autosse, **olime mineku peal**, kui Audi peatus.

(14) Roland ise **on** aga hulluks **mineku äärel**.

(15) Kui **olin** juba **minemise peal**, siis ta ütles, et tuleb kaasa.

(16) .. asi **on** ilmselgelt hapuks **minemise äärel**.

(17) Nad kiirustasid, sest õõ **oli tulekul** ning ees pikk ja vaevaline rännak.

(18) Pisarad **olid tuleku äärel**, kuid siiski jäid tulemata..

(19) .. [koer] hüppas, tiris ketti, mis tundus kuudi küljest lahti **tulemise äärel olevat**.

Verbide *ähvardama*, *töötama* ja *tahtma* grammatiseerumine proksimatiivsusust väljendavateks verbideks on kooskõlas sellise tähendusega verbide üldise arenguga Euroopa keelis (Metslang, ilmumas). Verbi *ähvardama* grammatiseatsioon on jõudnud astmele, kus seda verbi kasutatakse proksimatiivses tähenduses mitte ainult elutu, vaid ka elusa subjekti korral (4. grammatiseerumisaste Heine, Kuteva 2006 ning Heine, Miyashita 2008 järgi), nt

(20) Suurvesi **ähvardab** vanalinna **üle ujutada**.

(21) Mu mees **ähvardab haigeks jääda**.

Verb *töötama* on esialgu veel 3. astmel, s.o kasutatav proksimatiivses tähenduses vaid elutu subjekti korral,³ vrd

(22) Angerjakasvatus **töotab kujuneda** kasumlikuks ettevõtmiseks.

(23) *Mu mees **töotab haigeks jääda / terveks saada**.

Samas, hoolimata sellest et subjekti valiku poolest on *ähvardama* rohkem grammatiseerunud kui *töötama*, on *ähvardama* abiverbina säilitanud oma negatiivse eelduse, *töötama* oma positiivset eeldust aga mitte, vrd lauseid (24) ja (25), millest esimene on normaaljuhul ebasobiv, teine mitte.

³ Võimatuna ei tundu siiski lause *Tüdrukust töötab tulla kaunitar*, ehkki korpused ning Google'i otsing ei andnud selle kohta mingit kinnitust.

(24) Väikemees **ähvardab terveks saada**.

(25) Kuressaares **töotab** bussiga sõitmine poole kallimaks **minna**.

1.2. Avertiiv esindab markeeritud prospektiivi, näidates, et sündmus oli peaaegu toimumas, kuid jäi siiski toimumata. Avertiivsus sisaldab seega kolme tähenduskomponenti: minevik + imminentsus + eitus (Kuteva 1998: 116, 1999: 36). Eesti keeles väljendab avertiivset tähendust *pidama*-verbi imperfektivorm + *ma*-infinitiiv,⁴ nt

(26) Klaas **pidi maha kukkuma**.

Avertiiv sarnaneb proksimatiiviga imminentsustähenduse poolest, erineb aga obligatoorse minevikutähenduse ja eituse poolest. Eitusliku sisu tõttu ei ole (mittemodaalses tähenduses) võimalik nt lause

(27) *Klaas **pidi maha kukkuma** ja kukkuski.

Avertiivne tähendus on ainult minevikuvormil, imperfekti asendamine olevikuga kaotab imminentsustähenduse, nt lause *Klaas peab maha kukkuma* on tõlgendatav vaid modaalena.

Pidi-vormi avertiivne tähendus on kujunenud *pidi* kavatsustähendusest, mis esineb sageli modaal tähenduse kaastähendusena,⁵ nt

(28) "Birds of a Feather" **pidi** algselt **olema** telesarja kolmas osa, aga kaheosalist pilooti ekraanile ei lastudki..

Erinevalt kavatsustähendusest ei sisalda avertiivne tähendus tahtelist komponenti ning tulebki selgesti esile just siis, kui infinitiiv on seisundit või mittetahtelist protsessi väljendav verb.

⁴ Kuteva (1998: 116, 1999: 36) arvates toimib eesti keeles avertiivina konditsionaali minevikuvorm, s.o konstruktsioon *olema*-verbi konditsionaalivorm + põhiverbi mineviku kesksõna, nt *Klaas oleks (peaaegu) maha kukkunud*. Tegelikult sellel tarindil puudub avertiivile obligatoorselt omane imminentsustähendus (eelfaasi tähendus), on vaid konditsionaali irreaalsustähendus ja mineviku partitsiibi minevikutähendus. Seda kinnitab muu hulgas võimalus lisada sellistesse lausetesse mitteimminentseid ajaadverbiaale, nagu *aasta pärast, kunagi*, nt *Laps oleks kunagi ikka maha kukkunud. Ta oleks aasta pärast ülikooli astunud*.

⁵ Modaalst avertiivi allikana on peale siinse kirjutise autori (Erelt 2001) täheldanud ka Regina Pustet (2008) lakoota keeles. Tema väitel lähtub lakoota keeles modaalst allikast nii avertiiv kui ka proksimatiiv. Heine ja Kuteva (2002: 328) esitatud loendis avertiivi diakrooniliste allikate kohta modaalst puudub.

Prospektiivsust võivad väljendada ka üldlaiendid *peaaegu (et), äärepealt*, nt

- (29) Mandri külje all on ka Manilaid, teel Kihnule **peaaegu et riivatakse** seda maatükki.
- (30) Väidetavalt oligi Kadrioru staadion eileks **peaaegu välja müüdud**.
- (31) Alkohol **hävitas äärepealt** minu abielu.

Neil laienditel on lisaks imminentsustähendusele ka eitav tähendus, mida kinnitab võimatus lisada sellisele lausele jaatavat konteksti, vrd:

- (32) ..**peaaegu et riivatakse**, kuid siiski ei riivata –
- (33) *..**peaaegu et riivatakse**, kuid siiski riivatakse.

Kuna sellised laiendid ei eelda verbi minevikuvormi, siis jäävad nad oma tähenduselt (imminentsus + eitus) proksimatiivi (imminentsus) ja avertiivi (imminentsus + eitus + minevik) vahepeale.

Neid laiendeid on võimalik lisada ka proksimatiivsele või avertiivsele verbikonstruktsioonile, kusjuures proksimatiivile lisatuna toovad nad sisse eituse, näidates, et sündmus ei leia või ei leidnudki aset, nt

- (34) Ta **pidi peaaegu kukkuma**.
- (35) Uskumatult kaunis armastuslugu, mis **ähvardab peaaegu katki jääda**, aga lõpeb siiski õnnelikult.

2. Retrospektiiv

Retrospektiiv väljendab vaatlushetke seisundit kui eelneva sündmuse tulemust, s.o seisundit, mis eeldab eelnevat tegevust, nt

- (36) Poiss **on üllatunud**.
- (37) Aken **on avatud**.

Tegevussubjekti seisundit vormistab *nud*-partitsiip, tegevusobjekti seisundit *tud*-partitsiip. Partitsiip käitub retrospektiivtarindis nagu adjektiiv ning tarindil on seega predikatiivitarindi omadusi. See avaldub muu hulgas partitsiibi võimes seostuda kõigis aegades muutuva *olema*-(abi)verbiga (*on / oli / on olnud / oli olnud üllatunud / avatud*). Varem ongi retrospektiivseid konstruktsioone nimetatud vastavalt aktiivseks ja passiivseks adjektivatsiooniks (Rajandi 1999/1968). Retrospektiiv erineb perfektist

ja pluperfektist, mis väljendavad vaatlushetkele eelnevat sündmust, mille tulemus ulatub vaatlushetkesse olevikus või minevikus, nt *Poiss on / oli koju läinud. Ust on / oli parandatud*. Perfekt ja pluperfekt võivad vormilt kokku langeda retrospektiivi oleviku ja lihtmineviku vormidega, nt *Aken on avatud* tõlgendub nii retrospektiivse seisundina kui ka perfektiiitse sündmusena. Väidetavasti ongi paljudes keeltes seisunditähendusega partitsiipitarind diakrooniliselt perfekti ja pluperfekti allikas (Plungian 2003 : 298–299). See kehtib ka eesti ja soome keele kohta (Ikola 1960, Metslang 1993b: 207–208); seisundipassiivi (seega passiivset retrospektiivi) on käsitletud tegevuspassiivi allikana nt Tommola (1993: 78–79).

Retrospektiivsetena võib käsitleda ka konstruktsioone *saama + tud-*partitsiip, nt *Töö sai tehtud*, ja *jääma + mata-*vorm, nt *Aken jäi avamata*. *Saama*-tarind ja tingimisi ka *jääma*-tarind esindavad dünaamilist retrospektiivi, *olema*-tarind aga staatilist retrospektiivi. Nagu *olema* nii ka *jääma* muutub retrospektiivses tarindis kõikides aegades, nt *Aken jääb / jäi / on jäänud / oli jäänud avamata*. Verbi *saama* muutumine liitaegades ei ole päris selge, ehkki üksikuid näiteid selle kohta võib tekstidest leida: *Esimesed apsakad on saanud parandatud ja asjad on hakanud tasaviivu paremini sujuma. Siiani olen saanud tehtud kõik, mis vähegi vaja*.

Retrospektiivi on nimetatud ka resultatiiviks (nt Nedjalkov 1983, Plungian 2003: 298). Eelistan resultatiiviks nimetada vaid süntaktilist tarindit, milles tegevus ja selle tulemus on eksplitseeritud eraldi elementidena, s.o *Kapsas kasvas suureks. Ema kasvatas kapsa suureks* -tüüpi konstruktsioone (Erelt 2005).

Kokkuvõtteks

Faasitähendusi on enamasti käsitletud ühe rühmana, seejuures peatse alguse tähendust algustähenduse alaliigina. Selles kirjutises on eristatud sise- ja välisfaase ning kirjeldatud välisfaasi kategooriate – prospektiivi ja retrospektiivi avaldumiskujusid eesti keeles. Eesti keele iseärasusi, mis võiks pakkuda laiemat tüpoloogilist huvi, on prospektiivi kahesugune esinemine: markeerimata kujul ehk proksimatiivina ning markeeritud kujul ehk avertiivina. Tüpoloogiliselt eriti tähelepanuväärne on aga seejuures avertiivi põhikuju – *pidi*-avertiivi modaalne allikas.

Kirjandus

- Boland, Annerieke 2006.** Aspect, tense and modality: Theory, typology, acquisition. Vol. I. Academisch proefschrift. Universiteit van Amsterdam.
- Dik, Simon 1989.** The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause. Dordrecht: Foris Publications.
- EKG II** = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Trükki toimetanud Mati Ereht (peatoimetajana), Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Ereht, Mati 2001.** Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 7–25.
- Ereht, Mati 2005.** Source-marking resultatives in Estonian. – *Linguistica Uralica* XLI: 1, 20–29.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002.** World lexicon of grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006.** The Changing Languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Hiroyuki Miyashita 2008.** Accounting for a functional category: German *drohen* ‘to threaten’. – *Language Sciences* 30: 1, 53–101.
- Ikola, Osmo 1960.** Perfekti ja pluskvamperfekti synnystä. – *Virittäjä* 47: 4, 364–368.
- Kuteva, Tania 1998.** On Identifying an Evasive Gram: Action Narrowly Averted. – *Studies in Language* 22: 1, 113–160.
- Kuteva, Tania 1999.** TAM-auxiliation, and the avertive category in Northeast Europe. – *Grammaticalisation aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames*. (= *Oural-Ural* 1.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 27–41.
- Metslang, Helle (ilmumas).** Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons.
- Metslang, Helle 1993a.** Kas eesti keeles on olemas progressiiv? – *Keel ja Kirjandus* 7, 8, 9, 326–334, 410–417, 470–476.
- Metslang, Helle 1993b.** Verbitarind ajatähendust väljendamas. – *Virittäjä* 97: 2, 203–221.
- Nedjalkov, Vladimir P. (ed.) 1983.** = Владимир П. Недялков (ред.). Типология результативных конструкций. Ленинград: Наука.
- Pihlak, Ants 1985.** Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana – *Ars Grammatica* 1985. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 62–93.

- Plungian, Vladimir A. 1999.** A typology of phasal meaning. – Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Ed. by Werner Abraham and Leonid Kulikov. (= Studies in Language Companion Series 50.) Philadelphia: John Benjamins, 311–321.
- Plungian, Vladimir A. 2003.** = Владимир А. Плунгян. Общая морфология. Издание второе, исправленное. Москва: Едиториал УРСС.
- Pustet, Regina 2008.** Proximative and avertive in Lakota: diachronic pathways from modality to aspect. – CIL 18, Seoul, South Korea, July 21–26, 2008. (ettekande käsileht)
- Rajandi, Henno 1999/1968.** Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 3.) Tallinn.
- Sulkala, Helena 1996.** Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian: Typological Studies I. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 165–225.
- Tommola, Hannu 1993.** Ambipersoonainen supressiivi: diateesista suomessa ja virossa. – Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri. (= Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 41–96.

Prospective and retrospective in Estonian

Mati Erelt

The article distinguishes between the grammatical meanings of the internal and external phases of an event and describes the manifestations of the categories of the external phase – prospective and retrospective – in Estonian. The Estonian prospective occurs in two ways: in unmarked form or the proximative (the pre-phase category of a present or past event), e.g. *Puder tahtis põhja kõrbeda* ‘the porridge was on the verge of burning away’, *Vene väed on Gorist lahkumas* ‘the Russian forces are about to leave Gori’ and in marked form or the avertive (the pre-phase category of an unrealized past event), e.g. *Ta pidi kukkuma* ‘he was on the verge of falling to the ground’. The modal source of the avertive (the verb *pidama* ‘must, have to’) is typologically significant. The retrospective expresses the state of the moment of observation as a result of a prior event, and it is expressed by the past participle in the function of the predicative. (*Poiss on üllatunud* ‘the boy is surprised’. *Aken on avatud* ‘the window is open’).

Keywords: Estonian, aspect, prospective, proximative, avertive, retrospective

Mati Erelt
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
mati.erelt@ut.ee

MIHKEL VESKE UURIMUSTEST SOOME-UGRI KEELTE MORFOLOOGIA VALLAS

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutises valgustatakse XIX sajandi foonile projitseerides mitmekülgse teadlase Mihkel Veske morfoloogiaalaseid uurimusi. Antakse hinnang ta töödele, mis käsitlevad soome-ugri ja indoeuroopa keelte sarnaseid ja erinevaid jooni, soome-ugri keelte *n*-elementi sisaldavaid käändeid, läänemeresoome keelte sõnastruktuuri ning eesti keele ja selle murrete morfoloogiat.

Võttesõnad: Mihkel Veske, keeleuurimise ajalugu, soome-ugri keeled, morfoloogia, võrdlev-ajalooline uurimismeetod

1. Sissejuhatuseks

Üha kaugemale ajaliselt jääb meist oma tööde ja tegemistega mitmekülgne teadlane Mihkel Veske (1843–1890), kes kuulub soome-ugri võrdleva keeleteaduse rajajate hulka. Jaan Jõgeveri ja Johannes Kauba tööd, mis pealkirja järgi otsustades peaksid olema pühendatud põhiliselt M. Veske keeletegevusele, on sisuldasa üsna pinnapealsed (MW 1915: 22–25; Kaup 1936). Alles pärast Teist maailmasõda ilmunud käsitlused väärtustavad argumenteeritumalt keelemehe tegevust nii kitsamalt kui ka laiemalt (Ariste 1954: 87–94; Rätsep 1979: 30–31). Kirjutistes on vaadeldud M. Vesket eesti kirjakeele arendajana (Kask 1958: 172–190; Kask 1984: 146–152 jt), eesti murrete uurijana (Kask 1984: 35–36; Must 1987: 20–22, 31), fennougristika rajajana (Alvre 1993: 1–10), eesti vana kirjakeele mälestiste analüüsijana (Habicht 2003: 176–177) ning eesti rahvalaulude keele eripärasuste esiletoojana (Mälk 1963: 274–275; Pee-gel 2006: 21–23, 213–215 jt). Osa nimetatud kirjutistest annab M. Veske uurimustest siiski üsna põgusa pildi.

Käesolevas uurimuses võetakse põhjalikuma vaatluse alla M. Veske morfoloogia-alased teosed, mispuhul valgustatakse kõigepealt toonaste

keeleuuringute fooni. Käsitlemata ei jäeta ka vaieldavaid või hiljem ebaõigeks osutunud seisukohti. Parema uurituse tõttu ja ruumi puudusel ei vaadelda siinkohal M. Veske teeneid morfofonoloogia, vanema kirjakeele ja rahvalaulude keele morfoloogia uurimise alal. Omaette uurimust vajaksid tema koostatud Eesti esimese soome keele õpiku allikad ja metoodika (Weske 1881a; vt Alvre 1993: 4).

2. M. Veske uurimuste taustast

M. Veske elupäevad Eestis täiskasvanuna ühtisid ärkamisajaga, mis kestsid 1860. aastate algusest 1880. aastate keskpaigani. Pole päriselt juhus, et esimene eestlasest koolitatud keelemees pärines Mulgimaalt, sest see oli eesrindlikke piirkondi elava rahvusliku liikumise ja kohaliku rahva kõrge eneseteadvusega. Soome-ugri keelte võrdlev-ajalooline uurimismeetod võimendas hõimuaadet ja vastupidi – nõnda oli see Ungaris, Soomes ja Eestis. Pealegi evis mees, kelle emakeeleks oli eesti keel (täpsemini Mulgi murre), suuremaid eeldusi tajuda ja uurida läänemeresoome keelte nüansse kui muukeelne õpetlane, nagu seda oli enamik seniseid eesti keele uurijaid. M. Veske kirjatoodang ei olnud sugugi nõnda väikesemahuline, nagu seda paiguti rõhutatakse (Nirk, Põldmäe 1966: 309). Kõigepealt tuleb silmas pidada, et ta lõpetas ülikooli peaaegu 30 aasta vanusena ja lahkus meie keskelt suhteliselt noore mehena, juba 47-aastaselt.

M. Veske keeleuurimisalase tegevuse alguseks olid tänu Karl August Engelbrekt Ahlqvisti (1826–1889), Jens Andreas Friisi (1821–1896), Anselm Mansvet Riedli (1831–1873), Ferdinand Johann Wiedemanni (1805–1887) jt innukale tegevusele avaldatud enamiku soome-ugri keelte kirjeldavad grammatikad või/ja sõnaraamatud, v.a karjala ja isuri keele oma (vt Nivanka 1944: 91 jj). Põhjuseks oli asjaolu, et kaht viimati mainitud keelt peeti veel XIX sajandi viimasel kolmandikul soome keele murreteks (Weske 1884a: 3). Näiteks eesti keele käsitlemisel sai M. Veske kasutada Friedrich Robert Fählmanni (1798–1850) uurimust noomenite käänamise kohta (1844), Eduard Ahrensi (1803–1863) tallinna kirjakeele grammatikat (1853) ja F. J. Wiedemanni võru keele ülevaadet (1864). Ekspeditsioonide tulemusena oli teoks saanud viimati mainitu mahukas eesti-saksa sõnaraamat (1869), pärastpoole ka eesti keele grammatika (1875). Grammatikate ja leksikonide ilmunine oli eelduseks

M. Veske jt keeleteadlaste poolt deskriptiivse ja võrdlev-ajaloolise

meetodi edukaks rakendamiseks soome-ugri keelte morfoloogia ja sõnavara uurimisel.

Romantismile omase eksootika- ja minevikuharrastamise rüpes kujunes esialgu komparativism indoeuroopa keelte suguluse selgitamiseks. Selle esimesteks rakendajateks peetakse saksa lingvisti Franz Boppi (1791–1867) ja taani keeleteadlast Rasmus Kristian Raski (1787–1832); viimati nimetatud osa oli tähelepanuväärne ka soome-ugri keelte vallas (vt Ivić 1969: 36 jj). Hilisemale komparativismile omase ranguse häälikumuutuste uurimisel löid teatavasti noorgrammatikud ehk Leipzigi ülikooli keeleteadlased, kelle juures omandas lingvistilise hariduse ka M. Veske. Viimane pidas oma vaimseks isaks prof August Leskieni (1840–1916), kelle tunnusliku pealkirjaga kirjutis „Die Lautgesetze kennen keine Ausnahme” („Häälikuseadused ei tunne erandeid”, 1876) sai noorgrammatikute esimeseks pääsukeseks, kuid asjaomase suuna algusaastaks loetakse siiski aastanumbrit 1878 (Weske 1879a: VI; Ivić 1969: 57). A. Leskienilt sai noormees õpetust kirikuslaavi keele ja indoeuroopa keelte komparatiivgrammatikas ning võrdleva ülevaate Euroopa keelte, sh soome-ugri keelte kohta. Ent noort keelemeest õpetasid ka tulevase uurimissuuna vastased, nagu Georg Curtius (1820–1885) ja Hugo Schuchardt (1842–1927): esimeselt sai noor M. Veske teadmisi võrdleva keeleteaduse alustest ja teiselt itaalia keele kohta (Depman 1958: 431; vt ka Ivić 1969: 56, 64). M. Vesket ei peeta noorgrammatikuks, kuid täpsete algkujude taotlejana ja murdekujude uurimisega oli ta neile üsna lähedal. Nagu teada, juurutas uue suuna fennougristikasse Eemil Nestor Setälä (1864–1935) alles 1887. aastal Soomes ja József Szinnyei (1857–1943) mõnevõrra hiljem Ungaris (OFUJa 1974: 73; Korhonen 1986: 107).

Indoeuropeistidest, kes oma soome-ugri uuringutega mõjutasid M. Veske teadustööd, tasub siinkohal nimetada veel Anton Bollerit (1811–1869) Viinist ja Vilhelm Thomsenit (1842–1927) Kopenhaagenist. Aastatel 1872–1886, mil M. Veske rakendas oma uurimustes Leipzgis ja Tartus elades võrdlev-ajaloolist meetodit soome-ugri morfoloogia uurimisel, oli fennougriste veel üsna vähe: silmapaistvatest komparativistidest tegutsesid Soomes sellal August Ahlqvist ja Otto Donner (1835–1909) ning Ungaris Pál Hunfalvy (1810–1891) ja József Budenz (1836–1892). Siinkohal tuleb rõhutada, et asjaomased teadlased, v.a A. Boller, uurisid peamiselt sõnavara, kusjuures ungari teadlased lähtusid loomulikult ungari keele ehitusest (Ariste 1954: 89). Seetõttu on nende mõju M. Veske morfoloo-

giauuringutele peaaegu olematu. Seevastu mõjukas A. Boller, kes oli suunanud J. Budenzi fennougriстикasse, sai teadusmaailmas eelkõige tuntuks soome-ugri grammatika alaste uurimustega (Stipa 1990: 295, 372). Tema käänamisalast uurimust (1853) on M. Veske kirjandusallikana kasutanud ja korduvalt tsiteerinud oma väitekirjas (Weske 1873: X, 43, 58, 78, 82, 86). On teada, et M. Veske uuris 1886. aasta andmeil Ungaris viibides eriti soome-ugri keelte võrdlevat grammatikat, mida täpsemalt, pole teada (Depman 1958: 432). Väga võimalik, et ta kasutas oma uurimistulemusi peatselt loengutel Kaasani ülikoolis. Igatahes ei avaldanud ta seal enam midagi olulist võrdleva grammatika alal.

3. Soome-ugri ja indoeuroopa keelte morfoloogilistest sarnasustest ning eripärast

Tartu ülikooli lektori avaloengus käsitles M. Veske võrdlevalt soome-ugri ja indoeuroopa keeli, leides neis nii sarnasusi kui ka erinevusi. Ühiste joontena nimetas ta mõningaid noomeniliiteid, isikuasesõnu ja pöördelõppe. Teadlane oli arvamusel, et soome-ugri algkeeles eksisteerisid ühesilbilised sõnajuured, mis liitumise teel muutusid hiljem kahe- ja enamasilbilisteks sõnadeks, kusjuures nende viimane element kaotas aja jooksul iseseisvuse, näiteks sm *sanoma* 'sõnum', mis lektori järgi koosneb tüvest *san-*, sidevokaalist *-o-* ja liitest *-ma*. Indoeuroopa paralleelideks esitas ta sanskriti *ghar-má* 'soojus', *svap-na* 'uni' ja leedu *dù-ma* 'suits', *sap-na* 'uni' (Weske 1875a: 15, 16; lühidalt Ariste 1954: 89–90 ja Alvre 1993: 3). Selles selgub M. Veske püüd kasutada oma teadmisi indoeuroopa keeleteaduse vallast ja soov neid siduda talle südamelähedaste soome-ugri keelte ainekuga. Ent indoeuroopa keeleteaduses üldtuntud idee, et sõnajuured olid ühesilbilised, soome-ugri aluskeele kohta ei kehti. Soome-ugri aluskeele või hilisema arengu etappide jaoks on pärastpoole rekonstrueeritud teatavasti enamasti kahesilbilised tüved. M. Veske toetas sanskriti ja võrdleva indoeuropeistika professori O. Donneri vaadet, et omavahel sarnased indoeuroopa ja soome-ugri pöördelõpud on tekkinud isikuasesõnadest (Weske 1875a: 16, 17).

Soome-ugri ja indoeuroopa ühisjoonte vaagimisel jättis M. Veske esimeste vähese uurituse tõttu lahtiseks küsimuse, kas tegu on tüpoloogilise või geneetilise sarnasusega (Weske 1875a: 15–18). M. Veske oletas, et Altai keeltele pole soome-ugri keeltega suuremat sarnasust kui indoeuroopa

keeltel. See vaade erines soome-ugri keeltega tegelnud altaistika rajaja Wilhelm Schotti (1807–1889) ja indoeuropeist August Schleicheri omast ning ühtis altaist Otto v. Böhtlingki, O. Donneri jt vaadetega. Ilmselt fennougristidest esimesena pidas M. Veske oluliseks uurida keeleajaloo seisukohast Polüneesia keeli, mida arvati tollal olevat algupärasemal kujul (1875a: 24).

Urija pidas põhierinevusteks soome-ugri keelte aglutinatiivsust ja indoeuroopa keelte flektiivsust, mispuhul toetus ta indoeuroopa filoloogide Wilhelm von Humboldti ja August Friedrich Potti tähelepanekutele. Seejuures väitis M. Veske õigusega, et soome-ugri keeled on osaliselt siiski flekteeruvad. P. Ariste (1954: 89–90) omistas selle asjaolu esiletoomisele olulise ideoloogilise tähenduse, mis tõestas, et mitte ainult indoeuroopa keeled pole täisväärtuslikud, vaid seda on ka soome-ugri keeled.

Soome-ugri keelte iseärasustest rääkides mainis M. Veske, et erinevalt indoeuroopa keeltest eristavad soome-ugri käändelõpud nii sise- kui ka välisruumi, nt sm *talo-sta* ja *talo-lta*. Ta näitas õigesti, et tunnus *-ta* (*-s-ta*, *-l-ta*), mis leidub indoeuroopa keeltes (vrd sanskriti *ma-t* 'minust'), esineb pelgal kujul ka soome-ugri keeltes, nt e *kottu* 'kodunt', sm *koto-a* 'kodunt' < **koto-ta*, e *takka* 'tagant' < **taka-ta* (Weske 1875a: 18).

M. Veske kummutas indoeuropeistide August Schleicheri, Heymann Steinthali jt väite, nagu soome-ugri sõnatüved oleksid muutumatud, nn jäigad. Ühelt poolt osutas ta viimaste võimalikule astmevaheldusele, teisalt aga sisehäälikute vaheldumisele deskriptiivsõnades, nagu *kilisema*, *kõlisema*, *kolisema* jne. Eesti teadlane näitas veenvalt, et läänemeresoome keeled on selliste sõnade poolest üsna rikkad ning neile on indoeuroopa keeltes väga raske sobivat vastet leida (Weske 1875a: 18, 19, 23).

4. Soome-ugri keelte *n*-käänetest

Nagu teada, on M. Veske oma 1873. aastal trükitud väitekirjaga ajaloolis-võrdleva fennougristika rajajaid. Sellega tekkis lõhe tema ning keelekirjeldajate F. J. Wiedemanni jt vaadete vahel (Undla-Põldmäe 1969: 283–284). M. Vesket innustas doktoritööd tegema eespool mainitud A. Leskien (Depman 1958: 431). Noor uurija lähtus A. Schleicheri indoeuroopa keelte võrdlevast grammatikast, et algvormide kindlakstegemiseks tuleb käändelõpud eraldada (Weske 1873: 38). Dissertant esitas rikkalikult ainekst kõigist soome-ugri keeltest nii grammatikate ja sõnaraamatute

kui ka tolele ajaks ilmunud rahvaluule- ja usukirjanduse („Kalevala”, Neusi rahvalaulukogu, evangeeliumitõlked) põhjal. Kõige sügavamalt on M. Veske käsitlenud läänemeresoome keeli. Väitekirja sisaldab väga väärtuslikku fono- ja morfonoloogilist üldosa, mis jääb praegu vaatluse alt kõrvale, ning *n*-lõpuliste käänete analüüsi.

M. Veske näitas, et lokatiiv on vana kääne, mille kohta leidub jälgi kõigis soome-ugri keeltes (tegelikult ka samojeedi keeltes) ja mille esialgne kuju oli **-na* ~ **-nä*. Dissertant väitis õigesti, et lokatiivi algupärane tähendus on säilinud eelkõige kivenenud vormides, nagu adverbides (näiteks sm *koko-na-nsa* 'koguni'), ees- ja tagasõnades ning partiklites. Uuriija tõi öeldu kohta kirjandusest ohtrasti näiteid, teiste hulgas mari *tü-na* 'väljas', *liš-na* 'lähedal' jt, tõestades erinevalt F. J. Wiedemannist ja A. Bollerist, et ka selles keeles on algne *na*-lokatiiv veel säilinud (lk 78).

M. Veske üritas tõestada, et muistsest lokatiivist on aja jooksul tuletatud peaaegu kõik teised *n*-komponenti sisaldavad käänded, esmajoones temporaal (sm *talve-na* 'talvel'), predikatiiv (sm *tuomari-na* 'kohtunikuna') ja adessiiv (lv *ëntšö-n* 'enesel'). Viimasest on uurija väitel kujunenud komitatiiv (sm *poiki-ne-en* 'oma poegadega'), possessiiv (lv *võllö-n* 'õllel') ja instrumentaal (sm *palja-i-n jalo-in* 'palja jalu'). Instrumentaalist olevat tekkinud omakorda modaal (sm *hyv-i-n* 'hästi'), allatiivist daativ (lv *minnö-n* 'mulle'; soome daativi uurimuses ei käsitleta) ning possessiivist genitiiv (sm *isämaa-n rakkaus* 'isamaa armastus'). Modaalist on uurija väitel arenenud distributiiv (sm *kaks-i-n* 'kahekesi'; lk 96–99; näited lk-delt 42–44, 51, 52).

M. Veske väitekirja analüüsimisel tuleb arvestada, et uurija kasutas seal meetodilistel kaalutlustel funktsioone tähistavaid käändenimetusi, kuigi Soome grammatikates nimetati lokatiivi, temporaali ja predikatiivi juba M. Veski doktoritöö kirjutamise ajal ühtse nimetusega essiiviks ning instrumentaali, modali ja distributiivi instruktiiviks (lk 39; vt ka lk 99 ja Ernits 2008).

Läänemeresoome keelte käsitlemisel pidas dissertant lokatiivi derivaatideks ka noomeniliidet *-inen* : *-ise*, kesk- ja ülivõrde tunnust *-mpa-* ja *-in*, eesti terminatiivi (e *silm-i-ni*), eesti ja liivi ektsessiivi (e *taga-nta*; autoril *Ablativ vom n-Locativ*) ning *nis-* ~ *nes*-lõppu (< **-na-nsa/-nä-nsä*; e *ize-ära-ni-s*), samuti Võru murde *-mbu-zi* ~ *-mbü-zi* (*pare-mpu-zi* 'paremini'; lk 40, 42, 45, 49, 63–65, 68). Viimati mainitud määrsõnavormi tuletas autor keskvõrdest.

Käändelõppude teke on olnud pikaajalise diskussiooni objektiks, mida pole seni õnnestunud üheselt lahendada (vt näiteks OFUJa 1974: 241, 249–250). Läänemeresoome keeltes peetakse lokatiivi enam-vähem kindlateks järglasteks vaid inessiivi (*-ssa/-ssä* < **-sna/-snä*), adessiivi (*-lla/-llä* < **-lna/-lnä*), essiivi ja ektsessiivi. Ent kaht esimest käänat uurija oma dissertatsioonis lokatiivi algupäraga käänete hulka ei võtnud, kuigi näib olevat olnud teadlik vähemalt sisekohakäände häälikumuutusest (vt Weske 1873: 62, 88, 100). Neljast käändest seostas M. Veske lokatiiviga ainult essiivi ja ektsessiivi.

Valdav osa teisi *n*-i sisaldavaid käändeid on enamiku tänapäeva uurijate arvates nii või naa seotud genitiiviga, mille lokatiivset algupära on, tõsi küll, peetud võimalikuks ka pärast M. Vesket. Viimase seisukoha pooldajate hulka kuulusid tuntud keeleteadlased Bernát Munkácsi, Dmitri Bubrich, Lauri Kettunen ja Boriss Serebrennikov (Serebrennikov 1989: 135 jj; paraku ei märgita XX sajandi kirjasõnas M. Veske nime). Omastava käände lokatiivne päritolu on vokaalosisest puudumise tõttu siiski üsna väheusutatav (Laanest 1975: 100). P. Alvre (1993: 3) arvates tuleks genitiivi ja lokatiivi ühine päritolu kõne alla vaid juhul, kui see esines uurali-eelsel perioodil, ent seda ei saa kuidagi tõestada ega ümber lükata.

Daativi ja terminatiivi lähtena võib viimase aja uurijate arvates kõne alla tulla latiiv (Laanest 1975: 99 jj; Viitso 2003: 206–207). Põhjendatult jättis M. Veske kõrvale *n*-akusatiivi kui algselt *m*-ilise käände (Weske 1873: 39). Lisaks pole ka läänemeresoome keelte võrdlusastmete liited lokatiiviga seotud, sest õigem on lähtuda sel puhul *m*-lisest kujust; samuti pole tõendeid *inen*-tuletusliite lokatiivsest päritolust (vt Laanest 1975: 119, 135; OFUJa 1974: 280, 282, 346). M. Veske pidas väitekirjas lõunaeeesti *usse-n* 'väljas' ja *perä-n* 'päras; taga' puhtlokatiivi vormideks (Weske 1873: 45), ent paar aastat hilisemas kirjutises on ta *n*-tunnuse juba õigesti tuletanud varasemast lõpust **-sna/-snä* (Weske 1876: 63).

Palju huvipakkuvaid seisukohti leidub M. Veske väitekirjas ka saami ja kaugemate soome-ugri keelte käänete kohta. Nii tõi ta sobivaid näiteid saami lokatiivi ning lokatiivset päritolu temporaali, predikatiivi ja distributiivi kohta (vrd Sinor 1988: 280). Ent väärtuslikud on ka andmed teiste käänete kohta, kuigi need ei tarvitse olla lokatiivset päritolu (vt Weske 1873: 70 jj). Edaspidiste korduste vältimiseks nendime siinkohal, et äsja öeldu kehtib kõigi soome-ugri keelte näidete kohta. Teadlane puudutas möödaminnes ka saami inessiivi võimalikku lokatiivset algupära *-n* < *-nn*

< *-*sn(e)*, kuid jättis selle paraku asjatu kahtluse tõttu lähemalt vaatlemata (lk 70).

Uuri ja ei käsitlenud oma dissertatsioonis mordva keelte inessiivi lõppu -*sa*, -*so*, -*sě*, mille lähteks on samuti *-*sna/-snä* nagu läänemeresoome ja saami keeltes (OFUJa 1975: 223; Sinor 1988: 323). Selle põhjuseks oli asjaolu, et uurijatele polnud selge *s*-elemendi olemus (Weske 1873: 70). M. Veske pidas ersa genitiivi tunnuse -*n* varasemaks kujuks -*ne* (< *-*na*) (lk 77, 81), mida aga ei saa tõestada, vaid selle lähteks on enamasti peetud soome-ugri genitiivi tunnust *-*n* (OFUJa 1975: 290; Sinor 1988: 322). Seepärast ongi genitiivi ja lokatiivi ühistunnuse oletamise katsed nõrkadel jalgadel. M. Veske eristas soome-ugri sõnades eelkäijatest paremini ajaloolist tüve ja muutelõppu, sest näiteks F. J. Wiedemann pidas ersa genitiivi *n* ees olevat täishäälikut (nt *vede-n* 'vee') sidevokaaliks, mis aga tegelikult kuulub tüve koosseisu (Weske 1873: 76).

M. Veske toetas F. J. Wiedemanni seisukohta, mille kohaselt mordva omastava käände lõppu -*n* võib seostada adjektiivide *n*-lõpuga (nt *keve-n* 'kivine'), sest viimase arvates kujutavad asjaomased adjektiivid laiemas mõttes endast possessiivset genitiivi (lk 81). Sama meelt on olnud ka mõned hilisemad uurijad (vt Serebrennikov 1989: 134). Kui ersa *nen*- ja mokša *ndi*-lõpuline daativ on tekkinud sekundaarselt genitiivi ja mingi kaassõna (Serebrennikov 1989: 146–147) või genitiivi ja näitava asesõna liitumise tagajärjel (Sinor 1988: 323), siis pole otstarbekas rääkida ka selle käände lokatiivsest algupärast, nagu sellest kirjutas toona M. Veske.

M. Veske väitis, et *n*-lokatiivi abil on moodustatud ersa ja teiste soome-ugri keelte kollektiivarvsõnad. Seegi probleem pole seni üheselt lahendatud. Ühe osa uurijate arvates on siin esitatud seisukoht ilmne, teised aga eelistavad *n*-latiivset päritolu (vrd OFUJa 1974: 249; Serebrennikov 1967: 121). Väitekirjas pole juttu mari inessiivi tunnusest -*št*, mis osa uurijate väitel seondub samuti lokatiiviga (< *-*s*-latiiv + *-*na/nä*-lokatiiv; vt Serebrennikov 1989: 141).

M. Veske tuletas permi keelte *n*-lise instrumentaali tunnuse (komi -*õn*, udm -*en/-yn*) soome-ugri lokatiivi omast (Weske 1873: 82 jj). Tõsi küll, selle käändetunnuse puhul on oletatud ka muid tekkevõimalusi (vt Sinor 1988: 383). Soome-ugri keeltes näib paljudel juhtudel jäävat lõpuni lahendamata probleem, kas on tegu algse *n*-lokatiivi või *n*-latiiviga. Uuri ja märkas kunagist *na*-kujulist lokatiivitunnust ehedal kujul permi kollektiivarvudes. Tema oletatud lokatiivne *na*-/*nä*-line allatiiv on

hiljem ühendatud siiski muistse **n*-latiiviga (vrd OFUJa 1976: 147, 160). F. J. Wiedemann arvas, et permi kollektiivarvude sufiks *-na* on tekkinud tunnusest *-ön* ~ *-en*, tegelikult on asi M. Veske asjalikul väitel vastupidine. A. Boller oletas udmurdi *yn*-lõpu lähteks alusetult kunagist liitlõppu *-sna* puhta lokatiivi asemel, kuid M. Veske kahtles õigusega selles (Weske 1873: 82; vt Serebrennikov 1962: 17).

M. Veske üritas tõestada ugri keeltes peale kindlasti lokatiivset päritolu olevate lõppude, nagu handi lokatiivi, ungari superessiivi ja kollektiivarv-sõnade tunnuste ka mansi latiivi (dissertandil allatiiv, daativ jt) tunnuse *-ne/-n* ja ablatiivi *-nel*, handi instrumentaali ja komitatiivi tunnuse *-nat* ning ungari allatiivi-daativi *-nak/-nek* tekkimist soome-ugri **na/-nä*-lõpuga lokatiivist (Weske 1873: 88). See seisukoht käibis ainukesena XX sajandi teise kümnendi alguseni, mil ungari keeleteadlane David Fokos-Fuchs ja palju hiljem, nimelt 1963. aastal soome lingvist Matti Liimola oletasid, et asjaomaste tunnuste lähteks võiks olla noomen **nV* ja sellest arenenud kaassõna **nä* (< ? **näyā* 'lähedus, lähedane paik'; Maitinskaja 1979: 107–108; Hajdú 1985: 298; Sinor 1988: 406–407; vt ka OFUJa 1974: 249–250). Teisalt on aga *nä*-line nimisõna hüpoteetiline, mistõttu on oletatud ka, et kõnesolevatel juhtudel võib tegu olla hoopis näitava asesõnaga (OFUJa 1976: 281–282). Seega pole veel sugugi selge, kellele jääb kõnealuses küsimuses lõplik õigus.

Soome-ugri keelte morfoloogia uurimisega tegeles M. Veske põhiliselt Leipzigi- ja Tartu-perioodil. Ta sai suureks asjatundjaks võrdlev-ajaloolise grammatika alal. Kaasani-perioodil on teadlane morfoloogia vallast maininud vaid mitmuse tunnuste varieerumist mari keele murretes (Alvre 1993: 6). Komparativistikeadmisi jagas M. Veske üliõpilastele juba alates 1875. aastast, mil ta pidas loengusarja läänemeresoome, täpsemini eesti, soome ja liivi keele võrdlevast grammatikast, ning 1878. aastal õpetas ta esmakordselt soome-ugri keelte võrdlevat grammatikat (Rätsep 1979: 31). 1887. aasta sügisest alates hakkas M. Veske lugema viimati mainitud distsipliini Kaasani ülikoolis, soovitades täiendava kirjandusena A. Ahlqvisti, F. J. Wiedemanni, O. Donneri, J. Budenzi ja enda uurimusi (Depman 1958: 434). Paraku oli ta loengute kuulajate arv soome-ugri keelte madala prestiiži ja kehvade lektorivõimete tõttu nii Tartus kui ka Kaasani pisuke (MW 1915: 14, 18, 56), mistõttu ta ideed levisid võrdlemisi tagasihoidlikult, ent siiski.

5. Läänemeresoome keelte sõnatüvedest ja käändelõppudest

M. Veske pidas historismi printsiibist lähtudes ainuõigeks diakroonilist lähenemist morfoloogiale, absolutiseerides sellega keeleajaloo käsitletu tähtsust. Ta pidas E. Ahrensi nimisõnade paradigmasid ebateaduslikeks, sest viimane ei tuletanud käändevorme tüvest, nagu eeldas diakroonia, vaid mõnest käändest (vt ka Alvre 1993: 3). Näiteks luges E. Ahrens *kana*-sõna ainsuse omastava tunnuseks lõpuvokaali *a* (*kana*) ja mitmuse osastava lõpuks häälikut *u* (*kanu*), M. Veske aga vastavalt **-n* (**kana-n*) ja *-ta* (**kan-oi-ta* > **kan-o-ja*), mis on tõepoolest ajalooliselt õiged (Weske 1873: 22; läänemeresoome algperioodil täpsemini **kan-oi-δa*).

Analoogilisi etteheiteid tegi M. Veske ka A. Ahlqvisti, G. E. Euréni, F. R. Fählmanni, F. J. Wiedemanni jt kirjutatud läänemeresoome keelte grammatikate kohta. Eesti teadlane tegi selget vahet ajaloolise tüve ja morfoloogiliste tunnuste vahel, samuti korrigeeris ta eelnevate uurijate oletusi ja väiteid häälikute muutumise järjestuse kohta. Näiteks kirjeldasid G. E. Eurén ja E. Lönnrot, et *as*-liitelistes sõnades, nagu *viera-s* : *viera-ha-n*, *vieraa-n* on *h* muutunud *s*-iks, tegelikult on, nagu M. Veske seletas, suund vastupidine (Weske 1873: 33–34). E. Ahrens kirjeldas selletaolistel juhtudel *s*-list lõppu nimetavas, mis omastavas kaob. M. Veske arvates oli tuletuselementide *-da-* (näiteks sm *pime-tä*), *-he-* (sm *ante-he-*), *-me-* (e *habe-me*), *-kse-* (< **k-se*; sm *sormu-kse-* 'sõrmus') jt puhul esialgu tegu iseseisvate sõnadega (lk 37).

6. Eesti keele ja selle murrete sõnastruktuurist

M. Veske jätkas eesti keele ehituse kirjeldamist Tartu-perioodil, kusjuures ta tegi seda läbini ajaloolis-võrdleva meetodi abil. Ta on samuti üks eesti dialektoloogia rajajaid. Tänu komparativistikale hakkas ta senisest ulatuslikumalt uurima rahvalaule ja varasemat kirjasõna.

6.1. Eesti keele tuletus- ja muutelõppudest

M. Veske on oma kirjatöodes puudutanud üht-teist eesti keele ajaloolisest morfoloogiast. Muude probleemide kõrval pälvis doktoridissertatsioonis ta tähelepanu eesti määrsõnaliide *-ti* ~ *-te* (nt *pit* 'kiti', *pitkuti* 'pikuti'), mille päritolu seletas ta soome keele abil (vrd sm *pitkittä-i-n*), märkides

seejuures, et E. Ahrens, kes otsis igalt poolt soome lätet, pole antud juhul seda märganud, pidades liidet tavaliseks lõpusilbiks. Seevastu A. Boller oli arvamusel, et *-ti* ~ *-te* olevat kaugusesse suunda tähistava penetratiivi afiks ning võrdles seda komi *ti*-käände tunnusega. M. Veske pidas neid väiteid alusetuteks (Weske 1873: 67–68). Kuidas on asi tänapäeva vaatevinklist? Selge on see, et tõepoolest on tegu liitega, mitte lihtsalt lõpusilbiga, ent pärastpoole on läänemeresoome keeltes kindlaks tehtud kolm lähedasi tähendusi tuletavat *t*-list määrsõnaliidet *-ttain/-ttäin*, *-ten* ja *-ti*, mille eristamisel on tänini probleeme (vt Laanest 1975: 191). A. Bolleri oletus polnud tegelikult alusetu, sest läänemeresoome *-ti* (< s-u lokatiivi **-t*) kõrvutus komi samakujulise translatiivilõpuga (nt udm *košak-ti* 'läbi akna') on ilmselt jõus (vt Hajdú 1985: 297–298).

M. Veske kirjeldas esmakordselt võrdlev-ajalooliselt eesti keele kontraheeritud verbe (nt *kiusan* : *kiusata*), mida saab tema väitel kõige paremini selgitada soome pika järgsilbi (*kiusaan* : *kiusata*) ning vepsa ja saami *-d*-abil (vps *magadan* 'magan', saami *givsedom* 'kiusan') (Weske 1874: 77 jj). Ta tõestas viimaste baasil, et asjaomaste tegusõnade lihtminevik tekkis tüve **t*-le (Veskel *-d*-) imperfekti tunnuse **-i*- liitumise tagajärjel. Sellele järgnes muutus **ti* > *si*, nt *vastasin* < **vastadin*. Uuri ja kirjeldas samuti *da*-infinitiivi, mitmuse imperatiivi (M. Veskel *optatiiv*) ja *nud*-tegevusnime (kujul *-nnud*) kujunemist. Peale selle põhjendas M. Veske asjaomaste vormide iseärasusi eesti keele põhjapoolsetes murrakutes: kuidas tekkis *hakkasin* asemel *hakasin*, *hakata* asemel *hakkada* ning *hakaku* asemel *hakkagu*. Uuri ja väitis, et võrdlev-ajaloolist meetodit tundes ja *da*-tegevusnimest, mitte *ma*-infinitiivist lähtudes poleks F. J. Wiedemann ja E. Ahrens paigutanud verbid *vastata* ja *hakata*, eL *nakata* eri pöördkondadesse. M. Veske leidis õigusega, et G. E. Eurén on eksinud väites, et *h*-taolisest häälikust, mis esineb sellistes sõnades soome murretes (sagedamini küll *j*), on tekkinud soome lihtmineviku *-s*-, imperatiivi *t* ja *k* jt. Sellega oli ta sama meelt V. Thomseni ja J. Budenziga, kes olid oletanud, et soome vokaalidevahelise *h* lätteks on *s* (Weske 1874: 85).

M. Veske polnud rahul Tartu Õpetajate Seminari direktori Friedrich Hollmanni (1833–1900) ettekandega eesti mitmusekäänete kohta, sest viimane tuletas ühe käände teisest, nt Võru murde omastava *puije* 'puude' osastavast *puid* (Weske 1875b: 180–183). Teadlane esitas sõnamuutmisest õige pildi saamiseks sama *puu*-sõna näitel kõrvutavaid andmeid nii eesti rahvalauludest kui ka soome keelest.

1884. aastal kritiseeris M. Veske 1880. aastal Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus ilmunud Karl August Hermannini artiklit eesti keele nimi-sõnade käänete kohta. Ta heitis autorile ette, et too läheneb grammatikale ebateaduslikult, seletades käändelõppude teket suvaliste häälikumuutuste abil. Näiteks oletas K. A. Hermann, et väliskohakäänete *l*-osis on tekkinud sõnast *ala* mõlema *a* kao tõttu, tegelikult on aga seal toimunud muutuste jada *-l < *-lla < *-lna* (Weske 1884b: 86). M. Veske on korduvalt rõhutanud, et keeleajalooliste nähtuste seletusi tuleb otsida rahvalauludest, mille vormid on sageli sarnased kohati konservatiivse soome keelega, samuti vanemast kirjakeelest. Eriti oli autor vaimustatud rannikumurde rahvalauludest (Weske 1881: 23 jj; Weske 1885, Weske 1886: 226).

6.2. Eesti murrete iseärasustest

M. Veske korraldas aastatel 1875–1884 ettevõtliku teadlasena mitu keele- ja rahvaluuleretke Eesti eri paikadesse murdeiseärasuste kindlakstegeviseks. See andis võimaluse saada ülevaade eesti keele murretest ja murrakutest ning panna soliidne alus eesti dialektoloogiale, samuti täpsustada murdevormide kujunemist.

1875. aasta suvel käis M. Veske Võru-, Setu- ja Virumaal, kus ta tutvus kohalike murdeiseärasustega. Kahjuks ei jõudnud ta kogu hangitud ainese avaldamiseni, vaid kirjasõnas on toodud morfoloogia vallas esile vaid üksikseiku, nt käändelõppude *-lda* ja *-hna* päritolu; viimasel juhul leidis ta võrdlusmaterjali nii saami keelest kui ka soome keele Lõuna-Pohjanmaa murdest. Samuti üritas teadlane määrata mainitud tunnuste levikut (Weske 1876: 62–64). Ühes kirjutises leidis M. Veske, et Hargla murrakus on osa keelelisi jooni varasemal arenguastmel kui teistes Võru murrakutes, osa aga iseseisvalt edasi arenenud (Weske 1877a: 83–84). Samas artiklis põhjendas ta vormi *raamatide* tekke.

Tunduvalt põhjalikumalt kirjutas teadlane rannikumurde noomenite ja verbide iseärasustest Mahu ja Haljala kandis (Weske 1877c: 4–15). Ta täheldas Lahekülas *n*-temporaali (*päivä-n* 'päeval', *suwe-n* 'suvel'), mida võrdles soome keelega. M. Veske toetas E. Ahrensi soovi, et essiiv (*naise-anna*) võetaks eesti kirjakeele käändeks ning polnud nõus F. J. Wiedemanniga, kes paigutas selle adverbide sekka (lk 6–7). Autor ei märganud üksnes kirderanniku murde sarnasusi soome keelega, vaid ka vajda keelega ja soome keele Tütarsaare murrakuga. Enamik keeleuuri- ja

seletusi on ajaproovile vastu pidanud. Kirderanniku murde ja soome keele ainsuse oleviku 3. pöörde pikavokaalset lõppu (*parandaa* 'parandab') seletas ta Võru *paranda-s* 'id.' abil, et see on tekkinud muutuse *s > h* kaudu (lk 11), mis aga ei vasta tõele (vt Laanest 1975: 150). M. Veske püüdis teaduslikult põhjendada ka rannikumurde kujunemist (vt lk 16–17). Veel annab asjaomane kirjutis annab aimu M. Veske grammatikaküsitluste metoodikast (lk 18–19).

Vanamoeliste soomepärasustega rannikumurde kõne- ja rahvalaulude vastu säilis M. Veskel elav huvi ka hiljem, viibides Soome lahe äärsetes külades ka 1884. aastal. Tähelepanuväärne on ta põhjalikum kirjutis Lüganuse murrakust (Weske 1885). Uuriija kirjeldas selle häälikulist ja morfoloogilist eripära. Näiteks leidis autor sealt vajalikku tõendusmaterjali murdekujude *andada* 'anda', *metsada* 'metsa, part.' selgitamiseks (vrd vps *andta* 'anda'). Sellega tõrjus ta kõrvale E. Ahrensi süüdistuse, et lõpp *-da* on sõnas näiteks *wihmada* ebaõiges kohas. M. Veske astus välja E. Ahrensi pimesi järgitud oletuse vastu, et soome keel on eesti keelest alati vanemal arengutasemel. Mitmes kohas esitas uurija kõrvutuseks ka vepsa näiteid. Ta näitas, et Lüganuse konditsionaal, nagu *mina andasesin* 'mina annaksin' on tekkinud vältimaks segiminekut lihtmineviku vormiga, sellel kujul leidis autor arvukalt vasteid soome murretest ja vadja keelest.

1876. aasta suvel viibis M. Veske kuus nädalat uurimisreisil, mille käigus peatus pikemalt Kodavere kihelkonnas. Sealt siirdus ta Mustvee, Avinurme ja Paasvere kaudu Pandivere postijaamani. Edasi kulges teekond Rakvere kanti, sealt Ambla, Kose, Harju-Jaani ja Kuusalu kihelkonda (Weske 1877b: 161–162). Kodavere murrakule oli M. Veske tähelepanu juhtinud F. J. Wiedemann ning sellest sai ta teavet peale kohapealse kogumise ka külakoolmeistrilt, hilisemalt kirjamehelt Jakob Kõrvilt (1849–1916). M. Veske andis Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul murrakust lühiülevaate, sh ka paarist morfoloogilisest eripärasusest. Samal koosolekul rääkis ta muuseas Kesk-Eestis kõneldavatest murrakutest ning sõnastas alaleütleva *-le ~ -lle* vaheldumise tingimused (lk 166–168). Kodavere murraku omapära on M. Veske tutvustanud ka Eesti Kirjameeste Seltsis, kus ta esitas eitussõna ainulaadse muutumise paradigma olevikus ja minevikus, sh *esin tule* '(ma) ei tulnud', *esimä tule* '(me) ei tule' jne (Weske 1879c : 64).

M. Veskel oli võimalusi üles kirjutada ühe Hiiumaa Käina kandi mehe keeleusust, tutvuda Pärnumaal läänemurdega, kuid avaldatud materjalis

nende puhtmorfoloogilisi jooni ei vaadelda (Weske 1878). Seega oli keelemees lähedalt tuttav kõigi eesti murrete ja suure osa murrakutega. Teistes tingimustes töötades oleks see teadlasel võimaldanud ajapikku koostada ülevaatliku eesti keele murdegrammatika.

7. Kokkuvõtteks

M. Veske jättis märgatava jälje soome-ugri, läänemeresoome ja eesti keele morfoloogia arengusse. Ajaloolis-võrdlevat meetodit rakendades uuris ta morfoloogia küsimusi põhiliselt Leipzigi- ja Tartu-perioodil, kuid õpetas selle aluseid nii Tartu kui ka Kaasani ülikoolis. M. Veske sõnastas põhilised indoeuroopa ja soome-ugri keelte ühis- ja erijooned, jättes õigustatult lahendamata küsimuse, kas on tegu tüpoloogiliste või geneetiliste sarnasustega. Ta peamisteks teeneteks morfoloogia alal jäävad rohke peaaegu kõigi soome-ugri keelte materjali esitamine *n*-lokatiivi esinemise kohta, rohked näited teiste *n*-elementi sisaldavate käänete kohta, samuti osa noomenikäänete lokatiivse algupära tõestamine. Kõigi soome-ugri *n*-käänete tuletamine lokatiivist, nagu seda tegi M. Veske, pole aga tõenäoline. Võrdlev-ajaloolise meetodi tulise pooldaja ja rakendajana kritiseeris ta teravalt neid läänemeresoome keelte grammatikuid, kes ei lähtunud keeleajaloost. Põhjalikumalt käsitles M. Veske eesti keele ajaloolise morfoloogia üksikküsimusi, nagu määrsõnaliide *-ti*, kontraheerunud verbid jm. Keeleekspeditsioonide innuka korraldajana kogus M. Veske väärtuslikku materjali eesti murretest ja aitas esimeste seas panna aluse eesti dialektoloogiale. Komparativistika seisukohast pidas keelemees eriti oluliseks rannikumurret.

Kirjandus

- Alvre, Paul 1993.** Mihkel Veske fennougristina. – Keel ja Kirjandus 1, 1–10.
- Ariste, P[aul] 1954.** Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802–1952). – Ajaloo-keeleteaduskonna töid. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 35.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 77–108.
- Depman, J[aan] 1958.** Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaarivenemaal. – Keel ja Kirjandus 6, 361–367; 7, 430–434.
- Ernits, Enn 2008.** Läänemeresoome käändesüsteemidest Mihkel Veske kirjatööde valgusel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007). Tallinn, 23–37.

- Habicht, Külli 2003.** Vana kirjakeele uurimisest Tartu ülikoolis. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet: 1803 Eesti ja soome keele lektoraat Tartu ülikoolis. Juubelikogumik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Tartu, 170–210.
- Hajdú 1985** = Хайду, Петер. Уральские языки и народы. Перевод с венгерского языка Е. А. Хелимского. Москва: Прогресс.
- Ivić, M[jilka] 1969.** Keeleteaduse põhisuunad. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, A[rnold] 1958.** Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Toim. P. Palmeos. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 2.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kask, A[rnold] 1984.** Eesti murded ja kirjakeel. Toim. H. Rätsep. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16.) Tallinn: Valgus.
- Kaup, Johannes 1936.** Dr. Mihkel Veske. Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse [!] raudne tulehoidja. Tallinn: Kooli-Kooperatiiv.
- Korhonen, Mikko 1984.** Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 403.) Pieksämäki: Suomalais-Ugrilaisen Seura, 25–45.
- Korhonen, Mikko 1986.** Finno-Ugrian Languages Studies in Finland 1828–1918. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Lindeberg, Hilja 1968.** Eesti-Ungari varasemaid kultuurisuhteid. – Keel ja Kirjandus 5, 285–289.
- Maitinskaja 1979** = Майтинская, К. Е. Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Москва: Наука.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- MW 1915** = Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. Jurjev: Kuukirja „Eesti Kirjanduse” kirjastus.
- Mälk, Vaina 1963.** Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. (= Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused 7.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Nirk, E[ndel], Põldmäe, R[udolf] 1966.** F. Kuhlbars, M. Veske, A. Reinvald. – Eesti kirjanduse ajalugu 2. XIX sajandi teine pool. Toim. E. Nirk. Tallinn: Eesti Raamat, 297–332.
- Nivanka, Eino 1944.** Bibliographie der finnisch-ugrischen Sprachkunde in Finnland bis zum Jahre 1899. – Anzeiger der finnisch-ugrischen Forschungen. Herausgegeben von Y. H. Toivonen, Paavo Ravila, Uno Harva. Helsinki, 5–199.

- OFUJa 1974** = Основы финно-угорского языкознания. (Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Москва: Наука.
- OFUJa 1975** = Основы финно-угорского языкознания. (Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки). Москва: Наука.
- OFUJa 1976** = Основы финно-угорского языкознания. (Марийский, пермские и угорские языки). Москва: Наука.
- Peegel, Juhan 2006.** Eesti vanade rahvalaulude keel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Rätsep, H[uno] 1979.** 175 aastat eesti keele õpetamisest Tartu ülikoolis. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi 7. TRÜ ajaloo komisjoni materjalid. Tartu, 27–42.
- Serebrennikov 1962** = Серебренников, Б. А. Из истории падежной системы пермских языков. – Вопросы финно-угорского языкознания. К 70-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР Д. В. Бубриха. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 9–32.
- Serebrennikov 1967** = Серебренников, Б. А. Историческая морфология мордовских языков. Москва: Наука.
- Serebrennikov 1989** = Серебренников, Б. А. Реконструкция основных элементов грамматического строя языков, входящих в финно-волжскую общность. – Финно-волжская общность. Ответственный редактор Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 133–174.
- Sinor, Denis, 1988.** The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. (= Handbuch der Orientalistik. Achte Abteilung. Handbook of Uralic Studies 1.) Leiden, N-York, København, Köln: E. J. Brill.
- Stipa, Günter Johannes 1990.** Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 206.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Undla-Põldmäe, Aino 1969.** Wiedemanni suhteid Ungariga. – Keel ja Kirjandus 5, 279–287.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Rise and development of the Estonian language. – Estonian Language. Ed. by Mati Ereht. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 130–230.
- Weske, Michael 1873.** Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Weske, M[ichael] 1875a.** Ueber die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit der indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 8₂. Dorpat, 13–26.

- Weske, M[ichael]. 1875b.** Ueber die Bildung des Plurals im Estnischen. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1874. Dorpat, 180–183.
- Weske, M[ichael] 1876.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 83. Dorpat, 40–84.
- Weske, M[ichael]. 1877a.** Ueber den Harjelschen Dialekt. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 83–84.
- Weske, M[ichael] 1877b.** Über die Resultate seiner im Laufe des Sommers gemachten wissenschaftlichen Reise. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1876. Dorpat, 161–169.
- Weske, M[ichael] 1877c.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 84. Dorpat, 1–32.
- Weske, M[ichael] 1878.** Ueber den Dialect auf der Insel Dagö. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1877. Dorpat, 110–113.
- Weske, M[ihkel] 1879a.** Eesti keelte healte õpetus ja kirjutuse wiis. Eesti kirjawa 1. Tartu: Schnakenburg.
- Weske, M[ihkel] 1879b.** Reisi aruanne. 1879. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Tartu, 34–41.
- Weske, M[ihkel] 1879c.** Tähendused Kodavere keelemurdest. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Tartu, 62–64.
- Weske, M[ihkel] 1881a.** Soome keele õpetus 1: Lühikene grammatik. Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 47. Wiljandi: F. Feldt.
- Weske, M[ihkel] 1881b.** Eesti rahwalaulud nurganaisest seletawate tähendus- tega. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881. Tartu, 23–48.
- Weske, M[ihkel] 1884a.** Wenemaa rahvastest. Soomesugu rahwad [1]. – Oma Maa 1, 2–8.
- Weske, M[ihkel] 1884b.** Eesti keele nimisõna muudete lõppudest. Ruumi muudete lõppudest 1. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883. Tartu, 82–90.
- Weske, M[ichael] 1885.** Ueber den Strandwierländischen Dialekt im Kirchspiel Luggenhusen. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1884. Dorpat, 268–282.
- Weske, M[ichael] 1886.** Gebete an den Waldgott bei den alten Esten. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1885. Dorpat, 209–239.

Concerning the studies by Mihkel Veske [Michael Weske] on Finno-Ugric morphology

Enn Ernits

The paper analyses morphological studies of the versatile Estonian scholar and poet Mihkel Veske (1843–1890), which dealt with morphological similarities and differences between the Finno-Ugric and Indo-European languages. These studies focused on the *n*-element containing Finno-Ugric cases, word structure of the Finnic languages, and morphological peculiarities of the Estonian language and its dialects. Veske left a remarkable trace in the evolution of the morphology of the Finno-Ugric, Finnic, and Estonian languages. By applying the comparative method, he studied morphological problems mainly during his Leipzig and Tartu periods. He taught this subject at the universities of Tartu and Kazan. Veske explained the main morphological similarities and differences between the Finno-Ugric and Indo-European languages. His extensive collection of examples about the occurrence of the *n*-element in cases of locative and other origin remained his main contribution to topic Finno-Ugric morphological studies. Veske derived the all Finno-Ugric cases with *n* from the locative, which seems implausible although the locative origin of some cases is certain. Veske as an ardent supporter and practitioner of the comparative method criticized the grammarians of the Finnic languages, who did not start from language history. He dealt with some problems of the comparative morphology of the Estonian language, such as the adverb suffix *-ti*, contracted verbs, and so on. Veske as an enthusiastic organizer of the language expeditions collected a great deal of material from the Estonian dialects and was one of the founders of Estonian dialectology. He asserted that the coastal dialect is especially important from the viewpoint of comparative linguistics.

Keywords: Mihkel Veske [Michael Weske], history of linguistic studies, Finno-Ugric languages, morphology, comparative method

Enn Ernits
veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut
Eesti Maaülikool
Kreutzwaldi 62
51014 Tartu
ennernits@hotmail.ee

***EI OLE JA POLE* KASUTUS SUULISES SPONTAANSES EESTI KEELES¹**

TIIT HENNOSTE

Annotatsioon. Eesti keeles kasutatakse kahte eitusvormi, *ei ole* ja *pole*. Artikkel analüüsib, millised on nende vormide valikut juhtivad tegurid eesti keele suulises suhtluses. Analüüsi materjaliks on 140 näidet Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest, meetodiks suhtluslingvistiline ja grammatiline mikroanalüüs. Analüüs näitas, et vormivalikut mõjutavad lausegrammatilised ja suhtluslikud seigad. Kokkuvõttes võib väita, et *ei ole* on eelistatud juhul, kui lause komponendid on suhteliselt võrdse kaaluga, *pole* juhul, kui mingi komponent on kõneleja poolt fookustatud või eitus suhtluslikult tagaplaanile surutud.

Võtmesõnad: suuline eesti keel, eitussõnad, dialoog, suhtluslingvistika, süntaks

1. Sissejuhatus

Eesti keeles on peale eitusfraasi *ei ole* ka eitussõna *pole*, mis on sõnaühendist *ep ole* leksikaliseerunud vorm. *Pole* paradigma vormide ajaloost on esitanud ülevaate Aarand Roos, tuues välja 12 vormi ja dateerides 7 neist 20. sajandiga (Roos 1993). Kahe eitusvormi kasutuserinevusi on välja toodud väga vähe. Grammatikad ja keelehoolde käsiraamatud ning Joel Sanga eituse monograafia selle temaga ei tegele. Seletussõnaraamat konstateerib, et *pole* on sama kui *ei ole*, kommentaare lisamata (EKSS 1996: 438). Johannes Aavik ütleb näiteid toomata, et valik kahe vahel on stiili ja lauserütmi küsimus (Aavik 1936: 78). Kaarel Leetberg väidab, et kasutuse vahe määrab sõna ja selle ümbruse rõhulisus/rõhutuse (Leetberg 1941: 113–122). *Pole* on kasutatav ainult rõhutuna, tema läheduses peab

¹ Artikli valmimist on toetanud sihtfinantseerimisteema „Loomulike keelte arvutitötluse formalismide ja efektiivsete algoritmide väljatöötamine ning eesti keelele rakendamine” (juht Mare Koit) ja projekt „Eesti kõnekeele korpuse kogumine ja translitereerimine” (juht Tiit Hennoste). Täna Mati Ereli, Liina Lindströmi ja retsensente kasulike kommentaaride eest.

olema mingi teine rõhuline sõna. *Ei ole* on kasutatav nii rõhutuna kui rõhulisena, kusjuures rõhuline võib olla nii *ole* kui ka *ei*. Tema väite aluseks on konstrueeritud näidete intuiitivne analüüs ja lähtumine „ütlemise mõnust”. Roos lisab ilma põhjendusteta, et *pole* on algselt ja peamiselt kõnekeelne (Roos 1993: 28).

Käesolevas artiklis vaatan lähemalt *ei ole* ja *pole* valikut mõjutavaid tegureid eesti suulises spontaanses dialoogis. Materjali piiratud mahu tõttu on tegemist ainult esialgsete tulemustega, mis vajavad täpsustamist ja arendamist.

2. Materjal ja meetod

Analüüsitav materjal pärineb Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest 2003. aasta seisuga (vt Hennoste jt 2009). Selles leidis 634 faili, milles esinesid *pole*, *ei ole* ja viimase variandid (*i=ole*, *ei=ole* jms).² Üldkogumis oli tugevas ülekaalus *ei ole* (78%).

Grammatiliselt võivad *ei ole* ja *pole* olla abiverbid liitajas (*pole teinud/ei ole teinud*) ja põhiverbid. Viimasel juhul võivad nad esineda 5 tüüpi lauses: öeldistäitelause (*ma ei ole loll/ma pole loll*), määruslause (*ema ei ole toas/ema pole toas*), omajalause (*mul ei ole mõisa/mul pole mõisa*), eksistentsiaallause (*täna ei ole kõva tuult/täna pole kõva tuult*) ja kogejalause (*mul ei ole kiire/mul pole kiire*) (vt EKK 2007: 440–442). Korpuses esines kõiki lausetüüpe.

Pole esines Roosi järgi 12 vormis (Roos 1993: 32). Peaaegu kõik korpuses olevad *pole* vormid olid kindla kõneviisi olevikus. Leidis veel 8 *poleks*, 5 *polnud*, 1 *polla* vorm. Seetõttu jätsin kõik peale kindla kõneviisi kõrvale.

Analüüsiks valisin 140 kasutust nii, et mõlemat eitusvormi oleks võrdselt. Valik kummagi näiterühma sees toimus juhuslikult. Kokku tuli analüüsimisele 71 *ei ole* ja 69 *pole* kasutust. Nende seas oli abiverbe 55 (*ei ole* : *pole* suhe 24 : 31) ja põhiverbe 77 (suhe 39 : 38). Kõrvale jäid püsiühendid (*pole oluline* jms) ning eitusvormid koos *da*-infinitiiviga, kokku 8 näidet.

Lingvistika lähtub üldiselt arusaamast, et kahe samatähendusliku vormi vaheldust võivad mõjutada tegurid, mida saab jagada kolme rühma:

² Tegu on failide, mitte kasutustega, kuid väga harva on ühes failis rohkem kui üks kasutus.

sotsiolingvistikud tegurid ehk kasutaja lokaalne või sotsiaalne taust; grammatilised ehk foneetilised/häälduslikud, morfoloogilised ja süntaktilised tegurid; suhtluslikud/pragmaatilised tegurid ehk üksuse asukoht ja funktsioon suhtluses.

Esmalt analüüsisin kahe eitusvormi valikut üldiselt, võttes aluseks tegurid, mida näevad grammatiliste vormide vaheldumise mõjuritena suhtlusanalüüsi üldkäsitlused (Hutchby, Wooffitt 1998; Ochs jt 1996), ning tegurid, mida oli välja toodud eituse ja teiste grammatiliste vormide varieerumise kohta, eriti eesti ja soome suulises keelekasutuses (Aavik 1936; Leetberg 1941; Sang 1983; Roos 1993; Keevallik 1996; Biber jt 1999; Hennoste, Rääbis 2004; Hakulinen jt 2004; Lindström 2005). Valitud tegurid olid järgmised:

- sotsiaalsed tegurid: situatsiooni argisus/institutsionaalsus;
- suhtluslikud tegurid: eitusaussung dialoogis/monoloogis, eitusaussung naabuspaaris/väljaspool naabuspaari, naabuspaari tüüp (küsimus ja vastus, seisukohavõtt ja kommentaar jms), eitusaussung naabuspaari ees-/järelliikmes, eitusaussung mittenõustumise/vastanduse osana,³ pealerääkimises või info kordamises, eitussõna enese-/partneriparanduse osana;
- grammatilised tegurid: eitussõna-eelne häälik vokaal/konsonant,⁴ eituskonstruktioon lühenenud/pikk,⁵ eitussõna grammatiline isik, lause sõnajärg ja eitussõna asend lauses, eitussõna põhi- või abiverbina, põhiverbina esineva eitussõnaga lause tüüp, eitussõna rõhutus/rõhulisus, eitussõna kõrval asuva sõna rõhulisus/rõhutus, eitusausses esinev fookustatus ja kontrastiivsus, eitusaussormi rütm.

Esmase analüüsiga valisin välja tegurid, mille esinemise korral oli *ei ole* ja *pole* kasutuses selge statistiline vahe, lähtudes eeldusest, et vaatamata korpuse väiksusele on statistiliselt erinevates kogumites suurem tõenäosus leida valikut mõjutavaid tegureid.

Analüüs näitas, et suhtlussituatsiooni argisusel/institutsionaalsusel eitussõnade valimisel mõju ei olnud. Institutsionaalsetes tekstides oli *ei ole*

³ Dialoogis seostub eitusaussung eeskätt mittenõustumisega partneri seisukoha või mingi üldlevinud arvamusega (Sang 1983).

⁴ *Pole* ja *ei ole* algavad erineva häälikuga, mis lubab hüpoteesida, et neile eelneva sõna lõpuhäälikul võib olla mõju sõna valikule.

⁵ *Ei ole/i=ole/ei=ole* jt.

kasutust statistiliselt enam (82% *contra* 74%), kuid see seletus asjaoluga, et seal oli palju küsimusi-vastuseid ja neis omakorda eituskonstruktsioone.

Suhtluslikest teguritest oli statistiline erinevus kahe vormi vahel juhul, kui eitusvorm esines naabruspaaris, pealerääkimisel, vastanduses ja kordamisel. Grammatilistest teguritest tuli erinevus esile juhul, kui eitusverb paiknes lause alguses või lõpus, esines öeldistäite- või omajalause, kui lauses esinesid fookustatud üksused, kontrastiivsus või eitusvorm oli rõhuline. Samuti paistis valikut mõjutavat rütm.

Seejärel analüüsisin esmalt suhtluslikke ja seejärel grammatilisi tegureid detailsemalt. Suhtluslike tegurite puhul kasutasin suhtluslingvistilist mikroanalüüsi, mis lähtub sellest, et keeleüksuse suhtlusroll ja ümbritsev kontekst mõjutavad tema vormi valikut (vt nt Ochs jt 1996; Keevallik 2002), grammatiliste tegurite analüüsimisel toetusin tavalisele grammatilisele analüüsile.⁶ Abi- ja põhiverbe analüüsisin eraldi, kuid tulemuseks olid samad mõjurid. Seetõttu esitan ruumi kokkuhoiu huvides tulemused koos.

3. Suhtluslikud tegurid

Suhtluslikest teguritest vaatasin täpsemalt eitusvorme naabruspaarides, pealerääkimistes, vastandustes ja kordamistes. Lähtusin sellest, et seletamist vajab vorm, mida on vähem, ning püüdsin leida suhtluslikke ja grammatilisi jooni, mis eristavad seda vormi teisest ja samas ühendavad seda tüüpi näiteid omavahel.

3.1. Eitusvorme naabruspaari liikmena oli 30 (*ei ole* : *pole* suhe 24 : 6).⁷ Detailsem analüüs näitas, et erinevus *pole* ja *ei ole* kasutuses oli ühes naabruspaari liigis – **küsimustes ja vastustes**.⁸

⁶ Suhtluslingvistika toetub suhtluse põhiliigenduse ja mitme analüüsivõtte osas vestlusanalüüsile (vt nt Hutchby, Wooffitt 1998; Kasterpalu, Gerassimenko 2006).

⁷ Naabruspaar on vestlusanalüüsis eri kõnelejate poolt esitatud kahe voo järjend, kus vourud tüüpiliselt paiknevad üksteise järel, on jagatavad ees- ja järelliikmeks ja on omavahel tugevalt seotud, nii et esimene liige ootab reaktsioonina teist. Tüüpilised naabruspaarid on küsimus-vastus, tervitus-vastutervitus jms (vt Hutchby, Wooffitt 1998: 39–47).

⁸ Küsimus ja vastus võivad moodustada naabruspaari ka sama kõneleja jutus (*P: /-/ vat nüüd on hädasti `karu vaja. (.) `suur `rahapatakas juba `olemas, kas `karu `on. (.) ei ole. /-/*). Ka sel juhul kasutati *ei ole*.

Abiverbiga küsimustest oli 6 moodustatud *ei ole* ja 1 *pole* abil, põhiverbiga küsimused jagunesid võrdselt (2 : 2). Lähtusin analüüsil siiski sellest, et *ei ole* kasutus on keskne. Põhiverbiga *pole*-küsimusi eristas see, et mõlemal juhul oli *pole* rõhuline (näited 1 ja 2).⁹ Abiverbiga küsimuste puhul paiknes *pole* kõrval intonatsioonilist tervikut moodustav rõhuline küsiv verbikonstruktsioon, nagu `näind=või näites 3.

- (1) M: mhmh (0.5) {-} `loositakse ja siis veel `loositakse, ja kui `lõpuks veel loositakse (.) `siis.
 Ai: kas `see `pole siis `paber =või. ((Ai vaatab valgehallitusega juustu))
 Ar: ei ole (.) ming=hallitus on.
- (2) A: `nelikend, > vat `seda=ma=tahtsingi öelda=et < nüüd on `neljaga numbred. (.) `nelikend=seitse.
 (.)
 K: no sul on number `teada telefoni `pole jah.
 (0.8)
 A: õh `nelikend=seitse=sada=üks.
- (3) M: aa, kes teie olete.
 J: [(naerab))]
 M: [(naerab))]
 T: [`produtsent] issand pole `näind=või.
 J: [(naerab))]
 T: iga `päev istun siin.=

Vastusvoorudes esines *ei ole* põhiverbina 5 korda ja abiverbina 2 korda, *pole* vastavalt 3 ja 2 korda.¹⁰ Esimene erinevus *ei ole* ja *pole* lausungite vahel oli selles, et neljas *ei ole* lausungis moodustas verbivorm omaette (osa)lause (näide 1).

Pikem lause esines ühes vormeli piiril olevas näites ja kahes lausungis, millega kõneleja kordas ja modifitseeris eitavat vastust. Näites 4 annab V ootusvastase vastuse H küsimusele. Sellele järgneb paus, mille jooksul aga H ei võta vooru. Seetõttu kordab V oma eitut, lisades tugevalt rõhutatud

⁹ Näited on esitatud TÕ suulise keele korpuse transkriptsioonis (vt lisa). Eitusvormid on paksus kirjas.

¹⁰ Naabruspaaride puhul on keskne küsimus, kas tegemist on eelistatud või mitte-eelistatud järelliikmega, mis vormistatakse süstemaatiliselt erinevalt (Hutchby, Wooffitt 1998: 43–47). Praegune analüüs ei näidanud, et see mõjutaks eitusvormide valikut.

partikli *tõesti*, mis kinnitab tema partnerile ootusvastase vastuse ausust, ja seletuse, mis on tüüpiline ootusvastase järelliikme vormistamise võte.

- (4) H: kas selle `suvisel` reisi kohta `on` nüüd midagi konk[reetsemat.]
V: [e:i: `ole.] (1.2) hh
ei ole `tõesti=õõ midagi `kuulnud. .hh noh `ilmselt ei ole keegi nagu seda `Kassi ajanud taga, vata see `m:inu rida päris ei `olnud selles mõttes et et Vahur nagu {-} tema poole {-} meil on nüüd ju trennid `ka: nii nagu [nad {-}]

Teine *pole*-vastuste eripära oli vastuse ja küsimuse omavahelistes suhetes. *Ei ole* kasutused olid otsesed vastused küsimustele, *pole* kasutused aga mitte. Näites 5 küsib A infot lapse kohta, kuid B ei saa küsimusele vastata, sest ta pole last näinud. Praktiliselt tähendab see vastus 'ma ei tea', aga eksplitsiitselt annab B mittevastamise seletuse. Nimetan seda praegu kaudseks vastamiseks. Lisaks tõstab B tugevalt esile sõna *meie*, kasutades pikka vormi rõhulisel kujul.¹¹

- (5) A: ma `nägin tä[na Vellot.]
C: [ei ega sa] ei `klimberda[nud (-)]
A: [> kule]=kuidas see `lapsuke neil elab=ä. <=
B: =>aga `meie **pole** `näind.<
C: kusjuures `jah? (.) `Vellot oleme `näind, aga `last ei ole `näind.
A: ma `last ei ole [ka **näind**.]

Näites 6 soovib E juua R-il kohvi asemel teed. R vastab omapoolset vastust pakkuva küsimusega *kummeliteed*? E vaidleb vastu, et kummel pole tee. Selle näite erijoonteks on samuti kõrvaleminek otsesest vastusest, millist teed juua, aga lisaks ka positsiooni, rõhu ja kokkuhääldatud partikliga *ju* tugevalt esile tõstetud sõna *tee*. Siingi on teatud seletus oma positsioonile.

- (6) E: [vahel] võid `teed `ka juua. (.) seal on `ka kofeiin sees.
(0.5)
R: @ `millist teed? (.) `kummeliteed? @
E: näh `kummel **pole** `tee=ju.

¹¹ Samasugune eitav lause on ka C ja A voorudes, kes aga kasutavad *ei ole*. C kinnitab omalt poolt B vastust. Selle lausungi erijooneks on vastandus (Vello nägemine – lapse mittenägemine). A voor lisab küsijapoolse kinnituse, et ka tema ei ole last näinud.

Kolmas erijoon on *pole* kasutamine vestluse pealiinilt kõrvale minevates voorudes. Näites 7 alustab L vooru jutuga *Doltše viitast* ja esitab seejärel vestluse pealiinist kõrvalemineva küsimuse, mille ta ise keeleliselt kordavaks ja ebaoluliseks määratleb. H vastab pärast pikka pausi *pole kuulnud*. L jätkab seejärel *Doltše viita* teemaga, küsides konkreetse saate kuulamise kohta. R vastab nõrga eitusega *mqm* ja seejärel täpsustab, et ta pole üldse neid saateid kuulanud. Nii on ka siin tegemist küsimusest kõrvale mineva vastusega, kuid mitte seletusega.

(7) L: [Dol-] (...) Doltše viitas vist (.) ah ma `küsisin vist juba, et midagi `uut ei ole=vä.

(0.5)

H: m **pole** `kuulnud.

L: aa=sa sa `seda Doltše viitat kuulsid, kui uute saatejuhtide `konkurss oli=vä.

(.)

R: mqm (0.5) **pole** `ammu ültse **kuuland**.

3.2. Teine statistiliselt oluline mõjur on **pealerääkimine**. Pealerääkimistes võib eitav konstruktsioon olla pealerääkija või pealeräägitava voorus ning voorus, mida suhtlejad alustavad korraga. Analüüsitud näidetes kasutas pealerääkija ainult *ei ole* varianti (7 korda, näide 8). Sama kehtib korraga alustamise puhul, nagu näites 9. Ainus *pole* näide oli selline, milles eitus-verb oli pealeräägitava vooru lõpus (*A: aa: ei, `nendega ma `küll saan (.) kui `need on ratta `peal siis [pole `midagi.]*).

(8) Kā: kule `ükski siuke pole veel `kokku `kukkund nad on ikka päris `vanad mõned juba=ju. (.) [eriti seal] Mustamäel.

E: [(***ei ole***)]

(9) S: peab hoidma `muid[ugi.]

L: [jah,] (.) noor naine peab ennast hoidma. sest `ta:: on `õrn.

(2.0)

A: [ja see=on see=on]

L: [ja see **ei ole** nii]=se taastumine **pole** `nii.

Pealerääkimine on nähtus, milles pealerääkija kasutab vooru endale saamiseks teksti esiletõstu teatud võtteid (valjem jutt, kõrgem toon, kordused jms; vt kokkuvõtlikult Schegloff 2000). Ka *ei ole* kasutust võime tõlgendada enam esile tõstetud variandina kui *pole* kasutust, mis on redutseerunud eitusosaga sekundaarne vorm. Samas oli pealerääkimiste puhul

pidevalt ka muid *ei ole* poole suunavaid mõjureid (vastus küsimusele, *ei ole* omaette lausena, vastandus), mistõttu pealerääkimise eraldi mõju jääb praegu veidi ebakindlaks.

3.3. Järgmine järjend, milles eelistatakse *ei ole* kasutust, on **vastandus** (põhiverbide *ei ole* : *pole* suhe 11 : 4, abiverbidel 10 : 3), mis võib esineda dialoogis ja monoloogis (nt referaadis või kahe seisukoha vastandamisel oma jutu sees).¹²

Vastandus võib esineda grammatiliste vormide vahel, nagu näites 5 *oleme näinud* - *ei ole näinud*, aga võib olla ka kaudsem, nagu näites 10 laste hulga vahel või näites 11, milles vastandatakse ostja olemasolu ja mitteostmine. Vastandusega laias mõttes on tegemist ka siis, kui vastatakse eitavalt jaatavas vormis esitatud küsimusele, eriti siis, kui küsija pakub välja oodatava vastuse ja vastaja eitab seda (näide 1), samuti on vastandus ka vastuvaidlemine partneri esitatu väitele.

(10) V2: ja nende `peresse tuli selle Rauli peresse tuli `tütar ka nüüd nii=et
neil on nüüd neli `last=sis.

H1: oi `jumal [küll.]

V2: [aga] `Leol siis **ei ole** nagu `ühtegi.

(11) Õ: Siiri ei `osta=aga tähendab se, (1.7) üks `ostja `on `olemas @ aga ta
ei ole veel `ostnud noh. @ ((kärsitult)) (.) ega ei `tea.

Pole kasutust vastanduses eristab rida grammatilisi jooni. Neis võib esineda *-gi/-ki* abil esile tõstetud element, mis võib olla eitusvorm ise, mõni muu lauseliige (näide 12), aga ka *gi/ki*-liiteline sõna (*kuhugi, ühtegi, kunagi*). *Pole* võib olla rõhuline nagu näites 2. Lauses võib olla mingi esile tõstetud sõna, nagu näites 13 rõhutatud *näitaja*, mille vastu hakkab kõneleja kohe põhjendusi tooma. Ka on kasutusel fookustavad partiklid (*küll, ju*, näide 6) ja kontrastiivsust markeeriv *mitte*. Kokkuvõttes seostuvad *pole* kasutusega vastanduses erinevad fookustatud elemendid samas lauses.¹³

¹² Dialoog ja monoloog ise *ei ole/pole* valikut ei paista mõjutavat.

¹³ Lingvistikas on kontrastiivsust ja sellega seotud fookustatus erinevalt defineeritud mõisted, mis lisaks on ebamääraselt seotud vastandusega (vt ülevaadet Lindström 2005: 24–35). Knud Lambrecht'i järgi on olemas markeerimata ja markeeritud ehk kontrastiivne fookus. Viimane väljendub rõhu, intonatsiooni ja sõnajärje kaudu. Kontrastiivsust märgib tavaliselt lause algusesse toodud rõhuline sõna ja *mitte*-vastandus. Joel Sanga järgi on eituse mõjusfääriks lause reemaosa, kusjuures eitavad laused jagunevad tema järgi kaheks. Fookustamata eituslausetes on eituse

(12) KT: =`inimene noh > hea `küll ma ei `lähe teda `segama \$ siis kui ta juba `loeb ega ma ei saa teda aidata `lugeda eks < \$ hee aga noh (.) nii `alguses kui ta nagu `otsib=või (.) > a ta on ise `segaduses alles ta ei tea ka `täpselt, `mida ta nagu `tahab=ja < (-) ta tahab alles mingit `pilti luua ja=ja üldse ja=noh

EA: või tahab lihtsalt `vaadata=ja [pole] `plaanindki midagi `osta.=

KT: [jah]

(13) A: see on mingi=`näitaja=vä. [hehe \$ hakkasid=hakkasid] `laulma=et nii=et `silmad pilkused. \$ hehe

Me: [ei=noh (.) mis `näitaja.]

Me: \$ hehe ei se **pole** `näitaja, aga see on [suur `asi et inimesed `laulma] akkavad. (.) ja=siss

A: [ei ma tean küll, muidugi]

3.4. Neljas suhtluslik mõjur oli info **kordamine** samas dialoogis, mille puhul eelistati vormi *pole*. Sealjuures võib kordamine olla mitmesugune. Näites 14 korratakse peaaegu samasuguse grammatilise vormiga sama infot (*ei ole aega/pole aega*). Aga tegemist võib olla ka sisulise kordusega, nagu näites 15, kus K esitab oma väite algul jaatavas vormis ning seejärel sama väite uuesti eitavas vormis ja infot veidi varieerides.

(14) M: --/ @ nuu et teeme veike proto`koll, (.) saate veike `trahv, (.) ja `rohkem `katki seda ei `tjee. @ ((naer)) minul ilgelt `lõbus onju, istun, jalg üle põlve, vaatan onju. uurija Moraatov v-vabandab minu ees=et=no=et, kõik õ stolko `rabootu onju=ja=nii, inimesed ajavad teda `taga, et tal **ei ole** `aega praegu mulle `kirjutada mingit tõendit onju. et `oodaku ma natukene. (-) mina sis `ootan, mitu tundi `ootasin seal onju, vaatasin inimesed käivad sisse välja, mingeid kurjategijaid aetakse taga, hehe mingi trall käib. lõpuks üts Moraatov mulle=et tal `tõesti **pole** täna aega, et ta `ilgelt vabandab onju. aga et `äkki ma saan `homme mingil ajal tulla, et siis ta teeb selle tõendi valmis. (.) /--/

(15) K: =jah (0.5) omme pidi siis `keegi minema appi `keerama tal seda asja=ja

(1.5)

mõju all laiem reema, fookustatud eituslausetes aga kitsam reema ehk üks sõna. Fookustamiseks kasutatakse sealjuures rematisaatoreid *mitte, isegi, küll, liidet -gi/-ki* ja kvantorsõnu *keegi, miski, mingi, mingisugune, kunagi, millalgi*, lisaks lause konteksti (Sang 1983: 28–41).

T: aga muidu `meeleolu on tal siuke

(.)

K: jah meeleolu on `ea, (.) `reibas ja nisugune noh (.) mitte **pole** niuke
`ädine enam.

(.)

T: mhmh=

Näites 16 alustab K juttu sellest, et ta pole midagi söönud vormiga *ei ole* ning seejärel kordab sama mõtet pärast mitmeid katkestusi ja kaldeid vormiga *pole*. Kuigi siin on kordavas lauses ka rõhutatud *mitte ühtegi*, näitavad kordamise olulist mõju kõneleja eelnevad katkestatud lausungid, milles samuti esineb *pole*.

- (16) K: `pulki jah? (3.0) sest `mina (.) tähendab ma tahtsin `seda sulle
rääkida=et (.) mul tuli täna `teatris `meelde täna ma **ei ole** `ka loo-
mulikult midagi **söönd**.

P: nooh?

(.)

K: ja siis mul tuli `täna noh s ma mõtsin=et (.) sööks `midagi kui teat-
rist `ära lähen=ja (.) siis mul tuli `meelde et ma **pole** (1.0) isegi (.)
(muud) a `pühapäeval jah sõin `midagi=aga (.) aga et ma **pole** `sel
`nädalal täna on `neljapäev et ma **pole** sel nädalal absoluutselt mitte
`ühtegi=m `soolast asja **söönd**. (1.2) absoluutselt mitte `midagi.

Kõik rõhutat vormi *pole* kasutavad kordamised olid sellised, milles esile polnud tõstetud eitusvorm ise, vaid muud üksused. Juhul, kui korrates tõsteti esile nimelt eitust, kasutati rõhulist *pole* vormi, nagu näites 9, või *ei ole* vormi. Näites 17 vastab H küsimusele kõigepealt *ei tea*, ja siis veel *ei ole kuulnud*. Vestluse jätk näitab, et H soovib jutuaajamist lõpetada ja lõpetabki selle enda järgmise vooruga. See võib olla põhjuseks, mis paneb teda eitust tugevalt üle kordama.

- (17) H: =organi`seerimine seal. (...) ((kiuks)) {-} ja ja `teine, ea `küll et ma
ütlen sulle et ma `laenan sulle ned `praetaldrikud, et (.) nad lähevad
`katki=ja=ja nendega võib `kõike juhtuda=ju.=

V: =mhmh (0.5) ei, ma mõtlesin=et noh=et äkki sa `tead et kuskil midagi
likvi`deeritakse või=või midagi `taolist.

H: ei `tea. **ei ole** `kuulnud. (...) ((kiuks)) mul on `saba.

V: mhmh

3.5. Teeme vahekokkuvõtte. Nagu nägime, seostusid teatud suhtlusjärgendid kindlate eitusvormidega. *Ei ole* kasutust eelistati pealerääkimisel, vastanduses ja küsimustes-vastustes, *pole* kasutust info kordamisel.

Suhtluslikult olid *ei ole* abil vormistatud otsesed vastused küsimusele, *pole* abil kaudsed vastused. *Ei ole* vastust kasutati vestluse pealiinil ja kõnelejale olulise info jaoks, kui oli vaja rõhutada eitavat seisukohta või korrata nimelt eitust. *Pole* oli kasutusel kõrvalepõigetes. Kokkuvõttes võime öelda, et *pole* kasutusega seostub eituse pragmaatiline tagaplaanile viimine.

Grammatiliselt moodustas vormi *ei ole* eelistavates vastustes küsimustele verbivorm tihti iseseisva (osa)lause, *pole* oli kasutusel erinevates konstruktsioonides. Lisaks seostus *pole* kasutus analüüsitud järgendites sellega, et samas lauses oli mingi fookustatud element või oli *pole* ise rõhuline.

4. Grammatilised tegurid

Järgnevalt analüüsisin eitusvormi valikut mõjutavaid grammatilisi tegureid. Kõigepealt vaatasin neid tegureid, mis tulid esile suhtluse analüüsil: eitusvormi kasutust iseseisva eituslausena ning fookustatud elementide esinemist lauses. Seejärel jälgisin muid grammatilisi tegureid: verbi asukohta, seoseid lausetüübiga ja lauserütmi.

4.1. Nägime, et *ei ole* oli kasutusel vastustes küsimustele, mis koosnesid ainult eitusega verbist (osa 3.1). Grammatiline analüüs näitas, et selline kasutus ei piirdu vastusvoorudega. Vormi *ei ole* kasutatakse siis, kui on tegemist (osa)lausega, mis koosneb **ainult eitusega verbist**, seda nii põhi- kui ka abiverbina (11 näidet). Sealjuures põhiverbide puhul *pole* näiteid ette ei tulnud.

Peale vastuste oli ka reaktsioonivoore, mis ei olnud naabruspaari järelliikmed ja milles on ühtlasi tegu pealerääkimisega (näide 18). Seega on neis näidetes koos mitu suhtluslikku mõjurit, mis kallutavad valikut *ei ole* poole. Praegu on ainult üks *ei ole* näide, milles puudub pealerääkimine ning otsene küsimus. Näites 19 väljendab V kahtlust, mida võib tõlgendada ka küsimusena. H kinnitab esitatud kahtlust, tugevdades seda sõna *jah* abil. Nii jääb esialgu lahtiseks, kui palju mõjutab valikut *ei ole* suunas see, et tegu on nimelt verbilausega.

(18) V2: no ma=i `köhi enam, aga vahel juba õhtut=öössete köhin `jälle ega .hh ta üts=et noh=et `leevendus `on aga=et no ta tükitab ike `ennem `süveneb kui (.) > `tagasi läheb. <

H1: ahah [ahah]

V2: [{noh}] aga `peaasi kui midagi `muud **ei ole** no=et mingit `pisikut ega `seda ei,

H1: ei `olnud jah [no siis on `küll,]

V2: [**ei ole {ei ole}**] ma seekord [kartsin] `irmsasti aga ei `olnud.

(19) V: jah, (.) ja=ja `nüüd ta pani oopis {-} `uut `tantsu mingi (.) Matsi `polka, mida ta on juba `pikemat `aega `seadnud=ja ja noh ü- `üritanud kuidagi `mingisugusesse (.) ee=m ja=nüd `minu=meelest `viimane `kord ta:l oli ta ikka nagu juba täiesti `niimodi `paigas nagu, .hh ee noh ma kujutan `ette=et ta oli `läbi mõelnud selle tantsu ja `tegelikult on `see ästi uus `tants.

H: mhmh

V: ee: aga ta ei olevat `eile annud `nootigi.

H: **ei ole** `jah.

V: ja noh mõtle `praegu on jäänud selle `neljanda ap`rillini ikka üsna vähe `aega onju.

Abiverbiga kasutuste seas oli 3 *ei ole* ja 2 *pole* näidet. Üks *pole* näide oli siin vastus vestluse pealiinist kõrvale minevale küsimusele (näide 7), teine pigem rütmiline vormeltarind, mis ei ole naabruspaari järelliige (näide 20).

(20) E: ma=i `tiagi misasi `looderdamine ega `lõhverdamine `on.

A: hehehe

E: räägitakse siuksed asjad pidid `olemas olema aga ei: tia:.

A: hehehe

E: **pole `kuuld pole `näind.** (.) **pole** ise `teind. (1.0) { täitsa } mõnusa sellise `õhukese koorega mandariinid.

4.2. Nägime, et vastanduste puhul mõjutas *pole* eelistamist see, kui lausungis esines mõni fookustatud element (osa 3.3). Analüüs näitas, et fookustatuse mõju on üldine.

Ka väljaspool vastandusi mõjutas *pole* eelistamist lauses esinev fookussõna ning fookussõnas või eitussõnas endas olev *gi/ki*-liide (8 näidet). See liide on käsitletav ka fookuspartiklina, mille rolliks on suhestada öeldu ootustega, rõhutada ootuspärast või ootusvastast omadust (Hakulinen jt 2004: 807) (näide 21).

- (21) L: sa `seal ka: käisid kui=`sii (0.4) `eesti=keele=`päev seal `oli.
 K: `eesti keele `päev, [mis: `jama sa nüüd ajad.]
 L: [või ees- või \$ eesti `kirjandus \$ vei mis seal
 `olli.]
 K: `eesti `kirjanduse `päev.
 L: `kirjanduse päev.
 K: mina **pole** `kuulnutki.

Samamoodi mõjutavad eitusvormi valikut *pole* suunas ka muud esile-
 tõstetud fookuspartiklid, mis tõstavad nende mõjualas oleva lauseosa
 fookusesse, nii et muu osa lausest muutub taustaks, ning intensiivsusp-
 artiklid, mis tugevdavad esitatava kvaliteedi määra või astet (vt Hennoste
 2000: 1805–1806; Hakulinen jt 2004: 803–811).

Partiklite mõju ei ole siiski selge. Võrdleme kahte *tõesti* näidet. Ühel
 juhul toetas *pole* kasutust asjaolu, et tegemist oli kordusega (näide 14).
 Teisel juhul toetas *ei ole* kasutust see, et tegemist on vastusega küsimu-
 sele, mille abil vastaja rõhutab üle oma teadmatust (näide 4). Siit võib
 järeldada, et *tõesti* enda mõju on väiksem kui suhtluslike tegurite mõju.
 Samas paiknes esimesel juhul *tõesti* verbi ees, teisel juhul järel. See tõs-
 tatab küsimuse, kas valikut mõjutab ka *tõesti* asukoht eitusvormi suhtes.
 See peab jääma edasise uurimise aineks.¹⁴

Ei ole on kasutusel juhul, kui fookustatud elemente lauses ei ole,
 nagu näites 22. Samas oli 4 näidet, milles partikkel esines *ei ole* juures.
 Sel juhul oli tegu küsimusega, vastusega või vastandusega samas lau-
 sungis.

- (22) V: =ahhaa. (.) Toivot **ei ole** `kodus, aga kui ta tuleb sis ma `arutan temaga
 seda `asja.

(2.5)

H: ega see=ei: takista vast `sind pittu tulema=või. (.) või=`mis=vä.

Ka oli korpus 6 *pole*-lauset, milles fookussõna puudus (näide 23).
 Sellistes lausetes võib valikut seletada, asendades fookustatuse lause
 infostruktuuri teooriast ja stilistikast laenatud laiema esiplaani/tagaplaani
 (*foregrounding/backgrounding*) mõistega (vt Wales 2001: 38, 156).¹⁵
 Kui eeldame, et *pole* valik on seotud sooviga tõsta muid lauseelemente

¹⁴ Ka on võimalik, et eri partiklid või samad partiklid eri funktsioonis mõjutavad
 valikut erinevalt.

¹⁵ Sisuliselt sama on Biberi jt *fronting* (Biber jt 1999: 900–909).

keeleliselt esiplaanile ja/või suruda eitussõna tagaplaanile, siis võime oletada, et kõneleja on soovinud sel juhul nimelt eitussõna valiku abil seda tagaplaanile suruda ja muud esiplaanile tuua.

(23) M: [ˈgood] ˈshow ˈman. (.) igatahes seda=ma AOO (.) ära (löö) (.) (ära ˈhakka juba) ˈpihku peksma.=

J: =\$ hehe \$

T: kähku ˈküll teine.=

J: =nojah ˈPriimäge **pole** veel ˈkohal=aga:

(.)

T: ˈootad=vä.

Näide 24 näitab, et samad tegurid mõjutavad valikuid ka laiemalt kui sama lause piires. Siin esitab kõneleja kõigepealt lause, milles on sõna *pole* ning rõhutatud sõna *uurida*. Sealjuures on see kõrvalepõige jutustuse pealiinist. Seejärel esitab ta järgmises lauses info selle kohta, et ka tema ise pole asja uurinud, kasutades *ei ole* ning rõhutades sõna *ka*. Seegi lause jätkab kõrvalepõiget teksti pealiinilt, kuid eitussõnade valiku abil tõstab kõneleja enda kohta esitatud info rohkem esiplaanile.

(24) V: {---} tollaegse tõekspidamiste ˈjärgi (1.5) ˈesimene ˈpoeg ˈperes (0.5) päris ˈtal. (1.8) ja ju siis (.) ˈJuuljus sündis mõne minuti ˈvarem (.) ku ˈAabram, (1.0) ˈAabramist sai (0.5) ˈpopsnik, (0.5) selle talu (0.5) ˈaia (.) ˈtaga (0.5) sauna=ääres (0.5) ja ˈJuuljus (.) oli (0.5) ˈtaluperemeheks. (1.5) Aabrami (.) ˈesimene=naine (2.0) ˈBlauberg, (1.5) ei tea kas ta oli ˈsaksa soost, (.) {---} ˈnimi oli, (0.8) suri ˈnoorelt, (0.5) hulk ˈlapsi oli tal (1.8) ˈJuuljus tändab ˈAabram ˈabiellus (.) ˈteist=korda ˈuesti (1.5) ja (1.0) nad ˈsurid (.) mõlemad ühel ˈööl. (1.2) ˈlapsed jaotati (.) küla=päle ˈlaiali, (1.0) ˈenamus neist said endale ˈuued ˈnimed, (1.5) ˈEljale anti ˈüks ˈlaps, (0.5) üks laps läks ˈKokorale, (0.5) tema pere nimeks sai ˈVihma, (1.2) ma küsisin (0.5) > Kokora ˈVihma käest, et äkki tal on ˈsugulased, ta **pole** seda ˈuurinud veel. (0.5) ma **ei ole jõudnud** ˈka uurida, < (.) kas se ˈVihma on (0.5) ˈsealt perest (.) no ˈilmselt küll ˈKokoralt. (1.2) ja (1.5) ˈnii (.) ˈsee pere (.) ˈkustus. (.) /--/

Kokkuvõttes võib öelda, et *pole* kasutuse suunas mõjutab kõnelejat see, kui lauses on mingi fookustatud element. Kui sellist elementi pole, kasutatakse *ei ole* varianti. Esimesel juhul on eitus surutud tagaplaanile, teisel juhul on komponentide kaal võrdsem. See omadus võimaldab samas kasutada eitusvormi valikut selleks, et suruda eitust tagaplaanile.

4.3. Analüüsil tuli välja kaks kindla eitusvormiga seostuvat süntaktilist positsiooni.

Ei ole valitseb siis, kui põhisõnaline eitusvorm paikneb lause lõpus (13 näidet). Eitavate abiverbide puhul võib põhiverb paikneda lauses eri positsioonides, kuid see ei paista eitusverbi valikut mõjutavat.

Eesti keeles kaldub verb minema lause lõppu küsilausetes, teatud kõrvallausetes ja eituslausetes, mille alguses ei ole subjekt, vaid mingi verbi laiend või eitussõna (Lindström 2005: V, 1). Nendes piiridesse mahuvad peaaegu kõik analüüsitud näited. Seega on verbi viimine lause lõppu siin seotav eesti keele tavaliste verbi asukoha mõjuritega, mitte vajadusega fookustada eitust. 5 näites on tegemist vastandusega (näide 26). Samas ei ole kõik vastandused verbilõpulisel (näide 10). 4 näites aitab verbi asukoht lõpus fookustada mingit lause eelnevat konstituenti. Nii on näites 25 tegemist loendiga, mille komponendid on esitatud nii, et lause lõpus on rõhutatud sõna, mis märgib puuduvat asja, kokkuvõttelauses aga rõhutatakse puudumist sõnadega *mitte midagi* ja tuuakse *ei ole* lause lõppu. Eelnev näitab kokkuvõttes, et lauselõpuline asend ise on omaette eitusvormi valimise mõjur.

(25) V: /-/ (1.0) jaa aga **ei ole** ei `supitaldrekuid, (.) **ei ole** `praetaldrekuid.
mitte `midagi **ei ole**. (0.8) n ja `laps peab sis ise kõik o- `kaasa
võtma.

(26) H: =ega see `meie arvuti **ei ole**, see on ju `firma arvuti noh
V: jah=

Lausealgulises asendis on eelistatud *pole* (4 abiverbi ja 5 põhiverbi) (näide 7). *Ei ole* siin abiverbina ei esinenud ning põhiverbina esines see ühes küsimuses ja ühes pealerääkimises partneri naerule (näide 27).¹⁶

(27) S: kõige `lihtsam on paned paned ((J kõhatab)) `kirja e=se pole ühegi
persevesti asi aga
(1.2) ((kõik naeravad))
S: [\$ **ei ole** `mingit `kellelegi] või ['kellegile,]
J: [hehe] [jajah]

Eesti keeles on verbi lausealgulist asendit seotud kontrastiivse fookusega ja lauselõpulist markeerimata fookusega (Lindström 2005: V, 11). Siit võime järeldada, et kontrastiivse fookustamise puhul eelistatakse *pole*

¹⁶ Võib-olla on siinne valik ka rütmi küsimus (vrd samarütmilist *pole siin mingit ...* ja erineva rütmiga *pole mingit*).

kasutust, mis on kooskõlas fookustamise samasuunalise mõjuga. Samas aga lauselõpuline asend on eraldi valikumõjur.

4.4. Statistika näitas, et omajalauses eelistasid kasutajad vormi *ei ole* (13 : 3). Lähem analüüs tõi aga välja, et 5 *ei ole* kasutust on eitusverbi lõpulised laused, 7 juhul osaleb lause vastanduses. *Pole* kasutusi iseloomustas kordamine (näide 15), asukoht lause alguses ning lauses esinevad fookussõnad nagu näites 28 *ühtegi*.

(28) K: =ma `käisin juba siin ennem=ju.

L: ahah (0.8) temal on jah `pantud need (1.0) need niskse juhtmetega=ja **pole** tal `ühtegi seda: (0.8) `tepslit seinas, ei mitte midagi.

Kui jätta nende teguritega seletatavad juhud kõrvale, saame tulemuseks, et omajalauses statistiline *ei ole* eelistus puudub. Samas on võimalik, et vähemalt ühes omajalauses alamtüübis on eelistatud *pole*. See on konstruktsioon, mille alguses on omajamäärus, millele järgneb *ei ole/pole* (näited 29 ja 30). Sellisel juhul on kasutusel nii *pole* kui ka *ei ole*. Viimase kasutusel on seletatavad vastandusega nagu näites 30. Kahjuks oli analüüsitud materjalis vaid 3 *pole* näidet, mis ei ole kindlaks järelduseks piisav. Teistel omajalauses variantidel sellist kallet ei ole.

(29) Ka: =`kaua sellised karpmajad vastu `peavad.

(.)

Kä: majad `ise peavad üsna `kaua ma=arvan. (1.0) see on päris `kõva [see plokk]

E: [`tead=sa] `majadel **pole** häda muud `midagi kui see raudkonstruktsioon ei saa `niiskust, kui see hakkab vahelt `roostetama=siis

(30) V: ja=mul on: noh

(0.5)

H: `sul **ei ole** mitte `üks klaster, sul on `rohkem klastreid.

V: mul on seal natukene jah aga `põhiliselt=ee `s:uures osas ma likvideerin endal bäädi ära sellega=et (.) kuna ma `tean et ta on ketta lõpus, sisma lihtsalt ketta lõpuosa jätan kasuta `mata mingi: viis protsenti ketta lõpust.

4.5. Öeldistäitelausetes eelistasid kasutajad vormi *pole* (16 : 6), kusjuures kõigis *ei ole* kasutustes on tegu vastandustega. Lisaks esinesid *ei ole* puhul muud samas suunas mõjutavad tegurid (eitusverb lause lõpus, peale-

rääkimine, küsimus). Ühel juhul esines *ei ole* lausungis, milles kõneleja alustas pärast sõna *ei* eneseparandust (näide 31). See oli ka ainus eitusvormi sees toimuva eneseparanduse näide. Tolles näites võib kõneleja jätkata pärast eitussõna erinevate verbidega. 2 näites oli tegemist nõrga vastandusega, kuid muud *ei ole* poole suunavad tegurid puudusid (näide 32).

(31) A: jaah nii et se tähendab [et `eesti] `kirjanikud ei (.) **ei ole** nigu õiged `kirjanikud.

(32) M:[ei no] `sokkid, `sokke sa saad `kududa, aga `sokkide `kudumine **ei ole** ju mingi `emotsioon.

4.6. Mingil kombel paistab eitusvormi valikut mõjutavat ka lausungi rütm. Seda näitavad vormelisarnased tarindid (näide 20) ja lausemallide kordused (näide 25). Analüüsitud korpuses esines nt 3 vormelilähedast tarindit *vahet ei ole / vahet pole*. Ühes neist oli verbilõpulisel asendis kasutusel *pole* (näide 33). Selle näite üheks erijooneks oli see, et *pole* ise oli rõhuline, teiseks aga see, et *pole* ees paiknes rõhutus asendis *ju*, mis loob fraasile rütmi. Samasugune rütm on saavutatav ka *ei abil* (näide 34) (vrd rütmimalli `vahet pole).

(33) EA: no ja > kas=ta seisab sis `ühe osakonna ukse juures või \$ `teise osakonna ukse juures `vahet ju **pole**. \$ <

(34) M:---/ võtab võtmed taskust välja hakkab mingit kabinetist lahti tegema. ((naer)) `politsei raisk. ((naer)) vahet **ei ole**. mingid `niuksed tüübid kakerdasid ringi, m mõtsin `miks mul pole fotoaparaati no et `teeks kohe pilti. /---/

Aga rütmi mõju näitab ka asjaolu, et mõnelgi juhul leiab siinkirjutaja keeletunne, et lauset hääldades sobib just nimelt *pole* või *ei ole* variant rütmi poolest paremini suhu. See on ilmselt tegur, mida Kaarel Leetberg pidas silmas ütlemise mõnu all.

4.7. Teeme vahekokkuvõtte. Suhtlusjärjendites leitud grammatiliste mõju-rite analüüs näitas, et nende mõju on samasugune ka väljaspool järjendeid. *Ei ole* kasutatakse ainult eitusverbist koosneva (osa)lausega ning *pole* on eelistatud lauses, milles esineb mingi fookustatud element või eitussõna ise on rõhuline.

Lisaks näitas analüüs, et *ei ole* valimist mõjutab eitusvormi asukoht lause lõpus, samas kui *pole* statistiline eelistus lause alguses taandus

fookustatusele. Samuti näitas täpsem analüüs, et statistiliselt ilmnenuid lausetüüpide seos eitusvormi valikuga oli kahesugune. Öeldistäitelause puhul eelistati *pole* kasutust. *Ei ole* oli kasutusel siis, kui lauses esinesid muud selles suunas kallutavad tegurid. Samas omajalause puhul redutseerisid muud tegurid *ei ole* eelistuse ära.

Veel paistab vormi valikut mõjutavat lausungi rütm või laiemalt rütmitaotlused oma teksti ehitamisel.

5. Kokkuvõte ja perspektiiv

Analüüs näitas, et keskne eitusvorm suulises spontaanses dialoogis on *ei ole*. *Pole* on vähem kasutatav markeeritud variant. Nende valimist mõjutavad tegurid jagunevad pragmaatilisteks/suhtluslikeks ja grammatilisteks.

Ühe rühma mõjureid annavad eitusvormi sisaldava lause grammatilised omadused. Statistiliselt võib üldistada, et üheks valikumõjuriks on vormi grammatilise iseseisvuse määr. Mida iseseisvam on eitusvorm, seda enam eelistatakse *ei ole* ja vastupidi. Võib välja tuua järgmise rea: *pole* -> abiverb -> öeldistäitelause verb -> (omajalause verb) -> verbilause -> *ei ole*. Samas on see vaid statistiline pilt, mille all on eri tegurite mõju, mis motiveerivad kõnelejat valima eitusverbide vahel.

Ei ole on eelistatud siis, kui verb moodustab omaette (osa)lause või paikneb lause lõpus. *Pole* on eelistatud juhul, kui lauses esineb mingi fookustatud element (sh harva ka eitusvorm ise) või tegu on eitusverbiga öeldistäitelausega. Kokkuvõttes on *ei ole* eelistatud juhul, kui lause komponendid on suhteliselt võrdse kaaluga, *pole* aga juhul, kui mingi lause komponent on kõneleja poolt tugevalt esiplaanile tõstetud.

Teise rühma annavad eitusvormi sisaldava lausungi suhtluslikud omadused. *Ei ole* on eelistatud siis, kui eitusverb on peale räägitud, eitusega lausung on küsimus või otsene vastus küsimusele, osaleb vormilises, sisulises või suhtluslikus vastanduses. *Pole* on eelistatud juhul, kui lausung kordab või varieerib eelnevalt samas vestluses esitatud infot, on kaudne vastus küsimusele või esineb kõrvalepõikes vestluse pealiinilt. Kokkuvõttes on *pole* eelistatud siis, kui teda sisaldav lausung on suhtluslikult tagaplaanile surutud.

Kokkuvõttes on näha, et *pole* kasutus on suulises dialoogis seotud eituse viimisega suhtluses tagaplaanile ja muude komponentide tõstmisega esiplaanile või fookustamisega. Seda võib tõlgendada *ei ole/pole* kasutuse

suhtlusnormina.¹⁷ See lubab ühtlasi kasutada eitusvormi valikut selleks, et suruda eitust tagaplaanile. Selle teguriga on seletatavad näited, milles selged mõjurid puuduvad.

Siinses artiklis käsitleti *ei ole/pole* vaheldumist suhteliselt väikese materjali põhjal. Analüüsimate jäid vormid, mis ei olnud kindlas kõneviisis. Vajab uurimist, kas ja kuidas mõjutab eitusvormi valikut küsimuse liik. Lisaanalüüsi vajab lausungi rütmi ning üksikute partiklite mõju eitusvormi valikule. Samuti jäi kõrvale samas lausungis olevate eri mõjurite koosmõju analüüs. Kuna töö keskendus teguritele, mis mõjutavad eitusvormi valikut, jäi välja ka see, kas ja kuidas eitusvormi valik omakorda mõjutab dialoogi jätkumist.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan 1999.** Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman.
- EKSS 1996** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. IV köide, 3. vihik. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EKK 2007** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hakulinen, Auli (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hennoste, Tiit 2000.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV, VI. – Akadeemia 8, 1773–1806; 10, 2223–2254.
- Hennoste, Tiit, Andriela Rääbis 2004.** Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpoloogia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit, Olga Gerassimenko, Riina Kasterpalu, Mare Koit, Andriela Rääbis, Krista Strandson 2009.** Suulise eesti keele korpus ja inimese suhtlus arvutiga. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat V. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper, Reili Argus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 111–130.

¹⁷ Suhtlusnorm on suhtluses järgitav kõnevoorude järjestamise ja ehitamise reeglistik. See on suhtluse käigus kujunenud mudel, millele kõnelejad suhtluses orienteeruvad (vt Hennoste 2000: 2230; Keevallik 2002: 91).

- Hutchby, Ian, Robin Wooffitt 1998.** Conversation Analysis. Cambridge: Polity Press.
- Kasterpalu, Riina, Olga Gerassimenko 2006.** Vestlusanalüüs. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim. Ilona Tragel ja Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 112–126.
- Keevallik, Leelo 1996.** Maintenance of structured variability. – Estonian in the Changing World. Ed. by Haldur Õim. University of Tartu, Department of General Linguistics. Tartu, 123–132.
- Keevallik, Leelo 2002.** Grammatika suhtluses. – **Teoreetiline keeleteadus Eestis.** Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste & Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 89–104.
- Leetberg, Kaarel 1941.** Rõhuline ja rõhutu sõnatarvitus. – Eesti Keel ja Kirjandus 2, 113–122.
- Lindström, Liina 2005.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ochs, Elinor, Emanuel A. Schegloff, Sandra A. Thompson (eds.) 1996.** Interaction and Grammar. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roos, Aarand 1993.** Polema paradigma täieneb. – Finsk-ugriska småskrifter 9. Lund, 27–34.
- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Schegloff, Emanuel 2000.** Overlapping talk and organization of turn-taking conversation. – Language in Society 29: 1, 1–63.
- Wales, Katie 2001.** A Dictionary of Stylistics. London: Longman.

Lisa: Transkriptsioonimärgid

Lausungid (vooruehitusüksused)

- . langev intonatsioon
- ? tõusev intonatsioon
- , poollangev intonatsioon

Pausid

- (.) mikropaus: 0.2 sekundit või lühem
- (0.8) mõõdetud paus sekundites

Prosoodilised ja paralingvistilised nähtused

- ` rõhutatud sõna või silp
- *...* vaiksem segment

AHA valjem segment
- sõna poolelijäämine
: hääliku venitamine
.hh häälekas sissehingamine
@...@ hääletooni muutus, nt imiteerimine
\$...\$ naerev hääl
>... < kiirem segment
<... > aeglasem segment

Pealerääkimine ja otsarääkimine

= otsarääkimine (kahe üksuse vahel ei ole vaikust)
[pealerääkimise algus
] pealerääkimise lõpp

Kommentaariid

{--} transkribeerimatu segment
(()) transkribeerija kommentaar

Tiit Hennoste
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
tiit.hennoste@ut.ee

Use of negative forms *ei ole* and *pole* in spontaneous Estonian interaction

Tiit Hennoste

There are two negative forms in Estonian: *ei ole* and *pole*. They are used as main verbs (*see ei ole koer* / *see pole koer* ‘this is not a dog’) and auxiliary verbs (*see ei ole / pole kirjutatud eile* ‘this was not written yesterday’). The article analyses the grammatical and interactional factors that influence their choice in spontaneous everyday and institutional conversations. The material comes from the Corpus of Spoken Estonian of the University of Tartu, which contains about 1.3 million tokens of spontaneous dialogues. The analysed subcorpus contained randomly selected 140 occurrences of negative forms. The methods used include interactional linguistics and syntactic analysis.

Analysis showed that the choice between the two forms is influenced by several syntactic and interactional factors in spoken Estonian. *Ei ole* is preferred grammatically if the negative verb constitutes a separate clause / utterance and *ei ole* is preferred if the main verb is situated at the end of a clause. *Pole* is preferred if there is some other focused element in the utterance; the negative form is a predicate of the predicative clause. *Ei ole* is preferred interactionally if the negative form is used in overlapping, the negative utterance is a question or a direct answer to the question, the negative utterance participates in grammatical, semantic, or interactional opposition, the negative form is used in the utterance which stresses the negative viewpoint of the speaker. *Pole* is preferred if the utterance repeats or varies information presented earlier in the same conversation, the utterance is an indirect answer to the question (an indirect answer is used if the respondent has no information to answer directly to the question), the negative utterance is used in some deviation from the main line of the conversation.

To conclude, one can see that the use of *pole* is connected with the backgrounding of the negative form in the interaction. From the perspective of grammar *pole* is preferred if there is some focused element in utterance, and *ei ole* is preferred if the components of the clause have balanced weight.

Keywords: spoken Estonian, negative forms, conversation, interactional linguistics, syntax

KÄSKIV KÕNEVIIS NÕUSTUVAS VOORUS JA VASTUSTE TÜPOLOOGIA

LEELO KEEVALLIK

Annotatsioon. Käskiva kõneviisi ülesandeks on eesti keeleteaduses peetud väljendada vestluskaaslasele suunatud käsku, palvet, üleskutset või nõuet. Seda on käsitletud eelkõige naabruspaari esiliikmes kasutatava grammatilise vahendina. Käesolev artikkel vaatlleb käskivat kõneviisi naabruspaari järelliikmes, kus ta väljendab nõustumist esiliikmes tehtud ettepanekuga. Alternatiivina minimaalsele *jah*-vastusele on verbikordusvastus iseseisvam tegevus, mis lisab nõustumisele sotsiaalset ja deontilist kaalu. Nähtus asetatakse tüpoloogilisse perspektiivi, kuna see tundub olevat osa üldisemast mustrist, mis võimaldab keeles verbikordusvastuseid. Artikkel juhib tähelepanu sellele, et verbi taaskasutus esineb laiemalt kui kirjanduses seni käsitletud üldküsümuse vastustes.

Võttesõnad: pragmaatika, interaktiivne lingvistika, eesti keele grammatika, kajavastus, keeletüpoloogia, suhtlusjärjend, naabruspaar, järelliige, vastus

Käskiva kõneviisi ja käsklause ülesandeks on eesti keeleteaduses peetud vestluskaaslasele suunatud käsu, palve, üleskutse või nõude väljendamist (EKG II: 35, 174; Erelt, Metslang 2004; Metslang 2004). Seega on käskivat kõneviisi käsitletud peamiselt naabruspaari esiliikmes kasutatava grammatilise vahendina. Järgmine kõneleja peab seejärel esiliikmele vastama kas nõustumise või keeldumisega, millest saab naabruspaari järelliige. Samas on käskival kõneviisil eesti keeles ka teine lai kasutusala, just nimelt järelliikmena. Kõige tüüpilisema naabruspaari moodustab voorujärjend küsimus-vastus ning küsimuse vastusena võibki esineda käskiva kõneviisi vorm, nagu näites (1).

- (1)¹ P: kas ma võin sulle elistada üks: ee tunni aja pärast vä
(0,9)
E: **elista**

Muster kehtib nii ainsuses kui ka mitmuses, sõltuvalt kõnelejate lähedusastmest. Näide (2) pärineb telefonimüügivestlusest ning potentsiaalne klient vastab mitmuses.

- (2) M: =ehh kui soovite järsku nõu p- nõu pidada siis võibolla elistaksin
teile omme tagasi
K: no **elistage** siis=

Neil juhtudel ei väljenda käskiv kõneviis kindlasti ei käsku, palvet, üleskutset ega nõuet. Pigem annab ta eelkõnelejale loa käituda vastavalt ettepanekule. Metslang (2004: 247) on sellelaadse kasutuse puhul märkinud, et käskiv funktsioon jääb siin tagaplaanile. Allolevas vaadeldaksegi, milliseid suhtlusfunktsioone täidab käskiv kõneviis naabruspaari järelliikmena suulises suhtluses. Ainestik on leitud esiteks autori telefonikõnede korpusest ja teiseks Tartu suulise kõne korpusest. Lõpuks püstitab artikkel hüpoteesi, et tegemist on osaga eesti keelele omasest laiemast pragmaatilisest mustrist, mis lubab järgnevates lausungites verbi taaskasutust. Sama mustri osaks on tüpoloogiliselt eripärane üldküsimuse kajavastus (Keevallik 2009).

Kui käsk lubab

Käskiva kõneviisi põhiline funktsioon järelliikmena on eelnevas voorus ette pandud tegevusega nõustumine. See tegevusettepanek on alati vormistatud 1. isikus ning puudutab esmaselt ettepaneku tegijat ennast. Näidetes (1) ja (2) pakuvad P ja M, et nad helistavad, ning allolevas näites (3) teatab E, et ta hakkab pastakat otsima.

- (3) E: .hh ega sa ei tea Veiko ja Ermeli: (.) telefoni või midagi=
V: =tean küll oota üks moment .hhhh

¹ Transkriptsioonimärgid: allajoonimine – rõhk; [peale] – pealeräägitud lõik; = – voo-
rude ja sõnade kokkuhääldus; (halb) – halvasti kuuldav lõik; (XX) – kuuldamatud
silbid; (.) – minipaus; (0,2) – paus millisekundites; : – venitus; @ – naerusilp;
naerune hää; Q – tsiteeriv hää; <eri> – eriline kvaliteet; .hh – sissehingamine; hh –
väljahingamine; . – langev intonatsioonikontuur; ? – tõusev intonatsioonikontuur;
, – jätkuintonatsioon; /---/ – samast voorust on midagi välja jäetud.

(1,5)

V: hm hmm hhh

E: mis oota ma otsin pastaka

V: **otsi**

(6,5)

Samas on kõigis kolmes näites ettepanekuga seotud ka vastaskõneleja. Näidetes (1) ja (2) soostuvad E ja K tulevikus vastu võtma telefonikõne, näites (3) lubab V vastaskõnelejal telefoni juurest lahkuda pastakat otsima ning võtab seega endale kohustuse oodata. Tegevusettepanek, mis justkui puudutab ainult kõnelejat ennast, on tegelikult sotsiaalselt tundlik tegevus, mis piirab ja määrab ka teiste osaliste võimalusi ja edasist käitumist. Kaskivas kõneviisis vastus annab selleks loa ning nõustub implitsiitselt ettepanekuga kaasnevate piirangute ning tingimustega.

Mõnel puhul leiab ettepaneku sotsiaalne tundlikkus väljenduse sõnaselges ettevaatlikkuses. Nii näiteks võib tegevusettepaneku vormistadagi loa küsimisena, nagu näites (4).

(4) H: [kas ma võin sinu] numbri anda siis talle=

I: =a **anna**

Selliseid küsimusi on Metslang (1981: 30) käsitlenud kaalutlusküsimusena: „Kaalutleva üldküsilause propositsioon tähistab sündmust, mida küsija (või keegi teine) võib korda saata. Küsimus annab vastajale õiguse tegutsemist lubada, soovida, käskida või keelata. [---] Küsimusalune propositsioon võib vormistuda ka modaalverbi *võima*, *pidama* või *tohtima* konstruktsioonina.” Kaalutlusküsimus ootab vastuseks soovitust või käsku ning selle võib vormistada ka tingimuskõrvallausena (Metslang 1981: 31). Näide viimasest juhust oleks (5), kus äi teeb miniale ettepaneku külastuseks järgmisel päeval. Tingimuskõrvallause *kui lubate* pehmendab ettepanekut, millega nõustumine tähendab minia perele potentsiaalset tül.

(5) I: a siis: järelikult te olete kodus

M: kodus jah

I: noh siis võib-olla ma külastan kui lubate

M: no **külasta**

Vormiliselt ei ole tegemist küsimuse, vaid väitlausega, kuid funktsionaalselt eeldab voor jaatavat või eitavat vastust (*lubame/ei luba*) ning on seega tõesti analüüsitav küsimusena. Samas ei käsitle vastaja M seda selles

näites üldküsimusena. Ta ei vasta mitte pehmeidavale *kui*-kõrvallausele, vaid ettepanekule endale. Nii analüüsib ta eelneva vooru ettepanekuks, mitte küsimuseks. Kaskivas kõneviisis vastused esinevadki regulaarselt ettepanekute järel, sõltumata eelneva vooru süntaktilisest vormist. Ka näidetes (2) ja (3) oli tegemist väidete ja mitte küsimustega. Kõiki ülaltoodud näiteid ühendab aga sama tegevusjärjend:

A: tegevusettepanek ainsuse 1. isikus

B: nõustumine/lubamine kaskivas kõneviisis (2. isik)

Seejuures B taaskasutab tavaliselt verbi, mis esines A voorus. Järjend on kasutatav nii jaatava kui ka eitava kõneliigi puhul (viimase kohta on toonud näite ka Metslang 2004: 248), nõustuvat vooru väljendab lihtsalt alati sama polaarsus. Näites (6) taotleb E toetust oma otsusele edasise käitumise osas. L reageerib alguses minimaalse partikliga, kuid pärast E küsimust *eksõle ju* annab eitavas vormis nõustuva vastuse. Verb on kaskivas kõneviisis.

(6) E: no ja: ja, siis ta ütles et ta ei tea ja, ühesõnaga: eee .h mina sellel teemal enam juttu üles ei võta.=

L: =mmmh,

E: eksõle ju.

L: no **ära võta** muidugi.=

Korratud verb võib lisaks olla reduplitseeritud nagu näites (7), kus tütar raporteerib emale oma plaane kodust ära olla ja koera valvata kuni tolle peremehe saabumiseni. Ema soostub reduplitseeritud vastuse abil.

(7) L: t õmme õhtuni ma (XX) ilmselt olen veel siin, tal tuleb täitsa õhtu ilja see lennuk.

E: jaa õle õle, (0,5) [ma elistan sulle jälle.]

Reduplitseeritud vastused on kasutusel juhtudel, kui eelnev voor otseselt luba ei küsi (Keevallik, ilmumas). Tütar ülalolevas näites pigem jutustab oma elust kui taotleb ema luba. Näidetes (1–5) oli ettepanek selgelt seotud ka vastaskõneleja elu või tegutsemisvõimalustega, näiteks tulevase külastuse või telefonikõne näol. Näites (3) sundis ettepanekuga nõustumine vastaskõnelejat ootama ja näites (6) küsib esimese vooru kõneleja oma vestluskaaslaselt sõnaselgelt nõu. Kuid näites (7) ei puuduta täiskasvanud tütre plaan otseselt ema elu. Seega ei ole loa andmine esiplaanil ja ema reduplitseeritud vastus markeerib pigem tegevuse soosimist.

Perifeerselt esineb sama kasutust ka reduplitseerimata vormidega. Näites (8) õhutab V tagant vestluskaaslase lubadust helistamine meeles pidada.

(8) V: nunuu. aga igal=jul elistage mulle sellepärast=et ma nagu olen olemas täitsa.

H: mhmh .hh aga: homme sis näeb.

V: omme sis näeb.

H: püian meeles pidada.

V: no: püia.

Kuna samamoodi on võimalik vastata erinevas süntaktilises vormis voo-
rudele, osutub kõnelejate jaoks sellises järjendis oluliseks mitte eelneva
vooru konkreetne süntaks, vaid tegevuse tüüp, ettepanek. Süntaktiliselt
võivad ettepanekud võtta väga erineva kuju, nt dialoogides *M: las ma
üllatan.* – *P: aa, sa üllata mind, või Luba mul need [kummikud] natu-
keseks ajaks jalga panna!* – *Hea küll, eks pane siis.* (viimane näide on
lasteraamatust „Laura ja tema uued kummikud“). Tähtis on, et nad kõik
käivad l. isiku kohta.

Kui on tegemist sellise ettepanekuga, on üheks positiivse vastuse
variandiks eelkõneleja kasutatud verb käskivas kõneviisis, kas üksi või
pikema lausungi osana. Ka lihtsalt tulevase tegevuse raporteid ja lubadusi
võib soosivalt vastu võtta ja tagant õhutada käskiva kõneviisiga. Käski-
val kõneviisil on väljaspool naabruspaari esiliikme positsiooni hoopis
teistsugused funktsioonid kui esiliikmena, kus ta kehastab käsku, palvet,
nõuet vms. Mitte-esiliikmena väljendab ta eelkõige lubamist, nõustumist,
soostumist või tagantõhutamist. Grammatiliste kategooriate kasutus ja
täendus on tihedalt seotud vestlusjärjendi ja läbiviidava tegevusega.

Alternatiivid käskivale kõneviisile

Loomulikult on vestlejatel igas voorus valida mitme keelelise võimaluse
vahel. Nii ka ettepanekutele vastamisel. Vaadakem mõningaid neist
eesmärgiga paremini defineerida käskiva kõneviisi eripära. Üks kõige
tavalisemaid vastuseid ettepanekule on partikkel *jaa/jah* (Kasterpalu 2005:
881, 885-886). Näide (9) on väga sarnane ülalolevate näidetega (1) ja (2),
näide (10) näitega (3) ja näide (11) näitega (4), kuid vastuseks on kõigil
juhtudel partikkel *jah* ja mitte verbikordus.

- (9) M: ahhaa .hh no selge m- ma elistan siis võibolla aasta lõpul siis tagasi kuskil.
L: **jah**,=
- (10) T: ee oodake, ma lähen toon selle numbri.
H: **jah**,
- (11) M: õhtul mul: v ss võin sinna elistada vä.
L: **jah**,

Partikkel *jaa/jah* on vastus, mis esineb väga paljudes järjendipositsioonides. Ta ei ole leksikaalselt sobitatud eelneva vooruga ning väljendab ettepaneku järel pelka nõustumist, mis võib isegi olla mehaaniline. Alternatiivina universaalsele *jah*-vastusele, on verbikordusvastus iseseisvam tegevus, mille tähendus ei olene ainult eelnevast voorust, nagu see partikli puhul on. *Jah* aktsepteerib lihtsalt eelnevas voorus tehtu, kuid verb esitab terve propositsiooni. Kuigi ka partikkel väljendab nõusolekut, on välja öeldud verbil hoopis teine deontiline kaal, sest sellega teostab kõneleja ise lubaduse või nõustumise. Peale selle on verbikordusvastus leksikaalselt sobitatud just nimelt konkreetse eelneva vooruga, näidates sellest arusaamist ja tehes vastuseks vajaliku grammatilis-pragmaatilise analüüsi.

Sotsiaalselt on suur vahe, kas minia ütleb külastusettepaneku vastuseks *jah* või *külasta* (näide 5). Esimene aktsepteerib äia öeldu, teine teostab peaaegu et kutsumise. Andes rohkem kui minimaalselt nõustuva vastuse, teeb vestluses osaleja midagi rohkemat kui pelk nõustumine (Stivers 2005). Verbikordusega markeerib kõneleja oma suuremat osalust eelmises voorus kirjeldatud tegevuses, mitte ainult ei nõustu sellega. Ettepaneku vastuvõtu puhul näitab verbikordus, et kõneleja võtab omalegi vastutuse. Isegi kui eelmine kõneleja vaid oma tegevusplaane kirjeldab, võib ema käskiva kõneviisiga reageerides näidata, et tal on teatud õigus tütre plaane heaks kiita (näide 7). Samuti nagu telefonikõnet ootav sõber markeerib, et ta on meelepidamisest vägagi huvitatud (näide 8). Võrreldes minimaalse partiklivastusega, markeerib täiuslikum verbivastus oma õigust või huvi kõne all oleva tegevuse suhtes.

Tegevusettepanekule saab veel reageerida teistegi partiklitega, nagu *mhmh*-tüüpi keelendid või *okei*. Neid võib ka omavahel kombineerida, mis tugevdab veelgi nõustumist (näited 12 ja 7). Järgnevas näites (12) loetleb E piimatooteid, mida ta P jaoks kõrvale paneb, nii et tegemist on taas ettepanekuga.

(12) E: jah. .h ja: Merevaiku ka võtan.

P: mts a **võta jaa. mhmh.**

Kõnelejad ei edasta vesteldes vaid infot kõige efektiivsemal viisil, vaid tegelevad ka pidevalt omavaheliste õiguste ja kohustuste jagamisega. Nagu ülalolevast näha, võib 1. isikus väljendatud tegevus toimida ettepanekuna, mille osas vastaskõnelejal on võimalik näidata oma seisukohta.

2. ja 3. isikus vormistatud ettepanekuga nõustumine

Verbi taaskasutus esineb kõigis isikutes vormistatud ettepanekujärgendites, nii et tegemist on üldisema mustriga. Isikust johtuvalt kasutatakse aga nõustumiseks erinevaid kõneviise. Kui näiteks tegevusettepanek on ise 2. isikus, siis on 1. isikus nõustuv vastus ikka kindlas kõneviisis (näide 13). Kui ettepanek haarab ka kõneleja enda, on vastus samuti kindlas kõneviisis (näide 14). Näites (13) pakub L lahendust suhteprobleemile, näites (14) lehitsevad sõbrannad kokaraamatut.

(13) L: [küsi ta käest siis], [lihsalt] m:is ta arvab.

E: [tähe-]

E: jaa, (.) justnimelt **küsin**. /---/

(14) M: vaataks [mingit] magusat vä.

K: [mhmh]

K: no **vaatame**, millega üliõpilane maiustada võiks.

Järjendiskeemid oleksid siis vastavalt:

A: tegevusettepanek ainsuse 2. isikus

B: nõustumine/lubamine kindlas kõneviisis (1. isik)

A: tegevusettepanek, mis puudutab kõiki kohalolijaid

B: nõustumine/lubamine kindlas kõneviisis (mitmuse 1. isik)

Ettepanekud 1. ja 2. isikus ammendavadki tavalisemad võimalused, sest 3. isikus tehtud ettepanekutega on vestluses osalejal vaid erakordsetel juhtudel võimalik nõustuda või nendeks luba anda. 3. isikus ettepanekuga pigem joondutakse, st järgmine kõneleja võtab eelkõnelejaga sama seisukohta tegevuse vajalikkuse suhtes. Aga sedagi saab teha käskivas kõneviisis. Üks juhtum on toodud näites (15) ja puudutab kellegi kolmanda isiku tulekut peole. Tegevusettepanek kuu peale käia on küll metafoorne, aga

sellegipooldest saab sellele nõustuvalt vastata käskiva kõneviisi 3. pöörde vormiga (nagu selle on defineerinud EKK 2007: 282).

(15) E: no siis vaatame. (.) tuleb s on ästi, ei tule käigu kuu peale.

L: ei no **mingu** p- muidugi ära jama taga.=

Näites (16) on probleemiks, kas jumalateenistus lõpetatakse piisavalt vara, et jõuluetendus saaks alata.

(16) E: no teeme nii et lõppeb. ütleme et tehku rut@em.

A: jah, **tehku** ruttu.

Vestluse osalusstruktuurist olenevalt on niisiis olemas ka järjendimuster:

A: tegevusettepanek kolmanda(te) isiku(te) kohta

B: ettepanekuga joondumine käskiva kõneviisi 3. isikus

Tegevusettepanekutele saab eesti keeles regulaarselt vastata, korrates ettepanekus esinevat verbi sobivas pöördes. 2. ja 3. isikus nõustuva või joonduva vastuse andmiseks tuleb aga kasutada käskivat kõneviisi. Sellel on muu hulgas lubatavuse modaaltähendus ning ta taotleb, et adressaat sündmuse teoks teeks (EKG II: 174–176). Tingivas kõneviisis väljendatud situatsioon kehtib soovitava, mitte tegelikuna (reaalsushinnang), aga siiski võimalikuna (EKG II: 183–184). Just seepärast sobib ta nõustuma tegevusettepanekutega, mis puudutavad kõnelejat vaid kaudselt. Teiste inimeste tulevase tegevusega saab suhestuda ainult selle irrealsust markerides, samas kui omaenda tegevuse eest võib kõneleja võtta vastutuse kindlas kõneviisis. Igal juhul on võimalik tegevusettepanekule järgmises vóorus reageerida verbikorduse abil.

Verbide taaskasutus ja keeletüpoloogia

Verbi taaskasutamine järgnevates lausungites on üks eesti keelele laiemalt omane joon. Kõige silmapaistvam on keeleteadlaste jaoks olnud verbide kordamine üldküsümuse vastustes. Selle järgi on eesti keelt võimalik liigitada kajavastuse keeleks. Väidetavasti on maailma keeltes kolme tüüpi üldküsümuse vastuseid: partiklivastused (*jah, ei*), kajavastused (tavaliselt verbikordus) ja tõesushinnanguvastused (*õige/vale*) (Sadock, Zwicky 1985; König, Siemund 2007). Eesti keeles kasutatakse nii esimesi kui ka teisi (Keevallik 2009) ning nende kahe tüübi segamine pole maailma

keeltes sugugi haruldane (vt ülevaadet Jones 1999). Tundub aga, et verbide taaskasutamise võimalus ettepaneku vastusena kuulub samasse ritta.

Nii nagu mitmes germaani keeles (inglise, saksa, rootsi) ei saa üldküsimuse vastuseks olla ainult verbikordus, nii ei saa neis ka ettepanekule vastata verbikordusega. See asendatakse vajaduse korral hoopis kõige üldisema tähendusega verbiga 'tegema'. Nii oleks näite (1) tõlge inglise, saksa ja rootsi keeles järgmine:

(1a) A: Can I call you in about an hour?

B: **Do** that!

*Call!

(1b) A: Kann ich dich in ungefähr einer Stunde anrufen?²

B: **Tu** das!

*Ruf an!

(1c) A: Kan jag ringa dig om ungefär en timme?

B: **Gör** det!

*Ring!

Analoogselt ei saa neis keeltes üldküsimuse vastust tõlkida ainult verbikordusega (+ isikupronoomen), vaid selle asemel kasutatakse üldverbi, lisaks mõnes keeles ka anafoorilist demonstratiivpronoomenit. Näiteks järgneva eestikeelse vestluslõigu tõlked:

(17) L: /---/ ema **teab** et sa siin oled võe. (0,8)

K: tea:b?

(17a) L: Does mother know that you're here?

K: She **does**.

*(She) knows.

(17b) L: Weiß Mama, dass du hier bist?

K: Das **tut** sie.

*(Sie) weiß.

(17c) L: Vet mamma att du är här?

K: Det **gör** hon.

*(Hon) vet.

² Saksakeelsed näited on kontrollinud Bettina Jobin.

Ja vastupidi: kui keeles on laialdaselt kasutusel üldküsimumise verbikordus-vastus, nagu soome ja vene keeles, siis saab ka ettepanekule vastata verbi-kordusega. Näidete (1) ja (17) tõlked neis keeltes oleksid järgmised:

(1d) A: Voinko sulle **soittaa** noin yhden tunnin kuluttua?³ (ettepanek)
B: **Soita!**

(17d) L: **Tietää**kö äiti et sä olet täällä? (üldküsimumus)
K: **Tietää.**

(1e) A: Могу ли я тебе **позвонить** примерно через час?⁴ (ettepanek)
B: **Позвони!**

(17e) L: А мама **знает** что ты здесь? (üldküsimumus)
K: **Знает.**

Mõnevõrra erandlik on prantsuse keel, kus ettepanekule saab verbiga vastata ja kus mõnel puhul saab ka üldküsimumise vastuses verbi korrata, kuid mitte ilma anafoorse objektita.

(1f) A: Puis-je te **téléphoner** à peu près dans une heure?⁵ (ettepanek)
B: **Téléphone!**

(17f) L: Maman **sait** que tu es là? (üldküsimumus)
K: Elle le **sait.**

Kõikidel juhtudel säilib nõustumisel siiski käskiv kõneviis, mis näitab selle grammatilise vahendi seotust kindla tegevustüübiga ja seose universaalsust. Igas kultuuris on vajadus ja võimalus eelkõneleja ettepanekuga tugevalt nõustuda ning markeerida oma osalust ettepanek tegevuses. Terves reas keeltes tehakse seda 1. isikus väljendatud või 1. isiku kohta käiva ettepaneku järel käskivas kõneviisis. Üldisem järeldus sellest on, et grammatika kirjeldus saab oluliselt täpsem, kui arvestada tegevuslikke ja järjendilisi aspekte.

Mis puutub tüpoloogiasse, siis ei piirdu ülal kirjeldatud verbi taaskasutamise muster üldküsimumise ja tegevusettepanekuga. Eesti keeles taaskasutatakse verbi üldiselt järgnevates lausetes ning ülal mainitud germaani keeltes asendatakse see 'tegema'-verbiga. Nähtus hakkab silma nii tõlkides kui ka uurides eesti keele erikujusid, mis kaua germaani keel-

³ Soomekeelsed näited on kontrollinud Ulla Lundgren.

⁴ Venekeelsed näited on kontrollinud Julia Nielsen.

⁵ Prantsuskeelsed näited on kontrollinud Coco Norén ja Charlotte Lindgren.

tega kontaktis olnud. Nii näiteks on Rootsi eesti keeles dokumenteeritud järgmised näited.

(18) S: a ma arvasin et ma tunnen ära ja: ja:, aga see oli väga suur pettumus
et ma ei teinud küll.

(19) A: ma arvan et, e me mängime täna umbes sama hästi, kui tehti kakskend
või kolgend aastat tagasi,

(20) P: tuled sa välja kui ei ole peakoosolek.

A: just just just nii peab **tegema**.

Eesti eesti keeles oleks samades positsioonides ilmselt taaskasutatud eelmise (osa)lausungi verbi. Üldküsimusele vastamisel Rootsi eesti keeles on asendust 'tegema'-verbiga kirjeldanud mitmed uurijad (Allik 2002: 72–74; Laagus *et al.* 2004: 33; Keevallik 2006: 93–94). Teisalt on ju ka eesti keeles võimalik vastata ettepanekule lausungiga 'Tee seda!', mis võib olla pikaäägsete germaani kontaktide vili. Kuid vähemalt kõnekeele korpuste põhjal esineb verbiasendust kordusega võrreldes üliharva. Kokkuvõtteks tundub, et keelte tüpoloogiliste erinevuste hulka võiks koos üldküsimuse vastusega arvata veel terve hulga teisi kontekste ja järjendeid, milles esineb nn kajavastusega sarnane verbikordusmuster.

Kirjandus

- Allik, Mari 2002.** Lõuna-Rootsi noored eestlased: nende keel ja identiteet. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK 2007** = **Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross**, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati, Helle Metslang 2004.** Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. – *Linguistica Uralica* XL: 3, 161–178.
- Jones, Bob Morris 1999.** The Welsh Answering System. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Kasterpalu, Riina 2005.** Partiklid *jah, jaa* ning *jajaa* naaberpaari järelliikmena müügiläbirääkimistes. – Keel ja Kirjandus 11, 12, 873–890, 996–1012.

- Keevallik, Leelo 2006.** Keelekontakt ja pragmaatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim. Ilona Tragel ja Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–96.
- Keevallik, Leelo 2009.** Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. – Keel ja Kirjandus 1, 33–53.
- Keevallik, Leelo (ilmumas).** Social action of syntactic reduplication. – Journal of Pragmatics.
- König, Ekkehard, Peter Siemund 2007.** Speech act distinctions in grammar. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. 1: Clause Structure. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 276–324.
- Laagus, Aino, Birute Klaas, Mari Allik 2004.** Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel. Valimik intervjuusid. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Metslang, Helle 1981.** Kõsilause eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 2004.** Imperative and related matters in everyday Estonian. – Linguistica Uralica XL: 4, 243–256.
- Sadock, Jerrold, Zwicky, Arnold 1985.** Speech act distinctions in syntax. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. 1: Clause Structure. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 155–196.
- Stivers, Tanya 2005.** Modified repeats. One method for asserting primary rights from second position. – Research on Language and Social Interaction 2, 131–158.

Leelo Keevallik
 nüüdiskeelte õppetool
 Uppsala ülikool
 Box 636
 752 16 Uppsala
 Rootsi
 Leelo.Keevallik@moderna.uu.se

Imperative in complying turns and the typology of answers

Leelo Keevallik

Imperative has traditionally been treated as a grammatical feature characteristic of first pair parts in adjacency pairs, expressing orders, requests, challenges, and demands. These actions make relevant compliance as the next action. In a number of languages, however, Estonian among them, imperative is also used in second pair parts. It occurs as a response to a proposal that is expressed in first person but implies collaboration on behalf of the recipient. As a rule, the verb from the first pair part of the adjacency pair (proposal) is repeated in the complying imperative response. The sequence *proposal in 1st person – compliance in 2nd person imperative* constitutes a grammatical configuration that results from the particular interactional goals of the speakers. Without taking into consideration the specifics of social actions and their sequencing, the configuration is impossible to characterize, as the syntax of the proposals varies.

As an alternative to the generic response with particle *jaa/jah*, a verb repeat is a more independent action that enhances the social and deontic force of the answer. By complying with a verb, the speaker makes a stronger commitment to the proposed activity.

Verb repeats, albeit not in the imperative, are also possible as responses to proposals in other persons in Estonian. In addition, they occur as responses to yes/no questions. The latter pattern has been described as a typological feature in the world's languages. It seems that the possibility of imperative responses co-occurs with verb repeat responses to questions. In varieties of Estonian that have been in close contact with languages that do not reuse verbs in the same way, such as Swedish, verbs are instead replaced with 'do' in the second pair part.

The study is based on spoken language corpora.

Keywords: pragmatics, interactional linguistics, Estonian grammar, echo-answer, language typology, interactional sequence, adjacency pair, second pair part, response

OLEMA-VERBI ELLIPSIST EESTI KIRJAKEELES¹

PETAR KEHAYOV

Annotatsioon. Artiklis vaadeldakse koopula ja abiverbina talitleva *olema*-verbi ellipsit eesti kirjakeeles. Uurimuse lähtematerjaliks on elliptilised laused, mis pärinevad viie sajandi jooksul ilmunud eestikeelsetest tekstidest. Artiklis püütakse selgitada, mis on elliptiliste lausete kõige tüüpilisemad omadused ja millistes kontekstides on ellipsi esinemine kõige tõenäolisem. Uurimuse teine ülesanne on tuvastada need keeleajaloolised seigad, mis on ellipsi ebaühtlase leviku põhjuseks tänapäeva keele struktuuris. Artiklis leitakse, et keelekontaktidest alguse saanud muutused on toiminud koos mõnede keelesiseste ellipsi esinemist soodustavatele mõjuritega.

Võtmesõnad: süntaks, eesti keel, läänemeresoome keeled, keelekontaktid, koopula, abiverb, ellips

1. Sissejuhatus. *Olema* ellipsis didaktilise ja deskriptiivse probleemina

Eesti keelt õppiv välismaalane kuuleb oma keeleõpetaja käest tavaliselt, et koopula/abiverb *olema* on eesti keeles kohustuslik. Pärast mõningat kokkupuudet eesti kirja- ja kõnekeelega jõuab keelt õppiv soomlane, bulgaarlane või prantslane aga kurvastava äratundmiseni: eestlased jätavad verbi *olema* tihti ära, ilma et nad oleksid võimalised ütlema, millal nad seda teevad. Selgust ei too ka grammatikate uurimine.

EKG, seni mahukaim eesti keele grammatika, juhib *olema*-verbi ärajätmise võimalusele tähelepanu mitmes kohas. Teise köite 36. leheküljel väidetakse: „Elliptilised minevikulaused, kus puudub *olema* vorm mineviku kesksõna juures, on samuti mõtestatud kvotatiivsetena. Nt [---] *Mari*

¹ Artikkel on valminud ETFi grantide 7006 ja 7464 toetusel. Olen uurimise käigus osutanud abi eest tänulik Vahur Aabramsile, Martin Ehalale, Mati Ereltile, Külli Habichtile, Heiki-Jaan Kaalepile, Helen Pladole, Liina Lindströmile, Helle Metslangile, Pille Penjamile, Hannu Tommolale, Eva Velskerile ja Virve Vihmanile.

Ø läinud läbi metsa koju ja Ø sattunud suure põdrapulliga vastamisi.” Veel ütleb EKG: „Verbi *olema* lühenduselliptiline ärajätmine on mõeldav peamiselt a) lakoonilise väljendusviisiga stiilides: telegrammides, pealkirjades, teatmeteostes (*Laps Ø raskesti haige, sõida kohe* [---]);² b) kujundlikus väljendusviisis, eriti mõtteterades ning koos süntaktilise parallelismiga (*Mis Ø kallis, see Ø kaunis* [...]); c) kinnisväljendites (*Seltsis Ø segasem*). Verb *olema* võib öeldistäite põhjana kuuluda ka ahelverbi koosseisu. Ahelverbidest, mille moodustavad modaalverbid *näima* (näikse), *tunduma* (tunnukse) ja *paistma* koos *olema*-verbi *vat-infinitiiviga*, võib viimane lauses samuti ära jääda, misjuhuol öeldistäite eksplitsiitseks põhjaks jääb üksnes ahelverbi modaalne komponent. Nt *Ta näib (olevat) haige*. [---]” (EKG II: 55). Lühendusellipsit käsitleb ka eraldi alapeatükk lünkause ülevaates, kus räägitakse *olema* ärajätmisest öeldisena või öeldise osana. „Reeglipärane on verbivormi *olles* puudumine gerundiivtarindeis. (Ø (‘*olles*’) *ennast veidi kogunud, asus naine ründama*.) Ebaregulaarselt võib *olema* vorm puududa muudelgi juhtudel, eriti liitlauses. (*Kõik, kes Ø töö lõpetanud, võivad minna*.) *Olema* ellipsit esineb nn telegrammstiilis (telegrammides, pealkirjades jne), kõnekeeles, rahvapärast taotlevas keelepruugis, kõnekäändudes, vanasõnades, kinnisväljendites. (*Sul Ø veel elu ees. Ise Ø nii väike ja juba Ø nii tark. Mis sinul viga Ø, sul Ø poeg kasvamas. Kuidas Ø Jüts, nõnda Ø müts*.) Pööre selgub lausest, aeg on tavaliselt olevik, kui kontekst ei dikteeri muud aega” (EKG II: 223). Seejärel on *olema* ellipsist juttu absoluutarindi käsitluses: „Absoluuttarindi (nt *Ta läks, kepp käes*.) moodustamise käigus jäetakse ära sisutühi verb *olema*” (EKG II 271). Viimaks käsitleb EKG nähtust komplementause juures: „Alus- ja sõltuvusmääruslause eesasendis pealauses, mis sisaldab (eriti) hinnangut või emotsionaalset seisundit väljendavat nominaalset keelendit [---], võib viimase juurest *olema*-verb kas a) välja jäetud olla (*Selge, et nii see edasi kesta ei saa. Kahju, et sa tõtt ei räägi. Näha kohe, et te olete algaja. Teada puha, mida ta selle kohta ütleb. Hea, kui ollakse endas kindel. Imelik, et ta ei tõrkunudki. Huvitav, kes selle mõtte neile pähe pani. Ükskõik, kas ta tuleb või ei. Lihtsalt ime, et Erik juhtus seda pealt nägema. Fakt, et ta valetab*.) või b) üldse puududa. (*Teadagi, mis ta meist mõtleb. Paljugi, mis ta ütleb*.)

² Nurksulud tähistavad siin seda, et EKG esitab ka muid näitelauseid antud konteksti kohta. Parema loetavuse huvides on näited tõstetud näiteplokkidest alapunktide juurde.

olema-verbi olemasolu või puudumine ei olene seejuures oluliselt nominaalse osa tähendusest” (EKG II: 292–293).

Kuigi nähtuse kirjeldus EKG-s tundub visandlik, on see kõige detailsem senises keeleteaduslikus kirjanduses. Siiski ei ole eesti keele võõrkeelena õppijal võimalik luua endale selle kirjelduse põhjal reeglit, mis aitaks kasutada ellipsit alati „õiges kohas”. Veelgi enam, ka soome, bulgaaria ja prantsuse keel lubavad *olema* verbi ellipsit telegrammstiilis, absoluutarrindis, süntaktilise parallelismi ja mõnede kinnisväljendite puhul. Eesti keeles jääb *olema* puudumine ometi keeleõppija kõrva häirima.

Järgmised elliptilised laused ei ole üheselt tuletatavad EKG liigitusest, kuid nagu selgub, on nendes esindatud kõige tüüpilisemad *olema*-verbi ärajätu kontekstid:³

- (1) „Te oleksite pidanud Phoebet nägema. Tal oli seljas sinine pidžaama, millel Ø punased elevandid kraenurkadel. Ta jumaldab elegante.” (Salinger 141)
- (2) Hollandi pealinn Amsterdam on Euroopa üks populaarsemaid turistide sihtkohti. Kõik, kes seal käinud Ø, on linnale oma südame kaotanud ja ihkavad sinna tagasi. (Postimees 29.04.2005)
- (3) „Teil Ø hea naerda, aga eks katsuge ise püksirihmad kalosside alt läbi kanda.” (Tammsaare 298)

Need kontekstid on kõrvallause (vt laused 1 ja 2), perifrastiline verbivorm (2) (mis ei ole mõtestatud kvotatiivsena!) ja adessiivargumendiga kogejaomaja konstruktsioon (3).

Käesolev uurimus püüab selgitada, mis teguritest *olema*-verbi ellips eesti keeles sõltub ja mis on elliptilise verbi tüüpilised omadused. Uurimuse teine eesmärk on seotud ellipsi tekke- ja arengulooga eesti keeles. Soomlane ei jäta lausetes (1)–(3) *olema*-verbi ära. Kuna eesti keel on olnud kontaktis keeltega, kus koopula ja/või abiverbi võib ära jätta, tekib küsimus, kas need elliptilised mallid ei pärine mõnest kontaktkeelest. Uurimus modelleerib erinevate elliptiliste mallide tekkimise stsenaariume, võttes arvesse nii keelekontakte kui ka keelesiseseid tõukefaktoreid.

Käsitlusest olen välja jätnud *olema*-verbi regulaarse ellipsi juhud. Regulaarse ellipsi all pean silmas eelkõige rinnastus- ja võrdlustarindites

³ Nendes lausetes ning edaspidi on nullelement paigutatud sinna, kus ta tundub loomulikuna. Kuna tänapäeva eesti keeles võib finiiitverbi asend kõrvallauses varieeruda, ei pruugi see olla ainus võimalik paigutus.

esinevat ellipsit, mis ei puuduta ainult *olema*-verbi ja millel on universaalne tagapõhi (vt nt Hakulinen 1978, ISK: 1133–1134, Breitbarth 2005: 2).⁴ Selline ellips ei ole keelespetsiifiline ega üllataks eesti keelt teise keelena õppijat. Näitelause (4) sisaldab regulaarset ellipsit rinnastustarindis ja näitelause (5) võrdlustarindis:

- (4) Mari on siin ja Kadi _ seal.⁵
- (5) Festival oli sama huvitav kui _ eelmisel aastal.

Artikkel algab lühikese ülevaatega *olema* ellipsi käsitlestest eesti ja lähisugulaskeelte kohta käivas kirjanduses ning uurimuse jaoks kogutud ellipsi korpuse iseloomustusega. Seejärel siirdun uurimuse põhiküsimuste juurde: mis tingimustel jätab eestlane *olema*-verbi ära ja mis on puuduva verbi tüüpilised omadused. Lõpuks tuleb arutlusele ellipsi diakrooniline taust.

2. Eesti keeleteadus koopula ja abiverbi ellipsist

Finiitsel *olema*-verbil on eesti keeles kaks morfosüntaktilist funktsiooni. Nende erinevus ilmneb elliptiliste lausete (6) ja (7) võrdlusel:

- (6) Leidub igermaanegi, kelledele Ø täiesti ilmne soolise klassifikatsiooni iganenus ja tarbetus. (Masing 79)
- (7) Üldtuttav on mazdaistide ja gnostikute radikaalne dualism, millest naiivsemad uurijad Ø ikka arvanud, et .. (Masing 83)

Lauses (6) toimib ära jäetud vorm koopulana, mis seob *kelledele* öeldistäitega *ilmne*, lauses (7) abiverbina ja seega liitaja vormi *on arvanud* osana. Mõned *olema* kasutused ei ole aga üheselt analüüsitavad emmaks-kummaks funktsiooniks. Kuigi näites (8) näeme elliptilist liit-aega, kus puuduvat elementi võib pidada abiverbiks, on verbi *kuluma* mineviku partitsiip piisavalt adjektiveerunud, selleks et analüüsida puuduvat elementi ka koopulana. Samuti ei ole selge, kuidas tuleb analüüsida selliseid *olema*-verbiga konstruktsioone, mis väljendavad tervikuna modaalsust (võimalikkust või vajalikkust). Näitelauses (9) ei toimi puuduv *olema*-vorm perifrastilise verbivormi sisutühja finiit-elemendina ega ka kahe nominaalelemendi koopulana, vaid väljendab

⁴ Laiema ülevaate ellipsi (mitte ainult verbi ellipsi) kohta on andnud näiteks Susanne Winkler (2006).

⁵ Siin ja edaspidi tähistab märk _ regulaarset ellipsit ja Ø ebaregulaarset ellipsit.

koos infinitiiviga võimalikkust (*kuhu mul minna on ≈ kuhu mul on võimalik minna*).

- (8) „Just nagu meie vana linamasina võllid,” mõtles ta, „ainult kandid Ø veel rohkem kulunud, veel nürimad.” (Tammsaare 12)
- (9) Jumalaema, meie kaitsja, kuhu mul minna Ø, kellele kaevata? (VNN 500–501)

Ähmasus koopula ja abiverbi juhtude vahel on mõistetav, sest need funktsioonid peegeldavad tihti ühe grammatiseerumisahela kahte etappi. Partitsiipide grammatiseerumisega adjektiivideks kaasneb abiverbide ümbertõlgendamine koopulateks (vt Pustet 2005: 158 selle arengu universaalsusest). Siinses uurimuses olen püüdnud hoida lahus *olema* kopulatiivseid ja abiverbilisi kasutusi, kuid nende osalise kattuvuse tõttu pidin uurima *olema* ellipsi struktuurilist levikut teiste diskreetsemate kategooriate abil.

Peale EKG autorite on finitiise *olema* ellipsit eesti keeles käsitlenud või maininud näiteks Airila (1933: 53, 56), Aavik (1936: 102–103), Grünthal (1941: 213–214, 230–231) ja Metslang (1991: 167). Järgnevalt olgu refereeritud Aaviku (1936: 102–103) tähelepanekud kopulatiivse ja abiverbilise *olema* ellipsi kohta, kuna need on EKG-le eelnevaist kõige põhjalikumad. Aavik räägib sõnade *on* ja *oli* „väljajätmise tõvest”, nagu nt *Ta luges raamatut, mis ta mõne päeva eest Ø ostnud. Kui kõik tööd valmis Ø, hakkasin lugema*. Abiverbi *olema* väljajätt on Aaviku meelest veel kuidagi seletatav ja andestatav, aga ta siiski ei soovita seda, kuna see annab kaudse kõneviisi tähenduse seal, kus seda pole vaja. Kopulatiivse *olema* ellips on aga „täiesti arusaamatu ja otse rumal”. Kõige raskem on tema arvates mõista vormi *oli* ellipsit, sest see ei võimalda enam teha vahet oleviku ja mineviku vahel. Aavik annab ellipsi levikule tolleaegses keeles karmi hinnangu: „Igatahes möllab aga see „on” ja „oli” väljajätmise tõbi praegu pööraselt Eestis – kõigis ajalehtedes ja väga paljudes raamatuis” (Aavik 1936: 103). Ainsad juhud, kus Aaviku meelest võib *on* ja *oli* ära jätta, on relatiivlaused, kuid sellisel juhul soovitab ta ära jätta ka subjektina talitleva relatiivpronoomeni, vrd:

(10)	Teine õpilane, kes täna Ø
varemini tõusnud, istus
juba raamatu kallal. | → | Teine õpilane, täna varemini
tõusnud, istus juba raamatu
kallal. |
|------|--|---|--|

Võib öelda, et Aavik kasutab regulaarse ja ebaregulaarse ellipsi eristamiseks subjekti kriteeriumit, mis ütleb, et abiverb ei tohi puududa subjektiga relatiivlauses. Tänapäeva ellipsi-uuringutes rakendatakse subjekti kriteeriumit selleks, et eristada regulaarset liitaegades esinevat koordinatsiooni ellipsit muust ellipsist (vt nt Breitbarth 2005: 56). Võrdle näitelauset (11), kus ilma subjektita osalauses esineb (nii nagu prantsuse, bulgaaria, soome ja paljudes teistes keeltes) regulaarne koordinatsiooni ellips, ja subjektiga osalauset (12), kus näeme ebaregulaarset ellipsit:

(11) Ta oli tulnud koju, _ võtnud raamatu kätte ja _ istunud lugema.

(12) Ta oli tulnud koju, ta Ø võtnud raamatu kätte ja Ø istunud lugema.

Peale mainitud tööde tuleb ära märkida ka uurimusi, mis käsitlevad *olema*-verbite kaudse kõneviisi vorme (nt *Ta tulnud koju* = *Ta olevat koju tulnud*). Sellised on näiteks Pajusalu, Muižniece (1997), Muižniece, Metslang, Pajusalu (1999) ning Kehayov, Siegl (2007). Nendes arutletakse ühtlasi selle üle, kas mineviku kesksõna kujul esinevad kaudse kõneviisi vormid on tekkinud abiverbi *olema* ellipsi läbi või muul viisil. See küsimus ei ole siinse uurimuse jaoks oluline, sest kummalgi juhul ei saa sünkroonias ellipsist rääkida. Kuigi kaudse kõneviisi vormid on võinud tekkida *olema* ellipsi kaudu, on tänaseks abiverb süntaktilisest struktuurist juba kustutatud. Teisisõnu ei sisaldu refereerivates lausungites nagu *ta tulnud koju* abiverb *olema* enam ei eksplitsiitselt ega implitsiitselt.

3. *Olema*-verbi ellipsist läänemeresoome keeltes

Olema-verbi ellipsit esineb ka kõikides teistes läänemeresoome keeltes. Soome kirja- ja ühiskeeles on *olema* ebaregulaarne ärajätmise märgatavalt haruldasem nähtus kui eesti keeles. Penttilä registreerib oma grammatikas (1957: 669) *olema*-verbi ärajätku järgmistes väljendites:

- (13) (i) Ø Mahdollista, että .. (ii) Ø Hyvä, jos olisi toinen parta repussa. (iii) Kun kaikki oli ohi ja ruumis riihessä, niin irtosi ämmien kieli väkisinki siteistään ja Ø sitä vaille, ettei he jo ruvenneet puhemieheksi Juhalle. (iv) Sama se Ø, lähde tai ole lähtemättä. (v) Parasta Ø vain toimia oma-aloitteisesti. (vi) Eräänä iltana, kun rouva Kukkamäki avasi ovensa mennäkseen – niin, Ø samantekevä minne mennäkseen – mutta joka tapauksessa avasi ovensa. (vii) Jos olisin selittänyt tätä jollekin sota-

miehelle, olisi hän vastannut miehekkäästi, että „kyllä, herra kapteeni”, ja sillä Ø siisti.⁶

Kõnekas on asjaolu, et uusim ja suurim soome keele grammatika ei pea neid ellipsijuhtusid mainimisväärseteks, keskendudes üksnes regulaarsele ellipsisile (vt ISK: 1132–1134). Elliptilised tüübid (i), (ii), (v) ja (vi) esinevad ka teistes läänemeresoome keeltes, ülejäänud tunduvad olevat omased ainult soome keelele.

Karjala keeles on *olema*-ellips juba tunduvalt üldisem nähtus kui soome keeles; vt (14). Peale mainitud väljendite esineb ellips ka tüübis *on aeg midagi teha* (i), *tarvis/vaja*-modaalpredikaadis (ii), liitaja vormides (iii), kogeja- (iv) ja omajalauses (v) ning kõigis kolmes koopulalauses tüübis:⁷ identifitseerivas koopulalauses (vi), iseloomustav-liigitavas koopulalauses (vii) ja eksistentsiaallauses (viii):

- (14) (i) Tver: Ø aiga š'ula andua m'ula t'ut'om mu,t'šokšl. 'sul on aeg tüdruk mulle naiseks anda' (Grünthal 1941: 216); (ii) N'yt Ø dolžen tulla .. 'nüüd peab tulema' (Sarhimaa 1999: 209); (iii) Valdai: pīčuñe lapšut Ø šündün 'tilluke lapsuke (on) sündinud' (Palmeos 1962: 58); (iv) lüüdi: јеруслан лазарит'š kat't'suu, što rišt'ituijle ei Ø hüvä, .. 'Jeruslan Lazariťš märkab, et inimestel ei ole hea, ..' (LK: 82); (v) Valdai: vanhemaalla Ø šüret tukat 'vanemal on suured juuksed' (Leppik 1963: 190); (vi) lüüdi: „a voi t'ämä Ø paha kart, ..” 'vot see on paha kaart' (LK: 233); (vii) lüüdi: mask mindai üökš pahàn ak, i paha mille tuoī fegee i kaj d'ienòd Ø hüvállah i tufin kodt. 'kuradi mutt lasi mind ööseks ja kurat tõi mulle ree ja kõik asjad olid hästi ja tulin koju' (LK: 56); (viii) Valdai: ka meän küläššä Ø nell'ä karielašta 'vaat, meie külas on neli karjalast' (Leppik 1963: 190)

Vepsa keeles on ellips vähemalt sama levinud kui karjala keeles; vt (15).⁸ Ellips esineb tüübis *on aeg midagi teha* (i), *tarvis/vaja*-modaalpredikaadis (ii), deontilist vajalikkust väljendavates infinitiiv-konstruktsioonides

⁶ Penttilä (1957: 669) toob veel kaks väljendit, mis tänapäeva keeles ei tundu enam elliptilistena, kuna koopula lisamine neile ei ole loomulik: *Eihän tuommainen ohjelmaan kuulunut, mutta kun väki hyväksyi ehdotuksen, niin mikäpä siinä. Pottua olikin mennyt kesänä kasvanut Hönkälän kivisissä peltotilkuissa tavallista rutkemmasti, joten ei hätää sen puolesta.*

⁷ Kasutan siin EKG koopulalausetes liigitust (EKG II: 42–45, 57–58), mis langeb kokku Pusteti (2005: 29–31) tüpoloogilisel materjalil põhineva liigitusega.

⁸ Edaspidi ei esitata näidete murdekuuluvust, sest ülejäänud läänemeresoome keeled on karjala keelest homogeensemad.

(iii), liitaja vormides (iv), kogeja- (v) ja omajalauses (vi), identifitseerivas koopulalauses (vii), iseloomustav-liigitavas koopulalauses (viii) ja eksistentsiaallauses (ix):

- (15) (i) se eḡ Ø edeid mehele antta ‘aeg on Udei mehele panna’ (Grünthal 1941: 216); (ii) tarbiž Ø meil’é nigid ebida ‘meil on tarvis nüüd ööbida’ (Pervik 1955: 89); (iii) silei Ø homen tuumine ‘sa pead homme tulema’ (Pervik 1955: 89); (iv) hö Ø tās kaznudeč ‘nad on siin kasvanud’ (Kettunen 1943: 77); (v) miñe Ø diki žark ‘mul on väga palav’ (Pervik 1955: 18); (vi) mis’e n’ühtäita hänel Ø vähäine villad its’eze pezan t’äht ‘et välja tõmmata, on tal liiga vähe vilja oma pesa jaoks’ (Grünthal 1941: 236); (vii) tämbä Ø tožnaḡ, tämbä mejä önik ‘täna on teisipäev, täna on meil öövõõras’ (Kettunen 1943: 70–71); (viii) salagāñe Ø tšoma kala ‘viidikas on hea kala’ (Kettunen 1943: 70); (ix) iknejš Ø üdmed ‘aknades on kardinad’ (Kettunen 1943: 71); me,tsas Ø hüdegi tämbä ‘metsas on täna härmatist’ (Kettunen 1943: 71)

Vadja andmed näitavad (16),⁹ et ellips esineb vähemalt järgmistes lausetüüpides: *tarvis/vaja*-modaalpredikaadis (i), liitaja vormides (ii), kogeja- (iii) ja omajalauses (iv), iseloomustav-liigitavas koopulalauses (v) ja eksistentsiaallauses (vi):

- (16) (i) oṯā Ø tarvis meije pomešikalt kamišanskolt kaj mā vālā ‘on tarvis meie mõisnikult Kamišanskolt kõik maa ära võtta’ (Grünthal 1941: 213); (ii) Krew: kui nu se siū poika, kui siū elāmin porttujēkā Ø nēlent, tuli ‘kui nüüd see sinu poeg, kes sinu varanduse hooradega alla neelanud (on), tuli’ (Winkler 1997: 411); (iii) nī·n i me·ilē Ø eñmia trudē žā·li ‘nii on meilgi oma tööst kahju’ (Adler 1968: 174); (iv) e·ttāt tū· mi·ñnua kō·ssa a·jag. mi·llē Ø jū·reč pi·tšād ‘ei te mind majast (välja) aja! mul on juured pikad’ (Adler 1968: 162–163); (v) Krew: se eike käsi Ø väkevāmp ep se kura ‘see parem käsi on tugevam kui see pahem’ (Winkler 1997: 390); (vi) ī· sī·nḡ Ø me·ilḡ vā·ttšā rē·hgā pal’to ‘ja siin oli meil rahvast väga palju’ (Adler 1968: 168)

Liivi keele kohta on andmed puudulikud, kuid paistab (vt näitelaused (17)), et ellips on võimalik *tarvis/vaja*-modaalpredikaadis (i), kogeja- (ii) ja omajalauses (iii) ning liitaja vormides (iv):

- (17) (i) Sal Sin Ø vajag min līb kiel opātum ‘sa pead mulle liivi keelt õpetama’ (Grünthal 1941: 213); (ii) um tund_umārsū tā·māñ vastā, s’em

⁹ Vadja näidete hulka on arvatud ka näiteid hääbunud kreevini murdest.

rekkändön un kītän: purin̄t mīnda, mi'nnön Ø vä'ggō lālam 'on tulnud õunapuu temale vastu, see on rääkinud ja ütelnud: raputa mind, minul [on] väga raske' (Kettunen 1925: 32); (iii) .., bet vo-ī mā'ddön sāl i-īlā Ø īkš le-īkielnikkā ta- um sku-īstnikkā .. 'aga 'vot' meil sääļ üleval üks lätlane, tema on kunstnik, ..' (Kettunen 1925: 138); (iv) bet ni nu-orekkändōtt ē'dāG, va-nā iurgin̄ sī-krēgālD, ve-ītāb ēntš šie va-nā mē-k ī-rāz, kis vel va'-nšti s^uo-dāajkštīm Ø i-enD, .. 'aga nüüd räägitud õhtul (õhtu), vana Jüri Siikrõgilt võtab oma (enese) selle vana mõõga üles, mis (kes) veel vanadest sõjaaegadest [oli] jäänud ..' (Kettunen 1925: 40)

Tabel 1 võtab kokku lähisugulaskeelte andmed. Esimesed kolm struktuurimalli on elliptiliste koopulalausete kõige prototüüpsemad esinemiskontekstid, mis on ühtlasi koopulalausete erijuhud. Viimased kolm rida näitavad ellipsi esinemust koopulalausete muudes kasutustes.

Tabel 1. Ellipsi esinemus läänemeresoome alal (v.a eesti keeles)

	soome	liivi	vadja	karjala	vepsa
<i>on aeg/vara/hea/võimalik</i> -TÜÜBIS	+	?	?	+	+
<i>on vaja/tarvis</i> -MODAALPREDIKAADIS	—	+	+	+	+
KOGEJA- JA OMAJALAUSES	—	+	+	+	+
VERBI LIITVORMIS	—	+	+	+	+
IDENTIFITSEERIVAS KOOPULALAUSES	—	?	?	+	+
ISELOOMUSTAVAS KOOPULALAUSES	—	?	+	+	+
EKSISTENTSIAALLAUSES	—	?	+	+	+

Olgugi et mõne keele osas on info puudulik, võime järeldada, et *olema* ärajätmine kasvab keelte struktuuris läänest itta ja põhjast lõunasse. Karjala ja vepsa keeles on ellipsist nakatatud kõik võimalikud lausemallid, kus koopula/abiverb *olema* läänemeresoome alal esineb, soome keeles aga väike osa neist. Samas tuleb meele pidada, et siin on *olema*-ellipsit käsitletud ainult soome kirjakeeles, mis on kõige varasem ja ilmselt kõige rangemalt normitud läänemeresoome kirjakeel. Arvatavasti kasvab ellipsi levik ka soome murretes suunaga läänest itta. On teada, et abiverbi puudumine liitaegades on iseloomulik soome keele idapoolseimatele murretele (vt Ikola 1953: 51–58, Kuiri 1984: 240, Muižniece 1996: 44).¹⁰

¹⁰ Näiteks (Laukaa) *Sillo yöllä pikkuse satana lunta* 'siis öösel natuke sadanud lund' (Muižniece 1996: 44).

Kuna statistilisi andmeid ei ole, võime ainult oletada, et ellipsi tüübisagedus kajastub ka selle esinemissageduses. Ainus ellipsi esinemissagedust uurinud autor on Eduard Leppik, kes uuris predikaadi ellipsit karjala keele Valdai murrakus (Leppik 1963). Leppiku statistika käib aga üksnes selliste lausete kohta, mida ta nimetab predikatiiviga lauseteks. Predikatiiviga laused (nt *koer on kuri*) langevad EKG liigituses kokku iseloomustav-liigitava koopulalause tüübiga. Kõikidest nendest lausetest on Leppiku Valdai korpuses 14,8% elliptilised. 13,6% neist on sellised, kus elliptiline on *olema*-verbi 3. isiku vorm ja 1,2% puhul on välja jäetud kas 1. või 2. isiku vorm. 1. ja 2. isiku vormis olevatest predikatiiviga lausetest on elliptilised 7% ja mitte-elliptilised vastavalt 93% (Leppik 1963: 192). Läänemeresoome ala idapoolses servas Lõuna-Vepsas on Riho Grünthali andmetel (Grünthal 2008; isiklik info) koopula ärajätmine aga pigem reegel kui erand. Seega võiks oletada, et elliptiliste lausete osakaal küünib seal üle 50%.

Ellipsi levik läänemeresoome alal on intuitiivselt seletatav idas vene ja lõunas läti keele mõjuga, sest vene ja läti keeles esineb *olema* ellipsit sagedamini kui eesti või soome keeles. Peale selle tuleb eesti ja liivi keele puhul arvestada ka saksa mõjuga, sest varases uussaksa kirjakeeles oli abiverbi (ja vähemal määral koopula) ärajätmine üsna levinud (Breitbarth 2005). Sellisel juhul võiks öelda, et soome keel on *olema* esinemise poolest läänemeresoome keeltest kõige arhailisem. Alternatiivse seletusena tuleb arvesse võimalus, et koopulata/abiverbita konstruktsioonid peegeldavad algupärast soome-ugri struktuuri, kus öeldisena kasutati verbaalnoomenit (või siis „noomenverbi”; vt Alvre 1987: 10–12). Sellisel juhul oleks vastupidi vepsa keel kõige arhailisem ja soome keel kõige enam indoeuroopa süntaksiga „nakatatum”. Interferentsi võimalikkusel peatun pikemalt 6. peatükis.

4. Ellipsi korpuse iseloomustus

Süsteemaatilisele materjali kogumisele eelnes paariaastane ilu- ja ajakirjan- dusest juhuslikult leitud elliptiliste lausete kogumine. Juba selle materjali põhjal oli võimalik öelda, millistes konstruktsioonides *olema*-verb eesti keeles välja jäetakse, kuid ellipsi prototüüpsete domeenide tuvastamiseks oli vaja usaldusväärseid sagedusi kindla kriteeriumi järgi valitud allikatest. Et kontrollida oletust kontaktkeelte mõjust ellipsi levimisele eesti keeles,

valisin allikad eesti kirjakeele eri ajajärkudest. See võimaldas jälgida muutusi ellipsi levikus ja kasutamissageduses eesti keele kontaktide ajaloo ja üldisema arengu taustal.

Valisin kuus teksti, mis pärinevad viiest sajandist: 17. sajandist 26-leheküljelise lõigu Heinrich Stahli jutlusekogust „Leyen Spiegel”, 18. sajandist 48-leheküljelise lõigu Anton Thor Helle teosest „Anweisung ...”, 19. sajandist August Annisti redigeeritud Peter Mannteuffeli novelli „Ajaviide peeru valgusel” (mis on osa Mannteuffeli kogutud teostest), 20. sajandi esimesest poolest Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse” II osa täisteksti ja sajandi teisest poolest kogumiku „Vene nõukogude novelle” (VNN). 21. sajandit esindab Mehis Heinsaare „Artur Sandmani lugu”. Otsus kaasata uurimusse tõlketeos (VNN) on ajendatud vajadusest panna proovile võõrmõju hüpotees.

Nagu eelnevast arutelust järeldub, ei kuulu uurimusse kõik *olema* ellipsiga laused. Juttu oli juba regulaarsest ellipsisist, mis ei ole keelespetsiifiline. Järgnevalt toon välja need kriteeriumid, mida rakendasin kogutud lausete sõelumisel. Puuduva *olema*-verbiga lause on korpusesse kaasatud juhul, kui ta vastab järgmistele tingimustele:

- a. Selle soomekeelses vastes ei ole võimalik *olema*-verbi välja jätta. Lähtun siin eeldusest, et läänemeresoome alal esineb just soome keeles ellipsi n-õ miinimummäär (regulaarse ellipsi ja mõnede elliptiliste kinnisväljendite näol), ülejäänud keeltes on aga ellips keelespetsiifiliste arengute tulemus.¹¹ See kriteerium välistab ühtlasi kõik regulaarse ellipsi juhud.
- b. Lausest on jäetud ära ainult *olema*-verb. See piirang välistab mitmesugused lühenduslikud lausungid (hüüatused jms), kus ellips ei ole tarindispetsiifiline, vaid on tingitud keelevälistest teguritest. Ühtlasi välistab see prototüüpeid absoluutarindi esinemisi, milles on lisaks *olema*-verbile ära jäetud ka tegevussubjekt (nt *Ta läks, kepp käes*, vrd *Tal oli kepp käes*) (EKG II: 271–272).¹²

¹¹ Kahjuks ei ole see kriteerium alati rakendatav, sest mõnikord vastab eesti *olema* lausele soome keeles hoopis teine konstruktsioon.

¹² Need mitteprototüüpsed absoluutarandid, kus tegevussubjekt on ühel või teisel kujul alles (nt *Lapsed tulid aiast, kõigil õunad käes*. *Lapsed tulid aiast, paljudel (neist) õunad käes*), on antud kriteeriumiga kooskõlas, kuid sageli satuvad vastuollu esimese kriteeriumiga, mis määrab, et soomekeelses vastes ei tohiks *olema* ellips olla võimalik.

- c. Tuvastatavuse tingimus: ära jäetud *olema* puhul on identifitseeritav, millise isiku, arvu või muu grammatilise kategooria suhtes markeeritud verbivormiga on tegemist.
- d. Taastatavuse tingimus: lause jääb grammatiliseks, kui sellele lisada *olema*-verb. See näitab, et elliptilise ja mitte-elliptilise lause info- ja süntaktiline struktuur on sama.
- e. Tegemist ei ole kaudse kõneviisi vormidega, millele eelneb referaatlause (nt *Kas sa oled kuulnud, et .. / Räägitakse, et .. vms*). Sellest kriteeriumist ei piisa, et välistada kõiki mineviku partitsiibi kujul esinevaid kaudse kõneviisi vorme, kuid kahjuks on see ainus võimalik kriteerium, sest referaatlause puudumisel on tihti raske otsustada, kas mõne predikaadi positsioonis esineva partitsiibi puhul on tegemist kaudse kõneviisi või elliptilise liitaja vormiga. Kui läheneda nagu EKG ja öelda, et tegemist on elliptiliste minevikuvormidega, mis on mõtestatud kvotatiivsetena (vt EKG II: 292–293), siis ei olegi eristamise küsimus õigustatud – tegemist on konstruktsiooni polüseemiaga.

Tabel 2. Ellipsijuhtude arv allikate kaupa

	ilmumisaasta	umbkaudne sõnade arv	ellipsijuhtude arv
Stahl	1641	6400	17
Thor Helle	1732	7500	34
Mannteuffel	1838	17420	386
Tammsaare	1928	170500	464
VNN	1974	132480	85
Heinsaar	2005	56580	38
Σ		390880	1034

Nii tekstide suurus kui ka ellipsijuhtude arv näitavad selgelt, et korpus ei ole tasakaalustatud. Seetõttu olen järeltuste tegemisel ettevaatlik seal, kus ellipsi esinemissagedus on liiga väike.

5. Millal jätab eestlane *olema*-verbi ära?

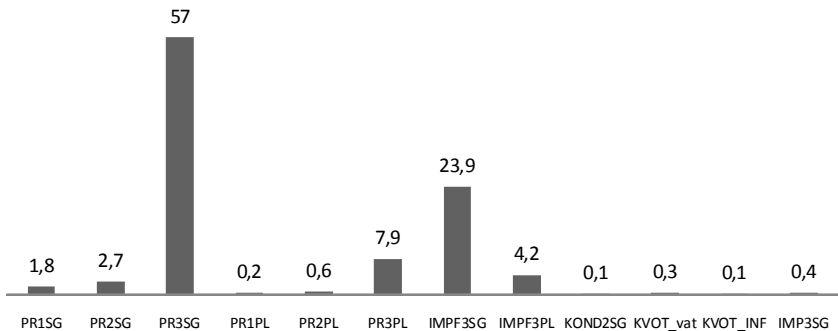
Järgnevalt vaatlen neid kontekste, kus ellips esineb kõige sagedamini. Esiteks tuleb juttu ära jäetud *olema*-verbi vormist, seejärel uurin elliptilise lause grammatilisi ja leksikaalseid tunnuseid ning lõpuks püüan järjestada kõik selles peatükis täheldatud tunnused nende sageduse ja ellipsi esinemist ennustava jõu järgi.

5.1. Ära jäetud *olema*-verbi vorm

Tabelis 3 on näha, milliseid *olema*-verbi vorme ning kui tihti välja jäeti. Tendentside paremaks väljajoonistumiseks on tabeli 3 viimase veeru arvud teisendatud protsentideks (vt joonis 1), mis näitavad iga vormi ellipsijuhtude osa kõikidest ellipsijuhtudest.

Tabel 3. Ära jäetud *olema*-verbi vorme

<i>olema</i> -verbi vorm	Stahl	Thor Helle	Mann-teuffel	Tamm-saare	VNN	Hein-saar	Σ
PRS1SG	–	1	15	3	–	–	19
PRS2SG	1	1	22	2	1	1	28
PRS3SG	13	26	220	244	70	15	590
PRS1PL	–	–	1	1	–	–	2
PRS2PL	–	1	2	3	–	–	6
PRS3PL	1	4	25	43	6	3	82
IMPF3SG	2	–	86	139	8	12	247
IMPF3PL	–	–	13	23	–	7	43
KOND2SG	–	–	–	1	–	–	1
KVOT_ <i>vat</i>	–	–	–	3	–	–	3
KVOT_ <i>INF</i>	–	–	1	–	–	–	1
IMP3SG	–	–	1	3	–	–	4

Joonis 1. Elliptilise *olema*-verbi vorm (protsent kõigist ellipsijuhtudest)

Joonisel esitatud sagedused ei ole teiste keelte andmete taustal üllatavad. Pustet väidab koopulate tüpoloogilises uurimuses (2005: 34–39), et kõige sagedamini esinevad elliptilistena koopulaverbide oleviku ja 3. isiku

vormid. Kolmanda tunnuseks võib tuua arvukategooria juurde kuuluva ainsuse. Esitatud andmete põhjal võib arvutada, et ellips esineb kõige rohkem 3. isikus (93,4% kõikidest juhtudest), ainsuses¹³ (85,9% kõikidest juhtudest) ja olevikus (71,1% kõikidest juhtudest).¹⁴

Tabelist 3 nähtub veel, et need seaduspärasused kehtivad iga teose puhul ega sõltu ajastu keelest või autori stiilist. Võime järeldada, et tegemist on pigem universaalsete seaduspärasustega ja mitte eesti keele omapäraga. 3. isik, ainsus ja olevik on üldjuhul isiku, arvu ja aja kategooria kõige vähem markeeritud liikmed, mis realiseeruvad tüpoloogiliselt tihti nullina. Kuna *olema*-verbi funktsioon predikaadis on kanda isiku, arvu ja aja tunnuseid, siis on kõige sobivam *olema*-verb ära jätta siis, kui need kategooriad on esindatud oma markeerimata liikmete kujul.

5.2. Ära jäetud *olema*-verbi grammatiline kontekst

Nii nagu karjala ja vepsa keeles, esineb ka eesti keeles ellips kõikides 3. peatükis eristatud lausemallides ja konstruktsioonides. Erinevus seisneb aga ellipsi esinemissageduses. Kui karjala ja vepsa näiteid oli võimalik leida pealiskaudsel tekstikogumike sirvimisel, siis eesti keeles on ellips mõnedes mallides äärmiselt haruldane.

Et pilt oleks terviklik, olen järgnevalt toonud iga malli kohta ühe eesti näitelause: lauses (18a) esineb ellips *on aeg/vara/hea/võimalik*-tüübis, lauses (18b) *vaja/tarvis*-modaalpredikaadis, lauses (18c) kogeja-omaja konstruktsioonis, milles adessiivargument on omaja rollis, lauses (18d) on adessiivargument kogeja rollis, lauses (18e) esineb ellips verbi liitvormis, lauses (18f) identifitseerivas koopulalauses, lauses (18g) iseloomustav-liigitavas lauses ja lauses (18h) eksistentsiaallauses:

(18) (a) Tõuse, ma ütlen, Ø ammugi aeg unenäod lõpetada! (Mann-teuffel 23)

(b) .. ta saapad olid küll juba kantud, kuid käisid veel, püksid ja kuub olid vanad, isa erariietest ümber tehtud, kuid terved – kust Ø vaja, sealt nõelutud, kus Ø tarvis, sinna paik pandud, .. (VNN 415)

¹³ Kuigi eesti keeles ei eristata 3. isiku vormides ainsust ja mitmust, saab konteksti põhjal neil alati vahet teha.

¹⁴ Siia võib lisada, et *olema*-verbi ellips esineb eesti keeles ainult jaatavas kõnes (seega esinemus jaatavas kõnes on 100%).

- (c) Kellele võin ma öelda, et mul Ø ainult üks rubla taskus? (Tamm-
saare 67)
- (d) Väsib muidugist ära – päev otsa siin, õhtul seal, aga ma ei ütle midagi,
eks tal ju Ø igav üksi, noor inime, aastakese ainult elasidki. (VNN
246)
- (e) Samuti käiakse unes kaugetel reisidel ning räägitakse siis, mida
nähtud või kuulnud Ø. (Heinsaar 135)
- (f) Paas tahab ka härra Mauruse kuulsaks teha, sest inspektor loeb varsti
vene keeles, et härra Mauruse esimese järgu õppeasutuses tapetakse
jumalaid, tapjaks Ø pikk Paas. (Tammsaare 539)
- (g) Mu jalalabad olid täiesti kangeks jäänud ning selg Ø krampis, nii et
järgnevad kümme minutit ühel kohal pidin seisma. (Heinsaar 161)
- (h) Ta ronis nimelt tagahoovi, mille lõpul Ø vana tühi kuur, kus Ø mõned
kood õlgi ja lahtist sasi maas: .. (Tammsaare 335)

Kuigi koopula ärajätmist esineb kõikides koopulalause tüüpides, on tüü-
pide esinemissagedus erinev. Kuna mõned laused on mitmeti tõlgendata-
vad, ei ole võimalik teha täpseid arvutusi ellipsi sagedusest koopulalause
tüübiti. Üks probleemne lausemall on nn kogeja-omaja konstruktsioon.
Laias laastus saab selle konstruktsiooni omandisuhet väljendavaid kasutusi
(nt *tal on auto*) pidada pigem eksistentsiaalseteks, teisi kasutusi (nt *tal
on pikad juuksed*, *tal on külm*) aga iseloomustav-liigitavateks. Järgmises
näitelauses ei saa siiski kindlalt öelda, kas väidetakse pigem objekti ole-
masolu (*sul on olemas hea hobune*) või iseloomustatakse objekti (*sinu
hobune on hea*):¹⁵

(19) Sul Ø hea hobune; ma tean, .. (Mannteuffel 64)

Täpsemate arvutustetagi võib aga öelda, et kõige sagedamini esineb
eesti keeles koopula ärajätmist iseloomustav-liigitavas lausetüübis. See
tähelepanek on kooskõlas ühe keeleuniversaaliga. Croft (1991: 130) on
täheleandnud, et kui keel ei kasuta koopulat nimisõnalise predikaadi konst-
ruktsioonis, siis ei kasuta ta koopulat ka omadussõnalise predikaadi konst-
ruktsioonis. Ümbersõnastatuna kõlab Crofti implikatsioon järgnevalt: kui
keel kopulariseerib omadussõnu, siis kopulariseerib ta ka nimisõnu. Seega
on nimisõna omadussõnaga võrreldes primaarsem koopulakonstruktsioo-
nis esinev sõnaliik. Pustet väidab, et see sõnaliigipõhine kopulariseerimise
hierarhia kajastub ka koopula ärajätmise tüpoloogilises sageduses. Pusteti
kvaasi-universaal kõlab nii: „Kui keeles esineb koopula ärajätmist, siis

¹⁵ Mitmeti tõlgendatavate koopulalauseste kohta vt veel EKG II: 42, 57.

rakendatakse seda nimisõnalise predikaadi puhul samadel tingimustel kui omadussõnalise predikaadi puhul” (Pustet 2005: 37). Vastassuunaline implikatsioon ei kehti, sest omadussõnalise predikaadi puhul esineb ellips ka sellistes kontekstides, kus see nimisõnalise predikaadi puhul ei esine. Pustet järeldeb, et keeltes, kus kopulariseeritakse nii nimi- kui ka omadussõnu, kalduvad viimased koopulat ära jätma sagedamini kui esimesed. See seaduspärasus kehtib mitte ainult sünkroonilises, vaid ka diakroonilises plaanis, mis tähendab, et omadussõnade kopulariseerimise võimalus kaob keeltest varem kui nimisõnade vastav võimalus. Kuna prototüüpses identitseerivas lauses (nt *see on koer*) ja prototüüpses eksistentsiaallauses (nt *tänaval on koeri*) on öeldistäiteks nimisõna, prototüüpses iseloomustavliigitavas lauses (nt *koer on noor*) aga omadussõna, siis on ootuspärane, et iseloomustavliigitavas lauses esineb *olema*-verbi ellips sagedamini kui teistes koopulalause tüüpides.

Koopulalauseste eristus on eelkõige semantikapõhine ega kajastu järjekindlalt grammatikas. Selleks et tuua välja ellipsi tüüpilised kontekstid, kasutasin selgepiirilisemat, grammatilistel omadustel põhinevat eristust. Juba materjali kogumise käigus eristusid kolm kõige sagedamini esinevat elliptilist konteksti: kõrvallause, verbi liitvorm ja adessiivargumendiga kogeja-omaja konstruktsioon. Tabelis 4 on toodud absoluutarvudes ellipsi esinemus nendes kontekstides.¹⁶

Tabel 4. Ellipsirohked grammatilised kontekstid¹⁷

	Stahl	Thor Helle	Mann-teuffel	Tamm-saare	VNN	Hein-saar	Σ
kõrvallause	15	21	173	283	22	27	541
verbi liitvorm	15	24	252	175	7	15	487
adessiivargumendiga kogeja-omaja konstruktsioon	–	–	47	69	26	6	148

¹⁶ Tabelis on kõrvallauseste hulka arvatud ainult sellised juhud, kus alistasseos on süntaktiliselt markeeritud. Seega on välistatud juhud, mis on teksti tasandil semantilises alistasseoses mingi varem esinenud lausega, kuid mille puhul see alistasseos ei ole eksplitsiitselt markeeritud.

¹⁷ Need kontekstid ei ole üksteist välistavad, vaid võivad esineda korraga; vrd nt *Kui sul Ø lapsed jagatud, siis kasvata neid jumala auks ja ligimeste rõõmuks*, .. (Mannteuffel 69), kus verbi liitvorm esineb kogeja-omaja konstruktsioonis, mis asub tingimuslauses.

Kõige sagedamini esineb ellips kõrvallauses, mis moodustab 52,3% kõigist ellipsijuhtudest korpuses. Verbi liitvormid moodustavad 47,1% ning kogeja-omaja konstruktsioonid 14,3% kõigist juhtudest. Need kontekstid võib omakorda jagada allkontekstideks. Lausetest (18c) ja (18d) nähtus, et kogeja-omaja konstruktsioon võimaldab ellipsit nii siis, kui adessiivargument on kogeja, kui ka siis, kui see on omaja. Kõrvallaused jagunevad aga komplement-, adverbiaal- ja relatiivlauseteks. Laused (20a–c) näitavad, et *olema*-verbi ärajätmist esineb kõigis kolmes kõrvallause tüübis.

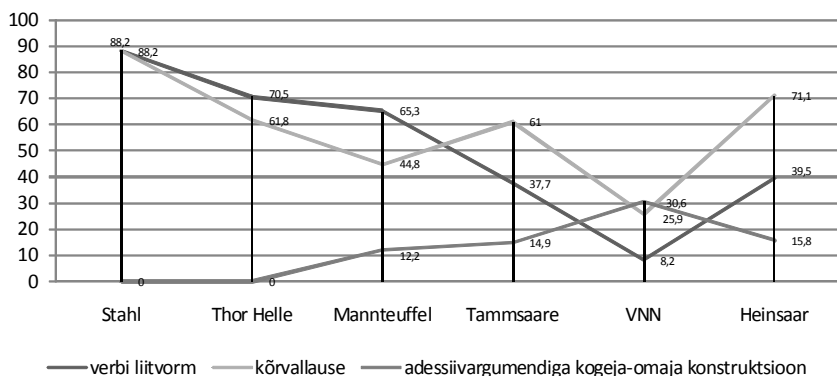
- (20) (a) .. peigmehepoisi isa on õite sõnakehv, näha et Ø ihne, ja oma maja neil ka ei ole, elavad üürikorteris suures kroonumajas. (VNN 221)
- (b) Kui Ø tarvis, annab kere peale, sest vana urvaplaastri vastu ei saa ükski rohi. (Tammsaare 10)
- (c) Kirjutaja Malle oli talle teatava summa lubanud, aga nüüd ei andnud ta, põhjendades seda mehega, kes Ø saanud kuidagi Indreku heaks jäetud summast teada. (Tammsaare 111)

Verbi liitvormid jagunevad liitaja vormideks ja erinevateks infiniitartideks. Ellips esineb mõlemas, vrd (21a) ja (21b), kuid enamiku juhtudest moodustavad liitaja vormid.

- (21) (a) Töö on hea, ainult lapsed on muudkui üksi ... Näed isegi, missuguseks Ø kasvanud. (VNN 418)
- (b) Seejärel suundusin rada mööda aiast välja ning mu silmadele avanesid suured heinamaad, kus Ø kasvamas juba poolde säärede ulatuv ädal. (Heinsaar 180)

Tabelist 4 nähtub, et ellipsi esinemissagedus eri grammatilistes kontekstides on allikates erinev. Kui ülejäänud teostes on kogeja-omaja konstruktsioon kõige haruldasem, siis VNNis on see kõige sagedasem grammatiline kontekst, kus ellips esineb. Parema ülevaate saamiseks kontekstide esinemissagedusest eri allikates on joonisel 2 toodud iga konteksti protsentuaalne osakaal kõikidest ellipsijuhtudest.

Joonis näitab, et liitvormi ja kõrvallause esinemissagedused korreleeruvad. Muutus ühe konteksti sageduses toob kaasa sarnase muutuse ka teise konteksti sageduses. Ainus märkimisväärne erand on selles, et kuni Tammsaareni esineb ellips kõige sagedamini verbi liitvormis ja teiseks kõrvallauses, Tammsaarest alates langeb liitvorm teisele kohale ja kõrvallause tõuseb esimeseks.

Joonis 2. Grammatiliste kontekstide esinemus allikati (protsent kõigist ellipsijuhtudest)

Adessiivargumendiga kogeja-omaja konstruktsioonide proportsioon muutub aga täiesti vastupidise loogika järgi, saavutades kulminatsiooni VNNis. See tõlketeos on ellipsi distributsiooni poolest igas mõttes erandlik. Näiteks liitvormide osakaal kõikidest ellipsijuhtudest langeb selles teoses 8,2 protsendini. Kas kontekstide erandlik jaotus VNNis tuleneb otsesest vene keele mõjust või millestki muust, tuleb arutlusele 6. peatükis.

5.3. Ära jäetud *olema*-verbi leksikaalne kontekst

Materjali analüüsist ilmnes seegi, et ellips esineb sageli püsiühendites teatud lekseemidega. Vähemalt kümme korda ühe klausi raames koos ellipsiga esinenud lekseemid olid *juba*, *veel*, *tarvis*, *vaja*, *ju*, *alles*, *viga* ja *ka*.¹⁸ Näitestik (22) sisaldab ühe elliptilise lause iga lekseemi kohta.

- (22) (a) Vitja, meil Ø *juba* villand. (VNN 122)
 (b) „Vana nahk on pude ja habras, rebeneb; kaotan sellegi verematukese, mis Ø mul veel järel.” (Tammsaare 365)
 (c) Seal on haiged sees. Ø *Tarvis* teed anda. (VNN 335)
 (d) Kas meil on oma kuningas või keiser, keda Ø *vaja* tappa? (Tammsaare 299)
 (e) Öeldi, et võid hobuselihaga plaani täita, milleks sa veel hobuseid pead, sul Ø *ju* masinaid. (VNN 269)

¹⁸ Nimekirjast on välja arvatud personaalpronoomenid, mille koosesinemine *olema*-verbi vormidega on süntaktilist laadi ja seega ootuspärane.

- (f) Mees Ø alles elus, jo katsub, kust ta teist saab. (Mannteuffel 65)
 (g) Mis viga Ø siis istuda ja teiste nalja pealt vaadata. (Tammisaare 74)
 (h) Poiss oli nii rõõmus. Mul Ø ka hea meel. (VNN 315)

Nendel lekseemidel on lauses väga erinev staatus. *Tarvis*, *vaja* ja *viga* on predikaadi osad, ülejäänud lekseemid ei kuulu predikaati. See viitab ellipsi ja nende lekseemide kokkukuuluvuse leksikaalsele (mitte süntaktilisele) iseloomule. Tabelis 5 on toodud absoluutarvudes leksikaalsete kontekstide sagedus elliptilistes lausetes.

Tabel 5. Ära jäetud *olema*-verbi leksikaalsed kontekstid (alates kümnest esinemisest)¹⁹

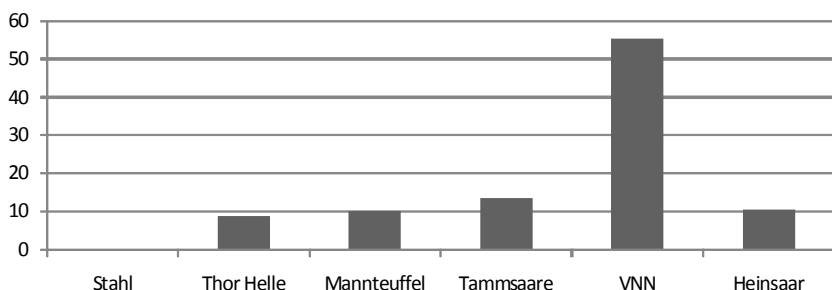
	Stahl	Thor Helle	Mann-teuffel	Tamm-saare	VNN	Hein-saar	Σ
juba	–	2	15	23	4	–	44
veel	–	–	9	11	4	–	24
tarvis	–	–	–	3	15	1	19
vaja	–	–	–	9	8	2	19
ju	–	–	3	2	11	1	17
alles	–	–	5	7	4	–	16
viga	–	–	5	4	3	–	12
ka	–	1	4	3	3	–	11

Toodud sagedused on üsna väikesed ning tekib küsimus, kas tegemist ei ole juhusega. Ka kõige sagedam element *juba* esineb vähem kui 5%-s elliptilistest lausetest. Et see pole juhus, näitab nende allikate sageduste võrdlus, kus elliptiliste lausete hulk lubab teha statistiliselt olulisi järeldusi.²⁰ Siin tõuseb jälle esile VNN, mis sisaldab kokku 85 elliptilist lauset. 15-s nendest esines sõna *tarvis*, 11-s sõna *ju*. Seega on nende kahe lekseemi sagedused vastavalt 17,6% ja 12,9% kõikidest ellipsijuhtudest VNNis. Üheski teises allikas ei ületa nende lekseemide sagedus ühte protsenti. VNN paistab silma ka siis, kui liita kokku kõik vähemalt ühe ülaltoodud lekseemiga elliptilised laused ja arvutada nende osakaal kõikidest elliptilist-

¹⁹ Thor Hellel ja Mannteuffelil esineb partikkel *jo* nii 'juba' kui ka 'ju' tähenduses. Kontekstist lähtudes olen arvanud selle partikli iga esinemise vastava lekseemi esinemiste hulka.

²⁰ Oletus, et ellipsiga koosesinemise sagedused kajastavad nende lekseemide üldist kasutussagedust ei pea samuti paika. Eesti keele sagedussõnastiku andmetel (Kaalep, Muischnek 2002: 154) on hoopis lekseemil *ka* kõige suurem üldine sagedus.

test lausetest. Selliste lausete osakaal VNNis on 55,3%, samas kui üheski teises allikas ei ületa see 15%. Seda protsendilist osakaalu võib nimetada püsiühendilisuse indeksiks ja joonisel 3 on see toodud allikate kaupa.

Joonis 3. Püsiühendilisuse indeks

Nende andmete põhjal võib järeldada, et VNNis esineb ellips peamiselt püsiühendites, samas kui teistes allikates on ellips süntagmaatilisel tunduvat vabam. Terve korpuse keskmine püsiühendilisuse indeks on 16,3%.

Korpuses on näiteid, kus ellips esineb koos rohkem kui ühe ülaltoodud lekseemiga. Sellistes mitmeliikmelistes ühendites on liikmete fikseeritus veel paremini tuntav. Näitelauses (23a) esineb ühend *ju+alles*, näitelauses (23b) ühend *veel+tarvis*, näitelauses (23c) *veel+vaja* ja näitelauses (23d) *alles+veel*:

- (23) (a) Ema vastas, et veel mitte, ta Ø ju alles väike, kuid Petruška käsib Nastjal iga päev õppetükke teha, ta ostis õele vihiku ja Nastja veab sinna kriipsukesi. (VNN 423)
- (b) Misjaoks sulle saatanale Ø veel plusse tarvis? (VNN 333)
- (c) Aga mis halastust või armu sulle veel vaja Ø, kui tütar seisab juba omil jalul! (Tammsaare 550)
- (d) Ta Ø alles veel rumal. (Mannteuffel 20)

Esimese ühendi puhul on kahe elemendi omavaheline külgetõmme üsna ilmne. 16-st sõna *alles* esinemisjuhust esineb see neljal juhul partikliga *ju*.

Veel paremini tuleb püsiühendilisus esile, kui võtta arvesse grammatilist konteksti. 23,4% juhtudest paiknes partikkel *ju* adessiivargumendiga kogeja-omaja konstruktsioonis. Partikli *veel* puhul on vastav näit 33,3% ja nimisõna *viga* puhul koguni 75%. Allpool on toodud mõned tüüpilised näited nende ühendite kohta.

- (24) (a) Mul Ø ju säästnud olemas. (VNN 301)
 (b) Peab rumalama otsima, kel Ø veel täis aru pääs. (Tammsaare 307)
 (c) „Tiina, miks sa nutad? Mis sul viga Ø?” (Tammsaare 547)

5.4. Faktorite ennustusjõud

Eespool uurisin elliptilisi lauseid kolme kategooria läbi: 1) ära jäetud *olema*-verbi grammatilise vormi, 2) ära jäetud *olema*-verbi grammatilise konteksti ja 3) ära jäetud *olema*-verbi leksikaalse konteksti kaudu. Järgnevas tabelis on toodud nende kategooriate konkreetsete tunnused. Kõige parempoolsemas veerus on iga tunnuse protsentuaalne osakaal ellipsi korpuses. Sisuliselt märgivad need protsendid, kui suure tõenäosusega esineb antud tunnus lauses, kus *olema*-verb on ära jäetud.

Tabel 6. Tunnuste esinemus

TUNNUS	KATEGOORIA	TUNNUSE ESINEMUS
3. isik	grammatiline vorm	93,4%
ainsus	grammatiline vorm	85,9%
olevik	grammatiline vorm	71,1%
kõrvallause	grammatiline kontekst	52,3%
verbi liitvorm	grammatiline kontekst	47,1%
sõnaga juba/veel/tarvis/vaja/ju/ alles/viga/ka	leksikaalne kontekst	16,3%
kogēja-omaja konstruktsioon	grammatiline kontekst	14,3%

Kahjuks ei saa analüüsitud materjali põhjal väita midagi kindlat tänapäeva keele kohta, sest Heinsaare tekstis esinevate ellipsi vormide vähesus ei luba teha statistiliselt kehtivaid üldistusi. Kui arvata välja VNN, siis järgivad ülejäänud allikad üldjoontes tabelis esitatud prognoosihierarhiat. Olukord VNNis on erandlik selles mõttes, et süntagmaid *juba*, *veel*, *tarvis*, *vaja*, *ju*, *alles*, *viga* ja *ka* lekseemiga moodustavad 55,3% kõikidest ellipsijuhtudest, mis tähendab, et need süntagmaid tõusevad VNNis oma sageduse poolest neljandale kohale. Ühtlasi viitab see sellele, et VNNis on ellipsi puhul leksikaalne kontekst olulisem kui grammatiline.

Tuleb rõhutada, et see hierarhia kehtib üksnes spetsiifilises kogumis, mis koosneb ainult ära jäetud *olema*-verbiga lausetest. Seega ennustab toodud hierarhia tunnuste esinemise tõenäosust elliptilises lauses, aga mitte ellipsi tõenäosust teatud tunnuseid sisaldavas lauses. Vastust küsi-

musele, kui tõenäoline on ellipsi esinemine koos teatud tunnustega, tuleks otsida hoopis suuremas kogumis, milleks on kõik (nii eksplitsiitse kui ka implitsiitse) *olema*-verbiga laused. Kahjuks mul ei ole andmeid kõikide *olema*-verbi juhtude kohta kasutatud allikates. Kuid sellele küsimusele saaks vastata osaliselt, eeldades et *olema*-verbi esinemus nendes allikates langeb umbkaudu kokku *olema*-verbi esinemusega mõnes elektroonilises korpuses, mis lubab teha automaatseid otsinguid. See eeldus on õigustatud, sest on vaevu usutav, et selline tuumverb nagu *olema* näitaks üles suurt süntaktilist ja idioomaatilist varieeruvust olenevalt registrist, ajast või mis tahes muust tegurist. Vastuse otsimiseks kasutasin Tartu ülikooli morfoloogiliselt ühestatud korpust (täpsemalt järgmisi allkorpuseid: Ilukirjandus, G. Orwelli „1984”, Ajakirjandus, Seadused ja Horisont; kokku 509000 sõna).²¹ Selles korpus esines *olema*-verbi jaatav vorm kokku 20 063 korral.²² Tabel 7 näitab tunnuste esinemissagedust *olema*-verbi sisaldavates lausetes. Tabelist on puudu tunnus ‘kõrvallause’, kuna *olema* esinemist kõrvallauses ei olnud võimalik automaatselt otsida.

Tabel 7. Tunnuste esinemus *olema*-verbi sisaldavates lausetes morfoloogiliselt ühestatud korpuses

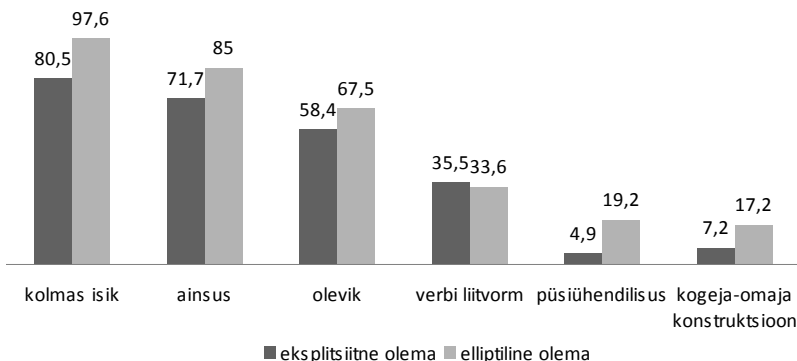
TUNNUS	TUNNUSE ESINEMUS
3. isik	16147
ainsus	14383
olevik	11724
verbi liitvorm	7128
sõnaga juba/veel/tarvis/vaja/ju/alles/viga/ka (= püsiühendilisuus)	991
adessiivargumendiga kogeja-omaja konstruktsioon	1454

Nende arvude põhjal saab öelda, milline osa eksplitsiitse *olema*-verbiga lausetest sisaldas teatud tunnust. Kui teatud tunnuse esinemissagedus elliptilistes lausetes ületab selle esinemissageduse eksplitsiitse *olema*-verbiga lausetes, võib oletada, et antud tunnus soodustab ellipsi esinemist. Joonisel 4 olen kõrvutanud eksplitsiitse *olema*-verbiga lausete ja elliptiliste lausete tunnuste protsentuaalset osakaalu. Kuna morfoloogiliselt ühestatud korpus sisaldab tekste alates 20. sajandist, otsustasin võrrelda sealt saadud

²¹ Olen korpuseotsingu puhul osutatud abi eest tänulik Heiki-Jaan Kaalepile.

²² Välistasin verbi eitavad vormid, kuna ellips on võimalik ainult jaatavas vormis.

andmeid ellipsi korpuse 20. ja 21. sajandi andmetega (s.o Tammsaare, VNNi ja Heinsaare liidetud andmetega).

Joonis 4. Tunnuste osakaal eksplitsiitse ja elliptilise *olema*-verbiga lausetes 20. ja 21. sajandil

Joonisest nähtub, et kuuest tunnusest viis esinevad tihedamini elliptilises lauses kui eksplitsiitse *olema*-verbiga lauses. Need viis tunnust on 3. isik, ainsus, olevik, püsiühendilisus ja kogeja-omaja konstruktsioon. Seega võib väita, et suuremal või vähemal määral soodustavad need tunnused ellipsit. Kõige enam korreleerub ellipsiga püsiühendilisus (s.o esinemine kollokatsioonis sõnaga *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga* või *ka*), mis esineb elliptilistes lausetes 3,9 korda sagedamini kui mitte-elliptilistes. Teisel kohal on kogeja-omaja konstruktsioon, mis esineb elliptilistes lausetes 2,4 korda sagedamini. 3. isiku, ainsuse ja oleviku puhul on see suhe aga umbes 1,2 korda elliptiliste lausete kasuks. Sisuliselt kõnelevad need vahekorrad sellest, kui suure tõenäosusega jäetakse teatud tunnust sisaldavates lausetes *olema*-verb ära.

Esitatud arutluse põhjal saab formuleerida kaks hierarhiat. Esimene hierarhia (vt tabel 6) ennustab tunnuste esinemise tõenäosust elliptilises lauses, teine aga ellipsi tõenäosust olenevalt lause tunnustest; vrd:

Tunnuse esinemise tõenäosus elliptilises lauses:

‘3. isik’ > ‘ainsus’ > ‘olevik’ > ‘kõrvallause’ > ‘verbi liitvorm’
> ‘sõna *juba/veel/tarvis/vaja/ju/alles/viga/ka*’ > ‘kogeja-omaja konstruktsioon’

Ellipsi esinemise tõenäosus koos teatud tunnusega:

‘sõna *juba/veel/tarvis/vaja/ju/alles/viga/ka*’ > ‘kogeja-omaja konstruktsioon’ > [‘3. isik’, ‘ainsus’, ‘olevik’]

Kahte hierarhiat omavahel võrreldes saab näiteks väita, et ära jäetud *olema*-verb on kõige tõenäolisemalt 3. isiku vormis ja et *olema*-verb jäetakse kõige tõenäolisemalt ära siis, kui ta esineb konstruktsioonis sõnaga *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga* või *ka*. Kuna ainult teine hierarhia näitab *olema*-verbi ärajätmiseks sobivad kontekstid, siis võib ainult sellel olla mingi didaktiline rakendus.

Kahjuks ei ole toodud hierarhiad omavahel täielikult võrreldavad. Esiteks puudub teisest hierarhiast tunnusena kõrvallause, mille esinemissagedust koos eksplitsiitse *olema*-verbiga ei olnud võimalik kindlaks teha. Teiseks baseerub esimene hierarhia kogu perioodi, teine aga ainult 20. ja 21. sajandi andmetel. Peale selle põhineb teine hierarhia kontrollimata eeldusel, et Tammsaare, VNNi ja Heinsaare tekstides esineva eksplitsiitse *olema*-verbi jaotumus tunnuste vahel langeb umbkaudu kokku morfoloogiliselt ühestatud korpuse tekstides esineva *olema*-verbi vastava jaotumusega. Lõpuks tuleb arvestada ka võimalusega, et teisest hierarhiast puudub mõni tunnus, mis ennustab ellipsit väga hästi. Kuna käesolev uurimus lähtus kõige suurema sagedusega tunnustest, siis on võimalik, et tunnused mille üldsagedus on väga väike, kuid mis esinevad elliptilistes lausetes ikkagi mitu korda sagedamini kui mitte-elliptilistes, jäid märkamata.

Toodud kahe hierarhia põhjal võib siiski üldistada, et kõige kergem on ennustada ära jäetud *olema*-verbi grammatilist vormi ja et kõige tõenäolisem on *olema*-verbi ärajätmise teatud püsiühendites.

6. Ellipsi diakroonilised tagamaad

Joonised 2 ja 3 näitasid, et teostes esineb suuri erinevusi grammatiliste ja leksikaalsete kontekstide eelistamises. Selles peatükis püüan seda varieerumist lähemalt seletada, keskendudes esiteks kontaktkeelte koopula/abiverbi ellipsi spetsiifikale ning nende võimalikule mõjule eesti ellipsi dünaamikale. Alles seejärel tulevad kõne alla keelesisesed tõukefaktorid, mis on võinud *olema*-verbi ärajätmist soodustada. Uurin esimesena just võõrmõju võimalust, võttes arvesse ellipsi piiratud esinemust soome keeles ning ellipsi üldist geograafilist levikut ja struktuurilist levikut läänemeresoome alal. Käsitlen ainult saksa ja vene keele potentsiaalset mõju, kuna läti keele mõju eesti kirjakeelele (vähemalt selle grammatilisele struktuurile) ei ole märkimisväärne. Sellega ei välista ma läti keele eeskuj

ellipsi kasutamisele mõnes eesti murdes, eriti keelesaartel. Paistab, et ellipsi esinemise kontekstid langevad läti ja eesti keeles sageli kokku ning erinevus on pigem ellipsi esinemissageduses. Näiteks jäetakse Muižniece (1996) andmetel ka läti keeles abiverb *olema* ära peamiselt kõrvallauses, sellist elliptilisust peetakse isegi hea stiili tunnuseks. Küll aga on abiverbi ellips läti keeles palju sagedasem kui eesti keeles (vt Muižniece 1996: 34). Olukord läti keeles viitab sellele, et ellips on eesti ja läti keeles levinud sarnaste ajendite mõjul, teatavasti on mõlemas keeles peamised võõrmõjud pärit saksa ja vene keelest. Lisaks sellele annab läti keel põhjust kahelda tänapäeva eesti ellipsi ja soome-ugri nominaalpredikaadi seoses, sest paralleelse eesti ellipsile leidub ka palju lähemalt.

6.1. Võimalik saksa eeskuju

Mõned uurijad (vt Airila 1933: 47, Aavik 1936: 103) on eesti keeles esinevat *olema*-verbi ellipsit seostanud vastava nähtusega saksa keeles, kuid keegi ei ole proovinud seda seost tõestada ega ümber lükata. Et saksa mõju hüpotees proovile panna, on esiteks vaja tunda hästi saksa abiverbi/koopula ellipsi olemust ning selle ajaloolisi tagamaid. Õnneks on siin kasutada saksa abiverbi/koopula ellipsile pühendatud Breitbarthi uurimus (Breitbarth 2005).

6.1.1. Ellipsi ajalugu saksa keeles

Saksa kirjakeeles oli abiverbi/koopula ellips sagedane nähtus ajavahe-
mikul 1400–1700. Ellips hakkas levima umbes 1350 ja selle esinemine vähenes kiiresti 18. sajandil. Breitbarth registreerib järgmiste elementide ärajätmist: perfekt abiverbid *haben* ja *sein* (vt (25a) *haben*-verbi kohta), pluskvamperfekti abiverbid *haben* ja *sein* (vt (25b) *haben*-verbi kohta), *sein* passiivi abiverbina (25c), *sein* modaalses passiivses konstruktsioonis *zu*-infinitiiviga (25d), koopula *sein* (25e) ja dünaamilise passiivi abiverb *werden* (25f).

- (25) (a) die grosse Noth/ welche sie in dem Schmalkaldischen Krieg
außgestanden Ø
‘suur viletsus, mida nad Schmalkaldi sõjas läbi elanud (on)’ (Schorer
1660, vt Breitbarth 2005: 2)

- (b) Als nun die Storcken ausgelacht Ø, gerahtschlagt sich Gargantua mit seim Hofgesind was zu thun sey
'Kui kured (olid) naermise lõpetanud, kaalutles Gargantua, mida oma kodustega teha.' (Fischart 1590, vt Breitbarth 2005: 1)
- (c) Konig Dieterich were nicht gut gnug/ das er oder sein Haußfrau verbundtnis mit jhm machen solten/ dann er vnehelich geboren Ø/
'Kuningas Dieterich ega tema abikaasa ei oleks piisavalt head, et nendega koalitsiooni moodustada, sest kuningas (on) sündinud ebaseaduslikust suhtest.' (Bange 1599; vt Breitbarth 2005, 3)
- (d) das also nichts sonders inn der Jnsel/ dieweil sie nit bewohnet wirt/ zufinden Ø/ dann allein die wilde Capparen
'et sellel asustamata saarel ei (ole) võimalik leida midagi muud peale metskappari põõsaste' (Rauwolf 1587, vt Breitbarth 2005: 3)
- (e) da er nun schuldig Ø/ wird gewißlich ein ernstlich Exempel an jhme statuiert werden.
'kui ta nüüd süüdi (on), siis tehakse tast kindlasti üks tõsine hoia-tav näide (st teda karistatakse rangelt)' (Aviso 1609, vt Breitbarth 2005: 4)
- (f) als nun den dritten Tag/ der Haptman von allen Officirn vnd Herrn von Hoff in Closter zu den Augustinern zur bergrebnis begleitet Ø
'kui nüüd kolmandal päeval (sai) kõikide ohvitseride ja hoovihärrade kapten augustiinlaste kloostriisse matustele saadetud' (Aviso 1609, vt Breitbarth 2005: 3)

Breitbarthi korpuses on nende elementide ärajätmise sagedus järgmine: perfekti abiverbid *haben* ja *sein* > pluskvamperfekti abiverbid *haben* ja *sein* > *sein* passiivi abiverbina ja *sein* modaalses passiivses konstruktsioonis *zu*-infinitiiviga > koopula *sein* ja dünaamilise passiivi abiverb *werden* (vt Breitbarth 2005: 19).

Breitbarth märgib, et alates 1700. aastast muutus ellips üha haruldasemaks (2005: 43). Kui selle esinemine luules ja lühike elluärkamine „tormi ja tungi“ ajastul (1760–1780) välja arvata, võib öelda, et alates 18. sajandist lakkab abiverbi/koopula ellips olemast saksa kirjakeeles produktiivne grammatikareegel. Seda hoolimata tõsiasjast, et perfekti abiverbi ellipsit peetakse võimalikuks ka tänapäeva keeles (mõnevõrra arhailises poeetilises stiilis; vt Breitbarth 2005: 45). Breitbarthi andmete põhjal võib kindlalt öelda, et oma kõrgajal 17. sajandil esines saksa ellips mitu korda sagedamini, kui eesti ellips on kunagi esinenud. Näiteks moodustavad elliptilised indikatiivi perfekti vormid 88,6% kõikidest indikatiivi perfekti vormidest selle sajandi saksa tekstides, pluskvamperfekti vormide puhul

on see protsent 68,1. Isegi ellipsile immuunsete koopulalauseste hulgas on 34,8% elliptilised.²³ Selliste sageduste puhul ei jää üle muud, kui nõustuda Breitbarthi väitega, et oma kõrgajal kuulus ellips saksa kirjakeele grammatikasse ehk teisisõnu see oli produktiivne süntaktiline reegel. Seevastu eesti keeles ei arenenud ellips kunagi reegliks, vaid jäi üksnes stilistilis-pragmaatiliseks võtmeks.²⁴

Enne kui uurida, milles antud grammatikareegel saksa keeles seisnes, on tarvilik vaadelda saksa ellipsi väljakujunemise tagamaid. Breitbarth (2005: 51–57) mainib kahte hüpoteesi, millest üks eeldab perifrastiliste ajavormide olemasolu keeles, aga teine mitte. On teada, et saksa perifrastilised ajavormid asendasid vanemaid perfektiiv-resultatiivse *ge*-prefiksi abil moodustatud pöördelisi verbivorme, mille tähendus oli pigem aspektiline. Breitbarthi sõnul langeb perifrastiliste ajavormide grammatiseerumine 14.–15. sajandil kokku ellipsi tekkimisega. Esimese hüpoteesi järgi läks ellips liikvele perifrastilisi ajavorme sisaldavatest rindtarinditest ehk regulaarse koordinatsiooni ellipsina. Teise, vähem levinud hüpoteesi järgi olid otsustavaks faktoriks need pöördelised *ge*-resultatiivid, mis langesid vormilt kokku mineviku partitsiibiga. Kahe vormi homonüümia viis partitsiibi ümbertõlgendamiseni finitiseks vormiks, mis abiverbi ei vaja. Selle arusaama järgi ei saa ellipsist rääkida, sest vaheetapp perifrastilised ajavormid, kus saaks abiverbi ära jätta, puudub. Mõlemal juhul aga toetas elliptilise konstruktsiooni levikut kõrvallauses üks teine struktuuriline areng – saksa konjunktiivi taandumine alistusseose markeri funktsioonist (vt Breitbarth 2005: 85). Konjunktiivi kadumisega subordinatiivtarindi kõrvallause markeri rollist tekkis vajadus vormistada alistusseost mingil muul moel ning asemele tulid kaks vormivahendit. Esimene neist seisnes selles, et hakati kasutama rohkem ja spetsiifilisema tähendusega komplementsideid, ning teine selles, et kõrvallauseid hakati markeerima verbi paigutamisega lause lõppu (Breitbarth 2005: 90–103). Mõlemad vahendid aitasid kaasa abiverbita konstruktsiooni levimisele. Mitmekesisestunud komplementsideid valik aitas paremini taastada ära jäetud abiverbi omadusi (nt grammatilist aega) ning verbifraasi fikseerimine lause lõppu fikseeris ühtlasi selle konteksti, millele ellips on vabalt rakendatav. Seega

²³ Need protsendid on arvatud Breitbarthi (2005: 166) andmete alusel.

²⁴ Kuigi Mannteuffeli teoses on ellips väga sagedane (386 ellipsijuhtu 17420 sõne kohta), ei saa tema keelekasutust pidada mingi üldise arengusuuna näitajaks. Ei varasemad ega hilisemad allikad seda suurt sagedust ei toeta.

arenes finiiitse abiverbi ellips lause alistsusseose formaalseks tunnuseks ning selle abil hakati eristama kõrvallauseid pealausest (Breitbarth 2005: 43, 104–105).

Semantikas aga arenes abiverbi ellips pragmaatilise tagandamise (*pragmatic backgrounding*) ning ühtlasi väite puudumise markeriks (Breitbarth 2005: 127–136). Cristofaro (2002) järgi iseloomustab alistsusseost semantiliselt tunnus ‘väite puudumine’ (*lack of assertion*) (Breitbarth 2005: 127). Kuna kõrvallauseid on tüübilt vähem finiiitsed ja seega nad ole nii ankurdatud kõnesituatsiooni külge nagu pealauseid, siis on nende väitelisus madalam. Kuna elliptiline konstruktsioon spetsialiseerus sün-taktilise alistsusseose markeriks, siis kaasnes sellega semantiline tähendus ‘mittekinnitav väide’, mis vallandas omalt poolt indirektaali tõlgenduse. Breitbarth tõdeb, et varases uussaksa kirjakeeles rakendati abiverbi väljajätku kaudse evidentsiaalsuse ja vähema tõsikindluse väljendami-seks (2005: 136). Kaudset evidentsiaalsust tõlgendati aga tihti kitsamalt refereeriva evidentsiaalsusena. Ta kirjutab (2005: 144), et „refereeringut väljendavate predikaatide komplemendis toimib elliptiline konstruktsioon evidentsiaalina, seega morfoloogilise vahendina, mis märgib infoallikat, antud juhul seda, et informatsioon on saadud kaudsel teel”. Lause (26) on tüüpiline näide ellipsi evidentsiaalse kasutuse kohta:

- (26) Bey Zumachung diß kompt ein/ das der Stendt Volck mit den Buchei-mischen Reutern einen starcken Scharmützel gethan Ø/ vnd die Buch-eimischen so vbermannet gewesen Ø/ vber 100. der andere aber/ welche eine guten Vorteil gehabt Ø gar wenig geblieben Ø/ von Bucheim Jhr Kon: May: wieder solchen Gewalt vmb starcke Hulff zugeschrieben Ø

‘Seda (ajalehe numbrit) sulgedes saabub teade, et (liitunud) riikide rahvas (on) pidanud Böömi rüütlitega ühe ägeda lahingu ja et böömla-sed (on) saanud kaotuse osaliseks; enam kui sajast aga, kes (on) olnud eelisseisundis, vähesed (on) jäänud ellu ja (on) kirjutanud Böömimaalt oma kuninglikule majesteedile, et paluda tugevat abi sellise vägivallla vastu. (Aviso 1609, vt Breitbarth 2005: 144)

Sarnasus saksa elliptilise konstruktsiooni evidentsiaalse kasutuse ja eesti abiverbita mineviku partitsiibi evidentsiaalse kasutuse vahel tõstatab küsimuse, kas eesti mineviku partitsiibi areng kvotatiivseks markeriks ei ole vähemalt osaliselt ajendatud vastava tarindi kvotatiivsest kasutusest

saksa keeles. See küsimus jääb siin lahtiseks, sest olemasolev korpus ei sisalda piisavalt palju kaudse evidentsiaalsusega kontekste.

Enne korpuse andmete analüüsi juurde asumist tuleb peatuda küsimusel, miks hakkas abiverb/koopula 18. sajandil saksa keeles jälle üldistuma ja ellips kadus. Breitbarth näeb elliptilise konstruktsiooni taandumise põhjusena stiili muutumist. 18. sajandil hakati saksa kirjakeeles eelistama lühemaid lauseid, mistõttu langes järsult põimlause osalause hulk. Kantseliitlik ning samas barokne keelekasutus, kus esines mitmenda astme kõrvallauseid, andis ruumi rahvapärasemale, lühemate lausetega keelekasutusele. Kuna ellips oli kujunenud alistasuse tunnuseks, muutus see kõrvallause vähendamisel haruldasemaks ning mitte-elliptilised vormid hakkasid taas üldistuma (Breitbarth 2005: 107–111).

6.1.2. Korpuse andmete analüüs ja järeldused

Selles peatükis käsitlen korpuse vanemaid allikaid. Esiteks vaatlen ellipsi esinemust Stahlil ja seejärel Thor Helle teoses. Kuna mõlemad sisaldavad paralleeltekste saksa ja eesti keeles, oli võimalik otsida ellipsijuhte nii originaalis kui ka tõlkes. Teatavasti oli ajavahemikul 1700–1900 eesti kirjakeele ainsaks kontaktkeeleks ülemsaksa kirjakeel, mis on sisuliselt uussaksa standardkeel. Seega võib üsna suure kindlusega välistada alam-saksa kirjakeele mõju nendele teostele. Kuigi Thor Helle tekst pärineb 18. sajandi esimesest poolest, kui ellips oli saksa kirjakeeles juba taandumas, esines see siiski piisavalt sageli selleks, et eesti keelt mõjutada. Ka võib arvata, et saksa keeleala perifeerias (st baltisakslaste keelekasutuses) levisid muutused teatud ajanihkega. Seega sobivad Thor Helle tekstid eesti ellipsi saksapärasuse testimiseks.

Võrdlesin elliptilisi lauseid kolme muutuja alusel: 1) ellipsi esinemus keeliti (kas ainult saksakeelses, ainult eestikeelses või nii saksa- kui ka eestikeelses vastes), 2) elliptilise elemendi funktsioon (abiverb või koopula) ja 3) elliptilise lause tüüp (pealause või kõrvallause). Tabelis 8 on toodud andmed ellipsi esinemuse kohta Stahlil.

Tabel 8. Ellipsi esinemus Stahlil

	ABIVERB		KOOPULA	
	pealauses	kõrvallauses	pealauses	kõrvallauses
ellips ainult saksa keeles	–	8	–	–
ellips ainult eesti keeles	–	–	1	–
ellips nii saksa kui ka eesti keeles	–	14	–	1

Tabelist on näha, et nii eesti- kui ka saksakeelses versioonis esineb Stahlil abiverbi ellips kõrvallauses (27) ja koopula ellips kõrvallauses (28):

- (27) ETh kül Jummal se Jssand paljo / Ja keick Jnnimesset lebbi omma Pöha Sanna omma Taiwa+ricko sisse kutznut Ø: Sihskit ep ommat mitte keick erra+wallitzetut / kudt Christus minnewa Pöha pehwa Evangeliumme siddes meid opnut Ø.
OB gleich GOtt der HErr viele / Ja alle Menschen durch sein Heiliges Wort zu seinem Himmelreich beruffen Ø: So seyn dennoch nicht alle außerwehlet / wie Christus im vergangenenen Sontags Evangelio vns geleret Ø. (Stahl 261)
- (28) Se on üx issi+ehrane suhr röhм keickede kurbade pattusede ehs / kenne südda pattust rasck / ninck ahastussest kurb wehka Ø: Sest nemmat kuhlewat / eth Jummal minckit+sarnasel kombel tahap / nemmat peawat erra+kadduma ; ...
Dies ist ein sonderbarer grosser Trost für alle betrübete Sünder / deren Hertz von Sünden schwer / vnnd für Angst betrübet sehr Ø: Denn sie hören / das GOtt keinerley weise wil / sie sollen verloren werden ; ... (Stahl 255)

Tabelist nähtub seegi, et Stahli saksa keel on eesti keelest selgesti elliptilisem. Saksakeelses versioonis on 23 ellipsijuhtu, eestikeelses aga ainult 16. Kaheksal juhul esineb ellips ainult saksa keeles ja ühelainsal juhul ainult eesti keeles. Ellipsi esinemise kokkulangevus kahes keeles on aga nii suur, et see ei saa olla juhuslik. Kokkulangevus on eriti silmatorkav eesti keele poolt vaadatuna: 16-st eesti keeles esinevast ellipsijuhust esines 15-l (93,7%) ellips ka saksakeelses vastes.

See et Stahli eesti keel järgib ellipsi osas saksa eeskujule, paistab veel paremini silma regulaarse ellipsiga lausete võrdluses. Kuigi selliseid lauseid uurimuses ei arvestata, näitavad need hästi, et saksakeelne tekst on tõlgitud eesti keelde sõna-sõnalt. Näitelauses (29a) esineb saksa malli järgi edasiviitav rinnastusellips, lauses (29b) aga tagasiviitav.

(29) (a) Jummal on_u se Innimesse algkmissest lohnut / ninck temmal se erra+wallitzemisse andnut / tahat sinna / sihs pidda needt kesckut / ninck tee / mea temma meele perral on / öigke lohtusse siddes .

GOTT hat_u den Menschen von Anfang geschaffen / vnd jhm die Wahl gegeben / wilt du / so halt die Gebot / vnd thue / was jhm gefelt / in rechtem vertragen . (Stahl 248)

(b) Sem+perrast sinna kurb pattune / erra heita mitte / eth sinna kül paljo suhret rassadat pattut tehnut / ninck Jummal Taiwas weehastanut_u ollet /

Derowegen du betrübeter Sünder / verzage nicht / ob du gleich viele grosse schwere Sünde begangen / vnd GOTT im Him~el Gen. 4.13. erzurnet_u hast / (Stahl 255–256)

Thor Helle tekstis on kokkulangevus saksa ja eesti ellipsi vahel samuti väga suur, kuid siin esineb ellips eesti keeles juba märksa sagedamini kui saksa keeles; vt tabel 9.

Tabel 9. Ellipsi esinemus Thor Hellel

	ABIVERB		KOOPULA	
	pealauses	kõrvallause	pealauses	kõrvallause
ellips ainult saksa keeles	–	3	1	–
ellips ainult eesti keeles	6	6	5	1
ellips nii saksa kui ka eesti keeles	–	12	2	2

Saksa ja eesti ellips langevad kokku kõrvallause abiverbi puhul (30) ning pealause (31) ja kõrvallause koopula (32) puhul:

(30) J . Nenda Jummal parrago se tö hukka lääb, mis sa nüüd moisa wiid, ja misga sa ennast ja omma perre kattad ? agga kust se ommeti tulleb, et nemmad nenda hukka läinud Ø ?

Gott erbarme sichs! so geht die Arbeit zu nichte! was wilt du nun nach dem Hofe bringen , und womit wirst du dich un dein Gesinde kleiden? Aber woher kom~t es doch, daß es so zu nichte gangen Ø ? (Thor Helle 388)

(31) M . Monni on üssa lühhiike , monni Ø jälle nenda arw , et sa neid woid luggeda , monni tük _ ni jämme kui kannepe , monni Ø jälle pimme tuddar , mis mul on , neile polle nahka suggu peäl , ja üks ossa neist on luudjad.

Einiges ist gar kurtz , einiges wiederum so undicht Ø, daß du sie zählen kanst , manches Stück ist so grob wie Hanf , manches wieder dickes tuddar Ø .., was mir zukommt , da ist nicht die Art Flachs darauf , und ein Theil desselben sind ludjad, (Thor Helle 387)

- (32) P . Siin ma nään, et teie assemed jo walmis Ø, kas lähhäte siis mag-gama?

Hier sehe ich , daß euer lager schon fertig Ø, wollt ihr denn schon schlafen gehen ? (Thor Helle 381)

Thor Helle dialoogide eestikeelses versioonis on kokku 34, saksakeelses aga ainult 20 ellipsijuhtu. 34 ellipsisile eesti keeles vastab 16 korral (47%) ellips ka saksakeelses tekstis. See protsent näitab, et Thor Helle eesti keeles esinev ellips reageerib saksakeelse vaste struktuurile kaks korda harvemini kui Stahli eesti keeles. Eeldades, et eesti kirjakeeles oli *olema*-verbi ellips saksamõjuline, võime järeldada, et 18. sajandil oli see kirjakeeles juba piisavalt iseseisvunud ja üldistunud ning saksa kahanev trend seda ei mõjutanud.

Ka Thor Helle dialoogides on märke, mis kõnelevad otseselt saksa mõjust. Lauses (33) näeme süntaktilist parallelismi regulaarse ellipsiga, millel on täpne vaste saksa originaalis.

- (33) P. Mis siis saab , kui puhk willo _ , teist wihmsed ilmad on ?

Was wird denn draus , wenn bald kalt _ , bald regnichtet Wetter ist ?
(Thor Helle 402)

Kuigi Stahli ja Thor Helle tekstidest kogutud ellipsi näiteid on vähe, on nendes ilmnev saksa-eesti korrelatsioon piisavalt tugev, et pidada vähemalt abiverbi ellipsit saksa keelest laenatuks. Selline laenamine ei ole pretsedenditu. Rootsi keel laenas 17. sajandi lõpus saksa kirjakeelest sama abiverbita konstruktsiooni (Johannisson 1960) ning sarnaselt eesti keelega on tänapäeva rootsi keeles abiverbita konstruktsioon veel elus ning kasutusel (vt ka Dahl 2000: 12).

Üks probleem siin pakutud seletuse jaoks tuleneb Mannteuffeli omapärasest keelepruugist. Mannteuffel, kelle emakeel oli saksa keel, kirjutas suhteliselt vigases eesti keeles. 19. sajandi neljandal kümnendil, kui sai valmis „Ajaviide peeru valgusel”, oli ellips saksa keeles juba haruldane nähtus. Mannteuffeli eesti keel aga kubiseb elliptilistest lausetest (386 ellipsijuhtu 17 420 sõne kohta). Kuidas on see võimalik? Saksa laenu hüpoteesile truuks jäädes võib Mannteuffeli elliptilisust seletada kahel

moel. See võib tuleneda kas natuke arhailisema saksa stiili eeskujust (tuleb arvestada sedagi, et Mannteuffel kirjutas teose „Ajaviide peeru valgusel” vanaduspõlves) või liialdatud kõnekeelsustaoftlusest (teos koosneb sisuliselt dialoogidest, mille peategelased kuuluvad mõisa ümbruses elava lihtrahva hulka).

6.2. Võimalik vene eeskuju

Uurijad on korduvalt seostanud läänemeresoome keeltes esinevat *olema*-verbi ellipsit vene keele vastava malliga. Vepsa keele puhul on seda teinud näiteks Kettunen (1943: 70–74) ja Pervik (1955: 8), vadja keele puhul Grünthal (1941: 213–214) ning karjala keele puhul Grünthal (1941: 213–214) ja Sarhima (1999: 209).

Vene mõju on oletatud ka eesti ellipsi puhul. Grünthal (1941: 213–214) peab vene mõju tõenäoliseks *vaja/tarvis*-modaalpredikaadis. Aavik (1936: 103) nendib, et *olema*-verbi “väljajätmise tõbi” on tekkinud „arvatavasti niihästi saksa kui ka vene keele mõjul”. Sedalaadi märkusi leiame ka eesti murrete kohta. Mari Must toob venemõjulise Iisaku ümbruse keele ühe iseloomustava joonena välja selle, et lauses puudub sageli öeldis (*teised Ø purjus, pahad sõnad räägivad, tema ei; siis õerud nii, et sis paled Ø punased*) (Must 1965: 111). Võib arvata, et nii nagu soome keeles, sagneb ka eesti keelealal ellipsi esinemine läänest itta ajaloolise eesti-vene kontaktala suunas.

Enne kui asume vene mõju hüpoteesi tõestama või ümber lükkama, tuleks põgusalt peatuda koopula/abiverbi kadumisel vene keeles. Kuigi abiverbita partitsiipide kasutamine tuleb ette juba kirikuslaavi (täpsemalt keskbulgaaria) tekstides, toimus otsustav pööre finitise abiverbi ja koopula *быть* ‘olema’ kadumises alles 17.–18. sajandil (Buslajev 2006: 114). Esiteks lakkas *быть* ühildumast alusega ja hakkas esinema muutumatult ainsuse 3. pöörde vormis (nt *Кто ты есть?* ‘Kes sa oled?’ *Чем я вам есть не угоден?* ‘Millega ei ole ma teile meele järgi?’) (Buslajev 2006: 138). Verbi ärajätmine ja hilisem kadu algas 3. isiku vormides ja levis hiljem 2. ja 1. isikule (Russinov 1997: 149; Buslajev 2006: 114). Tänapäeva vene ühiskeeles ei kasutata *olema*-verbi enam liitaegade oleviku moodustamisel. Finitise koopulana on ta kasutusel peamiselt indikatiivi mineviku ja tuleviku vormides. Olevikulisest koopulausest on *olema*-verb peaaegu kadunud. Seda ei saa enam kasutada identifitseerivas ega iseloomustav-liigitavas

lauses, eksistentsiaalses lauses sõltub selle esinemine keelekasutaja pragmaatilisest valikust (vt nt Harves 2002: 164–165); vrd:

(34) (identifitseeriv)	*Это есть холодильник.
(‘See on külmkapp.’)
(iseloostav-liigitav)	*Холодильник есть большой.
(‘Külmkapp on suur.’)
(eksistentsiaalne)	В холодильнике есть еда.
(‘Külmkapis on toitu.’)

Üks eksistentsiaallause tüüpe, kus koopulaverb on tänapäevalgi sage, on omajalause; nt:

(35) (eksistentsiaalne omajalause)	У него есть холодильник.
(‘Tal on külmkapp.’) |
|------------------------------------|--|

Koopula/abiverbi kadumist vene keeles on seletatud ka soome-ugri keelte mõjuga, sest tavaarusaama järgi on soome-ugri keeltes kombeks väljendada predikaati verbi nominaalvormiga (vt Veenker 1967: 98, 109–117). See hüpotees võtab enam arvesse idapoolsemaid soome-ugri keeli, sest läänemeresoome keeled kasutavad juba ammu üsna järjekindlalt predikaadina finiitset verbivormi. Võib isegi oletada, et läänemeresoome keeled on avaldanud vene keelele hoopis vastupidist mõju, sest Loode-Venemaa Aunuse-äärsetes vene murretes võib koopulaverb esineda ka näiteks iseloostav-liigitavas lauses; nt *Они есть сестры*. ‘Nad on õed.’ *Она есть венец*. ‘Ta on vepslane.’ (RD: 238).

Koopula esinemine lausetüübiti on vene keeles lausa vastupidine eesti keelele. Peatükis 5.4 nägime, et kogeja-omaja konstruktsioon on kõige ellipsilembesem grammatiline kontekst eesti keeles. Peatükis 5.1 nägime, et VNNis suureneb selles konstruktsioonis ellipsijuhtude absoluutarv ja ületab ellipsijuhtude arvu kõrvallauses ja verbi liitvormis. Võime seega arvestada hüpoteesiga, et selle järsu tõusu taga on vene keele otsene mõju. Kuid nagu juba selgus, jäetakse omajalauses koopulaverb vene keeles hoopis kõige sagedamini alles. Tabel 10 näitab koopula jaotust lausetüübiti vene ja eesti keeles.

Kuidas saab rääkida vene mõjust, kui eesti keel jätab koopula ära just seal, kus vene keel selle alles jätab? See vastuolu on aga ainult näiline, sest tegelikult on ellipsi fakultatiivsus see tegur, milles vene ja eesti keel sarnanevad. Et seda paremini mõista, tuleb teha vahet elliptilise ja kusutatud koopula vahel.

Tabel 10. *Olema*-verbi esinemine koopulalause tüübiti vene ja eesti keeles

	vene keel	eesti keel
IDENTIFITSEERIV	–	√
ISELOOMUSTAV-LIIGITAV	–	√
EKSISTENTSIAALNE	– / √	√
POSSESSIIVNE	– / √	√ / –

Identifitseerivas ja iseloomustav-liigitavas lauses on vene keeles koopula kustutatud, mis tähendab, et sellel puudub koht süntaktilises struktuuris. Eksistentsiaallauses ja eriti selle erijuhus omajalause on koopula elliptiline, mis tähendab, et sellel on oma koht süntaktilises struktuuris. Seega erinevalt kahest esimesest lausetüübist on kahes viimases koopula ärajätmine vene keeles produktiivne protsess. Eesti keeles on identifitseeriva ja iseloomustav-liigitava lause puhul olukord vastupidine: koopulal on oma koht süntaktilises struktuuris ja see on pindvormis kohustuslik. Omajalause osas sarnaneb eesti keel aga vene keelega. Mõlemas keeles on koopulal oma koht lause süntaksis ja mõlemas keeles on keelekasutaja otsustada, kas jätta see ära või mitte.

Kahjuks on olemasolevaid keelefakte ja empiirilisi andmeid selle seletuse kasuks raske rakendada. Esiteks tuleb silmas pidada, et eesti keeles vormistatakse omajalause konstruktsiooniga, millele vene keeles vastavad kaks konstruktsiooni: genitiivse kaassõnafrasiga konstruktsioon (vrd *У него (есть) собака*. 'Tal on koer.') ja daativargumendiga konstruktsioon (vrd *Ему плохо*. 'Tal on paha.'). Eesti keeleteaduses nimetatakse seda konstruktsiooni kogeja-omaja konstruktsiooniks (vt Lindström, Tragel 2006). See väljendab peale materiaalse omandisuhte veel järgmisi tähendusi:²⁵

- 1) iseloomustavat omadust: adessiivse argumendiga vormistatud osalejale lisatakse teatud omadus: *Tal on ilus nahk. Tal on silmad haiged*;
- 2) kogemist (vaimset või füüsilist): adessiivse argumendiga märgitu on semantilises rollis 'kogeja'/'kannataja': *Mul on kõrini. Mul on mure*;

²⁵ Siin toodud liigitus põhineb osaliselt selle konstruktsiooni tähenduste eelnevatel liigitustel; vrd Elna Pajusalu (1958), Vainik (1995) ning Lindström, Tragel (2006).

- 3) seisundipassiivi (või possessiivset perfekt; vrd Lindström, Tragel (2007), Lindström, Tragel (ilmumas)): adessiiv märgib agendi taandamist klausi tuumast: *Tal on töö tehtud*;
- 4) modaalsust (vajalikkust): *Mul on vaja õppida. Mul on õppida. Mul on tegemist*.

Neid tähendusi saab taandada mõnele üldisemale tähendusele. Näiteks kolmanda tähenduse võib taandada esimesele (*Tal on hambad pestud. ≈ Tal on pestud hambad.*) ja neljanda tähenduse teisele (mõlemas on kogeja). Laias laastus on need tähendusrühmad aga taandatavad üldisematele koopulalause tüüpidele. Kui omandisuhet väljendavad laused on käsitletavad pigem eksistentsiaallausetena, siis neli toodud rühma on vaadeldavad isoleerimustav-liigitavate lausetena. Peale omandisuhte väljendamise kasutab vene keel genitiivset kaassõna konstruktsiooni ka omaduse lisamiseks (*У него самочувствие плохое.* 'Tal on enesetunne halb. '), possessiivse perfekt funktsioonis (*У него работа сделана довольно грубо.* 'Tal on töö päris halvasti tehtud. ') ning harvemini kogemise väljendamiseks (*У него болит голова.* 'Tal valutab pea. ') ja modaalpredikaadis (*У него надо прийти.* 'Tal on vaja tulla. '). Üheski nendest ei saa aga kasutada koopulat. Kogejalause ja modaalses predikaadis on kasutusel veel daativargumendiga konstruktsioon (vrd *Мне хорошо.* 'Mul on hea.' *Чего мне сказать?* 'Mis mul öelda on?'), mis samuti ei luba kasutada koopulaverbi.

Esitatud faktide valguses oleks ootuspärane, et eesti kogeja-omaja konstruktsioonis jäetaks *olema*-verb ära siis, kui seda kasutatakse omandisuhte väljendamiseks, sest seal on vene keeles koopula fakultatiivne. Seda oletust on lihtne kontrollida. Tabelis 11 on toodud puuduva koopulaga kogeja-omaja konstruktsiooni esinemine semantiliste rühmade kaupa.²⁶

Tabel 11. Elliptiline kogeja-omaja konstruktsioon tähendusrühmade kaupa

	Mannteuffel	Tammsaare	VNN	Heinsaar
OMANDISUHE	14	6	3	1
OMADUS	15	48	4	4
KOGEMINE	8	12	7	1
POSSESSIIVNE PERFEKT	3	–	2	–
MODAALSUS	7	3	10	–

²⁶ Stahl ja Thor Helle puuduvad, sest neil seda konstruktsiooni ei esine.

Tabelist nähtub, et andmed ei toeta oletust. Ellipsi sageduse poolest jäävad omandisuhet väljendavad laused selgelt omadus- ja kogejalausetele alla. See käib ka VNNi kohta, kus võiks oletada tugevamat vene keele mõju kui teistes teostes. Üks väljapääs sellest olukorrast oleks oletada palju varasemat vene mõju eesti süntaksis, võttes ühtlasi arvesse, et 19. sajandi vene keeles esines koopula ka mõnes muus tähendusrühmas. Kui Tammsaare puhul oleks selline mõttekäik õigustatud (tema noorusaastad langesid kokku venestamisajaga), siis Mannteuffeli keelekasutuses vene mõjust rääkida ei saa.

Vene mõjule viitab aga see, et eesti keeles leiame ellipsi peaaegu eranditult olevikulistes kogeja-omaja konstruktsiooniga lausetes. Kuna vene keeles ei saa *olema*-verbi minevikus ära jätta, siis toetaks vene keel selle ärajätmist eesti keeles ainult olevikus. Kõikidest elliptilistest lausetest korpusel on 71,1% olevikulised, elliptilistest kogeja-omaja konstruktsiooniga lausetest on olevikulised aga 93,2% ja VNNis on koguni kõik elliptilised kogeja-omaja konstruktsiooniga laused olevikulised.

Vene mõju on kõige tõenäolisem just VNNis. Lihtne viis seda empiiriliselt tõestada, on võrrelda eesti keelde tõlgitud novellide tekste vene originaaltekstidega. Kahjuks osutus kõigi novellide originaaltekstide leidmine võimatuks. Eestikeelses raamatus esinevast 85 ellipsijuhust õnnestus leida vasted ainult 41-le. Nende 41 hulgas olid kõigest 18 sellised, kus eesti keeles esineb elliptiline kogeja-omaja konstruktsioon. Neist 12 juhul esines vene keeles genitiivse kaassõnafraasiga konstruktsioon või daativargumendiga konstruktsioon. Ülejäänud juhtudel oli eesti tõlkija kasutanud elliptilist kogeja-omaja tarindit seal, kus vene originaaltekstis esineb pöördelise verbivormigaga lause. Lause (36) sisaldab genitiivse kaassõnaga konstruktsiooni ja selle eesti tõlkevastet ning laused (37), (38) ja (39) erinevaid daativse konstruktsiooni kasutusi koos eesti tõlkevastetega:

(36) А сынов у него трое – горновыми работают. (Астафьев 1989: 563)
Tal Ø kolm poega, kõik Ø sepa poisid. (VNN 67)

(37) Соловый, – засмеялась Варя, – тебе все на уме грех. (Семенов 1970: 89)
 „Va viinanina,” puhkes Varja naerma, „sul Ø aina patused mõtted peas.”
 (VNN 468)

(38) Забирай ради бога, нужна мне она. (Драбкина 1971: 46)
 „Võta ta jumala pärast, või mul Ø teda vaja.” (VNN 136)

- (39) А чего ж не хотеть. У вас так у вас, мне все одно, где землю топтать.
(Тендряков 1978: 327)
„Miks ei peaks tahtmist olema. Kui siin, siis siin, mul Ø ükspuha kus
maakamarat tallata.” (VNN 520)

Ühel juhul esines vene keeles eesti elliptilise kogeja-omaja konstruktsiooni vastena hoopis koopulaverbiga tarind:

- (40) Мол, кониной покроешь, зачем тебе кони, когда машины есть.
(Куранов 1984: 119)
Õeldi, et võid hobuselihaga plaani täita, milleks sa veel hobuseid pead,
sul Ø ju masinaid. (VNN 269)

Sellised näited nagu (40) ei kõiguta vene mõju hüpoteesi, sest juhul, kui vene keelest laenati ainult fakultatiivse ellipsi reegel, võis eesti tõlkija ise valida, millal koopula ära jätta ja millal mitte. Samas ei räägi esitatud andmed ka vene mõju kasuks, sest võrdlusbaas on väike ja tarindite katuvus liiga madal. Ainult kahel kolmandikul juhtudest esines venekeelses tekstis eesti kogeja-omaja konstruktsiooni asemel vastav genitiivne või daativne konstruktsioon. Mõnevõrra julgemalt saaks vene mõjust rääkida teatud elliptiliste vormelite puhul nagu *mul Ø ükskõik/ükspuha/üks kama kõik*, vrd lause (39).

Peale kogeja-omaja konstruktsiooni kasvab VNNis järsult ka elliptiliste *tarvis*-predikaatide osakaal (vt tabel 5). Kui Tammsaarel moodustab *tarvis*-predikaat 0,6% kõigist ellipsijuhtudest, siis VNNis on see protsent 17,6. Kehayov ja Torn-Leesik (ilmumas) täheldasid modaalseste määrsõnade rolli suurenemist modaalverbide arvel idapoolsemate läänemeresoome keelte modaalsüsteemides. Seda tendentsi võib vaadelda ühe üldisema tüpoloogilise tendentsi valguses. On teada, et modaalverbide roll modaaluse väljendamisest väheneb, kui liikuda SAE (keskmise Euroopa keele) tuumast itta. Ühtlasi kasvab muutumatute sõnade (määrsõnade, partiklite vm) roll (vt van der Auwera, Schalley, Nuyts 2005). Samas võib läänemeresoome keelte puhul seda tendentsi seletada ka otsese vene mõjuga, sest vene keeles väljendatakse modaalust valdavalt määrsõnadega (nagu *надо, нужно, нельзя*). Seega võib ka eesti *mul Ø tarvis* tüübi kasutuse sagenemise põhjuseks olla grammatiline kopeerimine tüübist *мне надо/нужно*. Olemasolev materjal ei anna võimalust seda hüpoteesi kinnitada ega ümber lükata. 15-st elliptilisest *tarvis*-predikaadi esinemisest VNNis õnnestus leida vasteid ainult seitsmele. Nendest viiel juhul oli *tarvis* vas-

teks verb (nt *нуждётся*) või mitmesõnaline väljend ja ainult kahel juhul *надо*;²⁷ vt (41).

- (41) В шахтерском поселке услышали. Доложили куда надо. (Астафьев 1989: 565)

Kaevanduse asulas kuuldi. Teatati, kuhu Ø tarvis. (VNN 69)

Viimaseks vene mõju kandidaadiks on elliptilised tarindid, kus esineb partikkel *ju*. Kui Tammsaare tekstis moodustavad need ainult 0,4% kõigist ellipsijuhtudest, siis VNNis on nende osakaal 12,9%. Originaaltekstides sobivad partikli *ju* eeskujuks mõned lühikesed vene partiklid. Leitud tekstides esines selliseid kolmel juhul (seega pooltel juhtudel); nt:

- (42) Воле она радовалась шибко. Охотница ж! (Астафьев 1989: 565)
Musti tundis vabadusest suurt rõõmu. Ta Ø ju jahikoer! (VNN 69–70)

- (43) Любушка, мы на часок, – просительно вернула первая. – Время-то рано! (Казаков 1963: 58)
„Ljubakene, tunniks ajaks ainult,“ pistis esimene paluvalt vahele. „Vara Ø ju alles!“ (VNN 253)

Kokkuvõtvalt tuleb nentida, et küsimus vene keele mõjust siin vaadeldud tarindites jääb vastuseta. Kuigi toodud materjal vene mõju hüpoteesi ei kinnitanud, ei saa seda kasutada ka hüpoteesi vastu. On võimalik, et 1970. aastateks (kui VNN ilmus) oli algselt vene mallist lähtunud koopula ärajätmise muutunud teatud kontekstides nii tüüpiliseks, et tõlkija ei vajanud enam konkreetset eeskujut, et ellipsit kasutada. See tähendaks, et elliptiline mall ei olnud selleks ajaks enam laenamisstaadiumis, vaid oli juba laenatud.

6.3. Keelesisesed mõjurid

Eelnevalt selgus, et eesti keeles peamiselt kõrvallauses esineva abiverbi ellips viitab suure tõenäosusega saksa kirjakeele mõjule ja peamiselt koopulana toimiva *olema*-verbi ellips kogeja-omaja konstruktsioonis viitab – seekord palju väiksema tõenäosusega – vene keele mõjule. Seega võib järeldada, et kõige sagedasemad elliptilised mallid on eesti keeles arenenud vähemalt osaliselt võõral eeskujul. Järgnevalt vaatlen aga paari keelesisest tegurit, mis on samuti võinud kaasa lüüa.

²⁷ Määrsõna *нужно* ei esinenud kordagi.

Esiteks tuleb võtta arvesse, et eesti *olema*-verb on vähem koormatud grammatiliste kategooriate kodeerimisega kui vastav soome verb. Eri-nevalt soome verbist ei väljenda eesti *olema* 3. isikus arvukategooriat ja sellepärast võib oletada, et seda on mõnevõrra kergem ära jätta.

Abiverbi ellipsi puhul on oma roll võinud olla *eks* ja *ega* sõnade struktuurilisel läbipaistmatusel. Ajalooliselt sisaldavad need sõnad eitust (vrd sm *eikös* ja *eikä*) ja nõuavad seega eitusega kaasnevat verbivormi. Tänapäeval on need sedavõrd partiklistunud, et võivad esineda verbi jaatavate vormidega (vrd *eks sa ise tead paremini* selmet *eks sa ise tea paremini*). On võimalik, et needsamad vormid on osalenud mineviku partitsiibi eraldumises verbi liitvormist. Laused (44) ja (45) on ajalooliselt ja sisuliselt lihtmineviku vormi eitused (*ei V-nud*):

(44) Eks ma öelnud, et ta tuleb.

(45) Ega ma öelnud tema tuleku põhjust.

Kuna *eks* ja *ega* ei ole enam tajutavad liitsõnadena (s.o nende sisemine struktuur on läbipaistmatu), on kerge tõlgendada selliseid lauseid ümber monomorfeemse partikli ja abiverbita partitsiibi kollokatsioonideks. Ühtlasi on mõeldav, et vormianaloogia nende tarinditega on aidanud kaasa abiverbita partitsiibi üldistumisel predikaadi positsioonis. Kui see stsenaarium osutub tõseks, siis ei saa tegelikult abiverbi ellipsist rääkida.

Teine keelesisene faktor, mis on võinud ellipsi teket soodustada, on asjaolu, et eesti keeles on *tud*-partitsiibis resultatiivsus enam esiplaanil kui *nud*-partitsiibis (Liina Lindström, isiklik info; vt ka Lindström, Trägel (ilmumas)): vrd *Käidud!*, kus partitsiip on ise võimeline väljendama resultatiivsust ja **Käinud!*, kus partitsiip ei ole võimeline edastama tulemust (tegevuse tagajärgi olevikus).

(46) Kas sa käisid söömas?

(a) – Käidud!

(b) – *Käinud!

Sellest järeldub, et *tud*-partitsiip ei vaja resultatiivsuse väljendamiseks olevikuga siduvat abiverbi nii palju kui *nud*-partitsiip. See on võinud motiveerida abiverbi ärajätku mõnedes *tud*-partitsiibiga moodustatud verbi liitvormides. Kuna *tud*-partitsiip esineb väga tihti kogeja-omaja konstruktsioonis (täpsemalt possessiivse perfekt vormides), siis võib eeldada, et

selle resultatiivsusest tulenev soodumus abiverb ära jätta on suurendanud kogeja-omaja tarindi ellipsilembesust.

7. Järeldused

Artikli põhieesmärk oli tuvastada kahte tüüpi struktuurilisi tunnuseid eesti keeles: neid, mis on puuduva *olema*-verbiga lausetele kõige iseloomulikumad, ja neid, mis soodustavad *olema*-verbi ärajätmist. Elliptilise lause kõige iseloomulikumateks tunnusteks osutusid puuduva *olema*-verbi lätevormi esinemine 3. isiku, ainsuse või oleviku vormis, selle asukoht kõrvallauses, verbi liitvormis, kogeja-omaja konstruktsioonis või esinemine koos sõnaga *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga* või *ka*. Tähtsaimateks ellipsit soodustavateks tunnusteks osutusid lätevormi esinemine koos sõnaga *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga, ka* ja selle paiknemine kogeja-omaja konstruktsioonis. Väiksema tähtsusega oli lätevormi esinemine 3. isiku, ainsuse või oleviku vormis.

Uurimuse teine ülesanne oli tuvastada need keeleajaloolised seigad, mis on ellipsi ebaühtlase distributsiooni põhjuseks tänapäeva keele struktuuris ning mis teevad keeleõppijal ellipsi omandamise raskeks. Artiklis esitatud materjal ei luba pidada seda ülesannet lõplikult täidetuks. Üsna kindlalt võib rääkida saksa keele mõjust kõrvallause abiverbi ellipsile ja vähem kindlalt vene keele mõjust koopula ellipsile kogeja-omaja konstruktsioonis ning kollokatsioonis teatud lekseemidega (nt *tarvis*). Need keelevälised tegurid on tõenäoliselt toiminud koos mõnede keelesiseste ellipsi esinemist soodustavate mõjuritega, nagu *eks* ja *ega* partiklite leksikaliseerumine ja *tud*-partitsiibi resultatiivsus.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Adler, Elna 1968.** Vadjalaste endisajast I. Idavadjä murdetekste. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Airila, Martti 1933.** Viron kielen *oratio obliqua* 'sta. Eripainos Suomi V, 17:stä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alvre, Paul 1987.** Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Breitbarth, Anne 2005.** Live Fast, Die Young – the Short Life of Early Modern German Auxiliary Ellipsis. Utrecht: LOT Dissertation Series.

- Buslajev** = Федор И. Буслаев 2006. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Издание седьмое. Москва: URSS.
- Cristofaro, Sonia 2002.** Finiteness in a functional-typological perspective. <http://www-1.unipv.it/wwwling/paperfinitenessNEW.pdf> (19.10.2008.)
- Croft, William 1991.** Syntactic Categories and Grammatical Relations. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Dahl, Östen 2000.** The tense-aspect systems of European languages in a typological perspective. – Tense and Aspect in the Languages of Europe. Ed. by Östen Dahl. (= Empirical Approaches to Language Typology: Eurotyp 20–6) Berlin: Mouton de Gruyter, 3–25.
- EKG II** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiit Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Grünthal, Riho 2008.** Syntactic change in Veps. Ettekanne konverentsil „Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages”. Tartu, 29.05.2008–01.06.2008.
- Grünthal, Willem 1941.** Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä. Lauseopillinen tutkimus. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 218.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakulinen, Auli 1978.** Nollien syntaksia. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.) Turku, 233–253.
- Harves, Stephanie 2002.** Unaccusative Syntax in Russian. Ph.D. Dissertation. Princeton University (Distributed by MITWPL).
- Ikola, Osmo 1953.** Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. – Suomi 106 (IV). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK** = Hakulinen, Auli (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Johannisson, Ture 1960.** Eine syntaktische Entlehnung im Schwedischen. – Indogermanica: Festschrift für Volfgang Krause zum 65. Geburtstag. Ed. by H. Hartmann, H. Neumann. Heidelberg: Karl Winter, 38–43.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002.** Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kehayov, Petar, Florian Siegl 2007.** The evidential past participle in Estonian reconsidered. – Études finno-ougriennes 38, 75–117.
- Kehayov, Petar, Reeli Torn-Leesik (ilmumas).** Modal verbs in Balto-Finnic. – Modals in the Languages of Europe. Ed. by Björn Hansen, Ferdinand

de Haan, Johan van der Auwera. (= Eurotyp.) Berlin: Mouton de Gruyter.

Kettunen, Lauri 1925. Untersuchung über die livische Sprache. Phonetische Einführung. Sprachproben. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis b VIII. 3.) Tartu.

Kettunen, Lauri 1943. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 86.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Kuiri, Kaija 1984. Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Leppik, Eduard 1963. Predikaadi ärajätmisest karjala keele Valdai murrakus. – Nonaginta : Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 6.) Tallinn, 196–209.

Lindström, Liina, Ilona Tragel 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist. – Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics. Tallinn, Estonia, May 6–7, 2004. Toim. Krista Kerge, Maria-Maren Sepper. Tallinn: TLÜ, 386–399.

Lindström, Liina, Ilona Tragel 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutamise põhjal. – Keel ja Kirjandus 7, 532–553.

Lindström, Liina, Ilona Tragel (ilmumas). Possessive Perfect Construction in Estonian. – Folia Linguistica.

LK = Ojansuu, Heikki, Juho Kujola, Jalo Kalima, Lauri Posti (toim.) 1934. Lyydiläisiä kielennäytteitä. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 69.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Metslang, Helle 1991. Ajast ja tema vormist verbitarindeis. – Keel ja Kirjandus 3, 163–168.

Muižniece, Liena 1996. The lone past participle in the function of the predicate in Latvian, Estonian and Finnish. – SCLOMB und Mittel-Europa. Ed. by János Puszta. Szombathely: Savaria University Press, 31–48.

Muižniece, Liena, Helle Metslang, Karl Pajusalu 1999. Past participle finitization in Estonian and Latvian. – Estonian: Typological Studies III. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11). Tartu, 128–157.

Must, Mari 1965. Vene-eesti kakskeelsus Kirde-Eestis. – Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn: Eesti Raamat, 107–131.

Pajusalu, Elna 1958. Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. – Keel ja Kirjandus 4, 246–258.

Pajusalu, Karl, Liena Muižniece 1997. Mineviku partitsiibi grammatikaliseringumise löunaeeesti murretes. – Läänemeresoome löunapiir – Ödagu-

- meresoomõ lõunapiir. Toim. Karl Pajusalu, Sullõv Jüvä. (= Võro Instituudi Toimõndusõq 1.) Võru: Võro Instituut, 96–101.
- Palmeos, Paula 1962.** Karjala Valdai murrak. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 5.) Tallinn.
- Penttilä, Aarne 1957.** Suomen kielioppi. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Pervik, Aino 1955.** Vene keele mõjustusi vepsa keele süntaksis. Diplomitöö. Tartu Ülikooli soome-ugri osakond.
- Pustet, Regina 2005.** Copulas. Universals in the Categorization of the Lexicon. Oxford: Oxford University Press.
- RD** = Русская диалектология. Под редакцией проф. Н. А. Мещерского. 1972. Москва: Высшая школа.
- Russinov** = Николай Д. Русинов 1997. Древнерусский язык. Москва: Высшая школа.
- Sarhimaa, Anneli 1999.** Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation. (= Studia Fennica Linguistica 9.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- van der Auwera, Ewa Schalley, Jan Nuyts 2005.** Epistemic possibility in a Slavonic parallel corpus – a pilot study. – Björn Hansen, Petr Karlík (eds.), Modality in Slavonic Languages. (= Slavolinguistica 6.) München: Otto Sagner, 201–217.
- Veenker, Wolfgang 1967.** Die Frage des finnougrischen Substrats in der russischen Sprache. (= Uralic and Altaic Series 82.) Bloomington.
- Winkler, Eberhard 1997.** Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 49.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Winkler, Susanne 2006.** Ellipsis. – Encyclopedia of Language and Linguistics. Ed. by Kate Brown. Oxford: Elsevier.

Eestikeelsete näidete allikad

- Heinsaar** = Mehis Heinsaar 2005. Artur Sandmani lugu ehk teekond iseenda teise otsa. Tallinn: Tuum.
- Mannteuffel** = Peter Mannteuffel 1967. Teosed. Redigeerinud ja järelsõna kirjutanud August Annist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Masing** = Uku Masing 2004. Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest, ehk juttu boreaalsest hoiakust (toim. Urmas Sutrop). Tartu: Ilmamaa.

Salinger = Jerome D. Salinger 1973. Kuristik rukkis, Novellid. Puusepad, tõstke kõrgele sarikad. Franny ja Zooey (tõlkinud Valda Raud). Tallinn: Eesti Raamat.

Stahl = **Heinrich Stahl 1641**. Leyen Spiegel. Darinnen kürztlich gezeiget wird, wie ein einfaltiger Christ Die Fest- un[d] Sontägliche Evangelia in reiner Lehr und heiligem Leben jhm zu nutze machen kan, [Winter Theil] Revall: H. Westphal.

Tammsaare = Anton Hansen Tammsaare 1947. Tõde ja õigus. Romaan, II jagu. (= Kooliväljaanne nr. 7.) Vadstena: Orto.

Thor Helle = Anton Thor Helle 1732. „Anweisung ...” (10 dialoogi). Viidatud vana kirjakeele korpuse kaudu. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (23.11.2008)

VNN = Vene nõukogude novell. Koostanud N. Bassel, V. Bezzubov. Tallinn: Eesti Raamat, 1974.

Petar Kehayov
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090
petar.kehayov@ut.ee

On the ellipsis of *olema* 'to be' in Written Estonian

Petar Kehayov

The Estonian verb *olema* 'to be', which functions as a copula and auxiliary may be omitted in certain grammatical and lexical environments. This study attempts to identify a) the most distinctive properties of the clauses where copula/auxiliary drop occurs and b) those circumstances under which copula/auxiliary drop is most likely to occur. Coordination ellipsis and other types of regular ellipsis are excluded from the study as they are not language-specific.

The most distinctive properties of the omitted copula/auxiliary turned out to be (in order of significance) its occurrence in third person singular and present tense, its occurrence in a subordinate clause, in a compound verb form, in a special construction with an experiencer or possessor in adessive case, and in fixed expressions with *juba* 'already', *veel* 'still, yet; again', *tarvis* 'needed, necessary', *vaja* 'needed, necessary', *ju* (emphatic particle without a precise equivalent in English), *alles* 'still; only (just)', *viga* 'fault; harm' or *ka* 'also, too; likewise'. At the same time, the probability of copula/auxiliary drop turned out to be highest in the fixed expressions with the mentioned words and in the special experiencer/possessor construction.

The second goal of the study is to provide an account of those diachronic circumstances which are responsible for the peculiar distribution of the copula/auxiliary ellipsis in the structure of contemporary Estonian. It is argued that auxiliary ellipsis in dependent clauses is a translation loan from a similar phenomenon in Early Modern German. Parallel influence of Russian with regard to ellipsis in experiencer/possessor construction and in certain fixed expressions is likely but remains unproven. The study also identified a number of structural properties of Estonian that are likely to have had an additive impact on the spread of ellipsis. They include the lexicalization of the negative emphatic particles *eks* and *ega* and the exceptional prominence of the resultative meaning in the semantics of the past impersonal participle.

Keywords: syntax, Estonian, Finnic languages, language contact, copula, auxiliary, ellipsis

LÄÄNEMERESOOME KEELTE KÄÄNDELÕPU *-*n* OLETUSEST¹

AGO KÜNNAP

Annotatsioon. Läänemeresoome keeltes pole mingit evidentsi palataliseeritud käändelõpust *-n*. Millel siis põhineb üldlevinud arvamus, et läänemeresoome keeltes oli olemas soome-ugri **-n*-daativ? Uralistika traditsiooni kohaselt mingi uurali keele mis tahes nähtuse algupära selgitamiseks võrreldakse seda nähtust teiste uurali keelte esinemustega. Nende soome-ugri keelte korral, kus käändelõppudes ja adverbisufiksites esineb tõepoolest palataliseeritud *n*, on ikka enam selgunud, et paremini sobib nende käändelõppude *n*-i lähteks soome-ugri varasem palataliseerimata **-n*. Kõige käesolevas artiklis esitatu põhjal ei tundu soome-ugri algse käändelõpu **-n* oletus kuigi usutavana, seda niisiis ka läänemeresoome keelte osas.

Võttesõnad: lingvistika, soome-ugri keeled, morfoloogia, daativ, latiiv, genitiiv

Ühes oma äsjases kirjutises vaatleb László Honti uurali keelte *habere*-konstruktsioone (2008). Muu hulgas ta kirjutab (minu tõlge vene keelest – A. K.): „Läänemeresoome, mordva, mari ja samojeedi keeled kasutavad *habeo*-konstruktsioonides uurali perioodi **n*-genitiivi ja/või daativilõpu **-n* jätkajat. Lähedases omavahelises suguluses olevates läänemeresoome keeltes, mõnes saami murdes, mordva keeltes ja mari keeles on *habeo*-konstruktsioonides omaja genitiivis. Väljendiga *pojalla on nälkä* 'poisil on nälg' paralleelne struktuur *pojan on nälkä* on samuti varasem kivistunud vorm .. Tänapäeva läänemeresoome keeltest on ainult liivi keeles säilinud *n*-daativ .. Häälikuloo seisukohast oleks pidanud *n*-daativilõpp kaduma ka liivi keelest, kuid ta säilis tänu oma funktsioonile ..” (167). Honti jätkab: „Kahtlemata see (possessiivne) *n*-daativ läheb tagasi protosoome daativile, mis enamiku teadlaste järgi on omakorda tagasi viidav soome-ugri **-n*-latiivile ..” (167–168).

Paraku pole läänemeresoome keeltes mingit evidentsi palataliseeritud daativilõpust **-n* ning viide „enamiku teadlaste” arvamusele ei muuda

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 7724.

seda evidentsi loomulikult vähimalgi määral. Honti ise kirjutab, et nendes keeltes oli palju morfeeme komponendiga *-n*, näiteks genitiiv, akusatiiv (< **-m*), daativ-latiiv, instruktiiv, kaksuse isikulised asesõnad, omatava kaksuse omastusliited, tuletatud nimisõnad (167). Seega on minu meelest mõeldav, et daativi (Honti järgi algselt daativi-latiivi) lõpuks võis läänemeresoome keeltes olla samuti palataliseerimata **-n*.

Millel siis põhineb arvamus, et läänemeresoome keeltes oli olemas soome-ugri **ñ*-daativ? Uralistika traditsiooni kohaselt mingi uurali keele mis tahes nähtuse algupära selgitamiseks võrreldakse seda nähtust teiste uurali keelte esinemustega. Honti poolt „enamiku teadlaste” hulgas viidatud Péter Hajdú loetleb latiivi-daatiivisufiksi **-ñ* jälgedena soome-ugri keeltes järgmised juhud. Kõigepealt soome keeles ühtelangemine genitiivilõpuga, mis tekitas nn daativgenitiivi, nt *minu-n täytyy* 'ma pean'. Lisaks soome illatiivi lõppkomponent (*-hVn*), aga samuti allatiivi lõppkomponent (**-len* > *-lle*). Siia kuulub tema järgi ka eesti terminatiiv (*-ni*), nt *jala-ni*. Seda algset daativisufiksit **-ñ* näeb Hajdú veel mari allatiivis (*-lan*) ning permi aproksimatiivis (*-lañ*) ja egressiivis (*-šan*), samuti paljude uurali keelte adverbides, nt soome *tänne* 'siia', mari *pelen* 'juurde, poole', udmurdi *kjimiñ* 'kummuli', komi *kjimiñ id*. Algsel lihtkonsonandilisel kujul *-n* või laiendatud liitsel kujul *-ni*, *-nik* jne olevat latiivi-daativisufiks **-ñ* Hajdú arvates esindatud ka samojeedi keeltes (Hajdú 1985: 299–300). Honti meelest on ka volga keelte genitiivilõpp *-ñ* saadud genitiivilõpu **-n* ja daativilõpu **-ñ* ühtesulamise teel (Honti 2008: 163–164).

Eesti terminatiivilõpu algupära uurimise tulemused on lühidalt kokku võtnud Huno Rätsep (1979). Ta kirjutab: „Terminatiivilõpp *-ni* pärineb varasemast vormist **-nnik*, mis paljude uurijate arvates oli liitlõpp. [...] *ni*-liitelisi adverbe leidub ka teistes läänemeresoome keeltes. Vrd. eesti *kuni*, sm murdeis *kuñis*, vps *kuñi*, lv *kuťš*, mille alusvormideks on rekonstrueeritud **kunnik*, **kunnis* .. [...] Eesti murretes on *ni*-terminatiiv üldiselt olemas. Rannikumurdes ja kohati ka Võru murdes on kaasrõhulise silbi järel *nn*-gminaat säilinud. Näiteks Alutaguses *õmmiķkuñni*, Vas *taivāñni*? .. [...] Sõnad *seni* ja *kuni* on säilitanud gminaadi küllaltki laial alal Põhja-Eesti murretes ..” (71–74). Geminaatsed on ka näiteks soome *minne?* 'kuhu?', *sinne* 'sinna' jt. Kaugemaks läänemeresoome terminatiivilõpu rekonstruktsiooniks on esitatud ka kuju **-ndik*, nähes viimases seost samojeedi keelte latiivsete **nd*-käändelõppudega (nt Collinder 1960: 293–294; vt ka Majtinskaja 1974: 264–265). Esitatu valguses ei oska ma pidada Hajdú

oletust eesti terminatiivilõpu *-ni* tagasiviidavusest **ń*-daativilõpule muuks kui kahetsusväärseks eksituseks, mille taga on mõeldavalt lihtsustatud arusaam eesti *-ni* päritolust (< **-ńi*) (vt ka Alvre 1983: 72). Läänemeresoome keelte translatiivilõppudes kohati esinev *n*-i palatalisatsioon, nt vepsa *kuńi*, on aga usutavasti järgneva *i*-vokaali mõju tulemus.

Mikko Korhonen on pööranud lähemat tähelepanu ka saami keele Lule murde (luulajalapi) personaalpronoomenite illatiivivormidele, milles esineb *ń*: *muńi* 'minusse', *tuńi* 'sinusse', *suńi* 'temasse', kuid ei ole pidanud võimalikuks näha neis oletatavat vana latiivilõppu **-ń* (nagu tegi nt Josef Szinnyei 1922: 62), seda juba nende vormide geograafilise leviku piiratud tõttu. Korhose meelest on siin mõeldav konsonantide *n* ja *j* ühtesulamine ebareeglipärase sisekao tulemusena, nt **muńejen* > **muńjen* > *muńńi* (**-jen* on saami vana üldine ainsuse illatiivi lõpp) (Korhonen 1981: 216–220).

Volga keeltes on genitiivilõpu palatalisatsiooni evidents olemas mordva keelte korral, nt ersa *эрзя-нь кель* 'ersa keel' (Mosin, Bajuškin 1979: 36), kuid murdeti esineb ersa genitiivis ka algne *-n* (vt nt Feoktistov 1975: 290). Mari keele korral genitiivis palatalisatsioon puudub, nt *Sakarā-n kiḍāšte šeryakan luj* 'Sakari käes on kallis kärp' (Alhoniemi 1985: 49). Mordva keelte genitiivilõpu *-ń* palatalisatsiooni päritolu kohta on mitmeid seletusi, millest enamik on ju mõeldavad, näiteks eelnevate eesvokaalide või palataliseeritud naaberkonsonantide mõju (vt nt Collinder 1960: 284; Alvre 1983: 62). Palatalisatsioon esineb ka mordva daativi-latiivilõpus *-ńeń*. Viimases on varem nähtud oletatava vana daativi-latiivilõpu **-ń* kahekordset esinemist. Hiljem on selle lõpu teket seletatud pigem postpositsiooni *ńeń* 'juurde' liitumisega genitiivile: *-ń* + *ńeń* (vt nt Majtinskaja 1974: 259; Feoktistov 1975: 290) < mõeldav kaugem lähe **-n* + *ńeń*.

Mis puutub mari allatiivi- või daativilõppu *-lan*, *-lān*, siis on nüüdseks selgunud, et see lõpp võib pärineda mari keeles hoopis tatari keelest või seda mari käändelõppu vähemalt kasutatakse tatari keele tähendusmalli järgi. (See kehtib ka mari komparatiivi- või modaalisufiksi *-la*, *-lā* ning tatari ja tšuvaši keele suhte kohta.) (Vt Alvre 1986: 83; Wintschalek 1993: 61; Hesselbäck 2005: 140–146.)

Tibor Mikola järgi ei ole samojeedi keeltes mingeid jälgi käändelõpust **-ń* (vt nt Mikola 2004: 98–104), millega omalt poolt täielikult nõustun (vt ka Inaba 2007: 286).

Kui tahame astuda traditsiooniliste oletuste asemel reaalsuse pinnale, siis peab tunnistama, et Hajdú loetletud sufiksites pole peale mõne neist – läänemeresoome terminatiivilõpu *-ni*, *-ñi* jne, permi aproksimatiivilõpu *-lan*, egressiivilõpu *-šan* ning adverbisufiksi *-ń* – üldse nasaalse komponendi palatalisatsiooni evidentsi. Seejuures pole permi keelte korral selge, kas olemasolev palatalisatsioon on siin algne või nende eriarengu tulemus (nagu usutavasti läänemeresoome keeltes *-ni* jne korral). Nii pidaski Vassili Lõtkin näiteks võimalikuks, et permi egressiivilõpu *-šan* nasaalse komponendi palatalisatsioon on tekkinud selles lõpus sisalduva palataliseeritud *ś*-i mõjul (Lõtkin 1955: 148). Klara Majtinskaja meelest on Lõtkini oletus põhjendatud. Majtinskaja arvas ka, et käändelõpu **-ń* vähene esinemus soome-ugri keeltes ning tema täielik puudumine mordva ja uugri keeltes on andnud uurijatele põhjust kahelda selle lõpu üldsoomeugrilisuses, kahtlejateks nt Gyula Décsy ja Magda Kövesi (Majtinskaja 1974: 259). Nagu ülemal osutatud, on palatalisatsiooni evidents siiski olemas ka mordva genitiivi- ja daativi-latiivilõpu korral, kuigi ta võib olla siingi sekundaarset algupära. Korhonen pidas oletust käändelõpu **-ń* esinemisest soome-ugri algkeeles vananenuks. Ta osutas sellele, et ikka enam on selgunud, et paremini sobib soome-ugri *ń*-iliste käändelõppude lähteks soome-ugri algkeele **-n*, mis läheb tagasi uurali algkeele latiivi **n*-ile. Lisaks võib volga ja permi keelte kohakäänetes esineva *ń*-i algupära seletada teisiti kui põlvnemisega varasemast **ń*-ist (Korhonen 1981: 219–220).

Nobufumi Inaba toob põhjendatult esile, et teistes läänemeresoome keeltes peale soome keele, samuti saami ja volga keeltes ei ole omajalausete omajagenitiivil sellist habitiivset sihikäändelist funktsiooni nagu soome keeles. Ta osutab ka võimalusele, et vähemalt osa soome vana kirjakeele daativgenitiividest on võõrkeelse, kõige tõenäolisemalt (muinas) rootsi mõju tulemus soome läänemurretele (Inaba 2007: 585–588). Kõigil nendel asjaoludel kahaneb ühisuurali/ühissoome-ugri *n*-daativi/latiivi oletuse usutavus (Inaba ei maini üldse daativi-latiivilõppu **-ń*, kuid samadel asjaoludel väheneb ka viimase kunagise esinemise tõenäosus).

Muidugi ei saa üheselt öelda, kas soome-ugri keeled tundsid või ei tundnud käändelõppu **-ń*, sest ajalooliste rekonstruktsioonide korral on sellised ühesed väited ju üldse võimatud. Kõige eespool esitatu põhjal ei tundu soome-ugri algse käändelõpu **-ń* oletus kuigi usutavana, seda niisiis ka läänemeresoome keelte osas.

Kirjandus

- Alhoniemi, Alho 1985.** Marin kielioppi. (= Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten X.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Alvre, Paul 1983.** Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria. Tartu Riiklik Ülikool. Soome-ugri keelte kateeder. Tartu.
- Alvre, Paul 1986.** Zu den finnisch-ugrischen *l*-Kasus. – Sowjetische finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 2, 81–87.
- Collinder, Björn 1960.** Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Feoktistov 1975** = Феоктистов, А. П. Мордовские языки. – Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Москва: Наука, 248–345.
- Hajdú 1985** = Хайду, Петер. Уральские языки и народы. Москва: Прогресс.
- Hesselbäck, André 2005.** Tatar and Chuvash Code-copies in Mari. (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 35.) Uppsala.
- Honti 2008** = Хонти, Ласло. 'Habere' „по-уральски”. – Linguistica Uralica XLIV: 3, 161–177.
- Inaba, Nobufumi 2007.** Vanhan kirjasuomen asema diakronisessa kielentutkimuksessa: tapaus datiiivigenetiivi. – Virittäjä 4, 582–590.
- Korhonen, Mikko 1981.** Johdatus lapin kielen historiaan. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lõtkin 1955** = Современный коми язык. 1. Фонетика и морфология. Редактор В. И. Лыткин. Коми филиал АН СССР. Сыктывкар.
- Majtinskaja 1974** = Майтинская, К. Е. Сравнительная морфология финно-угорских языков. – Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Москва: Наука, 214–382.
- Mikola, Tibor 2004.** Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen aus dem Nachlass herausgegeben von Beáta Wagner-Nagy. (= Studia Uralo-Altaica 45.) Szeged.
- Mosin, Bajuškin 1979** = Мосин, М. В., Н. С. Баюшкин. Эрзянский язык. Учебное пособие. Саранск.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia. II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Szinnyei, Josef 1922.** Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Wintschalek, Walter 1993.** Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal. (= Studia Uralica 7.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

On the supposition of the case ending **-ń* in Finnic languages

Ago Künnap

Finnic languages reveal no evidence of the palatalized case ending *-ń*. What then is the basis of rather common view about the evidence of the **ń*-dative in Finnic languages? According to the tradition of Uralic studies, in order to describe the origin of whatever pattern of any Uralic language, its occurrence is studied comparatively in other Uralic languages. In those Finno-Ugric languages where the palatalised *ń* does occur in case endings and adverbial suffixes, it has gradually become more evident that the source of *ń* would rather be the earlier unpalatalized **-n*. Therefore, it seems probable that the Finno-Ugric original case ending **-ń* is a poorly grounded hypothesis, which applies to Finnic languages as well.

Keywords: linguistics, Finno-Ugric languages, morphology, dative, lative, genitive

Ago Künnap
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
ago.kunnap@ut.ee

AINSUSE 1. ISIKULE VIITAMINE EESTI MURRETES¹

LIINA LINDSTRÖM, MERVI KALMUS,
ANNELIIS KLAUS, LIISI BAKHOFF,
KARL PAJUSALU

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse ainsuse 1. isikule viitavate grammatiliste vahendite kasutamist eesti murretes. Eesti murdealad jagunevad ainsuse 1. pöörde lõpu järgi kaheks: *n*-lõpuliseks (nt *ma lähen*) ja lõputa (*ma lähe*) alaks. Uurimuse eesmärk on selgitada, kuidas on pöördelõpu olemasolu või puudumine seotud isikulise asesõna kasutamisega ning millised teised tegurid mõjutavad asesõna kasutamist neis lausetes. 2138 ainsuse 1. isiku kindla kõneviisi jaatavas vormis öeldisega lausest tehtud Varbrul-analüüs näitas, et kõige olulisem on viie teguri koosmõju. Nendeks teguriteks, mis avaldavad mõju asesõna esinemisele, on viitamiskaugus, teksti struktuur ja süntaktilise seose liik (uus lausung, alistus- või rinnastusseos eelmise lausega), pöördelõpu olemasolu või puudumine, murrak, grammatiline aeg (olevik või minevik). Selgus, et erinevused pronoomeni esinemises eesti murrete (murrakute) vahel ei ole seotud mitte niivõrd sellega, kas öeldis on pöördelõpuga või ilma, vaid erinevused on pigem piirkondlikud. Ida- ja Lõuna-Eestis on asesõna lausest sagedamini välja jäetud kui Lääne-Eestis.

Võtmesõnad: grammatiline isik, ühildumine, pronoomeni väljajätt (*pro-drop*), eesti murrede

0. Sissejuhatus

Eesti ühiskeeles saab ainsuse 1. isikule viidata pronoomeniga *mina/ma* ja pöördelõpuga *-n*: **Ma lähen tööle**. Pronoomen võib lausest ka välja jääda, siis viitab isikule ainult pöördelõpp: **Lähen tööle**. Seda nähtust on nimetatud pronoomeni väljajätuks (ingl *pro-drop*).

Käesolevas artiklis vaadeldakse 1. isikule viitavaid grammatilisi vahendeid eesti murretes, täpsemalt pronoomeni väljajātu tingimusi ning selle seoseid 1. pöörde lõpuga.

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 7464.

Eesti keeles on toimunud häälikumuutus, mille järgi *-n* on sõna lõpust üldiselt kadunud, nt **seemen* > *seeme*. Ainsuse 1. pöörde lõpp *-n* on selle häälikumuutuse tagajärjel mõnes murdes kadunud, ent paljudes murretes, sh keskmurdes ja sellel põhinevas eesti ühiskeeles säilinud. Seejuures on *-n* säilitatud enamikus murretes ainult 1. pöörde lõpus – see tähendab, et 1. isiku verbivormi lõpuga markeerimine on olnud funktsionaalselt oluline.

Artikli esmane eesmärk on selgitada, kuidas mõjutab eksplitsiitse pöördelõpu olemasolu või selle puudumine 1. isiku pronoomeni olemasolu lauses: kas seoses *n*-i kaoga mõnes murdes võib seal märgata suurenenud vajadust pronominaalse aluse järele võrreldes nende aladega, kus *-n* on püsinud. Peale selle uuritakse, millised tegurid veel mõjutavad pronominaalse aluse olemasolu või selle puudumist.

Nendele küsimustele vastamiseks oleme jälginud morfoloogiliste, süntaktiliste ja tekstiliste tegurite mõju pronoomeni kasutusele koos pöördelõpuga ja *-lõputa* vormidega, tehes statistilise analüüsi programmiga Varbrul. Analüüsitud on 2138 ainsuse 1. isikule viitavat verbivormi 14 murrakust. Kõik tekstid on pärit Tartu ülikoolis koostatavast eesti murrete korpusest.² 51% verbivormidest sisaldasid pöördelõpus *n*-i, 49% juhtudel *-n* puudus.

Artikli 1. osas tutvustame isikuühildumise tüüpe ning eesti keele isikuühildumise süsteemi tüpoloogilisel taustal. Artikli 2. osas kirjeldame ainsuse 1. isiku verbivormide levikut eesti murretes. Artikli 3. osas esitame Varbrul-analüüsi põhimõtteid ja tulemusi.

1. Eesti keele isikuühildumisest tüpoloogilisel taustal

Ühildumine on ühe elemendi semantilise või vormilise omaduse ning teise elemendi formaalse tunnuse süstemaatiline koosinemine (Steele 1978: 610). Isikuühildumine on isikukategooriaga seotud ühildumise liik, mis avaldub tavaliselt isikulõppudena verbil, nimisõnal (possessiivsufiks) või kaassõnadel. Eesti keeles avaldub isikuühildumine tavaliselt öeldisverbi ühildumises täisalusega isikus ja arvus (nt *Mees kõnnib edasi-tagasi, ma jooksen bussi peale*). Siinses artiklis on isikuühildumist vaadeldud laiemalt: isikuühildumine hõlmab ka juhtumeid, kus alust lauses eksplitsiitselt

² Vt www.murre.ut.ee

küll pole, ent seda on võimalik lausesse lisada konteksti põhjal (nt *Jooksen bussi peale* → **Ma** *jooksen bussi peale*).

Isikuühildumine eesti ühiskeskeeles näitab kahanemise märke (Erelt 2000: 185). Ühiskeskeeles on pöördelõpud olemas indikatiivis (*ma lähen*) ja konditsionaalis (*ma läheksin*), ent puuduvad jussiiivis (*ma mingu*) ja kvotatiivis (*ma minevat*). Imperatiivis on kasutusel vaid ainsuse ja mitmuse 2. isikule viitavad vormid ning mitmuse 1. isiku vorm (*mine, minge, mingem*).

Konditsionaalis on paralleelselt kasutusel kaks vormistikku, pöördelõppudega ja ilma. Kõnekeeles on seejuures tendents kasutada ilma pöördelõppudeta vorme (Pajusalu, Pajusalu 2004). Renate ja Karl Pajusalu materjalis oli pöördelõppudeta ainsuse 1. isiku konditsionaalivorme 58, pöördelõppuga vaid 3. Seejuures üle poole pöördelõppudeta vormidest on kasutatud vestluses lausungites, kus ei ilmne personaalpronoomenit, isiku üle saab otsustada ainult konteksti ja sisu põhjal. Pajusalud on sellist isikule viitamise vältimise strateegiat selgitanud viisakusega.

Pöördelõpud on täielikult kadunud eituse korral, seda ka indikatiivis (*ma ei lähe*) ja konditsionaalis (*ma ei läheks*).

Seega on mõnes kõneviisis ja eitavas kõneliigis isikulõpud täiesti kadunud. Võime küsida, kas sellega seoses on eesti keeles märgata tendentsi pronoomeni kinnistumisele lausestruktuuri. On ju isiku väljendamine lause sõnumist arusaamiseks enamasti vajalik.

Anna Siewierska on oma tüpoloogilises käsitluses umbes 700 keele põhjal eristanud kolme peamist isikuühildumismarkeri tüüpi (2004: 126):

- pronominaalne ühildumismarker – marker, mis ei saa lauses olla koos kontrollijaga, nt koos pronominaalse alusega. Isikulõpp verbil on seega sarnane pronoomeniga ning ei lase kasutada lauses teist samaviitelist samas funktsioonis pronoomenit;
- kahetine ühildumismarker – marker, mis võib esineda nii koos kontrollijaga kui ka ilma selleta;
- süntaktiline ühildumismarker – marker, mis saab esineda ainult koos kontrollijaga; nii esineb näiteks inglise keeles olevikus ainsuse 3. isiku lõpp -s ainult koos alusega (näide 1a), ent ei saa esineda ilma kontrollijata (1b).

- (1) a. *Anne leave-s for Cambridge tomorrow.*
b. **Spend-s Christmas Day with us every day.*

Eesti keel kuulub selle tüpoloogia järgi kahtlemata kahetise tüübi alla, sest 1. ja 2. isiku pronoomen võib lauses olla (2a) ja ka mitte olla (2b).

- (2) a. *Ma lähen hommikul tööle.*
- b. *Lähen hommikul tööle.*

Keerulisem on lugu 3. isikuga, seda ei ole võimalik iseseisvast, kontekstita lausest välja jätta, ilma et lause tõlgendus ei muutuks segaseks või lausa ebagrammatiliseks (3).

- (3) *?Läheb hommikul tööle.*

Põhjuseid, miks 3. isiku puhul pronoomenit nii hõlpsalt välja jätta ei saa, võib tuua kaks.

1. Eesti keeles on 3. isiku pronoomen teistsugust algupära kui 1. ja 2. isiku pronoomen. 1. ja 2. pöördelõpud nii ainsuses kui mitmuses arvatakse nii eesti kui soome keeles olevat pärit personaalpronoomenist (Hakulinen 1968: 206–207; Viitso 2001, 2003: 217). 3. isiku lõppude päritolu kohta on erinevaid oletusi. Lõpud *-b* (*maga-b*) ja *-vad* (*maga-vad*) on ilmselt sama algupära. Need võivad pärit olla varasemast tunnusest *-p* (ainsuses) ja *-vA* (mitmuses) (mõlemad < **pA*). Seda on peetud kas oleviku tunnuseks (Hakulinen 1968: 207), verbaalnoomeni tunnuseks, mida on tõlgendatud ka oleviku tunnuseks (Häkkinen 2002: 107), või oleviku kesksõna tunnuseks (Viitso 2003). 3. isiku lõppude ajalooliselt teist algupära on ka peetud põhjuseks, miks soome keeles 1. ja 2. isiku puhul saab aluse lausest välja jätta, 3. isiku puhul aga mitte (Koeneman 2006).

2. Oluliseks 3. isiku erinevuseks võrreldes 1. ja 2. isikuga on veel asjaolu, et 1. ja 2. isik on tüüpiliselt kõneaktipronoomenid, mis on mõistetavad kõnesituatsioonist (nad on deiktilised); 3. isikule viidatakse tavaliselt aga anafooriliselt, see pole mõistetav mitte kõnesituatsiooni, vaid eelneva diskursuse põhjal. Sellist 1. ja 2. isiku erinevat staatust võrreldes 3. isikuga on märgatud paljudes keeltes ning see võib keeles avalduda mitmel moel. Näiteks võib 3. isiku pronoomen puududa, selle asemel võidakse kasutada demonstratiivpronoomeneid või nimisõnafraase, 1. ja 2. isiku pronoomenid võivad saada teistsuguseid käändelõppe, 3. isikul võib puududa pöördelõpp jne (Siewierska 2004: 5–8, Helmbrecht 1999).

Seega on 3. isiku puhul aluse olemasolu lauses tugevamini kontekstist tingitud kui 1. ja 2. isiku puhul.

Siewierska on leidnud, et eespool mainitud isikuühildumismarkerite tüübid on omavahel ka evolutsiooniliselt seotud, st nad on grammatiseerumisahela etapid (Siewierska 2004: 262):

pronominaalne ühildumismarker > kahetine ühildumismarker > süntaktiline ühildumismarker

Üleminekut pronominaalselt ühildumismarkerilt kahetisele ühildumismarkerile võib vaadelda kui pronoomeni kinnistumist mingisse kindlasse positsiooni ja selle semantilist kulumist (selle kohta on mitmeid seletusi, vt nt ülevaadet Siewierska 2004: 263–268). Ka eesti keel on ilmselt läbinud varasema, pronominaalse ühildumismarkeri etapi. Näiteks mitmes lõuna-eesti murrakus on praegugi mitmuse 1. ja 2. isiku personaalpronoomen ja lõpp identsed ning mitmuse 1. pöördes on võimalikud variandid, nagu *mi anna*, *anna mi* ja *annami* 'anname'. T.-R. Viitso oletab, et asesõnad on varem paiknenud rõhututena lause lõpus ning kulunud seal pöördelõppudeks ning muutunud sellega seoses ühtlasi kohustuslikeks. Topikaliseeritud 1. ja 2. isiku pronoomen on paiknenud aga lause algul. Nii kujunes tasapisi välja isiku topeltmarkeerimine – isikuühildumine (vt täpsemalt Viitso 2001: 344–345).

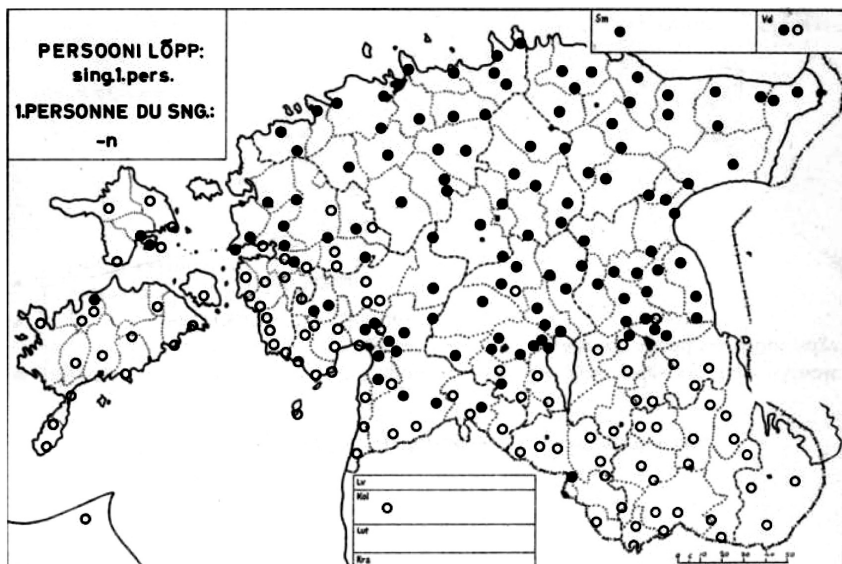
Kahetiselt ühildumismarkerilt süntaktilisele ülemineku põhjuseks on tavaliselt fonoloogiline kulumine, mille tagajärjel isikulõpud lühenevad ning verbi pöördevormid võivad kokku langeda. Selle tulemusena ei ole pöördelõpud enam piisava referentsiaalse jõuga ning teise isikule viitava vahendi – asesõna – kasutamine muutub obligatoorseks (Siewierska 2004: 268–273). Ka eesti kirjakeeles on nii tekkinud vormihomonüümiat, nt *sa läksid* – *nemad läksid*, kus ainsuse 2. isiku lõpp on sarnastunud mitmuse tunnusega. Seega võib oletada, et ka eesti keeles võiks olla tendents süntaktilise ühildumistüübi kujunemisele.

Käesolev artikkel käsitleb vaid ainsuse 1. isiku vorme, mistõttu ei või selle põhjal päriselt otsustada, kuidas isikuühildumine eesti murretes toimib, ent mingit informatsiooni 1. isiku vormide esinemine võiks meile siiski anda. Nagu edaspidisest selgub, on ainsuse 1. isiku puhul pronoomeni väljajätuga lausete osakaal eri murretes/murrakutes küllaltki erinev: mõnes murdes võiks oletada, et ühildumismarker käitub pigem süntaktilise ühildumismarkeri taoliselt, mõnes pigem pronominaalse markeri taoliselt.

2. Ainsuse 1. isiku lõpud eesti murretes

Häälikumuutuse $-n > \emptyset$ tõttu on mitmes eesti murdes ainsuse 1. isiku vormid pöördelõputa: *ma lähen* > *ma lähe*. $-n$ on eesti keeles sõna lõpust kadunud üldiselt 17. sajandiks. Muutus on varem toimunud lõunaeesti murretes, seejärel lääne- ja saarte murdes (Raun, Saareste 1965: 62; Kask 1967: 110–111; Kettunen 1962: 106–107, Iva 2007: 81).

Andrus Saareste on teinud ülevaate 1. isiku lõpuga $-n$ ja lõputa vormide levikust eesti keelealal (vt joonis 1).

Joonis 1. Ainsuse 1. isiku lõpud eesti murretes Saareste murdeatlases (1955: 71). ● – $-n$ (*ma lähen*); ○ – $-\emptyset$ (*ma lähe*)

Neis murretes, kus $-n$ on kadunud, on üldjuhul vormihomonüümiat rohkem ja vajadus isikut lisaks pronoomeniga markeerida võiks olla suurem kui neis murretes, kus $-n$ on säilinud. Muutuse tulemusena langevad enamikul lõputa aladel regulaarselt kokku järgmised vormid:

ind pr sg 1 (*ma*) *anna, võta, tule, saa*

imp pr sg 2 (*sa*) *anna, võta, tule, saa*

ind pr neg (*ma/sa/ta*) *ei/es anna, võta, tule, saa*

ind pr sg 3 (*timä/ta*) *and, võtt, tule, saa*; Tartu ja Võru, mõned verbi-tüübid (Iva 2007: 81–82)

Lõputa aladest on enim vormihomonüümiat Tartu murdes, kus regulaarselt langevad kokku ainsuse oleviku 1. isiku vorm, konnegatiivne verbivorm eitus, imperatiivi 2. isiku vorm ja mõne verbitüübi indikatiivi oleviku ainsuse 3. isiku vorm. Võru murdes võib imperatiivi ja eituse lõpus olla larüngaalklusiil, mis eristab neid 1. isiku vormidest, ent osa 3. isiku vorme langeb kokku 1. isiku vormidega. Läänemurdes ja saarte murdes on 3. isik järjekindlamalt markeeritud *b*-ga, põhjapoolses Mulgi ja Tartu murdes *p*-ga.

Arvestades neid tendentse ning eeldades, et isiku markeerimine on funktsionaalselt väga oluline, sõnastame järgmised hüpoteesid, millele järgnevalt vastust otsime.

Esimene hüpotees: murretes, kus *-n* on kadunud, kasutatakse rohkem pronoomenit, et isikuviiatamine toimiks häireteta.

Teine hüpotees 2: Tartu ja Võru murdes kasutatakse pronoomenit kõige sagedamini, sest seal on vormihomonüümiat rohkem kui mujal (eriti 1. ja 3. isiku vormide kokkulangemist). Seda oletust tugevdab ka Helmi Neetari väide, et „lõuna-eesti murretes kasutatakse personaalpronoomeneid palju rohkem kui põhja-eestis, sest see väldib segiminekuid erinevate isikute vahel, eriti siis, kui öeldise vormist üksinda ei ilmne isik“ (Neetar 1964: 17–18).

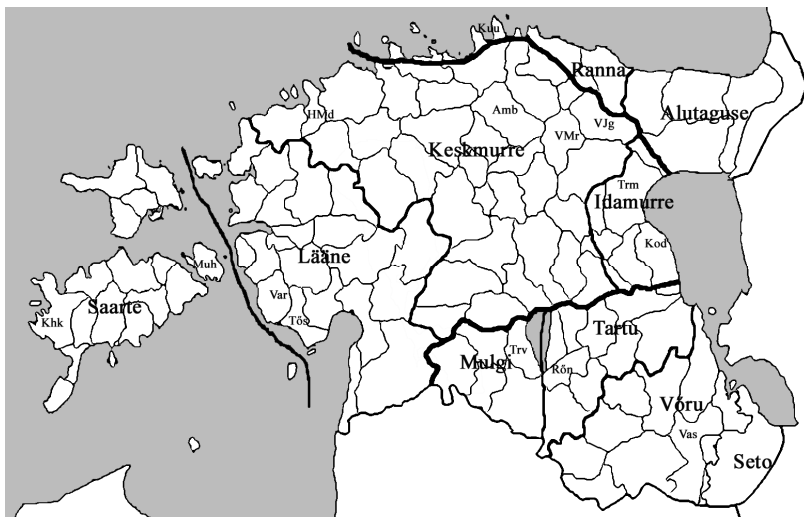
Nende hüpoteeside tõestamiseks ning pronominaalse aluse olemasolu või puudumise tingimuste selgitamiseks oleme teinud analüüsi programmiga Varbrul. Järgnevalt tutvustame lähemalt selle töö põhimõtteid, protsessi ning tulemusi.

3. Varbrul-analüüs

Varbrul on statistikaprogramm, mis on loodud spetsiaalselt keelenähtuste variatiivsust mõjutavate tegurite uurimiseks. Kasutasime versiooni GoldVarb 3.0.

Varbrul-analüüsi tegime kahes etapis. I etapis otsisime murdekorpusest välja ja kodeerisime 1006 ainsuse 1. isiku indikatiivi jaatavat vormi. Seejärel analüüsisime esmaseid tulemusi. II etapis lisasime 1132 verbivormi, et saavutada eesti murrete ala suurem katvus. Kokku on analüüsitud seega 2138 verbivormi. Peale autorite olid kodeerijateks veel Mari Mets, Kristel Uiboaed, Eva Velsker.

Verbivormid on pärit 14 murrakust, mis on esitatud joonisel 2. Töö käigus tuli osa alasid kokku kodeerida (VJg ja VMr). Tegemist on naaberaladega, millelt ei olnud eraldi piisavalt 1. isiku vorme ning mis töö I etapis näitasid sarnaseid tulemusi.

Joonis 2. Eesti murdejaotus ning uuritud murrakud

Uurimusse kaasatud murrakud jagunesid ainsuse 1. isiku lõpu *-n* olemasolu või puudumise järgi kolme rühma:

- n* (*ma lähen*): Kod, Trm, VJg, VMr, Amb, Kuu, HMD
- ø* (*ma lähe*): Vas, Trv, Rõn, Khk
- varieeruv ala *-n ~ -ø*: Muh, Var, Tõs

Järgnev analüüs võrdleb nende murrakute vormikasutuse erinevusi.

3.1. Valitud tegurid

Et järele proovida, mis tegurid võivad mõjutada pronoomeni ärajätku või olemasolu lauses, valisime välja 10 võimalikku mõjutajat ning kodeerisime iga ainsuse 1. isiku indikatiivi jaatava vormi nii, et iga potentsiaalse teguri puhul oleks koodis oma märg. Valitud tegurid ja nende võimalikud väärtused olid järgmised:

- 1) lõpu *-n* esinemine või mitteesinemine verbil
*-n: maa olen seitse=kümmend*³ (Muh)
-ø: siss lät's i=ma Antsu+mäe Kuiva=Jaan'i poolõ (Vas)
- 2) murrak
 Iga murrak oli oma tähisega kodeeritud analüüsimudelisse.
- 3) pronoomen, millega verb ühildub
 - pikk: *maa tuli ühe=õhta tööst ära ning mina nägi poiss asemel* (Khk)
 - lühike: *siis=ma=läksi Laija madala ning oli nii+gauwa säääl pääl* (Khk)
 - pronoomen puudub: *maa ole nüid setse+gümend voastad vana (...) köesin kuolis* (Muh)

Töö käigus kodeerisime kokku pika ja lühikese pronoomeni, seega jälgime vaid pronoomeni olemasolu või selle puudumist. Kokkukodeerimise põhjuseks oli peamiselt see, et osas murretes on raske vahet teha pikal ja lühikesel pronoomenivormil (nt Mulgi murdes) või siis tegelikkuses pikka vormi peaaegu ei kasutata (nt Võru murdes). Seega nende eristamine oleks mõnel juhul olnud kunstlik ja tekitanud liigset müra statistikasse.

- 4) verbivormi grammatiline aeg
 - olevik: *ma=taha vana sysarat matta=ja* (Vas)
 - lihtminevik: *nüüd ep=põlegi mul lammast enam jo minevä (.) sügise hävittä's in ärä* (Kod)
 - täisminevik: *nii=pal'ju olen mina tööd teinud=ja* (Trm)
 - enneminevik: *mis ma ise olin kudun* (HMD)

Töö käigus osutus, et täismineviku ja ennemineviku vorme on vähe, mistõttu kodeeriti täisminevik kokku olevikuga, enneminevik lihtminevikuga.

- 5) viitamiskaugus ehk referentsiaalne kaugus, s.o millal on viimati viidatud samale isikule (Givón 1983). Viitamiskaugus on

³ Murdenäited on murdekorpus kasutatud lihtsustatud transkriptsioonis. = märgib kokkuhääldust, (.) lühikest pausi, (...) pikka pausi, ' märgib palatalisatsiooni. Klusiilid on 2. ja 3. vältes märgitud kahekordselt, ` sõna ees märgib, et tegu on 3. vältes sõnaga. Täpsemalt transkriptsiooni kohta vt Lindström 2009.

- 1, kui eelmine samale isikule viitav vahend esineb vahetult eelnevas osalauses: *sis karjan käisi (.) ma=l'ti nellä aastane kui mul emä ärä sures 'i* (Rõn)
- 2, kui üle-eelmises osalauses: *jahh (.) naad tõid ise mind koeu ja (.) tõid vilja koa emale (...) maa sõi ise 'talvä ää* (Muh)
- 3, kui esineb kaugemal kui üle-eelmises osalauses
- 0, kui ei ole võimalik määrata. See ei ole võimalik juhul, kui 1. isiku vorm on kohe teksti alguses, pärast katkestust vms.

Katses on viitamiskauguse määramisel võetud arvesse mis tahes eelnev samale isikule viitav marker, ka mõnes muus funktsioonis (mitte alusena) olev pronoomen (nagu eelnevas Muhu näites) või kaasvestleja (küsituleja) kasutatud *sina*-vorm.

6) aluse ja öeldise vastastikune asend

- alus enne öeldist: *tu ol'l=tu leevä mõhk' (.) ja ma=kas'ti ja mull ed'imäne leib 'kasta 'ilmah* (Vas)
- öeldis enne alust: *kai=s k'ül=ma=t midä imä=yks naarahhut 't' a=t'ää las'k iks 'kasta=ja* (Vas)
- pronoomen puudub: *maa ole nüid setse+gümend 'voastad vana (...) kõesin 'kuolis* (Muh)

Töö teises etapis sellest tegurist loobusime, sest osalt kattus see selle variaabliga, mille varieerumist uurisime (pronoomeni puudumine). Samuti selgus, et sõnajärge, kus öeldis oleks enne alust, oli igasuguste järelduste tegemiseks liiga vähe.

7) teksti struktuur ja süntaktilise seose liik

- uus lausung või teema – verbivorm paikneb osalauses, millega algab uus lausung (nt pärast pikka pausi) või uus temaatiline lõik: *ma= 'ütlesi (.) jahh (.) et 'sõuksed 'ollime me (...) äi jahh (...) üks+kord läksin 'jälle Talina (...) Talinast läksime läbi=ja* (Muh)
- alistasseos eelneva lausega – verbivorm paikneb osalauses, mis on kas alistatud eelnevale lausele (enamasti) või on hoo- pis eelneva kõrvallause pealause (harva): *seda ma määletta küll et ma kõisin alatti sial koa teistega 'seltsis 'ikka 'pähhid 'otsimas* (Muh)

- rinnastusseos – verbivorm paikneb osalauses, mis on rinnastatud eelneva osalausega: *pan 'in siis kaks last 'kelku ja (.) siis (.) läksin kaa `seije* (VJg)

8) kõne

- otsene kõne – verbivorm paikneb tekstiosas, kus kõneleja ei vahenda kellegi teise sõnu ning 1. isiku vorm viitab kõnelejale: *mina=i tia kudas=sii (.) as 'i=on (...) mina olen vana in 'imene=ja mina=i (.) eij=õle enäm (.) uus in 'imene mia (.) miul ta=eij=õle enäm uuess (.) rehkendättud* (Kod)
- kaudne kõne – verbivorm paikneb lauses, millega vahendatakse kellegi teise sõnu ja 1. isiku vorm ei viita kõnelejale, vaid sellele, kelle sõnu vahendatakse (logofooriline *mina*, Siewierska 2004: 203): *nooh sii (.) peig `üelnd=et (.) küll mina=ta `tüüle õppan* (Kod)

9) esinemine vastuslauses või mitte

- 1. isiku vorm on lauses, mis on vastuseks *sina*-küsimusele
MM: *et saa=oled kaa üksi+bäini küll tulnd selt paadiga või (...)*
KJ1: *jahh olen (.) käind kaa üksi* (Khk)
- ei ole vastuslauses

10) kordus

- korratakse eelnevat lauset, tekstiosa, verbivormi: *miss sa `ütlesid (.) kui ma läksi (.) miss asi sull `olli (...) ma=`ütlesi (.) et ma `ütlesi et uks (.) kuss ko- `kohtas se uks onn* (Muh)
- ei ole kordus

3.2. Uurimistulemused

Uuritud verbivorme oli kokku 2138, neist 50,8% olid lõpuga *-n*, 49,2% lõputa. Pronoomeniga koos oli 68,1% esinenud verbivormidest, seega ca 2/3. Esimese järelduse võime teha, et eesti murretes on tavalisem pigem pronoomeni olemasolu lauses kui selle puudumine.

Varbrul-analüüsiga selgitati välja pronoomeni kasutamist mõjutavad tegurid ning tegurite rühmad. Programm leidis kõigepealt kõige olulisema teguri ning lisas seejärel ükshaaval tegureid olulisuse järgi, et selgitada

kõige olulisem tegurite kombinatsioon, mis pronoomeni kasutamist mõjutab. Tähtsamateks teguriteks osutusid olulisuse järjekorras:

- 1) viitamiskaugus;
- 2) teksti struktuur ja süntaktilise seose liik;
- 3) pöördelõpu olemasolu või puudumine;
- 4) murrak;
- 5) grammatiline aeg (olevik või minevik).

Kõigi nende tegurite puhul oli tõenäosuse tasemeks 0,000, st tegemist on väga oluliste teguritega. Ülejäänud tegurite puhul ei ilmnenud statistiliselt olulist mõju pronoomeni kasutusele. Eriti tähelepanuväärne on see, et statistiliselt oluliseks osutus nende viie nimetatud teguri koosmõju ($p=0,000$). Seega ei määra ükski tegur ükski pronoomeni olemasolu või väljajätu, kõik mainitud viis tegurit mõjutavad seda valikut omal viisil.

Vaatleme järgnevalt kõige olulisemaid tegureid ükshaaval. Alustame tulemuste analüüsi neist tegureist, mida hüpoteesidena kõige olulisemaks pidasime: analüüsime pronoomeni seost verbi lõpu *-n* olemasolu või selle puudumisega, seejärel vaatleme andmeid murdealade kaupa. Pärast seda käsitleme ülejäänud tegureid, mis Varbrul-analüüsi põhjal statistiliselt oluliseks osutusid.

3.2.1. Verbi lõpu olemasolu

Kõigi murrakute koondandmestiku põhjal võib väita, et pronoomeni olemasolu või puudumine on seotud pöördelõpu olemasolu või puudumisega: lõpuga verbivormide puhul oli pronoomen lauses olemas 61,6% juhtudel, lõputa vormide puhul aga 75,9% juhtudel (vt tabel 1). Ka Varbrul hindas seda tegurit statistiliselt oluliseks (tõenäosus 0,000), ehkki mitte kõige olulisemaks pronoomeni väljajätu/olemasolu mõjutavaks teguriks. Seega eksplitsiitse lõpu olemasolu soodustab pronoomeni väljajätu lausest, ent mitte üksi, vaid koosmõjus teiste teguritega.

Tabel 1. Verbilõpu *-n* olemasolu ja pronoomeni olemasolu vaheline seos eesti murretes

	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
<i>-n</i>	60,6% (658)	39,4% (428)	1086
<i>-o</i>	75,9% (798)	24,1% (254)	1052
kokku	68,1% (1456)	31,9% (682)	2138

Kui võrrelda pronoomeni väljajätu/olemasolu eesti murde- ja ühiskeeles, võime öelda, et pronoomeni väljajätt on ühiskeeles veelgi haruldasem kui murretes, või teisisõnu: pronoomen on eesti ühiskeeles tugevamini lause struktuuri kinnistunud. Raili Pooli järgi puudub eesti ühiskeeles pronoomen 1. ja 2. isiku verbivormidega seoses 25%-l suulistes tekstides ja 29%-l draamatekstides (Pool 1999: 163). Duvalloni ja Chalvini (2004) järgi on suulistes argivestlustes pronoomen lauses olemas 1. isiku puhul 82%-l juhtudel, pronoomen on välja jäetud vaid 18%-l juhtudel. Duvalloni ja Chalvini järgi on 1. isiku puhul pronoomeni väljajätu määr samasugune ka soome keeles, vt tabel 2.

Tabel 2. Pronoomeniga isikuvormide osakaal 1. ja 2. isikus Duvalloni ja Chalvini (2004) järgi

pronoomen	1. isik		2. isik	
	eesti	soome	eesti	soome
on	82%	82%	51%	73%
ei ole	18%	18%	49%	27%
kokku verbivorme	83	299	144	124

Soome keeles on 1. isiku puhul suur erinevus argivestluste ja raadio-debattide vahel. Argivestlustes on 10% 1. isiku verbivormidest ilma pronoomenita, raadiodebattides 40% (Duvallon, Chalvin 2004).

Ka eesti keele puhul võib erinevus suulise kõne korpuse ja murde-korpuse materjalide vahel pronoomeni väljajätus olla osalt tingitud suht-lussituatsioonide, eesmärkide vms erinevustest. Murdekorpuses esineb enam narratiivi, kõnevoorud on pikemad kui argivestlustes, vähem on suhtlust korrigeerivaid lausungeid jms (vt Lindström 2001). Just narratiiv, milles tegija jääb pikaks ajaks samaks, pakub head konteksti pronoomeni väljajätku. See oleks aga ootuspärane eelkõige 3. isiku puhul, millele viidatakse tavaliselt anafooriliselt, mitte niivõrd 1. isiku puhul.

Duvalloni ja Chalvini (2004) materjalides oli suur vahe ka 1. ja 2. isiku pronoomeni väljajätu vahel. Murdekorpuse põhjal ei ole praegu võrdlus-materjali 2. isiku kohta kahjuks võtta.

3.2.2. Murretevahelised erinevused

Kui vaadata lähemalt, milline oli pronoomeni väljajätku või olemasolu määr eri murrakutes, saame järgmise tabeli (tabel 3).

Tabel 3. Pronoomeni olemasolu või puudumine murrakute kaupa

	pronoomeniga	pronoomenita	kokku	verbilõpp
Muhu	68,2% (187)	31,8% (87)	274	varieeruv
Varbla	71,2% (84)	28,8% (34)	118	varieeruv
Tõstamaa	80,5% (178)	19,5% (43)	221	-ø, veidi varieeruv
Kihelkonna	89,2% (83)	10,8% (10)	93	-ø
Vastseliina	63,1% (123)	36,9% (72)	195	-ø
Tarvastu	76,1% (137)	23,9% (43)	180	-ø
Rõngu	57,8% (96)	42,2% (70)	166	-ø
Harju-Madise	71,1% (133)	28,9% (54)	187	-n
Viru-Jaagupi + Väike-Maarja	45,7% (37)	54,3% (44)	81	-n
Ambla	68,5% (139)	31,5% (64)	203	-n
Kuusalu	57,7% (60)	42,3% (44)	104	-n
Kodavere	58,7% (74)	41,3% (52)	126	-n
Torma (sh Avinurme)	65,8% (125)	34,2% (65)	190	-n
kokku	68,1% (1456)	31,9% (682)	2138	

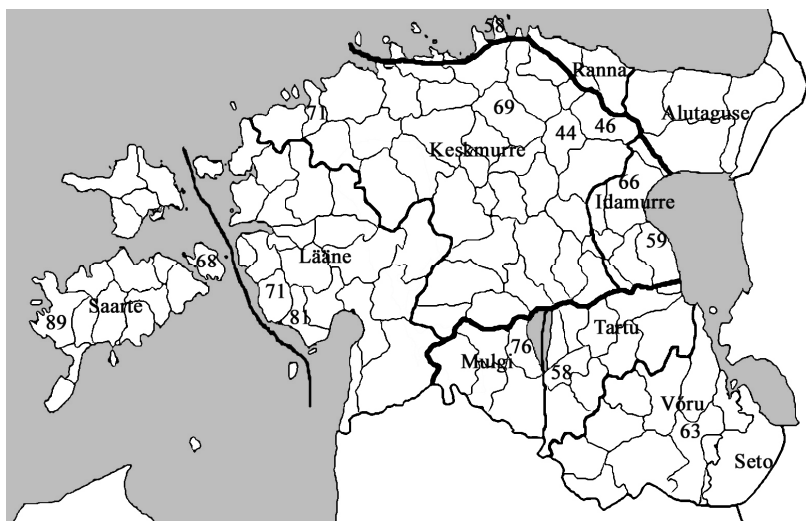
Tabelis 3 on viimases tulbas esitatud andmed selle kohta, missugune on verbilõpp igas murrakus. Muhus ja Varblas oli lõpp varieeruv, ka Tõstamaal lõpp varieerus pisut, ent oluliselt vähemal määral (vt täpsemalt tabel 4).

Ei leia kinnitust hüpotees 2, et kõige suurema vormihomonüümiaga Tartu ja Võru murdes oleks kõige vähem pronoomeni väljajätku. Tartu murdes (Rõn) esines 42% verbivormidest ilma pronominaalse aluseta, Võru murdes (mida esindas Vas) 36,9%. Mõlemal alal on pronoomeni väljajätku lausest üle keskmise. Meie katse ei kinnita seega ka Helmi Neetari väidet, et „lõuna-eesti murretes kasutatakse personaalpronoomeneid palju rohkem kui põhja-eestis“ (Neetar 1964: 17–18).

Nagu tabelist 3 näeme, on murrakutevahelised erinevused üsna suured. Kõige enam on pronoomeni väljajätku Ida- ja Lõuna-Eestis (VJg + VMr, Kuu, Kod, Rõn, Vas), kõige vähem esineb pronoomeni väljajätku Saaremaal (Khk) ja Tõstamaal. Kui kanname tabelis 3 esitatud andmed

kaardile (joonis 3), näeme, et pronoomeni väljajätku osas on erinevused peamiselt ida-läänesuunalised: Ida-Eestis jäetakse pronominaalset alust lausest kergemini välja, st pronominaalset alust sisaldavate lausete hulk on väiksem kui läänepoolses Eestis. Erinevused äärmuste vahel (VJg + VMr ja Khk) on üsna suured, ent vahepeal on suur üleminekuala, kus pronoomeni esinemus suureneb idast läände aegamööda, st tegu pole teravapiiriliste aladega.

Kui võrrelda pronoomeni väljajätku määra verbilõpuga *-n* ja lõputa aladel, näeme, et pilt on üsna kirju. Ehkki koondstatistikast ilmnes seos verbilõpu puudumise ja pronoomeni olemasolu vahel, siis murrakuti see seos nii selge ei ole. Lõpu puudumine ei takista suhtlust näiteks Rõngus ja Vastseliinas, kus pronoomeni väljajätku on sama palju kui mõningatel idapoolsetel *n*-iga aladel (Kuu, Kod, Trm). Samuti näeme, et mõnel lõputa alal, nt Vastseliina ja Kihelkonna puhul, on pronoomeni olemasolu määr täiesti erinev: Vastseliinas oli pronoomeniga 63% vaadeldud verbivormidest, Kihelkonnas aga tervelt 89%. Lõpu olemasolust ja kokkulangevatest verbivormidest olulisem on ilmselt konkreetset keelealal kinnistunud kasutusviis ja muud tegurid.

Joonis 3. Pronominaalse aluse kasutamise osakaal eri murrakutes (%)

Omaette huvitav küsimus on, mis toimub neil aladel, kus pöördelõpp varieerub; millised on seal varieerumist mõjutavad tegurid.

Uurimusse oli kaasatud kolm ala, kus ainsuse 1. isiku lõpp võis esineda nii koos lõpuga *-n* kui ka ilma lõputa. Süstemaatiline varieerumine paistab toimuvat Muhus ja Varblas, Tõstamaal oli varieeruvus suhteliselt väike (vt tabel 4).

Tabel 4. Ainsuse 1. pöördelõpu varieerumine Muhus, Varblas ja Tõstamaal

Murrak	<i>-n</i>	<i>-o</i>	kokku
Muhu	47,8% (131)	52,2% (143)	274
Varbla	46,6% (55)	53,4% (63)	118
Tõstamaa	6,8% (15)	93,2% (206)	221

Rohkem infot on meil selle kohta, mis toimub Muhus (vt Kalmus 2007, Vihma 1957: 192), vähem Varbla kohta. Tõstamaal on varieerumine vähene, mistõttu pole ilmselt mõtet oletada seal midagi süstemaatilist. Järgnevalt jälgime lähemalt pronoomeni esinemise ja pöördelõpu olemasolu seoseid Muhus ja Varblas.

Muhu. Muhus on 1. isiku pronoomeni kasutamine selgelt seotud pöördelõpu *n*-i puudumisega lauses. Tabelist 5 näeme, et pöördelõpuga *-n* verbivorme kasutati 63% juhtudel ilma pronoomenita ning 37% pronoomeniga. Ilma lõputa vorme kasutati peaaegu alati (96%) koos pronoomeniga. Seega, kui on kasutatud isikulist asesõna kui primaarset isiku markeerimise vahendit, jääb suure tõenäosusega pöördelõpu *-n* ära.

Tekstide lähemast analüüsist selgub, et pronoomenit kasutatakse seal, kus isik peab olema esile tõstetud, näiteks lausungi alguses, rinnastus- ja alistusseose esimese liikme juures. Lausungi keskel rõhutuse positsioonis, reformuleeringute, eneseparanduste, rinnastuse ning alistuse teise liikme puhul isikut asesõnaga esile ei tõsteta, see aga muudab pöördelõpu *-n* kohustuslikuks (Kalmus 2007: 47; vt näited 4–6).

- (4) *maa ole* nüüd setse+gümend `voastad vana (...) *kõesin* `kuolis (Muh)
- (5) (...) *maa läksi* üks+gord (.) `ollin `jälle `mandril (.) *läksin* `tienima ja
- (6) *ma* `tulli siis tüöst koju (.) *tõin* pere+mele koa pudeli `viina=ja (Muh)

Pikema lausungi lõpu poole, kui isik on jäänud samaks, võib isiku markeeritus veelgi väheneda, st puududa nii pöördelõpp *-n* kui ka asesõna (näide 7; Kalmus 2007). Selliseid näiteid oli meie materjalis siiski vähe, vaid 5.

- (7) *maa=aasin lehmad koeo ja `lüpsin ää ja `antsi sigadele koa `süija*
(Muh)

Tabel 5. Ainsuse 1. pöördelõpu ja pronoomeni kasutamise seos
Muhu murrakus

pöördelõpp	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
<i>-n</i>	37% (49)	63% (82)	131
<i>-ø</i>	96% (138)	4% (5)	143
kokku	68% (187)	32% (87)	274

Muhus on seega pronoomeni kasutus seotud tihedalt pöördelõpu puudumisega ning teatud mõõndustega võiksime Muhus ainsuse 1. isiku puhul rääkida pronominaalsest ühildumistüübist või vähemalt tendentsist selle poole.

Varbla. Kui Muhus on 1. isiku lõpu varieerumine selgelt seotud pronoomeni kasutusega samas lauses, siis Varblas näib varieerumine olevat juhuslik. Nagu näeme tabelist 6, on pöördelõpuga vormidest 31% ilma pronoomenita, 69% pronoomeniga. Pilt on suhteliselt sarnane, kui vaatame ilma *n*-ita vorme: neist 27% on pronoomenita, 73% pronoomeniga. Seega ei asenda siin pöördelõpp ja pronoomen üksteist, vaid pöördelõpust olemata on pronoomeniga ja pronoomenita vorme suhteliselt võrdselt.

Tekstide lähemast vaatlusest ilmnes, et kui on järjest mitmes osalauses 1. isiku vorm, sõltub *n*-i olemasolu mitte pronoomeni olemasolust, vaid sellest, kas kõneleja valis esimesel viitamisel lõpuga või lõputa variandi. Kui lausung algas ainsuse 1. isiku vormiga, mille lõpus oli *-n*, oli tõenäoliselt ka järgmine verbivorm pöördelõpuga (näide 8). Kui esimesel korral oli lõputa verbivorm, siis suure tõenäosusega oli seda ka järgmine (9).

- (8) *aga kassiga rabelesid jaa maa `võtsin kassi=käest tää ärä=ja (.) jaa (.) jaa viisin tää `sinna (.) põõsaste `sisse nii et taa (.) kas's tääd äänäm ei (.) tülitta (.)* (Var)

- (9) A: *kas=sa oled ise last `kuppu (...) või onn sinul `lastud või*
 B: *(--) (...) minul kui=**ma** noor **oli** ja `pulmas **käisi**=ja (.) siis (.) siis*
taritti `kinni=ja (Var)

Tabel 6. Ainsuse 1. pöörde lõpu ja pronoomeni kasutamise seos
 Varbla murrakus

pöördelõpp	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
-n	69% (38)	31% (17)	55
-ø	73% (46)	27% (17)	63
kokku	71% (84)	29% (34)	118

Muhu ja Varbla murraku ainese võrdlus osutab, et ka pöördelõpuga ja -lõputa vormide produktiivse varieerumise puhul võib murrakute vahel esineda personaalpronoomeni kasutuses olulisi lahknevusi.

H. Neetar on väitnud, et selline tööjaotus, nagu Muhu puhul kirjeldatud, on saarte murdele laiemalt omane: „Saarte murde mõnedes murrakutes (näit. Ans, Kär, Muh, Rei jt.), osalt ka läänemurde alal, valitseb teatud seaduspärasus, et isikulise asesõna olemasolu korral on ülekaalus kaoline, isikulise asesõna puudumisel aga pöördelõpuga vorm“ (Neetar 1964: 18). Meie kasutatud aineses ilmnes kirjeldatud seaduspärasus vaid Muhu alal.

3.2.3. Viitamiskaugus

Kõigi murrakute Varbrul-analüüs näitas, et statistiliselt kõige olulisemaks teguriks, mis mõjutab pronoomeni väljajätu lausest, on viitamiskaugus ($p=0,000$).

Viitamiskauguse mõiste pärineb T. Givónilt (1983), kes kasutas seda kui üht suhteliselt hõlpsalt mõõdetavat parameetrit, et selgitada, kuidas viidatakse referentidele diskursuses. Mida lähemal referendile viimati viidatakse, seda kergem on seda identifitseerida; mida suurem on viitamiskaugus, seda keerulisem on kuulajal referenti tuvastada (Givón 1983: 11).

Meie andmed näitavad selgelt, kuidas viitamiskauguse suurenedes pronoomeniga verbivormide hulk suureneb ning ilma pronoomenita verbivormide hulk väheneb. Tabelist 7 ilmneb, et juhul, kui 1. isikule on

viidatud vahetult eelnevas osalauses (viitamiskaugus 1), on 53,6% lausetest pronoomeniga, 46,4% ilma. Kui samale referendile on viimati viidatud üle-eelmises osalauses (viitamiskaugus 2), oli pronoomeniga ligi 69% lausetest, kui aga viimane viitamine toimus veelgi varem (viitamiskaugus 3), siis oli pronoomeniga juba 84,5% lausetest. Kui viitamiskaugus oli määramata (0), sarnaneb tulemus ootuspäraselt keskmisega.

Tabel 7. Pronoomeni väljajätku seos viitamiskaugusega

Viitamiskaugus	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
3	84,5% (720)	15,5% (132)	852
2	68,9% (175)	31,1% (79)	254
1	53,6% (521)	46,4% (451)	972
0	66,7% (40)	33,3% (20)	60
kokku	68,1% (1456)	31,9% (682)	2138

Üllatav on see, et viitamiskaugus osutus niivõrd oluliseks teguriks just 1. isikule viitamisel. 1. isik kui vahetult situatsioonis osalev isik peaks kuulajale kättesaadav olema suhtlussituatsioonist endast, mitte varasemast diskursusest, st 1. isikule viitamine on eelkõige deiktiline, mitte anafoorne. Viitamiskaugus on oluline just 3. isiku puhul, millele viitamine on valdavalt anafoorne. Käesolev uurimus näitab aga, et see võib väga oluline olla ka 1. isiku puhul.

Ka Duvallon ja Chalvin (2004) on üheks olulisemaks pronoomeni väljajätku võimaldavaks kontekstiks suulises eesti keeles pidanud selliseid kontekste, kus isik on juba „lavale toodud”, seega ka nende analüüsist ilmnes, et viitamiskaugus on 1. ja 2. isiku pronoomeni kasutamisel oluline.

Asjaolu, et 1. isikule viitamisel see kaugus nii oluliseks osutus, tekitab küsimuse, kas eesti keele isikuvitamine on üldiselt muutunud 3. isiku taoliseks, st kas pöördelõpul ükski on referentsiaalne jõud vähenenud ja piisavaks viitamiseks on vaja lisada pronoomen. Kuna meil ei ole statistilist võrdlusmaterjali 3. isiku kohta, jääb see küsimus praegu vastuseta.

3.2.4. Teksti struktuur ja süntaktilise seose liik

Ka teksti struktuuri ja lausetevahelise süntaktilise seosega seotud nähtused osutusid oluliseks pronoomeni olemasolu või väljajätku mõjutavaks teguriks ($p=0,000$).

Tabel 8. Teksti struktuur ja lausetevaheline süntaktiline seos
pronoomeni kasutust mõjutava tegurina

	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
verbivorm paikneb uue lausungi või teema alguses	73,5% (767)	26,5% (276)	1043
alistusseos eelneva osalausega	79,7% (302)	20,3% (77)	379
rinnastusseos eelneva lausega	54,1% (387)	45,9% (329)	716
kokku	68,1% (1356)	31,9% (682)	2138

Tabelist 8 selgub, et uue lausungi või teemaosa algul kaldutakse kasutama pigem pronoomenit (73,5% juhtudest pronoomeniga). Veelgi enam kasutatakse pronoomenit siis, kui vaadeldavat verbivormi sisaldav osalause on vahetult eelneva lausega alistusseoses: tavaliselt on ta alistatud eelnevale osalausele, mõningatel juhtudel on eelneva kõrvallause pealauseks. Alistusseose puhul oli 79,7% lausetest pronoomeniga (näide 10). Rinnastusseose puhul oli ootuspärane, et pronoomeniga lausete hulk oli oluliselt väiksem (54,1%, näide 11) – see on ka kõige tüüpilisem kontekst, kus pronoomen lauses välja jäetakse, tingimusel, et pronoomen on eelnevas osalauses samaviiteline ja aluse funktsioonis. Selline NP väljajätku kontekst on keeltes väga tavaline ning see ei piirdu asesõnadega aluse funktsioonis, vaid ilmneb ka siis, kui aluseks on nimisõnafraas, nt *Poiss jooksis trepist alla ja kukkus* (vt nt Andrews 1985).

(10) *lõunõs+vael lätsi `linna `kakma ku **ma** iks juba *suuremb **ol'li** (...)*
(Rõn)

(11) *siss `tuudi tagasi säääl **ol'li** viil kaits `aastat (.) velle=man tüdruk ja=siiss
lät'si ärä mihele ütli olgu `tühjä* (Rõn)

3.2.5. Grammatiline aeg

Varbrul-analüüs näitas, et üheks oluliseks pronoomeni olemasolu/väljajätku mõjutavaks teguriks oli ka grammatiline aeg (tõenäosus 0,000). Tekstide kodeerimise käigus eristasime nelja ajavormi (olevik, lihtminevik, täisminevik, enneminevik), ent viimast kahte (eriti enneminevikku) oli mõnes murrakus üsna vähe. Seetõttu kodeerisime täismineviku kokku olevikuga ning ennemineviku lihtminevikuga.

Nagu näeme tabelist 9, kasutatakse pronoomenit sagedamini koos olevikus verbivormiga (74,1% olevikus verbivormidest pronoomeniga), minevikus oli pronoomeniga verbivorme mõnevõrra vähem (65,3%).

Tabel 9. Verbivormi grammatilise aja ja pronoomeni olemasolu seos

	pronoomeniga	pronoomenita	kokku
olevik	74,1% (511)	25,9% (179)	690
minevik	65,3% (945)	34,7% (503)	1448
kokku	68,1% (1356)	31,9% (682)	2138

Minevikuvormide sagedasemat pronoomenita kasutust (võrreldes olevikuga) võib seletada narratiivse tekstitüübi rohkusega murdetekstides. Narratiivsed tekstid (ka vanade tööde kirjeldused) on enamasti esitatud minevikus, neis püsib tegija sageli pikka aega sama ning kaugus viitamiste vahel on ilmselt väiksem kui mõnes muus tekstitüübis.

Olevikuaegu on sageli kasutatud kiiludena, osalt võib nende kasutus koos pronoomeniga olla teataval määral kinnistunud. Ühiskeeles on sellisteks sagedasteks üksusteks, mis näevad välja justkui pealaused, ent ei seostu süntaktiliselt muu lausega ning mille kasutus seetõttu sarnaneb diskursuspartiklitega, *ma ei tea* ja *ma arvan* (vt Keevallik 2003), murretes tõusis ilmselt tekstide meenutusliku iseloomu tõttu eriti selgelt esile *ma mäletan*. Vormiliselt võib olla tegu pealausega, millele on alistatud tegevuse põhisisu edasi andev kõrvallause (näide 12), või vormiliselt muu lausega sidumata kiil (näited 13 ja 14). Kiilud kalduvad esinema koos pronoomeniga ning nende rohkus tingib pronoomenite sagedasema kasutuse olevikuaegades.

- (12) *ss ma mälettä et mull=ol'li (.) katte+`aastane vel'i kahh* (Rõn)
- (13) *ja põlettat'ti siis nied puud ja vierettat'ti (.) seda mälettan viel minagi (...)* *vierettat'ti siis jälle (.) neid puid möda maad nõnna=t* (Trm)
- (14) *aga enne miu viil=ma mäletta ka me siin viil`pes'seme m- taren ...* (Trv)

3.2.6. Muud tegurid

Statistiliselt ebaoluliseks osutusid järgmised tegurid:

- 1) aluse ja öeldise vastastikune asend (kuna see osutus ebaoluliseks juba I analüüsietapil, jäi see II etapil välja);
- 2) otsene või kaudne kõne;
- 3) vastuslause;
- 4) kordus.

Kõigi nende tegurite puhul oli piiranguks asjaolu, et enamik kasutusjuhte (93–97% verbivormidest) langes ühte kategooriasse, st analüüsitud murdetekstides ilmnes järelduste tegemiseks liiga vähe nii otsest kõnet, vastuslauseid kui ka verbikordusi.

4. Kokkuvõte

Artiklis kirjeldati katse tulemusi, mis saadi 2138 ainsuse 1. isiku indikaatiivi jaatava vormi analüüsil programmiga Varbrul. Analüüsi eesmärk oli selgitada, millised tegurid mõjutavad kõige enam pronoomeni olemasolu või väljajätu eesti murretes. Hüpotees oli, et pronoomeni väljajätt on seotud eelkõige eksplitsiitse ainsuse 1. isiku pöördelõpu *-n* olemasoluga, seega võiks oletada suuri erinevusi lõpuga ja lõputa aladel. Samuti oletasime, et pronoomeni kasutamist esineb kõige enam neil murdealadel, kus on pöördelõpu *-n* kadumisest tekkinud enim kokkulangevaid vorme verbiparadigmas (Võru ja Tartu murdes). Kumbki hüpotees ei leidnud täiel määral kinnitust.

Analüüsist selgus, et eesti murretes mõjutab pronoomeni olemasolu või väljajätu üldiselt kõige enam hoopis viitamiskaugus: mida lähemal vaadeldavale verbivormile on eelmine samale isikule viitav vahend (1. isiku pronoomen või 1. isiku verbivorm), seda suurema tõenäosusega jääb lausest pronominaalne alus välja. Ülejäänud olulised tegurid olid teksti struktuur ja süntaktilise seose liik (pronoomen jääb lausest kergemini välja siis, kui lause on eelneva osalausega rinnastusseoses), pöördelõpu olemasolu või selle puudumine (pöördelõpu *-n* puudumine suurendab tõenäosust, et samas lauses kasutatakse pronominaalset alust), murrak (murrakuti on pronominaalse aluse kasutamise määr erinev) ning grammatiline aeg (olevikus kasutati sagedamini pronominaalset alust kui minevikus). Väga oluliseks osutus statistiliselt ka nende viie nimetatud

teguri koostoime varieerumismudelis. Seega kõigil mainitud viiel teguril on oma spetsiifiline roll pronoomeni kasutuses.

Viitamiskauguse osutumine kõige olulisemaks teguriks oli üllatav seetõttu, et 1. isik on kõnesituatsioonis osalev isik, millele saab viidata deiktiliselt. 1. isikule ei peaks olema vajadust viidata samamoodi kui 3. isikule – anafoorselt. Ent just anafoorsele viitamisele viitamiskauguse suur osatähtsus osutab. See võib olla seotud murdetekstide narratiivse laadiga, kui kõneleja jutustab kõrvalseisja positsioonilt oma minevikus toimunud elujuhtumitest.

Koondstatistikast tuli siiski välja tendents, et koos pöördelõpuga *-n* kasutati pronoomenit mõnevõrra vähem kui ilma eksplitsiitse pöördelõputa juhtudel. Eri murdealasid vaadeldes aga selgus, et pronoomeni väljajätku osakaal on piirkonniti üsna erinev, ent seejuures ei loe mitte niivõrd see, kas tegemist on pöördelõpuga *-n* või *-lõputa* alaga, vaid kihelkonna paiknemine Eesti ida- või lääneosas. Pronoomen esineb lauses sagedamini Eesti läänepooltel aladel (Khk, Tõs), pronoomeni väljajätku oli enam ida- ja lõunapoolsetes murrakutes (VMr + VJg, Rõn, Kod, Kuu). Seega tundub tegemist olevat pigem regionaalsete erijoontega. Võimalik, et seda eripära saab selgitada varasemate keelekontaktidega: Saaremaal on olnud kontakte rootsi keelega, kus isikulõpud on täielikult kadunud ning pronoomeni kasutamine seetõttu obligatoorne. Just Lääne-Saaremaa Kihelkonna murraku andmed osutavad, et seal võib olla tegemist tendentsiga süntaktilise ühildumise poole, vähemalt 1. isiku andmete põhjal.

Seevastu Muhu murrakus, mis on geograafiliselt Saaremaale väga lähedal, ilmnes pigem tendents pronominaalsele ühildumistüübile: pöördelõpp *-n* esines enamasti ilma pronoomenita, pöördelõputa verbivormid aga koos pronoomeniga. Siin võib olla tegemist kohaliku eriarenguga. (Helmi Neetari andmetel on see saarte murdes siiski laiemalt levinud, vt Neetar 1964: 18.) Varblas, kus esineb samuti pöördelõpuga ja *-lõputa* vormide produktiivne vaheldus, sellist ühildumist ei ole.

Seega näeme eesti murretes 1. isikule viitamisel suurt mitmekesisust. Eri murrakud võivad 1. isikule viitavaid vahendeid – pöördelõppu ja pronominaalset alust – kasutada mõnevõrra erinevalt. Praegune uurimus tõi välja üldiseid tendentse, ent igas murdes või murrakuski võib olla veel oma erijooni, mis siinsesse vaatevälja ei mahtunud.

Kirjandus

- Andrews, Avery 1985.** The major functions of the noun phrase. – Language typology and syntactic description. Vol. 1. Ed. by T. Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 62–149.
- Duvallon, Outi & Antoine Chalvin 2004.** La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. – *Linguistica Uralica* XL: 4, 270–286.
- Erelt, Mati 2000.** Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. – *Keel ja Kirjandus* 3, 180–189.
- Givón, Talmy 1983.** Introduction. – Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study. Ed. by T. Givón. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 5–41.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3. painos. Helsinki: Otava.
- Helmbrecht, Johannes 1999.** The typology of 1st person marking and its cognitive background. – Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics. Selected papers of the bi-annual ICLA meeting in Albuquerque, July 1995. Ed. by M. K. Hiraga, C. Sinha, S. Wilcox. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Häkkinen, Kaisa 2002.** Suomen kielen historia 1. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 69.) Turku.
- Iva, Sulev 2007.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalmus, Mervi 2007.** Isikuühildumine ja pronoomeni väljajätt Muhu murraku näitel. *Bakalaureusetöö*. Tartu Ülikooli eesti keele osakond.
- Kask, Arnold 1967.** Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder. Tartu.
- Keevallik, Leelo 2003.** From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. (= *Studia Uralica Upsaliensia* 34.) Uppsala.
- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. (= *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 156.) Helsinki.
- Koeneman, Olaf 2006.** Deriving the Difference between Full and Partial Pro-Drop. – Arguments and Agreement. Ed. by P. Ackema, P. Brandt, M. Schoorlemmer, F. Weerman. Oxford: Oxford University Press, 76–100.
- Lindström, Liina 2001.** Eesti murrete korpuse iseloomustus argivestlustega võrrelduna. – *Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks*. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 212–221.
- Lindström, Liina 2009.** Ülevaade eesti murrete korpusest. Käsikiri. <http://www.murre.ut.ee/EMK.PDF>

- Neetar, Helmi 1964.** Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Käsikirjaline kandidaadiväittekiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Pajusalu, Renate, Karl Pajusalu 2004.** The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. – *Linguistica Uralica* XL: 4, 257–269.
- Pool, Raili 1999.** About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – *Estonian: Typological Studies III*. Ed. by Mati Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 158–184.
- Raun, Alo, Andrus Saareste 1965.** Introduction to Estonian linguistics. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Saareste, Andrus 1955.** Petit atlas des parlers estoniens. Väike eesti murdeatlask. (= Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adols Akademien Nr 28.) Uppsala.
- Siewierska, Anna 2004.** Person. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steele, Susan 1978.** Word order variation: a typological study. – *Universals of Human Language IV: Syntax*. Ed. by J. H. Greenberg, Ch. A. Ferguson, E. A. Moravcsik. Stanford: Stanford University Press, 585–623.
- Vihma, Helgi 1957.** Muu murraku häälikuline ja morfoloogiline ülevaade. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Viitso, Tiit-Rein 2001.** Läänemeresoome mitmuse 1. ja 2. isiku lõpud ja tüpoloogia. – *Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks*. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 335–346.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Rise and development of the Estonian language. – *Estonian Language*. Ed. by Mati Erelt. *Linguistica Uralica* supplementary series. Vol. 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 130–230.

The first person singular reference in Estonian Dialects

Liina Lindström, Mervi Kalmus,
Anneliis Klaus, Liisi Bakhoff,
Karl Pajusalu

This paper deals with the grammatical means of marking the 1st person singular in Estonian dialects: the 1st person singular verb ending and the 1st person pronoun *mina~ma* 'I'. Estonian dialects show variation in marking the 1st person singular in indicative affirmative verb forms. Most Estonian dialects and Standard Estonian mark the 1st person forms by means of the explicit ending *-n* while this ending has been lost in southern and western dialects. As a result, the 1st person verb forms are not clearly identifiable and may be syncretic with some other verb forms.

Estonian has an ambiguous agreement marker, that is, verb forms can be used with or without a personal pronoun (Siewierska 2004).

The aim of this paper is to test the effect of the occurrence of the explicit 1st person ending on the pronoun ellipsis (pro-drop) phenomenon. The main hypothesis is that there is a tendency to use the pronoun more often in dialects without the explicit 1st person ending (*-ø*) than in dialects with *-n*.

Varbrul-analysis of 2,138 1st person singular verb forms from 14 parish dialects was carried out. Each verb form was encoded with regard to 10 factors. Statistically the most important factors affecting the use of personal pronoun included:

- (1) referential distance (see Givón 1983). The pronoun was left out more often if the referential distance was 1 (= the 1st person had been mentioned in the previous clause; 53.6% of the verb forms were accompanied by the personal pronoun) than with the referential distance 3 (= previous mentioning more than 2 clauses before; 84.5% of the 1st person verb forms were accompanied by the personal pronoun).
- (2) structure of the text and syntactic connection type between the clauses. At the beginning of the new paragraph or thematic section, the verb form was accompanied by the personal pronoun in 73.5% of clauses. If the clause containing the 1st person verb form was subordinated to the previous clause, the personal pronoun was used more often (79.7%) than in those cases when it was coordinated with the previous clause (54.1%).

- (3) presence of the ending *-n*. Where the explicit ending *-n* occurred, 60.6% of the verb forms were accompanied by the personal pronoun; if not, the percentage amounted to 75.9%.
- (4) parish dialect. Many territorial differences appeared, but the differences between the dialects did not correlate with the presence of the ending *-n*. In West Estonia, the personal pronouns were more common than in East Estonia.
- (5) grammatical time. The verb forms in present tenses (simple present and present perfect) were more often accompanied by the personal pronoun (74.1%) than verb forms in past tenses (simple past and pluperfect; 65.3%).

Keywords: person, agreement, pronoun ellipsis (pro-drop), Estonian dialects

Liina Lindström
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090
liina.lindstrom@ut.ee

Mervi Kalmus
Tartu ülikool
eesti ja üldkeelee instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
mervi12@hotmail.ee

Karl Pajusalu
Tartu ülikool
eesti ja üldkeelee instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
karl.pajusalu@ut.ee

Anneliis Klaus
Tartu ülikool
eesti ja üldkeelee instituut
Ülikooli 18
Tartu 50090
anneliis.klaus@gmail.com

Liisi Bakhoff
liisibakhoff@gmail.com

DA- JA MA-INFINITIIVIGA KONSTRUKTSIOONID 17. SAJANDI KIRJAKEELES

PILLE PENJAM

Annotatsioon. Artikli eesmärk on võrrelda *da-* ja *ma-*infinitiivi kasutust vanemas eesti kirjakeeles tänapäevasega ning tuua välja 17. saj infinitiivitarvituse põhijooned. Käsitluse teoreetiline lähtekoht on konstruktsioonigrammatika. Analüüsist ilmneb, et vormitasandil eristab 17. saj infinitiivitarvitust nüüdisaegsest eeskätt *da-* ja *ma-*infinitiivi ulatuslik ja võrdlemisi vaba vaheldumine. Osutub, et sagedasemad infinitiivitarindit sisaldavate konstruktsioonide tüübid on vanas kirjakeeles samad mis tänapäeva kirjakeeleski, kuid sageli on konstruktsiooniga lõimuvate predikaatverbide prototüüpsemantika muutunud. Leidub ka konstruktsioone, millel 20. saj kirjakeeles analooge pole, samuti puudub osa tänapäeva kirjakeeles kasutusel olevaid infinitiiviga konstruktsioone vanadest tekstidest.

Võttesõnad: eesti kirjakeele ajalugu, morfosüntaks, konstruktsioonitähendus, *da-*infinitiiv, *ma-*infinitiiv

1. Sissejuhatus

Artiklis käsitletakse *da-*infinitiivi ja *ma-*infinitiivi illatiivivormi kasutust ning funktsioone eesti 17. saj kirjakeeles eeskätt võrrelduna tänapäeva kirjakeele infinitiivitarvitusega. Kuna infinitiivivormide kasutust ja funktsioone iseloomustab kõige enam selliste verbide argumentstruktuur, mida infinitiiv koos oma laienditega (ehk infinitiivitarind) laiendab, ongi vaatluse all peamiselt lausekonstruktsioonid, mille üheks liikmeks on infinitiivitarind (ehk infinitiiviga konstruktsioonid).

Vanas kirjakeeles tarvitatud infinitiiviga konstruktsioone on uuritud varemgi: toodud on mõningaid statistilisi andmeid ja kirjeldatud lühidalt põhilisi konstruktsioonitüüpe (Habicht 2001a, 2001b) ning käsitletud detailsemalt ka üksikuid konstruktsioone: permissiivkonstruktsiooni (Klettenberg 2007), netsessiivset *tulema*-konstruktsiooni (Penjam 2006) ja modaalselt *pidama*-konstruktsiooni (Merirand 2003). Põhjalikuma üle-

vaate 17. saj infinitiiviga konstruktsioonidest olen andnud oma doktori-töös (Penjam 2008), mille andmetel põhineb ka käesolev artikkel, ehkki materjali on siin süstematiseeritud ja esitatud veidi teisiti, et tuua selgemalt ja kompaktsemalt välja 17. saj ja tänapäeva kirjakeele infinitiivitarvituse sarnasused ning erinevused.

2. Materjali allikad ja käsitluse põhimõtted

Artikli allikmaterjal pärineb kolmelt 17. saj esimese poole olulisemate eestikeelsete tekstide autorilt: Georg Müllerilt, Heinrich Stahlilt ja Christoph Blumelt, kusjuures analüüsimiseks on nende säilinud tekstidest valitud ligikaudu pooled: Mülleri paarituarvuliste järjenumbritega jutlused (1600–1606, sisaldavad kokku 48 728 sõnet), Stahli „Hand- vnd Hausbuch“ I (1632) ja III (1638) ja „Leyen Spiegeli“ II (1649) osa (kokku 203 627 sõnet) ning Blume „Kleines Corpus Doctrinae“ (1662, sisaldab 37 185 sõnet). Võrdlusena kasutatud tänapäeva kirjakeele materjal on võetud Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpuse morfoloogiliselt ühestatud alamkorpuse ajakirjandus- ja ilukirjandustekstidest (vastavalt 111 000 ja 104 000 sõnet).

Käsitluse teoreetiliseks lähtekohaks on konstruktsioonigrammatika (vt nt Lakoff 1987; Fillmore jt 1988; Fillmore 1989; Croft 2001; Goldberg 1995; Goldberg 2006; Fried, Boas 2005), kus konstruktsioone vaadeldakse vormi ja tähenduse konventsionaliseerunud paaridena ning konstruktsioone esitatakse harilikult mitmesuguste skeemide ja diagrammide abil. Niisugune lähenemisviis pakub sobiva teoreetilise lähtekoha suure hulga konstruktsioonide ning nende vaheliste seoste ja erinevuste samaaegseks kirjeldamiseks. Infinitiiviga konstruktsioonide analüüsimisel olen toetunud eeskätt kognitiivse konstruktsioonigrammatika raames kujundatud traditsioonidele ja tavadele (vt Lakoff 1987; Goldberg 1995, 2006) ning konstruktsioonide väga detailse formaalse esituse poole pole artiklis püüeldud.

Kognitiivses konstruktsioonigrammatikas on konstruktsiooni vormi sageli esitatud süntaktilise struktuurina, st konstruktsiooni argumentrollide vormi kirjeldatakse konstruktsiooniskeemis lauseliikme tasandil (nt Goldberg 1995, 2006). Ka eesti keele teaduslikus grammatikas (EKG II: 237–260) on infinitiivitarindeid analüüsitud nende lauseliikmesusest lähtudes. Siinseski artiklis on konstruktsiooniskeemis vormiüksustena

vaadeldud lauseliikmeid nende morfoloogilist vormi määramata (vormi-elementideks on näiteks *Subjekt*, *Objekt*, *Predikaat* jne). Erandina on adverbiaalid, mille süntaktilised funktsioonid on väga mitmekesised ning tihedalt seotud nende morfoloogilise vormiga, esitatud morfoloogilise määrangu abil, nt *N^{ade}*, *N^{all}* jne. Predikaati kui lause keskset elementi on aga käsitatud semantilis-süntaktilise tervikuna ning vaadeldud alati ühe tervikliku lauseliikmena, ehkki mõnel juhul on see mitmesõnaline ja kitsalt grammatilise lauseanalüüsi seisukohast peaks seda analüüsima kui predikaadi ja adverbiaali (või predikaadi ja mõne muu lauseliikme) ühendit.

Konstruksiooniskeemid on esitatud lihtsate, näitematerjali analüüsi jälgimist hõlbustavate skeemidena, kus predikaadi argumentide vorm ja tähendus on omavahel vastavusse viidud, nt

VORM	(N ^{ade})	Pred sg ³	Subjekt (V ^{da})
TÄHENDUS	(tegevussubjekt)	hinnang	tegevus

Konstruksiooniskeemis lauseliikmete eristamiseks kasutatud vormistust on rakendatud ka näitelauses:

- (1) Müller: 31.4. 2. Perrast **on meil Inimes=ze Lapsel ras=ze** vsckuda/ eth meje ielles peame v\:llestous=zma ninck ellawax sama/

Konstruksiooni seisukohast oluline lauseliige on üldjuhul märgendatud tervikuna, koos oma laienditega (nt eelmises näitelauses on kaldkirjas kogu infinitiivitarind). Erandiks on ahelverbikonstruktsioonid, kus argumentid laiendavad finitist abiverbist ja infinitiivivormist koosnevat predikaati tervikuna ning nende kuulumist infinitiitarindi laiendite hulka pole võimalik määrata – seetõttu on niisugustes lauses märgendatud üksnes lause subjekt ning ahelverbi osad.

3. Lühülevaade 20. saj eesti kirjakeeles kasutatavatest infinitiiviga konstruktsioonidest

Kuna artiklis on 17. saj materjali kajastatud eeskätt võrdluses tänapäevase keeletarvitusega, tuleb kõigepealt anda lühike ülevaade 20. saj kirjakeele infinitiivitarvituse põhilistest joontest (lähemalt vt Penjam 2008).

Võrdlusalusena kasutatud 20. saj korpusmaterjalis leidis kokku 1838 *ma*- ja 4896 *da*-infinitiivi vormi. Infinitiivide keskmiseks esinemissagedu-

seks tekstis oli seega vastavalt 2277,2 näidet 100 000 sõne kohta *da*-infinitiivi puhul ja 854,9 näidet 100 000 sõne kohta *ma*-infinitiivi puhul.

da-infinitiivi(tarindi) kasutamise võimalused tänapäeva eesti kirja-keeles on väga mitmekesised: infinitiivitarind või infinitiivivorm üksi võib esineda kõigi lauseliikmete rollis, lisaks sellele liitse predikaadi osana ja lausevälise elemendina. Ka sama lauseliikme funktsiooni piires esineb *da*-infinitiiv(itarind) mitmesugustes grammatilistes konstruktsioonides (vt täpsemalt EKG II: 237–248). Siiski võib üht osa neist konstruktsioonidest pidada kesksamaks ja olulisemaks, teisi aga marginaalsemaks. Üheks konstruktsioonide „tüüpilisuse”, markeerimatuse hindamise selgeks kriteeriumiks võib pidada nende realisatsioonide esinemissagedust tekstis.

Kasutussageduse alusel on 20. saj *da*-infinitiiviga konstruktsioonide seas kaks selgelt dominantset tarindit: objektilise infinitiivitarindiga soovimis-kavatsemiskonstruktsioon (sagedus 577,7 näidet 100 000 sõne kohta) ja liitõeldisega modaalkonstruktsioon, eelkõige *võima*-konstruktsioon (kokku 550,2 näidet 100 000 sõne kohta, sh *võima*-konstruktsiooni puhul 344,2 näidet 100 000 sõne kohta). Neid sagedasemaid konstruktsiooni-tüüpe illustreerivad järgmised skeemid ja näited:

VORM	Subjekt	Pred	Objekt (<i>V^{da}</i>)
TÄHENDUS	<u>tegevussubjekt</u>	SOOVIMA/KAVATSEMA	<i>tegevus</i>

- (2) AJA Hansapanga juhatuse esimehe kohalt lahkuv Jüri Mõis **tahab** *pühendada oma investeerimisfirma arendamisele ja proovida kätt ühiskonnalelu mõnes teises valdkonnas.*

VORM	V₁	V₂^{da}
TÄHENDUS	modaalhinnang	tegevus
		
	ahelverb (Pred)	

- (3) AJA Väike viga või hiline mine **võib** omajagu **maksma minna**.

da-infinitiivitarindi teistest sagedasematest kasutustest võib esile tuua selle omavahel tihedalt seotud tarvitused subjektina netsessiivkonstruktsioonis (näide 4) ja hinnangukonstruktsioonis (näide 5) – vastavalt 287,9 ja 137,7 näidet 100 000 sõne kohta) – ning järeltäiendikonstruktsioonis (näide 6) – 183,7 näidet 100 000 sõne kohta.

VORM	(N ^{ade})	Pred ^{sg3}	Subjekt (V ^{da})
TÄHENDUS	(tegevussubjekt)	kohustus/vajadus/võimalus	tegevus

- (4) AJA Suure tõenäosusega **tuleb** meeskondadel paremuse selgitamiseks laupäevane viies mäng appi võtta.

VORM	(N ^{ade})	Pred ^{sg3}	Subjekt (V ^{da})
TÄHENDUS	(tegevussubjekt)	hinnang	tegevus

- (5) AJA Paraku **on** tavainimesel **raske** saada ülevaadet siin-seal pakutavatest võimalustest või orienteeruda sellealases kirjanduses.

VORM	N	Atribuut (V ^{da})
TÄHENDUS	POTENTSIAAL	tegevus

- (6) AJA „Eesti Telefon on äriühing ja meil on **õigus** otsustada, millised tariifid kehtestada,” ütles Eesti Telefoni infojuht Enno Kiviloo.

Sagedased on ka võimaldamist või kohustamist väljendavad objektilise *da*-infinitiiviga konstruktsioonid (näide 7), kus fakultatiivne lauseliige, mis näitelauses on adessiivadverbiaalikujuline, võib olla vormistatud ka objektina ning üksikjuhtudel allatiiv- või elatiivadverbiaalina, samuti *poolt*-konstruktsiooni abil. Kõigi taoliste konstruktsioonide esinemissagedus kokku oli 108,8 näidet 100 000 tekstisõna kohta.

VORM	Subjekt	Pred	(N ^{ade})	Objekt (V ^{da})
TÄHENDUS	<u>võimaldaja</u>	VÕIMALDAMA	(tegevussubjekt)	tegevus

- (7) AJA 1991. aasta putšipäevil sulges Savisaar Rüütli sõna otseses mõttes Kadrioru lossi luku taha ja **käskis** tal seal paigal püsida.

ma-infinitiivi võimalused eri lauseliikmete positsioonis esineda on märksa piiratumad kui *da*-infinitiivil: *ma*-infinitiiv esineb peaaegu ainult adverbiaalina ning liitpredikaadi koosseisus, ülejäänud kasutused on marginaalsed.

ma-infinitiivi on kõigis konstruktsioonitüüpides kasutatud oluliselt harvemini kui *da*-infinitiivi sagedasemates konstruktsioonitüüpides (modaalses ja soovimis-kavatsemiskonstruktsioonis). Supiiniga konstruktsioonide seas domineerivad siiski selgelt modaalne *pidama*-konstruktsioon (285,6 konstruktsiooni 100 000 sõne kohta; näide 8) ning faasiverbist (pms *hakama*) ja supiinivormist koosnev alguse- või tulevikutähendusega konstruktsioon (280,5 konstruktsiooni 100 000 sõne kohta; näide 9).

VORM	PIDAMA	V ^{ma}
TÄHENDUS	VAJALIKKUS	tegevus
		
	Pred	

- (8) AJA Nii Berlusconi kui ka peaminister Massimo D'Alema juhitud ekskommunistid **pidid** aga siiski **loovutama** hääli võrreldes viie aasta taguste eelmiste eurovalimistega.

VORM	V ₁	V ₂ ^{ma}
TÄHENDUS	algus	tegevus
		
	Pred	

- (9) ILU Talle määrati administratiivkaristus, mind aga **hakati solgutama** prokuratuuri vahet.

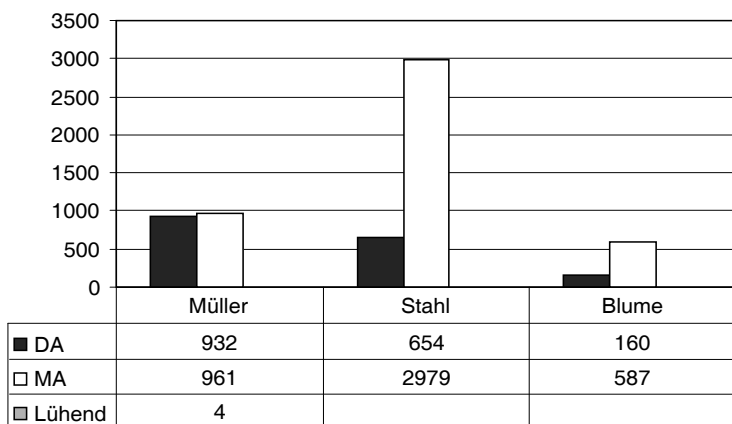
Peale modaalkonstruktsiooni ja alguse-tulevikukonstruktsiooni esines supiiniga konstruktsioonidest korpuses võrdlemisi sageli (138,6 näidet 100 000 sõne kohta) ka adverbiaalse *ma*-infinitiivitarindiga, peamiselt liikumist või sobivust väljendava predikaadiga konstruktsioon (näited 10 ja 11).

VORM	Subjekt	Pred	V ^{ma}
TÄHENDUS	tegevussubjekt	LIIKUMA/SOBIMA	sihttegevus

- (10) ILU Ema käes kolksus pang; **läksime** *pihlakamarju korjama*.
 (11) AJA Personaliotsingufirma Fontes esitas eile kultuuriministeeriumile kaks kandidaati, kes nende hinnangul **sobivad** *konkureerima Eesti Draamateatri direktori ametikohale*.

4. *da-* ja *ma-*infinitiivi esinemus 17. saj tekstides

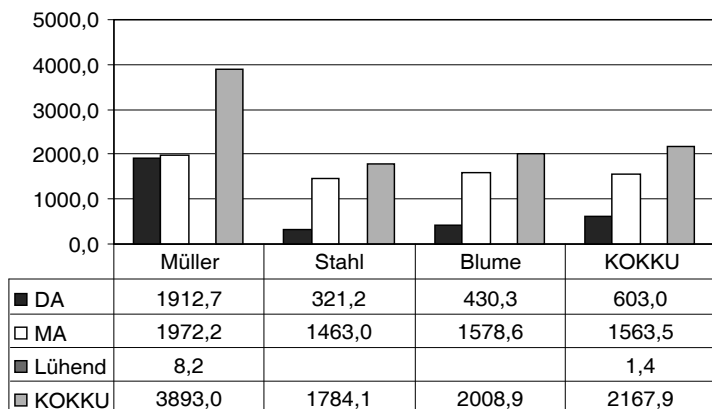
Analüüsitud 17. saj tekstides leidis kokku 6277 *da-* ja *ma-*infinitiivi vormi, sh neli lühenenud (kindla vormitunnuseta) vormi Mülleri jutlustes. Mülleri tekstis leidis *da-* ja *ma-*infinitiivi vorme kokku 1897 (neist 932 *da-*infinitiivi, 961 *ma-*infinitiivi ja 4 lühenenud vormi, mille puhul polnud võimalik otsustada, kas tegemist oli *da-* või *ma-*infinitiiviga), Stahli tekstides 3633 (neist 654 *da-*infinitiivi ja 2979 *ma-*infinitiivi vormi) ning Blume tekstis 747 (neist 160 *da-*infinitiivi ja 587 *ma-*infinitiivi vormi), vt joonis 1.

Joonis 1. *da-* ja *ma-*infinitiivi esinemus 17. saj tekstides

Nagu näha, on Müller kasutanud *da-* ja *ma-*infinitiivi ligikaudu võrdsel hulgal, Stahlil ja Blumel domineerib selgelt *ma-*infinitiiv.

Andmete võrdlemisel tuleb siiski silmas pidada ka eri autoritelt pärinevate tekstide erinevat mahtu: kuna valimisse võetud tekstihulk on proportsionaalne igalt autorilt säilinud eestikeelsete tekstide kogumahuga, siis on analüüsimaterjali Stahlilt oluliselt rohkem kui teistelt autoritelt ning ka Mülleri ja Blume tekstiosa ei ole ühesuurused (vt jaotis 2). Kui võrrelda infinitiivvormide esinemissagedust 100 000 tekstisõna kohta, siis selgub, et Mülleri tekstides leidub infinitiivivorme ligikaudu kaks korda sagedamini kui Stahlil või Blumel (vt joonis 2).

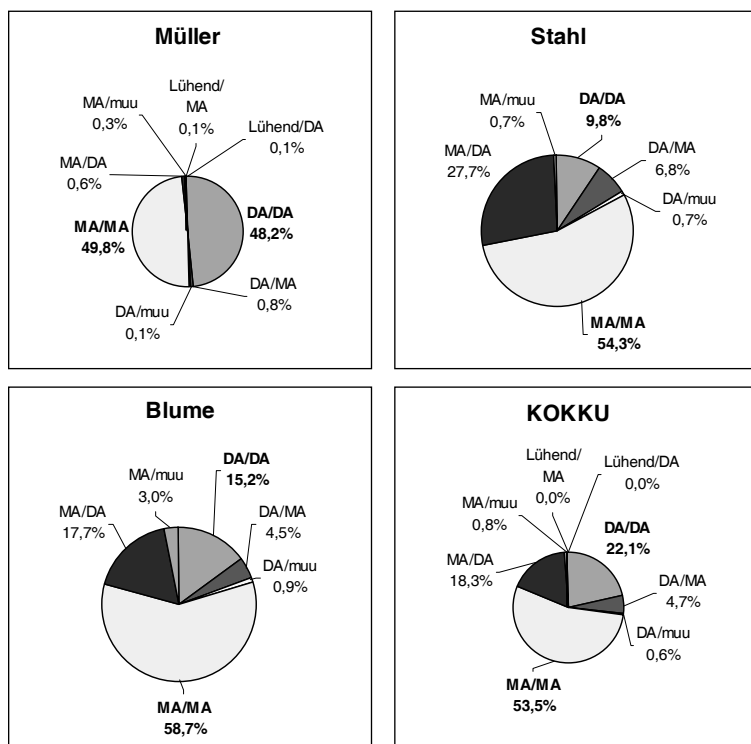

Joonis 2. *da*-ja *ma*-infinitiivi suhteline esinemissagedus (100 000 sõne kohta) 17. saj tekstides

Kokkuvõttes ilmneb, et kõigil autoritel leidub *da*-infinitiivi vorme keskmiselt vähem, kui neid on 20. saj tekstides (Mülleril ligikaudu 1,2, Stahlil 7,1 ja Blumel 5,3 korda vähem), ning *ma*-infinitiivi vorme keskmiselt rohkem kui 20. saj tekstides (Mülleril 2,3, Stahlil 1,7 ja Blumel 1,8 korda rohkem).

Eraldi tuleks vaadelda seda, kui paljudel juhtudel on kumbagi infinitiivvormi kasutatud tänapäevases funktsioonis, kui paljudel juhtudel asendab *da*-infinitiiv *ma*-infinitiivi või vastupidi ja kui paljudel juhtudel on infinitiivvorm niisuguses rollis, mida tal tänapäeva keeles ei leidu. Osutub, et *ma*-infinitiivi oli selle tänapäevases funktsioonis kasutatud 3337 juhul (M 945 / S 1958 / B 434)¹ ja *da*-infinitiivi selle tänapäevases funktsioonis 1380 juhul (M 914 / S 354 / B 112). Supiinivorm asendas tekstis tänapäevast *da*-infinitiivi 1139 korral (M 11 / S 997 / B 131) ja mõnd muud vormi või konstruktsiooni 51 korral (M 5 / S 24 / B 22); *da*-infinitiiv asendas supiini 295 korral (M 16 / S 246 / B 33) ja mõnd muud vormi või konstruktsiooni 35 korral (M 2 / S 26 / B 7). Mülleril esinenud lühenditest oli 2 tänapäevase *ma*-infinitiivi positsioonis ja 2 tänapäevase *da*-infinitiivi positsioonis. Kokkuvõtliku ülevaate 17. saj eri autorite infinitiivikasutuse suhtest tänapäeva eesti keele infinitiivikasutusega annab joonis 3.

¹ Siin ja edaspidi tähistab Mülleri jutlustest pärinevaid näiteid lühend *M*, Stahli teostest pärinevaid näiteid lühend *S* ja Blume teostest pärinevaid näiteid lühend *B*.

Joonis 3. Infinitiivikasutus 17. saj autoritel võrdluses tänapäeva keeletarvitusega²

Nagu jooniselt ilmneb, on Mülleri infinitiivitarvitus väga lähedane nüüdiskeelsele: koguni 98,0% Mülleri infinitiivivormidest on kasutatud nii, nagu neid kasutatakse tänapäevalgi. Stahli infinitiivivormidest vastab tänapäevasele keelekasutusele 64,1% ja Blume infinitiivivormidest 73,9%. Ilmselt on niisugused erinevused selgitatavad autorite erineva eesti keele oskusega ja/või autorite erisuguste keeleliste seisukohtadega ega iseloomusta kuigivõrd tollast suulist eesti üldkeelt. Ka Külli Habicht on varem Stahli infinitiivireksioone uurides näidanud, et kindlaid eelistusmalle tema teostest välja tuua ei saa, v.a mõne konkreetse predikaadi puhul (Habicht 2001b). Seetõttu on siinses artiklis võetud infinitiiviga konstruktsioonide

² Joonisel tähistab enne kaldkriipsu märgitud infinitiivitunnus 17. saj autori tarvitatud vormi, pärast kaldkriipsu esitatud tunnus (või selgitus „muu”) vormi, mis tänapäeva keeles samas positsioonis esineks.

liigendamise aluseks vastavad 20. saj keeles olemasolevad konstruktsioonid. Eraldi on vaadeldud konstruktsioone, millele tänapäeva kirjakeeles vasteid ei leidu.

5. Sarnased konstruktsioonitüübid 17. ja 20. saj kirjakeeles

Ehkki 17. saj kirjakeele infinitiivitarvitus on selgelt ja tugevasti mõjutatud saksa keele mallidest, võib öelda, et selle ajajärgu tekstides esinevad põhilised, kõige sagedasemad konstruktsioonitüübid on samad mis 20. saj kirjakeeleski. Siiski on enamasti mõnevõrra muutunud konstruktsioonide tüüpilisimad tähendused ja kasutuskontekstid. Nagu eelmises jaotises kirjeldatud, on Stahl ja Blume tekstide iseärasuseks ka *da-* ja *ma-*infinitiivi võrdlemisi vaba varieerumine peaaegu kõigis konstruktsioonitüüpides. Huvitav on siiski märkida, et nendes konstruktsioonides, kus tänapäeval tarvitatakse *da-*infinitiivi, kasutavad ka Stahl ja Blume üldiselt järjekindlalt *da-*infinitiivi, kuid erandiks on seejuures kaks kõige sagedasemat konstruktsioonitüüpi: soovimis-kavatsemis- ning modaalkonstruktsioonid, mistõttu teistes tüüpides valitsev seaduspära vähem järjekindlalt analüüsil ei ilmne.

Järgnevas kirjeldatakse 17. ja 20. saj kirjakeeles sagedasemaid konstruktsioone lühidalt ükshaaval.

5.1. Soovimis-kavatsemiskonstruktsioon

VORM	<u>Subjekt</u>	Pred	<i>Objekt (V^{INF})</i>
TÄHENDUS	<u>tegevussubjekt</u>	SOOVIMA/KAVATSEMA	<i>tegevus</i>

Soovimist või kavatsemist väljendav objektilise infinitiivitarindiga konstruktsioon on ühtviisi sage nii 17. kui ka 20. saj tekstides (vastavalt 412,4 ja 577,7 näidet 100 000 sõne kohta). Nt

- (12) Stahl (HH1): 1 Sest Jum~al **ep tahap** *temma nuchtlemtatta jetma/* Deñ GOTT der HErr wil den nicht vngestraflet lassen/

Tänapäevasest erineb 17. saj *tahtma*-predikaadiga konstruktsioon, mida alamsaksa *willen*-tuleviku eeskujul kasutatakse ka tuleviku väljendamiseks,³ nt

- (13) Müller: 13.3. Waidt nüith on Iumal meile toÿwutanuth/ eth ta=ema nentesamade Inimeste iures **tahab** ellada/ ke ta=ema Sana kulwat ninck ta=edda armastawat.

Paralleelselt eksisteerib ka *tahtma*-verbi soovitähendus, nt

- (14) Stahl (LS): 561 se on/ miña **tahan** kannatama ninck surrema/ .. das ist/ ich wil leiden vnd sterben/ ..

Kristiina Ross on väitnud, et Stahl kasutab oma tekstis tuleviku väljendamiseks järjekindlalt üksnes ülemsaksa *saama*-malli ning alamsaksamõjulist *tahtma*- ja *pidama*-tulevikku tema keelekasutuses ei esine (Ross 1999: 12). Viimast väidet on siiski raske veenvalt kinnitada, sest kuigi *tahtma*-verb esineb Stahlil tõepoolest ülemsaksa paralleelteksti *wollen*-verbi vastena, on puht tulevikutähendust soovitähendusest, mis ju sisaldab harilikult samuti viidet tulevikule, enamasti raske lahutada, nt

- (15) Stahl (HH3): 244 sesinnane pettis pajatas/ kus temma weel ellas: Minna **tahan** kolme pehwade perrast üllestousma/ dieser Verführer sprach/ da er noch lebete: Jch wil nach dreyen tagen aufferstehen/

Ka Mülleri ja Blume tekstides jäävad *tahtma*-verbi tuleviku- ja soovitähendus enamiku näidete puhul eristamatuks.

5.2. Modaalne *võima*-konstruktsioon

VORM	<i>VÕIMA</i>	VINF
TÄHENDUS	modaalhinnang	tegevus
		
ahelverb (Pred)		

Ka modaalne *võima*-konstruktsioon on levinud ühtviisi nii 17. kui ka 20. saj kirjakeeles (sagedused vastavalt 236,2 ja 344,2 näidet 100 000 sõne

³ Tänapäeva eesti kirjakeeles esineb verb *tahtma* küll proksimatiivset aspekti, s.o tegevuse eelfaasi väljendavana, nt *Puder tahtis/tahab põhja kõrbeda*, mitte aga tuleviku tähenduses (Erelt, käesolev kogumik).

kohta). *Võima*-konstruktsiooni tarvitus ei ole eri autoritel siiski ühtlane: Mülleril on selle esinemus 535,6, Stahlil 191,5 ja Blumel 88,7 näidet 100 000 tekstisõna kohta. Seega kasutab Müller *võima*-konstruktsiooni oluliselt sagedamini, kui seda esineb tänapäeva kirjakeeles, Stahl ja Blume aga märksa harvemini.

Kui 20. saj materjali põhjal ilmneb, et *võima*-verbi on tüüpiliselt kasutatud episteemilise modaalsuse väljendamiseks (näide 16), siis 17. saj autorite tekstides annab *võima*-verb edasi eeskätt mitteepisteemilist mitte-deontilist modaalsust (näide 17).

(16) AJA Kantslist anti mõista, et Endel, kuigi akadeemik ja nõnda edasi, on üks krants ja sõnakuulmatu poiss, kelle näotud teod **võivad ära rikkuda** vikside õppurite suhtumise härra Presidenti.

(17) Müller: 13.2. Es=zimelt piddat teÿe opma/ mea merck echk tuñista=echt se on/ eth meÿe **woÿme ta=edta**/ eth Iumal meddÿ iures ellab.

Nagu modaaltähenduste puhul ikka, jääb verb siiski paljudel juhtudel mitmeti tõlgendatavaks, nt

(18) Stahl (HH1): 43 Kahs sinna usckut/ eth sinna **woit** Önsax **sada**? Hoffestu auch Sählig zu werden? (osalejaväline mitteepisteemiline / episteemiline modaalsus?)

(19) Müller: 3.5. ninck eb pidda kaas v\:\:kkit südda leututh sama/ ke oma hennesa Eikedus=ze pa=ele **woib lotada** echk **kÿtada**. (osalejaväline/ osalejasisene mittedeontiline/deontiline modaalsus?)

5.3. Võimaldamis-kohustamiskonstruktsioon

VORM	Subjekt	Pred	(Nade)	Objekt (<i>V^{INF}</i>)
TÄHENDUS	<u>võimaldaja</u>	VÕIMALDAMA	<u>(tegevussubjekt)</u>	<i>tegevus</i>

Sagedasematest 20. saj *da*-infinitiiviga konstruktsioonidest on 17. saj tekstides rohkesti vasteid veel võimaldamis-kohustamiskonstruktsioonidel (17. saj 131,9 ja 20. saj 108,8 näidet 100 000 sõne kohta). Seejuures on 17. saj kirjakeeles olemas kõik 20. saj kirjakeeleski eksisteerivad varian did, v.a *poolt*-kaassõna abil vormistatud agendiga konstruktsioon, mida asendab *läbi*-konstruktsioon. Nt

- (20) Stahl (LS): 567 Minckperrast temma .. **kesckip** lebbi nemmat keickel Innimessel keickes paigkas hend parrandada. Dahero er .. gebeut durch sie allen Menschen an allen Enden Busse zu thun.
- (21) Müller: 27.1. Sep/-r: **las=zeb** se Kochnret ta=ema Selsÿweliet sÿn Maa pa=el rahwul olla/ ..
- (22) Blume: 113 sest temma körwal pannewat nemmat surnut Pöhat nink Maria Neitzi/ .. nink **keskwat** meile *Koijut Auwustada*. Di Lere von Christo/ denn nehben Jhn setzen si di verstorbenen Heiligen und di Jungfrau Maria .. und heissen uns di Götzen eren.
- (23) Stahl (HH3): 18 SEI ajal tulli JEsus Galilea mahst se Jordani jure/ Johannesse jure/ eth tem~a hend lasckis temmast ristima. ZV der Zeit kam Jesus auß Galilea an den Jordan zu Johanne/ das er sich von jhm täuffen liesse.
- (24) Stahl (LS): 651 temma Taiwane Jssa **on** öhe suhre Öchtosöhmenaja walmistanut/ ninck lebbi om~a Sullase neile kutzotut (*Judalisselle*) üttlema lascknut/ nemmat piddit tulla. sein Himmlischer Vater habe ein grosses Abendmahl zugerichtet/ vnd durch seinen Knecht den Geladenen (Jüden) sagen lassen/ sie solten kommen.

20. saj kirjakeeles on seda tüüpi konstruktsioonis kõige sagedasem predikaat *laskma* (34,6% kõigist kasutustest), kuid 17. saj esineb see lausa ülivaldavana (84,8%).

5.4. Modaalne *pidama*-konstruktsioon

VORM	PIDAMA	V^{INF}
TÄHENDUS	VAJALIKKUS	tegevus
		
Pred		

20. saj kirjakeeles jääb modaalse *pidama*-konstruktsiooni esinemus alla sagedasemate *da*-infinitiiviga konstruktsioonide esinemusele ning *ma*-infinitiiviga konstruktsioonidest on peaaegu sama sage veel *hakkama*-verbiga alguse-tulevikukonstruktsioon. 17. saj tekstides on aga *pidama*-konstruktsioon kõigi infinitiiviga konstruktsioonide seas selgelt domineeriv: selle kasutussagedus on 782,3 näidet 100 000 sõne kohta (20. saj tekstides 285,6 näidet 100 000 sõne kohta). Nt

- (25) Stahl (HH3): 166 sehl sahp sul ütteltut sahma/ mea sinna **peat tegkema**.
da wird man dir sagen/ was du thun solt.

pidama-konstruktsiooni rohke esinemuse põhjuseks on ilmselt selle laiem kasutusala vanas kirjakeeles: lisaks modaaltähenduse väljendamiselle on see alamsaksa *schöllen*-tuleviku eeskujul tulnud tarvitusele ka tuleviku abiverbina (vt ka Ross 1999: 12), nt

- (26) Müller: 1.12. Ta=ema Im\~easÿast paÿatawat na=emat kaas Ioh: 7. Kuÿ
C=-h=-r\~u=s **piddab tullema**/

Nagu *tahtma*-konstruktsiooni puhulgi, ei eristu ka *pidama*-konstruktsioonis tulevikutähendus ja modaaltähendus ühegi autori tekstis kuigi selgelt, nt

- (27) (1077) Stahl (LS): 565 ninck ütlep/ eth Jummal .. tahap/ eth nemmat
keick igkawest **önsax peawat sahma**. vnd saget/ daß Gott .. wolle/ daß
sie alle ewig selig werden sollen.

5.5. Tuleviku- ja algusekonstruktsioon

VORM	V ₁	V ₂ ^{INF}
TÄHENDUS	algus/futuurum	tegevus
		
	Pred	

20. saj kirjakeeles esines peamiselt *hakkama*-predikaadiga sageli tulevikulisust või algust väljendav konstruktsioon (280,5 näidet 100 000 sõne kohta), kusjuures *hakkama*-verbi futuurumitähendust ja inhoatiivset tähendust ei olnud sageli võimalik eristada, nt

- (28) AJA Tema sõnul oleks praegu õige aeg **vaktsineerima hakata**, sest siis on suveks kaitse käes.

saama-tulevik esines 20. saj korpuses vaid üksikuhtudel (7 näidet, s.o 3,3 kasutust 100 000 tekstisõna kohta).

Vana kirjakeele materjalis on faasiverbiga algusekonstruktsioonid ja *saama*-abiverbiga tulevikukonstruktsioonid selgelt eristatavad (esinemis-sagedus vastavalt 14,2 ja 385,8 näidet 100 000 sõne kohta), nt

- (29) Stahl (HH3): 227 Sihs **halgksit needt Kõrgkepappit ninck wannambat** kowwast temma pehle **kaibada/** ninck pajatasit: .. Da singen an die Hohenpriester vnd die Eltesten jhn hart zu verklagen/ vnd sprachen: ..
- (30) Blume: 97 **Teije sahte** sedda **neggema** nink **teije Südda sahp** hendes **rõmustama** nink teije Luh Kontit peawat haljendama kud Rohhi. Jhr werdets sehen und euer Hertz wird sich freuen und euer Gebeine soll grünen wi Gras:

Tähelepanu väärib *saama*-futuurumi puudumine Mülleril: ainsa erandina esineb Mülleri jutlustes ühes lauses kaks segakeelset näidet saksa *werden*-abiverbi abil moodustatud modaalsest-tulevikulisest konstruktsioonist:

- (31) Müller: 25.9. Sestsamast ta=ema Ristist ninck Kan\~atus=zest/ hat der H: C=-h=-ru=s selbst gesagt: Denn Ich gehe zum Vater/ dz ist: **Ich werde** nuhn leiden Vnd sterben/ sesinatze Ilma **p/-ra iethma/** ninck Iumala sen Issa **erraleppitama/** ta=ema iure taha mina kz v\lles menna < Taywase >/ ninck ta=ema kaas v\lle keicke as=zia wallitzedä.

saama-futuurumi puudumist Mülleri jutlustest on täheldatud ka varem (vt nt Ross 1999: 12; Habicht 2001a: 170). Teistel olulisematel 17. saj autoritel on *saama*-tuleviku tarvitus täiesti üldine, *saama*-konstruktsioonid on paradigmaatiliste tulevikuvormidena ära toodud ka tollastes eesti keele grammatikates (Stahl 2000 [1637]: 19; Gutsclaff 1998 [1648]: 144).

saama-verbi tulevikulised ja modaalsed kasutused ei eristu siiski selgelt, eriti kuna *da*- ja *ma*-infinitiivi vaheldus ei kanna Blumel ja Stahlil semantilis-süntaktilist tähendust, nt

- (32) Stahl (HH3): 103 KVs ep olle teije õigkedus parramb/ kudt nende kirjatundijade ninck Phariseeride/ sihs **sahte teije mitte** Jummala rickusse sisse **tulla**. ES sey denn ewer Gerechtigkeit besser/ deñ der Schrifftgelehrten vnd Phariseer/ so werdet jhr nicht in das Himmelreich kommen.

6. Vanas kirjakeeles puuduvad ja harvad konstruktsioonitüübid

17. saj tekstides puudub hulk tänapäeva kirjakeeles esinevaid *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioone, nagu deskriptiivverbi ja *da*-infinitiivi sisaldavad ahelverbikonstruktsioonid, *ma*-infinitiivse laiendiga *pidavat*-kvotatiivikonstruktsioonid jpt. Enamik selliseid konstruktsioone esineb tänapäevalgi harva. Suurima rühma selliste vanas kirjakeeles mitteesinevate konstruktsioonide hulgas moodustavad iseseisvat *da*-infiniitset

predikaati sisaldavad lausekonstruktsioonid (otstarbe- ja põhjuslaused, tingimuslaused, relatiivlaused, küsivad pea- ja kõrvallaused jne), nt

- (33) AJA Samas oli selge, et mingid standardid peavad kehtima ka nendes valdkondades kasvõi seetõttu, et tagada klientide ohutus, põhjendab komisjon oma algatuse vajalikkust.
- (34) ILU Ehk ainult siis on sõrmis sarnane tunne, kui silitada kassipoeg Mantsu.
- (35) ILU Kas hüüda neile järele, et lapsed hukkusid sellepärast, et te halsuurat teete?

Kuna kõigi iseseisva *da*-infiniitse predikaadiga konstruktsioonide esinemissagedus 20. saj kirjakeeles oli kokku 232,0 näidet 100 000 sõne kohta, võib selliste konstruktsioonide täielikku puudumist 17. saj tekstides pidada eriti märkimisväärseks.

Tänapäevasest tunduvalt vähem leidub netsessiivkonstruktsiooni, hinnangukonstruktsiooni ja järeltäiendikonstruktsiooni näiteid. Netsessiivkonstruktsiooni harv esinemus on tingitud eeskätt modaalse *tulema*-konstruktsiooni puudumisest vanas kirjakeeles (vt Penjam 2006). Siin vaadeldud 20. saj materjaliski moodustavad *tulema*-konstruktsioonid 51,7% kõigist netsessiivkonstruktsiooni kasutusnäidetest (320 *tulema*-konstruktsiooni 619 netsessiivkonstruktsiooni näite hulgas). Siiski esineb 17. saj tekstides tänapäevasest oluliselt harvemini ka teiste predikaatverbidega netsessiivkonstruktsioone (vastavalt 6,6 ja 139,1 näidet 100 000 sõne kohta; näide 36) ning neile lähedasi hinnangukonstruktsioone (vastavalt 9,7 ja 137,7 näidet 100 000 sõne kohta; näide 37).

- (36) Blume: 39 *Mis on* issi erranis *kümmen Keskode sees teh hale panna?*
Was ist sonderlich in den zehen Geboten zu mercken?
- (37) Müller: 31.4. 2. Perrast *on* meil Inimes=ze Lapsel ras=ze vsckuda/ eth meje ielles peame v\llestous=zma ninck ellawax sama/

Väga harvad on 17. saj tekstides ka infiniitse järeltäiendiga konstruktsioonid (6,2 näidet 100 000 sõne kohta, vrd 20. saj 183,7 näidet 100 000 sõne kohta), nt

- (38) Blume: 163 Mul on **Meele Wald sedda jettade#** nink Mul on **Meelewald sedda jelle wottada**. Jch habe es Macht zu lassen und habe es Macht wider zunehmen.

7. Vanale kirjakeelele eriomased konstruktsioonitüübid

17. saj tekstides leidis ka selliseid *ma*- ja *da*-infinitiiviga konstruktsioone, millel tänapäeva kirjakeeles vaste puudub. Niisuguseid tänapäeva keele-tarvitusele võõraid konstruktsioone esines kokku 86 juhul (M 7 / S 50 / B 29), mis teeb suhteliseks esinemissageduseks 29,7 näidet (M 14,4 / S 24,6 / B 78,0) 100 000 tekstisõna kohta; tänapäeva keeles puuduvate vastetega konstruktsioonide osakaal kõigi vana kirjakeele materjalis esinenud *ma*- ja *da*-infinitiiviga konstruktsioonide hulgas oli seega võrdlemisi väike: 1,4% (M 0,4% / S 1,4% / B 3,9%).

Infinitiivvormidest, millel tänapäeva kirjakeeles *da*- ega *ma*-infinitiivi kujulist vastet ei ole, olid *ma*-tunnuselised 51 (M 5 / S 24 / B 22) ja *da*-tunnuselised 35 (M 2 / S 26 / B 7).

7.1. *ma*- või *da*-infinitiivitarind *vat*-tarindi asemel

28 juhul (M 2 / S 26 / B 0), s.o suhtelise sagedusega 9,7 näidet (M 4,1 / S 12,8 / B 0) 100 000 tekstisõna kohta, esines *da*- või *ma*-infinitiiv konstruktsioonis, mis sarnaneb tänapäeva *vat*-infinitiivi sisaldava konstruktsiooniga:

VORM	Subjekt	Pred	Objekt	<i>V^{INF}</i>
TÄHENDUS	<u>kogea/arvaja</u>	KOGEMA/ARVAMA	<u>tegevussubjekt</u>	<i>tegevus</i>

(39) Stahl (HH3): 4 Ninck sihs sawhat nemmat **negkema** se Jnnimesse Poja tullem nende pilwede sees/ suhre wehje ninck auwo kahs. Vnd alsdenn werden sie sehen des Menschen Sohn kommen in den Wolcken/ mit grosser Krafft vnd Herzlichkeit.

(40) Stahl (LS): 601 Ke nühdn ninda Kirckul keip/ eth temma süddamest Jummala Sanna kuhlep/ **ussup** tössi olla/ mea Jummala Sanna tem~a ette kandtaxe .. Wer nun also sich zur Kirchen helt/ daß ers jhm lesset einernst seyn/ Gottes Wort zu hören/ gläubet das war seyn/ was auß Gottes Wort jhm wird für getragen/ ..

Predikaat väljendab konstruktsioonis seda, et subjektisik kogeb või arvab sooritavat *da*-infinitiivitarindi abil edasi antud tegevust. Selle tegevuse sooritaja vormistatakse objektina.

Predikaatidena esinesid konstruktsioonis verbid *nägema* (17 korral), *uskuma* (6), *kuulma* (3) ning *leidma* (1) ja *ütleva* (1).

Infinitiiviks oli 16 juhul (M 1 / S 15) *ma*-infinitiiv (vt näide 39) ja 12 juhul (M 1 / S 11) *da*-infinitiiv (vt näide 40).

Lisaks siin kirjeldatud adverbiaalse infinitiiviga konstruktsioonile esines *da*-tarind Stahlil ühel juhul ka liitpredikaadi koosseisus koos verbiga *tund(u)ma*:

VORM	<u>Subjekt</u>		<i>V^{INF}</i>
TÄHENDUS	<u>tegevussubjekt</u>	TUNDUMA	<i>tegevus</i>
			

- (41) Stahl (LS): 601 ke hennessel teije sehhas **tuttap** *tarck olla/* se sahkut
 üx Nar sesinnase Jhma siddes welcher sich düncket vnter euch weise
 seyn/ der werde ein Narr in dieser Welt.

See konstruktsioon erines eelmisest põhiliselt selle poolest, et infiniitaringi agent vormistus subjekti, mitte objektina.

7.2. *ma*-liiteline substantiiv

Tegevusprotsessi märkivad *m*-liitelised verbaalsubstantiivid on ajalooliselt väga vanad, olles ühtlasi tänapäevase supiinivormi ajalooliseks lähteaine-seks (Saukkonen 1965: 30). Nüüdiskirjakeeles esinevad sellised *m*-liitelised teonimetuletised vaid üksikutes kinnisväljendites, nt **söömaaeg**, **läheb lõomaks** jts (vt Kasik 2004: 106), kuid vanas kirjakeeles esineb niisuguseid infinitiivivormist kujunenud teonimetuletisi rohkem. Need on *ma*- või *mä*-tunnuselised ega ole häälikkuju poolest supiinivormidest eristatavad (Kingisepp jt 1997: 84; Saareste 1930: 79; Saareste 1937: 430).

Siinses artiklis analüüsitud 17. saj tekstides leidus vorme, mida võiks pidada *ma*-tunnuselisteks teonimetuletisteks, kokku 30 (M 1 / S 7 / B 22), suhteliseks esinemissageduseks on seega 10,4 näidet (M 2,1 / S 3,4 / B 59,2) 100 000 tekstisõna kohta. Nt

- (42) Müller: 5.2. Nüit ollet teje A. R. enne *söhma* sest Euangeliumi
 Oppetus=zest/ sen kaunÿ Historia kulnut/ kuÿ meddÿ armas Issandt
 ninck Onnist: I=-h=-u=s Chr\-u=s sen Iherusalem\~i Linna sisse on
 soÿthnut/ ..
- (43) Stahl (LS): 553 On semperrast se põha Waimo Ammet/ kudt Christus
 sesinnases Evangeliummes kuhlutap: 1. *Tröhstima*. 2. *Pöhitzema*.

3. *Oppema*. Ist derhalben des H. Geistes Ampt wie Christus im Evangelio vermeldet: 1. Trösten. 2. Heiligen. 3. Lehren.

Tõeline vana verbaalsubstantiiv esineb siiski vaid ühes Mülleri lauses (vt näide 42), ülejäänud juhtudel on tegu pigem saksakeelsete tekstide tõlkimisel tekkinud kohmakate ja eesti keele süsteemi seisukohast raskesti analüüsitavate moodustistega.

7.3. *da*-infinitiivitarind finaalarverbiaalina

16 juhul (M 1 / S 8 / B 7) esineb *da*-infinitiivitarind 17. saj tekstis finaalarverbiaalina, millel otsest *ma*- ega *da*-infinitiivi kujulist vastet tänapäeva eesti keeles ei leidu. Finaalarverbiaalse infinitiivitarindi suhteline esinemissagedus on 5,5 näidet (M 2,1 / S 3,9 / B 18,8) 100 000 sõne kohta. Lausetüübid, kus *da*-infiniitne finaalarverbiaal esineb, võivad olla mitmekesised, nt

- (44) Blume: 197 Se on üx alp Assi et Sinna minno Sullane ollet *Jakobi Suggut üllestöstada* nink kaotut *Jsraelli sees jelle tua*. Es ist ein geringes das du mein Knecht bist/ di Stämme Jakob auffzurichten und das verwahrlosete in Jsrael wider zu bringen.
- (45) Stahl (HH3): 66 Ninck tem~a lex sisse/ *nêde jures jehda*. Vnd er gieng hinein bey jhnen zu bleiben.
- (46) Müller: 39.1. Ninck seisab sesinatze Laulo Nimÿ sen Kun: Dauide Laulo Ramato sid: ninda: V\:\x Oppetus neist Korah Lapsest/ *selle Nohre Rachwalle eel laulda*.

da-infinitiivi kujulise finaalarverbiaali seesugune kasutus on ilmselt otseselt saksamõjuline (Habicht 2001b: 250). Konstruksiooni võiks vaadelda *da*-infinitiivse predikaadiga *et*-otstarbelause sidendita analoogina, kuid paljudel juhtudel võib samaväärseks või isegi loomulikumaks tänapäevaseks vasteks pidada teonime translatiivivormi, vrd

- (47) →?üks õpetus, et noortele ette laulda
- (48) → üks õpetus noortele ettelaulmiseks

7.4. *da-* ja *ma-*infinitiiv tegevuse lõppfaasi tähistava liitpredikaadi koosseisus

Tänapäeva kirjakeeles moodustab tegevuse lõppfaasi märkiv verb *lak-kama* liitpredikaadi koos *mast-*vormiga (EKG II: 20). Vanas kirjakeeles leidus näiteid liitpredikaatide kohta, mis koosnesid muust tegevuse lõppu märkivast verbist ja *da-* või *ma-*infinitiivist:

VORM	V₁	V₂^{INF}
TÄHENDUS	lõpp	tegevus
		
	Pred	

- (49) Stahl (HH3): 101 Ninck kus temma **olli lopnut jüttelda**/ laus temma
 Simona wasto: .. Vnd als er hatte auffgehöret zu reden/ sprach er zu
 Simon ..
- (50) Stahl (HH3): 142 SEmperrast kahs meije/ am~o sest pehwast/ kus meije
 sedda kuhlnut olleme/ **ep jettame meije jerrel/ teije ehs lugkema** ninck
palluma/ .. DERhalben auch wir/ von dem tage an/ da wirs gehöret haben/
 hören wir nicht auff/ für euch zu beten/ vnd bitten/ ..

Konstruksiooni kohta leidus 17. saj materjalis kokku 9 näidet (M 1 / S 8 / B 0), mis teeb selle suhteliseks sageduseks 3,1 näidet (M 2,1 / S 3,9 / B 0) 100 000 tekstisõna kohta. Liitpredikaadi infiniitosaks oli Stahli tekstides 6 juhul *da-*infinitiiv ja kokku 3 juhul (M 1 / S 2) *ma-*infinitiiv.

7.5. Juhuslikud kasutused

Müller on *da-*infinitiivitarindit ühel juhul tarvitanud gerundiivilaadsena, nii et tarind väljendab põhilause tegevusega samaaegset tegevust:

- (51) Müller: 11.6. ninda laulate teÿe weel ta=en\~akitpeiwa/ eth v\:\che **waÿse**
Inimes=ze Korwat kurtax ia=ewat kulma/ kuÿ teÿe Laulate.

Samuti leidub Mülleri jutlustes üks näide, kus *ma-*infinitiiv esineb ootuspärase indikatiivi mitmuse 1. pöörde asemel:

- (52) Müller: 33.9. Sesama kartus eb pidda mitte v\:\che Sullase/ muito v\:\che
 Lapse Kartus ollema/ dz wir Gott ehren/ als das höchste Guth/ ta=ema
 pa=ele *lothma*/ ihn in Nöten anruffen/ beten/ danken.

8. Kokkuvõte

17. saj eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioone eristab 20. saj kirjakeele infinitiiviga konstruktsioonidest vormiliselt *da-* ja *ma-*infinitiivi ulatuslik ja võrdlemisi vaba vaheldumine, kusjuures iseäranis ilmne on *ma-*infinitiivi ületootlus sagedastes konstruktsioonitüüpides (soovimis-kavatsemiskonstruktsioon, modaalkonstruktsioon). Väiksema näitelauseste arvuga konstruktsioonide puhul on ka vanas kirjakeeles siiski üldine *da-*infinitiiv.

Ebatüüpilise infinitiivikasutusega eristub teistest 17. saj autoritest Georg Müller: infinitiiviga konstruktsioone leidub tema tekstis oluliselt rohkem kui Stahlil ja Blumel ning samas ühtivad tema infinitiivirektsioonid peaaegu täielikult tänapäevastega. Mülleril puudub ka ülemsaksamõjuline *saama*-futuurum, mille asemel on ta pruukinud alamsaksamõjulist *pidama-* ja *tahtma*-futuurumit.

Sagedasemad infinitiiviga konstruktsioonide tüübid vanas kirjakeeles on samad mis 20. saj kirjakeeles, kuid nendega lõimuvate verbide tüüpilisim tähendus on mitmel juhul tänapäevasest mõnevõrra erinev. Infinitiivi harilikem esinemiskontekst 17. saj materjalis on modaalne või tulevikuline konstruktsioon. Vanades tekstides ei esine iseseisva predikaadina toimivat infinitiivivormi, võrreldes tänapäeva keelega on harvad ka subjektilise infinitiiviga netsessiiv- ja hinnangukonstruktsioon ning infinitiivitarind järeltäiendina. Enamikku konstruktsioone, mille esinemus 20. saj tekstides on väike, ei ole 17. saj üldse kasutatud.

Lühendid

ade	adessiiv
all	allatiiv
<i>da</i>	<i>da</i> -infinitiiv
INF	(<i>ma-</i> või <i>da-</i>)infinitiiv
<i>ma</i>	<i>ma</i> -infinitiiv
N	noomen
Pred	predikaat
Sg	singular
V	verb

Materjali allikad

20. sajand

Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpus 2007. Morfoloogiliselt ühestatud korpus.
<http://www.cl.ut.ee/korpused/morfkorpus/> (21.06.2008):

AJA = ajakirjandustekstid

ILU = ilukirjandustekstid

17. sajand

Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (21.06.2008):

Müller, Georg 1600–1608. Georg Mülleri jutlused.

Stahl, Heinrich 1632. Hand vnd Hauszbuches Für die Pfarherren/ vnd Hauszväter Ehstnischen Fürstenthumbs Erster Theil Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri/ zusamt einer kleinen Zugabe Jn Teutscher und Ehstnischer sprache angefertigt/ und auff eigenen kosten zum Druck vbergegeben Von M. HENRICO Stahlen, Probste in Jerven/ vnd Pastoren derer Christlichen Gemeinen zu S. Petri vnd S. Matthaei. – Gedruckt zu Riga, durch Gerhard. Schröder/ 1632.

Stahl, Heinrich 1638. Hand- vnd Hauszbuches Für die Pfarherren vnd Hausz-Väter Esthnischen Fürstenthumbs/ Dritter Theil/ Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln durchs gantze Jahr/ zusamt der Historia des bittern Leidens vnd Sterbens vnsers HERRN Jesu Christi/ Jn Teutscher vnd Esthnischer Sprache angefertigt/ vnd auff eigenen Kosten zum Druck vergeben/ Von M. HENRICO Stahlen/ Pastoren an S. Catharinen Kirchen, Probste in Jerwen vnd Wirrland/ vnd des Königl. Esthnischen Consistorij Assessoren. – Revall/ Jn Chr. Reusners Sel. Nachgelassener Widwen Drückerey, Jm Jahr M.DC.XXXIIX.

Stahl, Heinrich 1649. Leyen-Spiegels/ Darinnen kürztlich gezeiget wird/ wie ein einfältiger Christ Die Fest- vnd Sontägliche Evangelia in reiner Lehr vnd heiligem Leben Jhm zu nütze machen kan/ Sommer-Theil/ Zugerichtet Von M. HENRICO Stahlen/ Superintendenten. – Reval/ Gedruckt bey Heinrich Westphal/ desz Gymnasij Buchdrucker/ Anno 1649.

Blume, Christoph 1662. MATTHÆI JUDICIS kleines Corpus Doctrinae. oder di Haupt-Stükke Christlicher Lere/ in dreissig Artikkell verfasst, samt drei wichtigen Fragen und etlicher falscher Lerer Jrtümer Widerlegung/ einfältigst vor Alte und Junge aus göttlicher Schrift gestellt/ allenthalben auf unsern Catechismum gerichtet/ und. anitzo Unterschiedlicher Ohrten gebessert/ mit bieblischen Sprüchen vermehret/ Auch nebst einen geistlichen Klee-Blaht auf di hohen Fäst-Tage fleissigst in di eestnische Sprache übergetragen, Durch CHRISTOPH. Blumen/ von Leipzig aus Meissen/ Pastoren zu Hakers. – Jn Verlegung des Autoris, Gedruckt in Reval von Adolph Simon, Gymnasij Buchdr. im Jahr Christi 1662.

Kirjandus

- Croft, William 2001.** Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. New York–Oxford: Oxford University Press.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Fillmore, Charles J. 1989.** Grammatical construction theory and the familiar dichotomies. – Language Processing in Social Context. Ed. by Rainer Dietrich, Carl F. Graumann. North-Holland: Elsevier Science Publishers, 17–38.
- Fillmore jt** = Fillmore, Charles J., Paul Kay, Mary Catherine O'Connor 1988. Regularity and idiomacity in grammatical constructions: the case of *let alone*. – Language 64, 501–538.
- Fried, Mirjam, Hans C. Boas (eds.) 2005.** Grammatical Constructions: Back to the Roots. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, Adele E. 1995.** Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 2006.** Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press.
- Gutslaff, Johannes 1998 [1648].** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tõlkinud ja väljaande koostanud M. Lepajõe. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu.
- Habicht, Külli 2001a.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahl keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, Külli 2001b.** Infinite Konstruktionen in der estnischen Schriftsprache der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. – Linguistica Uralica XXXVII: 4, 245–269.
- Kasik, Reet 2004.** Eesti keele sõnatuletus. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kingisepp jt** = Kingisepp, Valve-Liivi, Epp Ehasalu, Külli Habicht, Jaak Peebo 1997. Vanimate eesti keele tekstide sõnavarast ja grammatilisest vormistikust. – Pühendusteos Huno Rätsepale. 28.12.1997. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 67–100.
- Klettenberg, Reet 2007.** Permissiivkonstruktsioon eesti kirjakeeles. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/10062/2930/1/klettenberg_reet.pdf (21.06.2008).

- Lakoff, George 1987.** Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merirand, Laura 2003.** *pidama*-verbi grammatikaliseerunud kasutusest vanemas kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Penjam, Pille 2006.** Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in Written Estonian. – *Linguistica Uralica* XLII: 3, 167–191.
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. (= *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ross, Kristiina 1999.** Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks. – *Mis on see ise: tekst, tagapõhi, isikupära*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 9–30.
- Saareste, Albert 1930.** Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. – *Eesti Keel* 4–5, 73–96.
- Saareste, Andrus 1937.** Eesti keel XIII–XVI sajandil. – *Eesti ajalugu* II. Eesti keskaeg. Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 423–436.
- Saukkonen, Pauli 1965.** Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa. I. Johdanto. Adverbaali infinitiivi. (= *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 137.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Stahl, Heinrich 2000 [1637].** *Anführung zu der Esthnischen Sprach/ auff Wolgemeinten Rath/ vnd Bittliches Ersuchen/ publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall/ Druckts Chr. Reusner der älter/ in Verlegung des Autoris. Faksiimiletrükk.* (= *Maarjamaa taskuraamat* 15.) Brampton–Tartu: Maarjamaa Publications.

Constructions of *da-* and *ma-*infinitives in Old Written Estonian

Pille Penjam

This article focuses on the use and functions of *da-* and *ma-*infinitives in Old Written Estonian and compares their use with contemporary written Estonian. Since the use and functions of the infinitives can best be characterized by the argument structure of the verbs that take an infinitive complement, the article focuses on those clauses where one member is an infinitival construction. The theoretical framework used is construction grammar, and the analysis is based on corpus texts.

It appeared that the frequent contemporary Estonian constructions were also predominant in 17th-century texts. However, some changes in the most typical meaning of these constructions can still be noted. The same construction revealed extensive variation of *da-* and *ma-*infinitives in the selection of 17th-century texts. The data of the 17th-century language revealed also single occurrences of infinitives for which no counterparts could be found among either the *ma-* or *da-*infinitives in contemporary Estonian. Examples of such occurrences include verbal substantives with the *ma-*suffix, counterparts of contemporary *vat*-infinitive constructions, and the use of infinitives as adverbials of purpose (manifesting a German influence). However, compared to the more frequent constructions with infinitives, these uses were still marginal.

Keywords: linguistics, Estonian language, history of written language, syntax-morphology interaction, constructional meaning, *da*-infinitive, *ma*-infinitive

Pille Penjam
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
Pille.Penjam@ut.ee

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI

89. TEGEVUSAASTA (2008)

Üritused

I. Konverentsid, keelepäevad, ettekandekoosolekud

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas aruandeaastal 3 konverentsi, 8 ettekandekoosolekut ja 10 väliskeelepäeva.

Emakeele Selts oli Eesti Keele Instituudi, Haridus- ja Teadusministeeriumi, Keeleinspektsiooni, Väike-Maarja Gümnaasiumi ja Väike-Maarja vallavalitsuse kõrval üks Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna asutamise 20. aastapäevale pühendatud rahvusvahelise konverentsi korraldajaid. Konverents toimus 16.–17. aprillil Väike-Maarjas ning seal meenutati keeleauhinna tekkelugu, esitati vähem tuntud tahke Wiedemanni elust ja tegevusest ning kõneldi teiste riigikeelte käekäigust (saksa, rootsi, läti, ungari, soome) nende kodumaal. Traditsiooni kohaselt esines ettekandega aasta laureaat – seekord Mati Erelt teemal „Eesti keele tüübist ja keelekorraldusest” –, kes istutas ka tamme keeletammikusse. Konverentsi ettekanded ilmusid kogumikus „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa”.

27. juunil toimus Tartus traditsiooniline J. V. Veskile pühendatud keelekonverents. XLI Veski päeva teema oli seotud Eesti Vabariigi juubeliaastaga ning selleks oli valitud „Eesti keele rollist vabariigi algusaegadel”. Kavas oli kuus ettekannet eri teadusvaldkondade esindajatelt. Avaettekande „1934. ja 1995. a keeleseadused: ühist ja erinevat” autorid olid Andres Hallmägi ja Tõnu Tender. Ott Kurs tutvustas oma ettekandes „Maateaduse terminoloogia arendamisest 1920. aastail” oskuskeele arengut geograafi pilgu läbi. Jakob Kübarsepp kõneles teemal „Eesti keel õppe- ja teaduskeelena tehnikahariduses” Tallinna Tehnikaülikooli ajaloo kujunemise valguses. Reet Kasiku ettekande teemaks oli „Eesti keel ja keeleteadus Tartu ülikoolis 1919–1940”. Riho Saard rääkis teemal „Luterliku kiriku eestistamisest”. Tiit Hennoste andis ülevaate keele-elust

ajakirjanduses ning tema ettekande teema oli „Vabaduse tulemine. Eesti ajakirjandus ja tema keel Eesti Vabariigi algusajul”.

Traditsiooniline üliõpilaskonverents, millega Emakeele Selts tähistas ühtlasi Euroopa keelte päeva, toimus 3. oktoobril Tartu ülikoolis. Oma keeleuurimistöödest rääkisid Tallinna, Tartu ning Tampere ülikooli bakalaureuse- ja magistriõppe üliõpilased ning gümnaasiumiõpilased, kes pidasid 12 ettekannet. Päeva lõpetas Tuomas Huumo humoorikas ja sisukas ettekanne „Kuidas käia keelekonverentsidel ja ellu jääda”.

2. Ettekandekoosolekud, väliskeelepäevad ja keelepäevad Eestis

Ettekandekoosolekutel peeti 20 ettekannet, mis tutvustasid teoreetilisi ja rakenduslikke suundumusi Eesti keeleteaduses ning eesti keele uurimisel. 2008. aastat alustati kahe juubelikoosolekuga. 9. jaanuaril tähistati emeriitprofessor Huno Rätsepa 80. sünnipäeva, ettekanded pidasid Lembit Vaba („Kolm eventuaalset baltismi: millest sõltub etümoloogia usutavus?”), Udo Uiho („Sõna *simman* etümoloogia”), Tiit-Rein Viitso („*Tsuhh-tsuhh*”). 4. märtsil õnnitleti emeriitprofessor Tiit-Rein Viitsot. Ettekandeid oli kolm: Karl Pajusalu „Tiit-Rein Viitso tuhat keelt”, Valts Ernštreitsi „Tiit-Rein Viitso ja liivi kirjakeele kujunemine”, Tiit-Rein Viitso „Keeleteadus kui katsetuste ja eksituste tee”. 10. aprillil olid vaatluse all keelelised elulood ja suhtlusvõrgustikud, esinesid Anna Verschik, Kristiina Praakli ja Mari Mets. 16. mai koosolekul kõnelesid Ene Vainik, Hille Pajupuu, Rene Altrov ja Anni Oja teemal „Keel ja emotsioonid”. Esimesel sügiskoosolekul pidas Eva Liina Asu ettekande eesti lauseintonatsioonist ja Tuuli Tuisk liivi katketoonist ning esitleti kaht raamatut: T-R. Viitso „Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud” ning I. Lehiste, P. Teras, V. Ernštreitsi, P. Lippuse, K. Pajusalu, T. Tuisu ja T-R. Viitso „Livonian Prosody”. 10. oktoobril esitleti Emakeele Seltsi värsket väljaannet, Helju Kaalu, Mari Musta ja Eevi Rossi koostatud kogumikku „Ennemustitsel Mulgimaal”. Raamatut tutvustas Eevi Ross, mulkide tegemistest kõneles Alli Laande. Viimasel koosolekul 27. novembril oli räägituks esimese keele omandamine ning ettekannete autoriteks olid Reili Argus, Sirli Parm, Maigi Vija, Reeli Torn-Leesik ja Renate Pajusalu.

Emakeele Seltsi aastakoosolekul 27. märtsil 2008 pidas akadeemilise ettekande teemal „Lähedane liivi keel” seltsi juhatause abiesimees Karl Pajusalu. Seltsi 88. tegevusaasta (2007) aruande esitas teadussekretär

Annika Hussar. Juhatuse ettepanekul valiti keeleteoimkonna vanema ülesandeid jätkama Peeter Päll.

Väljaspool Eestit peeti Haridus- ja Teadusministeeriumi ning kohapealsete eesti seltside kaaskorraldusel keelepäevi Torontos, Haagis, Peterburis, Vilniuses, Petseris, Minskis, Riias, Hamburgis, Moskvas ja Oulus. Ettekannete teemad olid väga mitmekesised, selleks võeti arvesse kohapealse eestlaskonna ettepanekuid ja ootusi. Teemade hulka kuulusid ülevaated Eesti keelepoliitikast, eesti keele omandamisest, uutest vaatenurkadest keeleteaduses, sõnaraamatutööst, kõneldi uuest õigekeelsussõnaraamatust ja praegusest eesnimelaskasutusest ning eestlaste viisakuskoodist; räägiti eesti keele õppimise võimalustest välismaal ja Eestis. Kokku peeti väliskeelepäevadel 40 ettekannet.

II. Muu tegevus

2008. a toimus juhatuse liikme Annika Kilgi eestvedamisel esmakordselt koolinoortele suunatud Interneti-põhine sõnakogumisvõistlus. Eesmärgiks oli koguda uut, noortepärast sõnavara, mida sõnaraamatutes ei leidu, noorte keeletegevust uute vahenditega elavdada ning äratada huvi eesti keele vastu. 1. veebruarist 15. maini kestnud sõnakogumisvõistluse pidulik lõpetamine toimus Tartu ülikoolis ning sinna kutsuti parimad kogujad ja nende emakeeleõpetajad. Noortele kõnelesid Anni Oja, Annika Kilgi ja Huno Rätsep. Oma keelekogumise kogemustest kõnelesid auhinnatutest Katriin Vesik ja Jaan Erik Kiissel.

Noortetöö raames peeti 5. septembril Vormsi põhikoolis seltsi infopäev. Asuti koostöös Eesti Noorte Keeleorganisatsiooniga kavandama 2009. a toimuva keelepäevi Eesti äärealade koolides.

2008. a alustas selts koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Eesti Kirjandusmuuseumiga tööd 12 keeleteemalise vaatmiku väljaandmiseks. Keelealaseid (keele uurimine, keele päritolu, murded, allkeeled, väliseesti keel, kirjakeele kujunemine, eesti keel Eesti koolis, eesti keel muukeelses koolis, keelekorraldus, keelepoliitika, keeletehnoloogia, Emakeele Selts) tutvustavad vaatmikud ilmuvad eesti, inglise, prantsuse, vene ja saksa keeles. Vaatmikke kasutatakse nii Eestis (keeleeüritustel, haridussüsteemis, raamatukogudes jne) kui ka välismaal (väliskeelepäevadel, Eestit esindavates asutustes jne).

III. Kirjastamine

Trükis on 2008. a ilmunud:

- Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007). Peatoimetaja Mati Erelt, toimetaja Tiiu Erelt. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn 2008. 272 lk.
- Ennemustitsel Mulgimaal. Valimik korrespondentide murdetekste VII. Toimetanud Helju Kaal, Mari Must ja Eevi Ross. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn 2008. 340 lk.
- keeleajakiri Oma Keel nr 1, 78 lk, toimetaja Jaan Õispuu.
- keeleajakiri Oma Keel nr 2, 95 lk, toimetajad Jaan Õispuu, Reili Argus, Annika Hussar.

Vahetumas on Oma Keele toimetaja, Jaan Õispuu asemel jätkab 2009. a Reili Argus.

Emakeele Selts jätkas projektiga, mille eesmärk on Wiedemanni „Grammatik der Ehstnischen Sprache” (1875) faksiimile kommenteeritud tõlke avaldamine kahes köites.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 2008. a 159 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 6059 inventeeritud trükist.

2008. a sõlmiti leping Eesti Rahvusraamatukoguga. Leping võimaldab seltsil kasutada integreeritud raamatukogusüsteemi INNOPAC/Millennium seltsi raamatukogu teavikute kataloogimiseks ja nähtavaks tegemises e-kataloogis ESTER. Selle abil saab tulevikus seltsi raamatukogu kasutada laiem lugejaskond.

Raamatukogu hoiab ja juhatab Helju Kaal.

V. Keeleainestiku kogumine

2008. a toimus Interneti-põhine koolinoorte sõnakogumisvõistlus. Interneti-sõnastikku laekus 83 nimelist kogu ja mitusada anonüümset sissekannet. Mahukaimad kogud ulatusid paarisaja sõnani, kõige napimad piirdusid üheainsaga, huvitavat materjali leidis mõlemas. Lisaks saadeti kolm kogu

e-kirja teel ja üks käsikirjana. Sõnu ja väljendeid leidis nii oma pere kui ka harrastusega seotud sõnavarast.

Emakeele Seltsi korrespondentidelt keeleainest ei laekunud.

VI. Keeletoimkond

Keeletoimkonna vanem on Peeter Päll, keeletoimkonda kuuluvad Külli Habicht, Reet Kasik, Krista Kerge, Katrin Kern, Einar Kraut, Urve Pirsio, Maire Raadik ja Tiit-Rein Viitso.

Keeletoimkond pidas 2008. a neli koosolekut ja võttis vastu kolm otsust (jaapani päritoluga sõnade kasutamisest eesti tekstis; Internet ja internet; muudatused eesti-vene tähetabelis). Arutusel on morfoloogia-teemaline otsus, araabia sõnade vormistussoovitus ning ukraina-eesti tähetabeli parandamine. Toimkond soovitas otse Emakeele Seltsi või Eesti Rahvusringhäälingu juurde luua häälduse töörühma, kes tegeleks eesti keele hääldust puudutavate soovitude väljatöötamisega.

VII. Annetused

2008. a tegid Emakeele Seltsile annetuse Ene Sepp ja Priit Järve.

VIII. Liikmeskond

Emakeele Seltsi kuulus 31. detsembri 2008 seisuga 335 tegevliiget ja kuus auliiget: Eeva Ahven, Valdek Pall, Huno Rätsep, Ülo Tedre, Helmi Neetar ja Uno Liivaku.

Tegevusaasta jooksul võeti vastu kaheksa uut tegevliiget: Miina Norvik, Anni Oja, Olga Gerassimenko, Sirli Parm, Riina Kasterpalu, Sirje Hassinen, Marja Vaba, Kristiina Praakli.

Surma läbi lahkus 2008. a kümme liiget: Mari Must († 20.02.2008), Maie Raitar († 24.02.2008), Meinhard Laks († 4.03.2008), Elli Riikoja († 30.04.2008), Eduard Leppik († 19.05.2008), Leena Kiivit († 7.09.2008), Paul Alvre († 18.11.2008), Ilse Kont († 5.12.2008), Arvi Leosk († 10.12.2008), Salme Nigol († 13.12.2008). Seltsist arvati välja neli liiget.

IX. Juhatus

Seltsi juhatusse kuuluvad esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning liikmed Mati Erelt, Asta Õim, Annika Kilgi ja Pire Teras.

Seltsi juhatus käis 2008. a koos kuus korda.

X. Töötajad

Teadussekretärina töötab Annika Hussar, raamatukogu juhatajana Helju Kaal ning raamatupidajana töövõtulepingu alusel Tiia Vajak. Seltsi kodulehte kujundab Maria-Maren Sepper. Seltsi tegevust Tartus on aidanud korraldada Mare Valge.

XI. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi tegevusaasta on olnud ettevõtmisterohke. On korraldatud konverentse, ettekandekoosolekuid, infopäev, väliskeelepäevi, jätkunud on keeleajakirja ja aastaraamatu väljaandmine, toimus noorte sõnakogumisvõistlus. 2008. a peeti Emakeele Seltsi üritustel 99 ettekannet.

Seltsi juhatuse liikmed Helle Metslang, Karl Pajusalu, Jüri Viikberg ja Mati Erelt ning keeleteoimkonna vanem Peeter Päll on jätkuvalt osalenud Eesti keelenõukogu töös. 2008. aastast esindab Emakeele Seltsi juhatust Eesti Keele Instituudi teadusnõukogus Karl Pajusalu. Wiedemanni keeleauhinna komisjonis on Jüri Viikberg. Emakeele Selts on esindatud riiklike programmide nõukogudes.

Rahaliselt oli 2008. a Emakeele Seltsile soodne. Teaduste Akadeemia tegevustoetus katab suurema osa tööjõukuludest, seltsi projektide teostamiseks lisandus Haridus- ja Teadusministeeriumi toetus Emakeele Seltsi aastaraamatu ja murdetekstide valimiku „Ennemustitsel Mulgimaal“ tarvis, seltsi raamatukogu andmete kättesaadavaks tegemiseks, vaatmike koostamiseks, noorte keelevõistluse korraldamiseks ja Oma Keele väljaandmiseks ning väliskeelepäevade korraldamiseks.

ANNIKA HUSSAR

2008. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. Adamson, Andero – Eesti keele ja kultuuri akadeemiline välisõpe. Eesti keele päeval Vilniuses 24. aprillil.
2. Adamson, Andero – Eesti keel ja kultuur maailmas aastal 2008. Eesti keele päeval Hamburgis 23. novembril.
3. Alas, Alli; Rebane, Kertu – Pealkirjad maakonnalehes Virumaa Teataja. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
Altrov, Rene – vt Pajupuu, Hille.
4. Argus, Reili – Eesti keele omandamisest teiste keelte taustal. Eesti keele päeval Haagis 9. märtsil.
5. Argus, Reili – Eesti keele vormimoodustuse omandamine võrdluses teiste keelte omandamisega. Ettekandekoosolekul Tartus 27. novembril.
6. Asu, Eva Liina – Eesti lauseintonatsioonist. Ettekandekoosolekul Tartus 2. oktoobril.
7. Erelt, Mati – Muutusi eesti keele lauseehituses. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
8. Erelt, Mati – Eesti keele tüübist ja keelekorraldusest. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
9. Ernštreits, Valts – Tiit-Rein Viitso ja liivi kirjakeele kujunemine. Emeriit-professor Tiit-Rein Viitso 70. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 4. märtsil.
10. Esinurm, Aune – Definiitsuse avaldumine eesti vanas kirjakeeles. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
11. Grossfürst, Rebeka – Tsitaatsõnad SL Õhtulehes. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
12. Habicht, Külli – Uus aeg, uued (keele)kombed. Eesti keele päeval Oulus 22. novembril.
Hallmägi, Andres – vt Tender, Tõnu.
13. Hassinen, Sirje – Kakskeelse lapse keeleomandamisest. Eesti keele päeval Haagis 9. märtsil.

14. Hausenberg, Anu-Reet – Eesti keele juured ja viljad. Eesti keele päeval Peterburis 19. aprillil.
15. Hennoste, Tiit – Vabaduse tulemine. Eesti ajakirjandus ja tema keel Eesti Vabariigi algusajul. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
16. Hussar, Annika – Emakeele Seltsi 88. tegevusaasta (2007). Aastakoosolekul Tartus 27. märtsil.
17. Hussar, Annika – Eesti eesnimedest. Eesti keele päeval Vilniuses 24. aprillil.
18. Hussar, Annika – Eesti laste nimed 21. sajandil. Eesti keele päeval Minskis 16. novembril.
19. Huumo, Tuomas – Kuidas käia keelekonverentsidel ja ellu jääda. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
20. Ivanov, Nikita – Välismaalaste õppimisvõimalustest Tartu ülikoolis. Petseri 2. Keskkooli 7. keelepäeval 14. märtsil.
21. Kasik, Reet – Eesti keel ja keeleteadus Tartu ülikoolis 1919–1940. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
Kiislar, Tanel – vt Kriisa, Pille-Riin.
22. Kiissel, Jaan Erik (õpil) – Uuemat tehnoloogia sõnavara. Sõnakogumisvõistluse lõpetamisel Tartus 2. juunil.
23. Kilgi, Annika – Sõnakogumisvõistluse tulemustest. Sõnakogumisvõistluse lõpetamisel Tartus 2. juunil.
24. Kilgi, Annika – Kuidas Eesti noored räägivad. Eesti keele päeval Minskis 6. novembril.
25. Kimmel, Ülle – Kontseptuaalsed metafoorid tulekahjude kajastamisel ajakirjanduses. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
26. Krall, Katri – Keelekümblusklassi laste eesti keel. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
Krautmane, Erika – vt Kursite, Janina.
27. Kriisa, Pille-Riin; Kiislar, Tanel – Wiedemanni jälgedes: Eesti ja idapoolsed hõimurahvad tänapäeval. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
28. Kurs, Ott – Maateaduse terminoloogia arendamisest 1920. aastail. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
29. Kursite, Janina; Krautmane, Erika – Riigikeel Lätis: probleeme ja lahendusi. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.

30. Kübarsepp, Jakob – Eesti keel õppe- ja teaduskeelena tehnikahariduses. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
31. Laande, Alli – Mulkide tegemistest. Kogumiku „Ennemustitsel Mulgi-maal” esitlusel Tallinnas 10. oktoobril.
32. Laanekask, Heli – Soome eestlastest soome-eestlasteks. Eesti keele päeval Oulus 22. novembril.
33. Langemets, Margit – Soome ja Eesti: taskust suursõnaraamatuni. Eesti keele päeval Oulus 22. novembril.
34. Lipp, Keit – Eesti kirjandusklassikute tekstide keelelisest redigeerimisest F. R. Kreutzwaldi muinasjutu „Põhjakonn” alusel. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
35. Lätt, Evelyn – Väldete õpetamisest põhikoolis. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
36. Mets, Mari – Suhtlusvõrgustikest kahes Ida-Võrumaa külas. Ettekandekoosolekul Tartus 10. aprillil.
37. Metslang, Helle – Eesti keel – lihtne ja keeruline. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
38. Metslang, Helle – Eesti keel – lihtne ja keeruline. Eesti keele päeval Moskvas 22. novembril.
39. Mukovskaja, Larissa – Ferdinand Johann Wiedemann Venemaal. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
40. Mäearu, Sirje – Keelenõuandest keeleabi. Eesti keele päeval Peterburis 19. aprillil.
41. Nekrassova, Inna – Mitmekeelse ühiskonna küsimus Eesti ja Suurbritannia moslemite näitel. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
42. Nuolijärvi, Pirkko – Soome ja rootsi keel Soomes eile, täna ja homme. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
43. Nurme, Maili – Impersonaali ainsa argumendi staatus eesti keeles. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
44. Oja, Anni – Emotikonid ja nende funktsioonid eestikeelses virtuaalsuhtluses. Ettekandekoosolekul Tallinnas 16. mail.
45. Oja, Anni – Noorte keele konservatiivsusest internetis. Sõnakogumisvõistluse lõpetamisel Tartus 2. juunil.
46. Pajupuu, Hille; Altrov, Rene – Eesti emotsionaalse kõne korpuse nähtavad ja nähtamatud küljed. Ettekandekoosolekul Tallinnas 16. mail.

47. Pajusalu, Karl – Tiit-Rein Viitso tuhat keelt. Emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso 70. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 4. märtsil
48. Pajusalu, Karl – Lähedane liivi keel. Aastakoosolekul Tallinnas 27. märtsil.
49. Pajusalu, Renate – Sinatamine ja teietamine eestlastel ja eestivenelastel. Eesti keele päeval Hamburgis 23. novembril.
Pajusalu, Renate – vt Vija, Maigi.
50. Parm, Sirli – Sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* ajaline tähendus. Eesti keele päeval Haagis 9. märtsil.
51. Parm, Sirli – Lastekeele ajasõnad. Ettekandekoosolekul Tartus 27. novembril.
52. Praakli, Kristiina – Võrgustikuanalüüs ja selle rakendamine keeleteaduses. Ettekandekoosolekul Tartus 10. aprillil.
53. Pusztay, János – Ungari keel ja selle perspektiiv ELis. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
54. Päll, Peeter – Kust keeleküsimumste kohta abi saada? Eesti keele päeval Minskis 16. novembril.
55. Pällin Kristi – Eesti *tulema* ja *minema* ning soome verbid *tulla* ja *mennä*. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
56. Raadik, Maire – Keelehoolde sihid ja suuted. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
57. Raadik, Maire – Mida on uut eesti keele reeglistuses. Eesti keele päeval Vilniuses 24. aprillil.
58. Raag, Raimo – Kuninglik rootsi keel. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
59. Rammo, Sirje – Eesti keele õppimisvõimalustest Peterburis. Petseri 2. Keskkooli 7. keelepäeval 14. märtsil.
Rebane, Kertu – vt Alas, Alli.
60. Rehema, Tuuli – Keelenõuande uuemaid küsimusi. Eesti keele päeval Moskvas 22. novembril.
61. Reinthal, Riina – Kool ja keel. Eesti keele päeval Haagis 9. märtsil.
62. Ross, Eevi – Wiedemanni keeleauhind ja selle laureaadid. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
63. Rätsep, Huno – Akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
64. Rätsep, Huno – Eesti polüglottidest. Sõnakogumisvõistluse lõpetamisel Tartus 2. juunil.

65. Saard, Riho – Luterliku kiriku eestistamisest. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
66. Salve, Kristi – *Rikas Riia* eesti folklooris. Eesti keele päeval Riias 15. novembril.
67. Savisaar, Rosina – Omadussõna *ilus* – kuidas me seda kasutame? Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
68. Sirola, Maija – Soome nüüdiskeele komitatiiv. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
69. Soll, Maie – Eestis eesti keele õppimise võimalused välismaalt saabunutele ja Eestis elavatele teiste rahvuste esindajatele. Eesti keele päeval Moskvast 22. novembril.
70. Sutrop, Urmas – Kust algab eesti keel? Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
71. Sõrmus, Kadri – Keelenõuviidad. Eesti keele päeval Hamburgis 23. novembril.
72. Tamm, Vally – A. H. Tammsaare 130. Petseri 2. Keskkooli 7. keelepäeval 14. märtsil.
73. Tender, Tõnu – Lühiülevaade kahest riiklikust programmist (EKKAV ja RKP). Petseri 2. Keskkooli 7. keelepäeval 14. märtsil.
74. Tender, Tõnu – Kolm on kohtu seadus.!? Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
75. Tender, Tõnu – Eesti keele-elu olulisi sündmusi *a. D.* 2008. Eesti keele päeval Peterburis 19. aprillil.
76. Tender, Tõnu; Hallmägi, Andres – 1934. a ja 1995. a keeleseadused: ühist ja erinevat. XLI J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
77. Tender, Tõnu – Eesti riik ja eestlastest väljarändajad: linnulend eilsest hõmsesse. Eesti keele päeval Minskis 16. novembril.
78. Tomusk, Ilmar – Eesti keelepoliitikast 1988–2008. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
79. Tomusk, Ilmar – Põhiprobleemidest Eesti keelepoliitikas. Eesti keele päeval Peterburis 19. aprillil.
- Torn-Leesik, Reeli – vt Vija, Maigi.
80. Tragel, Ilona – Uusi vaatenurki keeleuurimises. Eesti keele päeval Peterburis 19. aprillil.
81. Tuisk, Tuuli – Liivi katketoonist. Ettekandekoosolekul Tartus 2. oktoobril.
82. Uiho, Udo – Sõna *simman* etümoloogia. Emeriitprofessor Huno Rätsepa 80. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 9. jaanuaril.

83. Uiboaed, Kristel – Ühendverbid eesti murrete korpuses. Üliõpilaskonverentsil Tartus 3. oktoobril.
84. Vaba, Lembit – Kolm eventuaalset baltismi: millest sõltub etümoloogia usutavus? Emeriitprofessor Huno Rätsepa 80. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 9. jaanuaril.
85. Vaba, Lembit – Eesti ja läti keelesuhetest. Eesti keele päeval Riias 15. novembril.
86. Vainik, Ene – Kehaosad eesti keele piltlikes emotsioonikirjeldustes. Ettekandekoosolekul Tallinnas 16. mail.
87. Valge, Jüri – Eestikeelse tuleviku nimel. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
88. Valge, Jüri – Keelekesksetest riigiprogrammidest. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.
89. Valge, Jüri – Eesti keele-elu 10 elevanti. Eesti keele päeval Riias 15. novembril.
90. Valge, Jüri – Eesti keele-elu 10 elevanti. Eesti keele päeval Oulus 22. novembril.
91. Velsker, Mart – Uued nimed eesti kirjanduses. Eesti keele päeval Moskvas 22. novembril.
92. Verschik, Anna – Keeleliste elulugude teooriast ja uurimisvõimalustest. Ettekandekoosolekul Tartus 10. aprillil.
93. Vesik, Katriin – Vanavanemate Mustjala murrakust. Sõnakogumisvõistluse lõpetamisel Tartus 2. juunil.
94. Viikberg, Jüri – Keelemosaiik kodu- ja välismaal. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
95. Viitso, Tiit-Rein – *Tsuhh-tsuhh*. Emeriitprofessor Huno Rätsepa 80. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 9. jaanuaril.
96. Viitso, Tiit-Rein – Keeleteadus kui katsetuste ja eksituste tee. Emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso 70. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekul Tartus 4. märtsil.
97. Vija, Maigi; Reeli Torn-Leesik; Pajusalu, Renate – Tegumoe kategooria lapsekeeles. Ettekandekoosolekul Tartus 27. novembril.
98. Viller, Jaak – Eesti keelepoliitika tänapäeva tõmbetuultes. Eesti keele päeval Torontos 18. veebruaril.
99. Winkler, Eberhard – Saksa keel teaduskeelena. Konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa” Väike-Maarjas 16.–17. aprillil.

2008. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Akadeemia. Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus. 20. aastakäik. 2008. Number 10. Kaanel: Eesti Teaduste Akadeemia 70.

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuuden-tutkijain Seura. **2007.** 4; **2008.** 1, 2, 3.

Eesti Aastaraamat 2006–2007. / Tln, 2008./ 400 lk.

Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat. I. /Trt, 1925./ 160 lk.

Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat. XIII. (40). **2007.** Tln, 2008. 214 lk.

Estonian Academy of Sciences Year Book. XIII. (40). **2007.** Tln, 2008. 160 lk.

Kalevalaseuran vuosikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

57. 1977. Tieteen matkamiehiä. /1977./ 303 lk.

64. 1984. Lönnrotin aika. /1984./ 219 lk.

71. Kolme on kovaa sanaa. Kirjoituksia kansanperinteestä. /1991./ 290 lk.

72. Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta. /1993./ 209 lk.

77–78. Tuulen jäljillä. Kirjoituksia kansanperinteestä ja kulttuurihisto-riasta. /1999./ 352 lk.

85. Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu. /2006./ 343lk.

85 a. Hakemistot Kalevalaseuran vuosikirjoihin 1–85. /2006./ 255 lk.

Kansalliskirjasto. Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti. /Helsinki/
2007. 4; **2008.** 1, 2, 3.

Kieliposti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki. **1989.** 1–4; **1990.** 1–4; **1991.** 1–4; **1992.** 1–4; **1993.** 2–4.

Neuphilologische Mitteilungen. Neuphilologischer Verein in Helsinki.

CVIII. 2007. 4;

CIX. 2008. 1, 2, 3.

SKY Journal of Linguistics.

20. 2007. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen aikakauskirja. /Tampere, 2007./ 493 lk.

Studia Carelica Humanistica. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.

21. Alpo Räisänen. Kainuun kieltä ja paikannimiä. 2007. 200 lk.

Studia Fennica. Folkloristica. Helsinki: Finnish Literature Society.

17. Mícheál Briody. The Irish Folklore Commission 1935–1970. History, ideology, methodology. 2007. 535 lk.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. **2007.** 4; **2008.** 1, 2, 3.

Muid väljaandeid

Abriss der estnischen Volkskunde. Herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Tln, 1964. 307 lk.

Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi Kirjastus. Trt, 1927. 174 lk.

Alvre, Paul. **Soome sõnakonstruksioone ja väljendeid.** Tartu. (Tartu Riiklik Ülikool. Soome-ugri keelte kateeder.)

4. 1978. 107 lk.

5. 1978. 107 lk.

6. 1978. 105 lk.

7. 1979. 82 lk.

Ariste, Paul. **Soome mustlaste kohanimed.** Trt, 1940. 18 lk. (EV Tartu Ülikooli Toimetused. B. Humaniora. XLV.)

Castrenianum. Suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus. (Castrenianumin toimitteita. 10.) Helsinki, 1975. 94 lk.

Eek, Arvo. **Eesti keele foneetika. I.** Tln: TTÜ Kirjastus, 2008. 192 lk. (Tallinna Tehnikaülikool. Küberneetika Instituut.) 192 lk.

Eesti Elu tähtsaamat 2008. (366 päeva) „Eesti Elu” Tartu College’i Kirjastuskomitee väljaanne. Toronto. 124 lk.

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. VII köide. V–Y. 2. vihik. Eesti Keele Instituut. Tln: EKSA, 2008.

Eesti rahvalaulud. Dr Jakob Hurda ja teiste kogudest. Trt: Eesti Kirjanduse Selts.

Esimene köide. 1926. 488 lk.

Teine köide. 1932. 559 lk.

- Eesti Teaduste Akadeemia.** Aastatest Akadeemias. Tln, 2008. 159 lk.
- Eesti Teaduste Akadeemia.** Ajalugu. Arenguid ja järeldusi. Ken Kalling, Erki Tammiksaar. Tln, 2008. 222 lk.
- Eesti Teaduste Akadeemia. Bibliograafia 1919–2007.** Tln, 2008. 262 lk.
- Eesti Vabariigi teaduspreemiad. 2008.** Tln, 2008. 179 lk.
- Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri. **Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?** Kohakeelte seisundiuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võro, 2008. 174 lk. (Võro Instituudi Toimõndusõq. 21.)
- Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa.** Koostanud Jüri Valge ja Urmas Sutrop. Tln: EKSA, 2008. 234 lk. (Haridus- ja Teadusministeerium.)
- Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina. **Eesti keele käsiraamat.** Kolmas, täiendatud trükk. Tln: EKSA, 2007. 727 lk.
- Erämetsä, Elvi. **Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter. III. 1950–1965.** Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1974. 190 lk. (Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. Sarja B. Nide 186.)
- Etnograafiamuuseumi abilised.** Tln: Valgus, 1971. 63 lk.
- „Fenno-ugristica” koondregistrid. 1–10 (1975–1983).** Koostanud Paul Alvre. Trt, 1984. 51 lk. (Tartu Riiklik Ülikool.)
- Hagu, Paul. **Külä nii kynöli.** Valik seto pajatuisi. Võro Instituut, 1999. 135 lk.
- Halász, Előd. **Magyar – német kéziszótár.** 3. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957. 986 lk.
- Humaniora fennica.** Luettelo 29 tieteellisen seuran humanistisista julkaisuista 1975–79. Helsinki, 1980. 77 lk.
- Hurt, Jakob. **Setukeste laulud.** Pihkva-estlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega. Helsingis: Soome Kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. 104 osa.)
- Esimene köide.** 1904. 736 + 88 lk.
- Teine köide.** 1905. 710 + 168 lk.
- Kolmas köide.** 1907. 474 + 137 lk.
- Ikola, Osmo. **Lauseopillisia havaintoja Georg Müllerin virolaisten Saarnojen (1600–1606) kielestä.** Turku: Turun yliopisto, 1962. 78 lk. (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa 82.)
- Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series.** Bloomington.
- Vol. **65.** Ilse Lehist. Consonant Quantity and Phonological Units in Estonian. 1966. 73 lk.

- Vol. **84**. Erzsébet Beöthy. Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. 1967. 241 lk.
- Vol. **107**. Alo Raun. Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics. /1971./ 128 lk.
- Itkonen, Terho. **Erään sijamuodon ongelmia**. Helsinki, 1975. 61 lk. (Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.)
- Itä-Kannaksen murre-sanakirja**. Toimittanut Veikko Ruoppila. /Helsinki:/ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, 1984. 185 lk. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 392.)
- Jalvi, Pedar. **Lappalaisten satuja ja tarinoita**. Toimittanut Samuli Aikio. Helsinki, 1966. 119 lk. (Lapin sivistysseuran julkaisuja. N:o 28.)
- Jyläskoski, Into. **Pirtusota Suomemme rannoilla**. Helsinki. 104 lk.
- Kansanelämän kuvauksia**. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 72**. 2008. Laboratorintyön muistoja. Toimittanut Pekka Hako. 234 lk.
- 73**. 2008. Tilkan verran tarinoita. Toimittanut Minna Kilkki. 257lk.
- Kaplinski, Küllike. **Tallinna käsitöölised XVI sajandil. II**. Lisad. Tallinn: Eesti Raamat, 1980. 105 lk.
- Karjalan kielen sanakirja**. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae. XVI.)
- Ensimmäinen osa. **A–J**. 1968. 576 lk.
- Toinen osa. **K**. 1974. 591 lk.
- Kolmas osa. **L–N**. 1983. 584 lk.
- Karjalan kielen sanakirjan johdanto**. Pertti Virtaranta. CVI lk.
- Keele ja Kirjanduse Instituut**. Tallinn, 1970. 46 lk. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia.)
- Keelenõuanne soovitab. 3**. Koostanud ja toimetanud Maire Raadik. Tln: EKSA, 2004. 200 lk.
- Kielen ja kulttuurin satakunta**. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995. Vammala, 1995. 349 lk. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. 51.)
- Kiik, Heino. **Julgeolekust (KGB)**. Dokumentaalromaan. 38 aastat kirjaniku elust (1948–1986). (Tondiöömaja IV.) Tallinn, 2006. 448 lk.
- Kiik, Heino. **Vabanemise rõõmud**. Dokumentaalromaan. 5 aastat kirjaniku elust (1986–1991). (Tondiöömaja V.) Tallinn, 2007. 360 lk.
- Kondratov, A. **Häälikud ja märgid**. Tallinn: Valgus, 1968. 199 lk.

Koski, Mauno. **Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue**. Semanttilinen tutkimus.

I. 1967. 236 lk. (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Osa 5.)

II. 1970. 256 lk. Turku. (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Osa 7.)

Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Koostanud ja kommenteerinud Helgi Vihma. Tallinn: Valgus, 1990. 175 lk.

Lehiste, Ilse. **Segmental and Syllabic Quantity in Estonian.** /Äratrükk:/ (American Studies in Uralic Linguistics. UAS, Vol. 1 (1960). Lk 21–82.)

Leppik, Eduard. **Valter Veborn, kodu-uurijana.** Imavere, 2003. 152 lk.

Leppik, Peep. **Õpetajatöö psühholoogilisi probleeme.** (Õpetamine kui looming.) Trt: TÜ Kirjastus, 2008. 387 lk.

Līvōd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Līvs. /Fotod, joonistused, kaardid./ 40 lk. Lisa: Kommentaarid liivi, läti, inglise keeles. 28 + 28 + 28 lk. Rīga, 2007.

Loorits, Oskar. **Endis-Eesti elu-olu. I.** Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Tln, 1939. 344 lk. (Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused. 11.)

Loorits, Oskar. **Kõpu murde häälikutelugu.** Trt, 1939. 104 lk. (EV Tartu Ülikooli Toimetused. B. Humaniora. XLV.)

Lähivertailuja. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Mekrijärvellä 2.–3.5.1985. Toimittanut Hannu Remes. Turku, 1985. 82 lk. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. 24.)

Lähivertailuja 18. Toimittaneet Helle Metslang ja Riho Grünthal. Helsinki, 2008. 189 lk. (Uralica Helsingiensia.1.)

Länsi-Kannaksen murrekirja. Pertti Virtaranta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, /1982/. 259 lk. (Kotiseudun murrekirjoja 3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 353.)

Läänemere areaali rahvaste kirjakeelte algusajad. 7.–8. oktoober 1994. Teesid. Trt. 43 lk.

Magyar-német kéziszótár. 3. Kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1957. 896 lk.

Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Helsinki: Société Néophilologique.

LXXI. Mikko Laitinen. Agreement Patterns in English. Diachronic Corpus Studies on Common-Number Pronouns. 2007. 322 lk.

LXXII. Change in Meaning and the Meaning of Change. Studies in Semantics and Grammar from Old to Present-Day English. 2007. 378 lk.

- LXXIII.** Irmeli Valtonen. The North in the *Old English Orosius*. A Geographical Narrative in Context. 2008. 672 lk.
- Meri, Lennart. **Hõbevalge**. Reisikiri Suurest Paugust, tuulest ja muinasluulest. AS Eesti Päevaleht, 2008. 617 lk.
- Mälu paberil**. Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide võrgu 75. aastapäevaks. Trt: ERM, 2006. 192 lk.
- Nirvi, R. E. **Die Erscheinung des Tabu als wortgeschichtlicher Faktor**. Sonderabdruck aus Studia Fennica V. Helsinki, 1947. Lk 49–102.
- Nirvi, R. E. **Passiivimuotojen aktiivistumisesta**. /Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1947./ 47 lk. (Suomi-kirjan eripainoksia 20.)
- Närhi, Eeva Maria. **Suomalaista sukunimikäytäntöä**. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Oy Edita, /1996/. 173 lk. (Kielenkäytön oppaita. 1.)
- Nykysuomen käsikirja**. Toimittanut Osmo Ikola. /Toinen, uudistettu painos./ Helsinki, /1971/. 416 lk.
- Piehl, Aino; Vihonen, Inkaliisa. **Autor, arvesta ka tõlkijat**. Emakeeles – selgelt ja rahvusvaheliselt. Tln: EKI. 2007. 44 lk.
- Pohjonvalo, Pekka. **Salmin murteen sanakirja**. Helsinki, 1947. 172 lk.
- Põlvess põlve**. Toimetanud Eevi Treial. Tartumaa Trükikoda. 2007. 95 lk.
- Rakenteita**. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turku, 1978. 395 lk. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. 6.)
- Rintala, Päivi. **Lukion kielitieto**. Helsinki, /1968/. 130 lk.
- Ränk, Gustav. **Vanha Viro**. Kansa ja kulttuuri. Viron kielestä suomentanut Toivo Vuorela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1955. 200 lk.
- Rüütel, Ingrid. **Ühte käivad meie hääled**. Eesti rahvalaule Väike-Maarja kihelkonnast. Tln, 1997. 286 lk.
- Saks, Edgar V. **Aestii**. An Analysis of an Ancient European Civilization. Studies in The Ur-European History. Part I. Montreal-Heidelberg, 1960. 300 lk, 6 kaarti. Part II. Montreal/Lund, 1966. 239 lk, 2 kaarti.
- Sananiekka**. Kielen ja tyylin opas. 6.–8. painos. /Kirjoittaneet/ Pekka Mattila, Anna-Liisa Mäenpää, Veikko Ruoppila. Helsinki, /1973/. 191 lk.
- Satakunnan sananparsia**. Keräyttänyt ja julkaissut Satakuntalainen osakunta. Porvoo-Helsinki, /1939/. 159 lk.
- Sinu, minu ja meie Riia**. Koostajad Livia Viitol ja Karl Kello. /Trt: Vane-muise Selts, 2008./ 416 lk.

Suomalais-ruotsalais-saksalais-englantilainen **saunasanasto**. Helsinki, 1958. 111 lk.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.

254. Arja Hamari. The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages. 2007. 298 lk.

255. Ilse Lehiste, Pire Teras, Valts Ernštreits, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Tuuli Tuisk, Tiit-Rein Viitso. Livonian Prosody. 2008. 165 lk.

256. Mikko Bentlin. Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit. 2008. 359 lk.

Suomen kielen käsikirja. Toimittanut Osmo Ikola. Helsinki, /1968/. 540 lk.

Söderman, Tiina. **Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect**. Uppsala, 1996. 184 lk. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia. 24.)

Zabrodsckaja, Anastassia. **Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel**. Tln: TLÜ Kirjastus, 2005. 150 lk. (Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised. 6.)

Zgusta, Ladislav. **Manual of Lexicography**. Praha, 1971. 360 lk.

Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXV. (TÜ ajaloo muuseumi materjalid.) Resümeeid inglise keeles. Trt, 1991. 236 lk.

Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. E. Ühiskonnateaduste osakonna istungid. Trt: RK Teaduslik Kirjandus, 1948. 171 lk. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia.)

Tekstid ja taustad. V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuuri- lised taustad. Toimetaja Reet Kasik. Trt, 2008. 192 lk. (Tartu Ülikooli eesti keele osakond.)

Tervitus lahe tagant. Suomalaisen Kirjallisuuden Seurale tema sajaaastaseks juubelpäevaks Eesti Kirjanduse Seltsilt. Trt: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1931. 263 lk.

Tietolipas. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

39. Arvo Mägi. Viron kirjallisuuden historia. 1965. 154 lk.

220. Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla. Toimittaneet Sara Routarinne ja Tuula Uusi-Hallila. 2008. 378 lk.

221. Nimistöntutkimuksen perusteet. Terhi Ainiala, Minna Saarelma ja Paula Sjöblom. 2008. 369 lk.

- 222.** Äänekäs kevät. Elokriittinen kirjallisuudentutkimus. Toimittaneet Toni Lahtinen ja Markku Lehtimäki. 2008. 263 lk.
- 223.** Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa. Toimittaneet Tuomas Martikainen, Tuula Sakaranaho ja Marko Juntunen. 2008. 276 lk.
- 224.** Kolmas kotimainen. Lähikuvia englannin käytöstä Suomessa. Toimittaneet Sirpa Leppänen, Tarja Nikula ja Leila Kääntä. 2008. 442 lk.
- Toomse, Mihkel. **Dentalklusil nach einem kurzen hauptbetonten Vokal bei G. Mueller.** Äratrükk: Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun. (Indiana University Uralic and Altaic Series. Vol. 131.) Bloomington, 1977. Lk 333–352.
- Toomse, Mihkel. **Palatalklusil im Wort- und Silbenanlaut bei Georg Müller (1600–1606).** Äratrükk: Commentationes Balticae IV/V, 7. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, 1958. 111 lk.
- Toomse, Mihkel. **Zur dritten Person Pluralis im Südestnischen.** Äratrükk: Commentationes Balticae VI/VII, 8. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, 1959. 35 lk.
- Toomse, Mihkel. **Zur Orthographie des Hauchlauts in der alten estnischen Schriftsprache.** Äratrükk: Estonian Poetry and Language. /Stockholm, 1965. Lk 96–105./
- Torma Album.** V. Tormas, Võidupühaks 2006. V. Tln: Tormalaste Kodupaigäühendus, 2007. 144 lk.
- Tsvetkov, Dmitri. **Vadja keele grammatika.** Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Tln: EKSA, 2008. 167 lk. (Eesti Keele Instituut.)
- Turunen, Aimo. **Kalevalan sanakirja.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1949. 350 lk. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 235. osa.)
- Vaga, A. **Eesti pärisnimele kirjutamisest vene keeles.** Trt, 1954. 21 lk. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia.)
- Vana Kannel.** Haljala regilaulud. Eduard Laugaste. Tln: Eesti Raamat, 1989. (Tartu Riiklik Ülikool.) **VI:1.** 802 lk; **VI:2.** 983 lk.
- Vana kirjakeele päevad** 14.–15. novembril 2002. Ettekannete teesid. Trt, 2002. 39 lk.
- Vatjan kielen Kukkosen murteen sanakirja.** Ainekset kerännyt Lauri Posti. Toimittanut Seppo Suhonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1980. 631 lk. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae. XIX.)

- Viires, Ants. **Seitsme maa ja seitsme mere taha. 1962–1966.** Tln: Eesti Raamat, /1991/. 96 lk.
- 15 vuosikymmentä.** Kirjallisia dokumentteja erään seuran historiasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1981. 309 lk. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 368.)
- Vilkuna, Kustaa. **Missä sijaitsi Oulun ensimmäinen linna ja mitä olivat Kastarit eli salpalinnat?** Helsinki, 1975. Eripainos: Suomalainen Tiedekatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1973. Lk 137–171.
- Vinkel, A. **Eesti rahvaraamat.** Ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tln: Eesti Raamat, 1966. 336 lk + XXIII tahvlit.
- Virtaranta, Pertti. **Polku sammui.** Vienalaiskylien vaihteita rajan molemmin puolin. Helsinki, /1972/. 264 lk.
- Virtaranta, Pertti. **Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantti edustus suomen murteissa.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1958. 269 lk. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 252. osa.)
- Virtaranta, Pertti. **Vienan kansa muistelee.** 128 valokuvaa ja piirrosta. Porvoo-Helsinki, 804 lk.
- Võro-Seto tähtraamat** vai kallendri. Võro Selts. VKKF.
1999. **2000.** aastaga pääle. 80 lk.
2000. **2001.** aastaga pääle. 80 lk.
2008. **2009.** aastaga pääle. Katõskümnes edimäne aastagakäük. 80 lk.
- Õim, Haldur. **Inimene, keel ja arvuti ehk kompuuterlingvistika.** Toimetanud Ustus Agur. Tln: Valgus, 1983. 140 lk. (Mosaiik. 33.)
- ÕSi lätted.** Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. Eesti keele õigekirjutussõnaraamat 1918. Tln: EKSA, 2007. 149 lk. (Eesti Keele Instituut.)
- Ylioppilasaineita 1970.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1970. 157 lk.
- Учебник венгерского языка. I том.** Budapest, 1958. 312 lk.

Koostanud HELJU KAAL

ENNEMUSTITSEL MULGIMAAL

Valimik korrespondentide tekste VII.

Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross.

Tallinn: Emakeele Selts, 2008. 340 lk.

Mulgi murdetekstide kogumik „Ennemustitsel Mulgimaal” on koostatud Emakeele Seltsi murdekorrespondentide kogutud keele- ja kultuurilooliste materjalide põhjal, mis on kirja pandud enam kui poole sajandi vältel. Suurem osa tekste laekus seltsile ühiskondlike muutuste ning sõja aastail (1940–1944), ent olulist lisa on saadud ka hiljem, viimati veel 2007. a. Raamatusse on valitud parimate murdekogujate parimaid kaastöid. Oma endisaegsest elust pajatavad põlised mulgid Hallistest, Paistust, Karksist ja Helmest ning keelejuhid endisest Viljandi kihelkonnast. Tegu on ehtsa vanapärase murdeainesega, mis on nüüd saanud kättesaadavaks laiemale keeleavalikkusele. Kahjuks on esindamata jäänud Tarvastu murrak, sest sobivaid tekste seltsi arhiivis lihtsalt ei leidunud.

Tekstivalimik on sisu põhjal liigendatud peatükkideks: endisaegne põllu- ja loomapidamine, ehitised, naiste käsitöö, naiste- ja meesterõivastus, söögid-joogid, elu sünnist surmani, vähi- ja kalapüük, haigused ja ravitsemine ning vana rahvatarkust. Murdepalad on peatükkides reastatud kihelkonniti alates Helmest Karksi, Halliste ja Paistu kaudu Viljandini. Kirjapanekud järgivad korrespondentidele välja töötatud lihtsustatud märkimisviisi, mis on täpne ja samas väga hõlpus lugeda. Murdetekste ilmestavad originaaljoonised ja käsitööproovid, murdesõnade tähendusi aitab mõista koguni 27 lk sõnaseletusi. Täppistööst kõnelevad ka lisad (murdekeele lugemise juhised, keelejuhtide nimestik ja kasutatud allikate loend).

„Ennemustitsel Mulgimaal” annab meile sümboolse ning väärika seosepideme möödunud aegade algatustega. Esmalt meenutab see hinges- tatud kogumistööd. Murdeainese talletamine hoogustus teatavasti 1938. aastast alates, kui Hella Keem pani aluse Emakeele Seltsi korrespondentide võrgule ning murdekogumise võistlustele. Kutselistele murdeuurijatele ja üliõpilastest stipendiaatidele tulid appi inimesed rahva seast, need, kes oma

kodumurret ise kõnelesid ja hästi tundsid. Paljud Mulgi murde materjalid, mis on arhiivi riilulitel-kappides olnud kaua aega üksnes keeleteadlaste kasutada, jõuavad nüüd kõigi keelehuviliste lugemislauale. Nii haakub teos seni publitseerituga ja lisandub korrespondentide tekstisarja seitsmenda kogumikuna. Sari sai alguse 1956. a, kui ilmus I köide murdekeele valiktekste kirderannikumurde, saarte, kesk- ja Võru murde näidetega. Teine (1957) ja neljas köide (1987) esindasid kirderannikumurret, kolmas (1969) saarte murret, viies köide (1995) Tartumaa saja-aastaste repertuaari ning kuues (2005) pajatusi vanalt Võrumaalt. Eks olnudki ülim aeg avaldada taas näiteid Mulgi murdekeelest, sest eelmine sisukas tekstikogumik, Salme Tanningu „Mulgi murdetekstid”, oli ilmunud juba nii ammu kui 1961. a.

Korrespondentide sarja kahes viimases teoses, Võrumaa ja Mulgimaa tekstiköites, saavad kokku mitugi seost. Kogumise, arhiivikorras säilitamise ja publitseerimisega on seotud samad tegijadki. Need on Helju Kaal, Mari Must ja Eevi Ross – tuntud murdeinimesed, ESi murdekogumise edendajad, murdevõistluste korraldajad, korrespondentide juhendajad, tuumakate murdeköidete koostajad ja trükkisaatjad. Mari Musta (11. XI 1920 – 20. II 2008) pikale teadustööle pani „Ennemustitsel Mulgimaal” väärika punkti, Helju Kaalu ja Eevi Rossi koostöö jätkub loodetavasti veelgi.

Mulgi murderaamatu autentne materjal pakub kasutamise- ja leidmisrõõmu Mulgi (murde)keele uurijatele, teistele humanitaarteadlastele ja ka lihtsalt keelehuvilistele, sest siin on rahvaluule ja etnograafia oskuslikult ühendatud Mulgi keele kirjeldusega. Eriti hinnatavaks teeb kogumiku asjaolu, et sellist vanapärast murdekeelt tänapäeval enam ei kõnelda ega ole seda võimalik ka enam juurde koguda.

„Ennemustitsel Mulgimaal” on silmapaistvalt nägus väljaanne. Head tööd on teinud raamatu tehniline toimetaja Mari-Liis Kalvik, küljendaja Esko Oja ning kujundaja Kalle Toompere.

JÜRI VIKBERG

2008. AASTAL MANALATEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Mari Must	(11. XI 1920 – 20. II 2008)
Maie Raitar	(12. II 1944 – 24. II 2008)
Meinhard Laks	(14. VII 1922 – 4. III 2008)
Elli Riikoja	(2. IX 1919 – 30. IV 2008)
Eduard Leppik	(11. X 1924 – 19. V 2008)
Leena Kiivit	(27. V 1936 – 07. IX 2008)
Paul Alvre	(3. I 1921 – 18. XI 2008)
Ilse Kont	(10. II 1928 – 5. XI 2008)
Salme Nigol	(28. III 1920 – 13. XII 2008)

IN MEMORIAM

MARI MUST

11. XI 1920 – 20. II 2008

Eelmisel aastal lahkus meie hulgast jäädavalt eesti murrete *grand old lady* Mari Must. Tartu neiu töö keelepõllul algas kodulinnas. 1946. a Tartu ülikooli lõpetanud filoloog jäi esialgu tööle ülikooli eesti keele arhiivi. 1947. a viidi arhiivi töötajad koos murdekogudega üle vast loodud Keele ja Kirjanduse Instituuti (KKI). Siin jätkati Emakeele Seltsi poolt kavandatud suurtöid: kõiki eesti murdeid hõlmava murdetekstide sarja „Eesti murded” ja akadeemilise „Eesti murrete sõnaraamatu” (EMS) koostamist. M. Must alustas sõnaraamatuga. Selle kõrval tehti uurimistöid, koguti usinalt murdekeelt ja korrastati arhiivi. 1950. a sõnaraamatu koostamine peatati, et luua esmalt murdesõnavara koondkartoteek. 1954. a kaitses M. Must kandidaadiväitekirja „Vene-eesti suhete kajastumine lõuna-eesti murrete sõnavaras”.

Kaks aastat hiljem sai noorest teadlasest nüüd juba Tallinnas töötava KKI keeleuurimise sektori juhataja. Tema juhtimisel jätkati murdesõnavara koondkartoteegi koostamist ja alustati heliarhiivi väljaarendamist. Samuti jätkus töö murdetekstide ja suure murdesõnaraamatu väljaandmiseks. Mari Must oli murdealade kaupa avaldatud tekstisarja „Eesti murded” 1–8 (1961–2002) peatoimetaja ning kahe köite – „Keskmurde tekstid” (1965) ja „Kirderannikumurde tekstid” (1995) – autor. 1968. a, kui valmis EMSi prospekt, hoogustus sõnaraamatutöö tublisti, kuid trükitehnilistel põhjustel ilmus sõnaraamatu 1. vihik alles 1994.

Mari Musta monograafilised uurimused „Kirderannikumurre” (1987), „Vene laensõnad eesti murretes” (2000), ja Aili Univerega kahasse tehtud „Põhjaeesti keskmurre” (2002) on äärmiselt vajalikud käsiraamatud teadlastele ja üliõpilastele. Ta oli initsiaator ja osaline ka mitme korrespondentide murdetekstide kogumiku ja heliplaadi koostamisel, redigeerides viimast tekstikogumikku „Ennemustitsel Mulgimaal” (2008) peaaegu viimaste elupäevadeni. Kes palju teeb, see palju jõuab. Kokku on M. Musta töö või kaastöö tulemusena valminud 20 raamatut, lisaks kogumisjuhendid, heliplaadid murdetekstidega ja üle 100 artikli.

Mari Must tegutses aktiivselt nii teadustöö korraldajana kui ka teaduse populariseerijana. 20 aastat juhtis ta murdesektori (keeleuurimise sektori) tööd, kuulus aastakümneid Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusnõukogu koosseisu ja Emakeele Seltsi juhatusse, oli kauaaegne murdetoimkonna juht ja murdevõistluste žürii esimees ning esines sagedasti Emakeele Seltsi koosolekuil, keelepäevadel, Eesti Raadios jm.

Mari Musta töö leidis tunnustust kodu- ja välismaal: teda on autasustatud aukirjade ja töömedalitega ning 2001. aastal Valgetähe V klassi teenetemärgiga. 1966. a valiti ta Kalevalaseura välisliikmeks, 1968 Soome-Ugri Seltsi välisliikmeks, 1974 Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliikmeks, 1990 Emakeele Seltsi auliikmeks. 1998. a anti talle F. J. Wiedemanni keeleauhind ja 2003. a riigi teaduspreemia. 80. sünnipäevaks panid kolleegid tema auks kokku pühendusteose „Inter dialectos nominaque” (2000).

Teadustöö nõuab teadmisi, annet, huvi, armastust, töökust, juht vajab samu omadusi koos hoopis teistsuguste oskustega. Mari Must suutis mõlemas rollis suurepäraselt toime tulla. Samas polnud ta eluvõõras kabinetiteadlane, ei saanudki olla, kui pidas neiuna rindel kokaametit. Aastakümneid käis ta murdekogumismatkadel, liikumisvahendiks jalad

või jalgratas, vahel hobune, hiljem sageli üsna logu buss. Kaugemale, keeleteaduslikele konverentsidele, kontserdireisidele Teaduste Akadeemia naiskooriga, retkedele sugulasrahvaste juurde sõitis ta meeleldi, põlgamata pikki rongi- ja bussireise. Omal ajal tegutses ta Eesti NSV Teaduste Akadeemia naiskomisjonis ning kuulus Tallinna Teadlaste Maja asutajaliikmete hulka. Töökaaslased mäletavad teda väliselt range ja resoluutse, seesmiselt mõistva ja hooliva, otsekohese ja selge jutuga ning hämmastava töövõimega inimesena. 87-aastasena ütles ta ise: „Ma olen õnnelik, et ma saan tööd teha”.

Mari Must elas pika ja sisuka elu, jättes meile päranduseks oma tööviljad, mille eest on põhjust olla tänulik ka tulevastel põlvedel.

VILJA OJA

IN MEMORIAM
MEINHARD LAKS

14. VII 1922 – 4. III 2008

Toonela maile on läinud Emakeele Seltsi auliige, Eesti Keele Kaitse Ühingu asutajaliige ja emakeelepäeva mõtte algataja Meinhard Laks. Põline virulane, elupõline õpetaja, üks Viru vägevatest. Terve tema elutee, v.a lühike õpiaeg Tallinnas, kulges Virumaal. Ta sündis 14. juulil 1922. aastal Sonda vallas Uljaste külas väikeses Liivoja talus, omandas alghariduse Sonda koolis, keskkhariduse Rakvere reaalkoolis ja 2. gümnaasiumis ning õpetajakutse Rakvere Õpetajate Seminaris ja Tallinna Õpetajate Instituudis. Tema ainus töökoht 45 aasta jooksul oli Sonda kool ning tema eluring sulgus Rakveres 4. märtsil 2008.

Oma tööaastate jooksul jõudis Meinhard Laks olla nii aineõpetaja, õppealajuhataja kui direktor. Ta õpetas emakeelt ja kirjandust – armastatud eriala omandas ta töö kõrvalt Tallinna Pedagoogilises Instituudis –, loodusõpetust, matemaatikat, poiste käsitööd ja kehalist kasvatust, joonistamist ning fakultatiivainetena looduskaitse aluseid ja suhtlemisõpetust. Ta oli vana hea maa sool: kiindunud nii oma ametisse kui õpilastesse, püüelnud

selle poole, et kool ei oleks suletud ring, vaid valgusemaja kõigile – õpilastele, õpetajatele, lastevanematele, kogu ümbruskonnale. Sonda valgusemaja, uus koolihoone, valmis M. Laksi direktoriaastatel. Ta oli selle üle uhke oma elu lõpupäevini, sest uus maja pakkus hoopis uusi võimalusi. Tuntuks said sealsed metoodika- ja looduskaitsepäevad ning paljud kodu-uurimisüritused. Sonda koolis korraldati õpetajate esimene keelepäev ja seal on nüüd kümme aastat peetud Virumaa õpilaste luulepäevi.

Meinhard Laks oli mitmekülgsest andekas, paljude huvidega ja teokas inimene. Ta oli innustunud emakeeleõpetaja ja -kaitsja, koduloolane ja kodukandi traditsioonide looja, suur loodusesõber ja rännumees, luule-, kunsti- ja muusikaharrastaja. Tema luulevihikute pealkirjad peegeldavad ühtlasi nende sisu: „Ootaja väraval” (1977), „Kimp koduküla lihtsaid lilli, 525 aastat Uljaste küla esmamainimisest „Taani hindamisraamatus”” (1993), „Aastaringid. 160 eepilist haikut” (2001), „Väike valimik värssse emakeelepäevaks 2004” (2004). Tema luulet on viisistanud Tiina Kiilaspea, Ülo Vinter ja ka ta ise. Luulevihikutes leidub tema sulejoonistusi ja linoollõikeid.

Meinhard Laks oli varasest noorusest saadik veendunud patrioot. Teda oli kodumaa-armastuse vaimus kasvatatud kodus ja koolis ning talle oli loomulik, et inimene töötab oma kodumaa heaks, hoiab oma kodu, väärtustab oma keelt ja kultuuri. Tema arvates oli oluline teha mis tahes jõupingutusi, et hoida eesti keelt ja kultuuri, sest suurte rahvaste keelte ja kultuuride vahel olek on väikesele rahvale nii füüsiliselt kui vaimsetl väga raske. Tema kui idavirulane teadis seda eriti hästi.

Juba päris küpses eas asus Sonda pensionärist emakeeleõpetaja levitama Eesti üldsuse hulgas „Üleskutset ülemaalse eesti emakeele ja rahvuskultuuri päeva sisseseadmise toetamiseks”. Ta lootis, et niisugune päev aitaks meie rahva püsiväärtusi pidevalt hoida ühiskonna tähelepanu keskmes. Sobivaimaks päevaks pidas ta 14. märtsi, Kristjan Jaak Petersoni sünnipäeva. Viis pikka aastat tutvustas ta väsimatult oma ideed nii rahvale kui otsustajatele, koges tõsiseid vastulööke, kuid jõudis ihaldatud eesmärgini: 11. veebruaril 1999. aastal seadustas riigikogu VIII koosseisu IX istungjärg 14. märtsi kui emakeelepäeva, riikliku tähtpäeva.

President Lennart Meri autasustas Meinhard Laksi Valgetähe medaliga. Ta ise pidas suurimaks tasuks seda, et tema mure eesti keele pärast kristalliseerus suureks ideeks, mis ruttu levis üle Eesti ja sai rahva osaks.

EEVI ROSS

IN MEMORIAM

ELLI RIIKOJA

2. IX 1919 – 30. IV 2008

Manalateele on lahkunud kauaaegne Keele ja Kirjanduse Instituudi töötaja ning Emakeele Seltsi tegevliige Elli Riikoja. Talle oli antud elada ligi 90 aastat, teha läbi mitmed pöördelised ajad karmil XX sajandil, kogeda õnne ja muret, saada rõõmu oma lähedastelt ning anda vastu elutarkust ja -lusti nii oma perele kui ka kolleegidele.

Elli Riikoja sündis ja kujunes Eesti Vabariigi ajal. Ta asus Tartu ülikooli õppima 1937. a, aga sai lõpetada alles 1950. a. Vahepeale jäid õpiraha teenimise aastad ja sõjaaeg evakuatsioonis Venemaal. Ülikooli diplom käes, sai ta 1951. a tööd Keele ja Kirjanduse Instituudis, kuhu jäi kuni pensioneerumiseni 1991. a, seega 40 aastaks. Tihe side instituudi keelekorraldusega säilis aga kuni surmani.

Elli Riikoja teadustegevuses oli neli valdkonda: sõnamoodustus, lauseõpetus, leksikograafia ja keelehoole. Instituuditöö algusaastail uuris ta nimetavalist ja omastavalist liitumist ning kaitses 1960. a kandi-

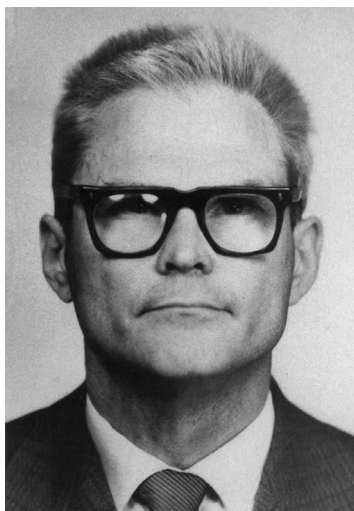
daadiväitekirja „Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus”. Sõnavaraõpetuse osa, sh sõnamoodustuse, kirjutas ta ka mitmesse 1951–1961 ilmunud kooligrammatikasse. Edasi 1960. aastail tuli tal uurida eesti keele lauset. Kirjutades suure osa 1974. a ilmunud süntaksirühma ühistööst „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause”, kujunes temast pädevaim täiendi ja lisandi tundja. Liitlause uurimisel oli E. Riikoja hooleks rindlause. 1976. a alguses määrati talle aga täiesti uus, kakskeelsesse leksikograafiasse sisseelamist nõudev töö – vene-eesti sõnaraamatu eesti vastete toimetamine. Kuivõrd ta oli väga hea keeletunde ja suurte keeleteadmistega inimene, sobis seegi töö hästi ning sellele kulusid 1980. aastad. Kõige nimetatu kõrval oli E. Riikoja kogu instituudis töötamise aja jooksul ja pärast pensionile jäämistki veel edukas keelehooldaja: esines rohkesti õpilastele, õpetajaile, toimetajaile, ametnikele, andis keelenõu, avaldas keelehooldekirjutisi. Aastatel 1997–2004 oli ta ajakirja Õiguskeel püsiautoreid, jagades keelelisi õpetusi ja arvustades eriti kohtute keeletarvitust.

Emakeele Seltsi astus Elli Riikoja 1951. aastal ja temast sai paljudeks aastateks seltsi tõeliselt tegus liige. Ta oli oodatud esineja keelepäevadel (17 etteastet) ja kõnekoosolekuil (8 ettekannet) ning kuulus kogumiku „Kirjakeel 1983” ja „Kirjakeel 1985” toimetuskolleegiumi (neist esimese toimetajana). Rohkesti aega, vaeva, teadmisi ja hoolt nõudis J. V. Veski „Mälestuste raamatu” toimetamine (1974).

Elli Riikoja lahkus õnnelikuna ja ootusärevana, sest järgmisel päeval pidi peetama kolmikutest tütrepoegade sünnipäeva. Rõõm tütrest ja tema perest aitas üle saada ka elu viimase aastakümne tervisemuredest.

Jääme meenutama helget kolleegi ja seltsikaaslast!

TIIU EREL T

IN MEMORIAM
EDUARD LEPPIK
(11. X 1924 – 19. V 2008)

Eduard Leppik on olnud tegev mitmel alal, nagu nähtub „Eesti entsüklopeedia” 14. köitest (2000) ja trükitud memuaaridest („Minu raamat”, 2004). 1952–1978 õpetas ta Väike-Maarja Keskkoolis peamiselt eesti keelt ja kirjandust, mille eest on teda mitu korda autasustatud. Suurim tunnustus on siiski see, et eeskätt esimesed õpilased on ikka olnud juubelitel. Nad saatsid oma õpetajat ka Väike-Maarja kalmistule.

Väike-Maarjas ärkas huvi matkaspordi vastu. Alguses käis E. Leppik koos õpilastega koduümbruses, seejärel Põhja- ja Kesk-Eestis, Mihhailovskojes ja mujal. Matkajuhina on ta liikunud väga põnevates kohtades, nagu Karjala maakitsus, Koola ja Taimõri poolsaar, Usbekistan (vt Lennart Meri „Kobrade ja karakurtide jälgedes”, 1959), Baikal, Mägi-Altai. 1971 anti talle NSV Liidu meistersportlase märk.

Kultuurilooline Väike-Maarja pakkus kodu-uurijale ohtralt mitmekesist ainet. Kõigepealt inimesed, keda veel mäletati (kirjanikud Jakob

Liiv, Jakob Tamm, Peeter Jakobson, Anton Hansen Tammsaare jt, maadleja Georg Lurich, muusik Tuudur Vettik). Edasi vilgas seltsielu, Väike-Maarja koolilugu. Seda kõike on E. Leppik jäädvustanud oma raamatuis. Keskkooli koduloonurka kogunes tarbeesemeid, raamatuid, fotosid, dokumente jm. Sellest kujunes keskkooli koduloomuuseum (praegune Väike-Maarja muuseum). Tähelepanuta pole jäänud ka Lääne-Virumaa (eriti Neeruti ja Kadrina) vaatamisväärsused.

Huvi keelenähtuste vastu tekkis juba lapsena, sest vanemad ja vana-vanemad ei rääkinud ühtmoodi, omavahel erines isegi vanaisa ja vanaema sõnavara. Et E. Leppik õppis ülikoolis soome-ugri keelte erialal, käis ta kogumismatkadel liivlaste (1949, 1950), vepslaste (1953, 1954), Valdai karjalaste (1951, 1952, 1957–1962) juures. Kahjuks ei õnnestunud kaitsta väitekirja „Karjala Valdai murde lause pealiikmed”, mille puhtand ja mustand olid ülikooli põlengu ajal (1965) kateedris. Neid peeti hävinuks. Kuigi 1976 leiti kõrbenud servadega mustand, polnud autoril enam jaksu sellega tegelda.

Eesti keeleainese kirjanekut alustas E. Leppik 1950. a, kui ta abistas oma abikaasat Saarde kohanime kogumisel. Aastail 1964–1995 (kokku 32 korral) on ta osa võtnud Emakeele Seltsi keeleainestiku kogumise võistlustest. Enamasti on ta saatnud kohanimesid (ka väljaspool võistlust 1996–1999) ja tõusnud sel alal suurskogujaks (104 000 sedelit). Põhjalt on ta läbi kamminud Väike-Maarja kihelkonna ja liikunud siis edasi naabrusse. Kahel võistlusel (1986, 1987) on pälvinud eriauhinna tädilt kirjapandud Saarde sõnavarakogu (vt ESA 44–45, lk 242–251). E. Leppikult on saadud puuduvat Väike-Maarja keeleainest, et vastata Euroopa keeleatlase küsimustele.

E. Leppiku tegevus on leidnud rohkesti tunnustust. Mainime siinkohal mõnda. Emakeele Selts on andnud talle teenelise murdekogu nimetuse (1986) ja valinud ta auliikmeks (1995). Eesti Rahvuskultuuri Fondilt on ta saanud elutööpreemia ja tänukirja murdesõnavara kogumise eest (1995). Talle on määratud F. J. Wiedemanni keeleauhind (1997) ja Valgetähe IV klassi teenetemärk.

HELMINEETAR

IN MEMORIAM

PAUL ALVRE

3. I 1921 – 18. XI 2008

18. novembril 2008 lõppes Paul Alvre, Tartu ülikooli emeriitprofessori ja Helsingi ülikooli audoktori elutee.

Paul Alvre sündis 3. jaanuaril 1921 Tartus kingsepa pojana. 1940. a lõpetas ta samas Treffneri gümnaasiumi. Koolipõlves tekkinud keelehuvi, eriti huvi soome keele vastu viis ta samal sügisel Tartu ülikooli õppima eesti keelt ja sugulaskeeli. 1943. a põgenes ta Soome, et mitte minna Saksa sõjaväkke. Soomlased olid samal ajal sunnitud sõdima Nõukogude Liidu vastu, kes oli 1941. a pommirünnakutega murdnud Soomega sõlmitud rahulepingu. Soomes astus Alvre vabatahtlikuna Soome sõjaväkke, et võidelda Soome vabaduse ja Eesti au eest; nii talitasid tuhanded Soome põgenenud eesti noored. Seda tegi ta ohvitserina miinilaeval. Pärast sõjategevuse lõppu 1944. a naasis ta koos soomepoiste enamikuga kodumaale võitlema Eesti vabaduse eest. Kergelt relvastatud eestlased ei suutnud tõrjuda sissetungijaid. Alvrel õnnestus uuesti põgeneda Soome. Seal ta lõpetas 1946. a magistrina Helsingi ülikooli, elades õpinguajal suure

Eesti-sõbra ja Tartu ülikooli esimese läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuse juures. Ta sooritas litsentsiaadieksamid, töötas 1946. a sügisest alates eesti keele lektorina Jyväskylä pedagoogilises kõrgkoolis ja alustas tööd doktoriväitekirja kallal. Sellele tuli lõpp 1947. a, kui Soome julgeolekupolitsei Valpo arreteeris venelaste nimekirja alusel Alvre ja veel 14 eestlast. 1948. a andis Soome riik Soome sõjaväes võidelnud eestlased, ingerlased ja karjalased Stalini, Roosevelti ja Churchilli poolt sõlmitud Jalta sobingu vaimus Soomele pealesurutud Nõukogude–Soome rahulepingu kohaselt välja agressorriigile Nõukogude Liidule. Kui eestlased Eestisse saadeti, õnnestus Alvrel ja veel mõnel mehel rongist välja hüpata ja legaliseeruda ning nii pääseda vangilaagrist. Soomes saadud ülikoolidiplom tegi tal võimalikuks töötada 1948–1968 Viljandis eesti ja ladina keele õpetajana.

Paul Alvre oli Soomes alustanud tööd doktoriväitekirja kallal, Eestis oli aspirantuur talle suletud. Üldse oli okupeeritud Eestis teadustegevus pikka aega võimalik ainult ülikooli juures. Alles Hruštšovi sula tingimustes tekkis Eestis ka väljaspool ülikooli töötavaile inimestele vähehaaval avaldamisvõimalusi. 10 aastat pärast sõjategevuse lõppemist, 1955. a hakkas ilmuma Emakeele Seltsi aastaraamat, 1956. a Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, 1958. a ajakiri Keel ja Kirjandus.

Paul Alvre esimesed teadusartiklid ilmusid Keeles ja Kirjanduses 1961. a, siis kui ta oli juba 40-aastane. Siitpeale sai temast KK kõige innukam autor. 1962. aastast alates avaldas ta juba ka Emakeele Seltsi aastaraamatus. Alvre esimesed artiklid puudutasid sõnavara. Ennekõike otsis ta eesti keele, sh vana kirjakeele muutumatutest sõnadest nüüdseks käibelt kadunud kunagiste käändelõppude ja muude muutmissufiksiste jäänukeid. Selliseid otsinguid eesti ja sugulaskeeltest jätkas ta järgmistelgi aastakümnetel. Tänu sellele on nüüd eesti sõnavaras leiduvad kivinenud vormid hästi välja sõelutud. Vahepeal, 1964. a ilmus läbi KK kolme numbri Alvre tähelepanuväärne artikkel „Keeleajalooline pilk eesti muutkondade süsteemile”, mis oli uudne ja huvitav vastukaal kooliõpikutes esitatavale eesti käänd- ja pöördkondade süsteemile. 1965. a järgnes artikkel „Konsonanttüveliste sõnade astmevahelduse määramisest”. See tõstis senituntud sõnatüve astme kõrvale ka sõnaastme, mille puhul tüve astmest ei saa rääkida.

Neile kahele üllatusele järgnes kolmas. Selleks oli 1966. a kaitstud 1122 lk-line soomekeelne väitekirj „Morfologis-äännehistoriallinen

tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomen kielessä verrattuna sukukieliin”, mis kaitsti kindluse mõttes nii kandidaadi- kui doktori-väitekirjana, kuid läbis raskusteta Moskvast ka Kõrgema Atestatsiooni-komisjoni. Mitmuse tüved on läänemeresoome murretes väga keeruline nähtus, mis sai soome keele osas põhjaliku käsitluse, millele taustaks olid töös hõlmatud muudki läänemeresoome keeled. Üldse on morfoloogia olnud Paul Alvre üheks lemmikteemaks hiljemgi.

Soome-ugri keelte kateedri esimene juhataja akadeemik prof Paul Ariste saavutas selle, et filoloogiadoktor Paul Alvre kutsuti 1968. a Tartu ülikooli soome-ugri keelte professoriks, kellena ta töötas kuni 1993. aastani. Otsese auditoorse õppetöö kõrval on ta juhtinud üliõpilaste uurimisreise soomlaste, isurlaste ja vadjalaste juurde, pedagoogilist praktikat ning on kateedrijuhataja Ago Künnapi korduvate aastatepikkuste väliskomandeeringute ajal edukalt juhtinud kateedri tööd. Diplomi- ja kandidaaditööde (= PhD väitekirjade) juhendajana on Alvre aidanud kaasa eesti ja mitme sugulasrahva keeleuurijate kasvatamisele. Pedagoogitöö kõrval oli Alvre jätkuvalt erakordselt viljakas keeleteadlane.

Väitekirja temaatika on andnud Paul Alvrele mitmeid mõtteid. Nii märkas ta, et läänemeresoome murded jagunevad kaardil mõlemal pool Soome lahte selgelt lääne- ja idarühmaks selle järgi, kas mitmuse omastava käände vormides on olnud või on nüüdki üks mitmuse tunnus (nagu Põhja-Eesti sõnas *kalade* ja soome sõnas *kalain*) või siis kaks mitmuse tunnust (nagu vastavas vepsa sõnas *kalaide*, millest soome keeles on saanud *kalojen* ja Võru murdes *kallo*). Siit sai Alvre tõuke läänemeresoome algkeele uue ja selgelt keelelistel tunnustel põhineva jagunemisteooria esitamiseks 1973. a.

Suurte mõtete kõrval sisaldab Paul Alvre teaduslooming palju väikseid pärliteri. Tema enam kui poole tuhande kirjutise ampluaa on aukartustäratav ja isegi haaratamatu, kattes ühest küljest häälikuloo, sõnamuutmise, sõnatuletuse, süntaksi, sõnatähenduse, teisest küljest läänemeresoome keelte, eriti soome ja eesti keele probleemidest soome-ugri keelte ja kogu uurali keelkonna probleemideni, arvestades seejuures ka indoeuroopa naaberkeelte tausta, ajalisel perioodi Läti Henriku kroonikast ning eesti ja soome vanast kirjakeelest kuni nüüdisest terminoloogiakujunduseni, žanriliselt kolmnurga tippteaduslikest individuaaluurimustest ülikooli- jm õpikute ja õpisõnastikeni ning raamaturetsensioonide ja kollektiivsete konverentsiülevaadeteni. Läänemeresoome mitmusetüvede uurimise kõrval

on eriti tähelepanuväärivad mitmesuguste süntaktiliste konstruktsioonide ning rajava käände tekke uurimine, paljude määr- ja tagasõnade ning nn rudimentaarseste vormide uurimine, mis rikastab meie teadmisi nii eesti keele kui ka lähi- ja isegi kaugsugulaskeelte ajaloost. Tema paratamatult eri aegadel hajali ilmunud artiklitest oleks võimalik koostada mitu raamatut, mis rikastaksid oluliselt eesti keele uurimise pilti.

Lisaks pole Paul Alvre põlanud ka rakenduskeeleteadust. Nii on ta pikka aega kaasa aidanud eesti meditsiiniterminoloogia kujundamisele.

Professori jaoks ebatavalise innu ja armastusega on Paul Alvre tegutsenud ka soome keele õppe tõhustamiseks. Nii on talt ilmunud „Soome keeleõpetuse reeglid” (1969), „Soome keele õpik iseõppijaile” (1967), „Eesti-soome vestlussõnastik” (1969), „Soome sõnakonstruktsioone ja väljendeid” (1977–1978) ja koos Raul Vojdaga „Pulma poikineen. Virolais-suomalainen vertailusanakirja” (1993). Neist mitu raamatut on ilmunud Eestis ja Soomes mitmes trükis uute pealkirjadega.

On mõneti sümboolne, et Paul Alvre viimne kirjutis aastast 2005 oli pühendatud kaugel kodumaast Bloomingtonis Indianas 99-aastasena lahkunud eesti keeleteadlasele Alo Raunale.

Olgu kodumaa muld kompromissitule kodanikule ja oma eriala suurkujule Paul Alvrele kerge!

TIIT-REIN VIITSO

IN MEMORIAM

SALME NIGOL

28. III 1920 – 13. XII 2008

Lahkunud on Emakeele Seltsi kauaaegne tegevliige Salme Nigol. Üks pikk elutee ja -töö on jõudnud lõpule.

Salme Nigol astus Emakeele Seltsi 1939. aastal. 1937. a sügisel oli ta alustanud õpinguid Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas. Esimestel üliõpilasaastatel kulus aeg sisseelamisele, osalemisele Eesti Naisüliõpilasseltsi töös ja valikute kujundamisele. Tutvumine Eesti ja Sugukeelte Arhiivi töö ja töötajatega, eesti murrete originaalkogude kopeerimine sõja ajal ja esimene kokkupuude Hargla murrakuga 1945. aastal üliõpilaste murdepraktika ajal tekitas huvi murrete ja murdetöö vastu. Kuigi algus oli raske ja mõnikord sugenes isegi loobumismõtteid, elas S. Nigol Hargla olustikku sügavalt sisse ning õppis Hargla murrakut kõnelema. Ta kasutas seda palju aastaid suhtlemiskeelena murdeekspeditsioonidel kogu lõunaeesti murrete alal. S. Nigol on Harglast kirja pannud ligi 8000 sedelit murdesõnavara, murdetekste ja kogunud materjali oma kandi-

daadiväitekirjaks Alates 1957. a veebruarist töötas ta teadurina Keele ja Kirjanduse Instituudi, hilisema Eesti Keele Instituudi murdesektoris kuni pensioneerumiseni 1992. a.

1959. a kaitses Salme Nigol kandidaadiväitekirja „Häälikulooline ülevaade Hargla murrakust. Konsonandid”, mis põhjalikult redigeerituna ja toimetatuna ilmus 1994. a trükist pealkirjaga „Hargla murraku konsonantism”. Lõunaeesti murrete uurijad on seda tööd oma kirjutistes sageli tsiteerinud. Ise on S. Nigol väitekirja ainekiku põhjal avaldanud mitu artiklit ja esinenud ettekannetega rahvusvahelistel kongressidel ja konverentsidel.

Instituudis oli murdesektori töötajail kaks põhilist ülesannet: murdesõnaraamat ning murdematerjali kogumine ja süstematiseerimine. Salme Nigol oli kindlasti üks Eesti murdearhiivi kogude paremaid tundjaid. Piisas ühest pilgust sedelile, et öelda, kelle käekirjaga on tegemist, kes ja millal on selles kohas murret kogunud ja kui usaldusväärne on tema kirjanep. Ta oli üks eesti murdesõnavara koondkartoteegi koostajaid ja „Eesti murrete sõnaraamatu” koostamise põhimõtete väljatöötajaid. Oma lõunaeesti murrete alast kompetentsust sai S. Nigol rakendada Eesti murrete sarja III köite „Tartu murde tekste” (1970) toimetajana ja heliplaadi „Eesti murdepalu” juurde kuuluva tekstivihiku ühe koostajana.

Salme Nigol on töötanud kokku 43 murdealal. Ta on olnud tegev rohkem kui 460 tunni eesti murdekõne helilindistamisel. Eesti murdearhiivi on ta loovutanud ligi 9400 sedelit murdesõnavara ja umbes 300 lk murdetekste. Enam kui 30 aasta jooksul on ta osa võtnud murdesektori ekspeditsioonidest, kus tuli läbi käia loendamatuid talusid ja vestelda sadade inimestega, et leida helilindistamiseks sobivaid keelejuhte. S. Nigol lõi näilise kergusega inimestega hea kontakti. Sageli sukeldus ta süvitsi vanakeste muredesse, aitas neil talutöid teha, et saaks kiiremini murdetöö juurde asuda. Keelejuhid olid meeleldi valmis temaga vestlema, kuid muret ja tööd oli neil sageli nii rohkesti, et kompromisside leidmine kujunes keeruliseks. S. Nigol on korduvalt olnud teejuhiks ja konsultandiks ka Tartu ülikooli eesti keele eriala üliõpilaste murdeekspeditsioonidel. Need, kes temaga koos on Võrumaal käinud, mäletavad oma murdepraktikat veel aastaid. Aastakümneid juhendas S. Nigol andunult ja kannatlikult Emakeele Seltsi murdekorrespondente. Tema abi ja osaluseta oleksid mitmed võistlustööd kindlasti jäänud laekumata. Peale selle oli ta tegev Emakeele Seltsi muredetoimkonnas ja murdevõistluste žüriis, tema

sulest on ilmunud kokkuvõtteid murdevõistluste tulemustest. S. Nigol on olnud nõuandjaks või retsensendiks mitmele Tartu ülikooli diplomandile. Väsimatult pühendas ta nooremaid asjahuvilisi kolleege lõuna Eesti murrete üksikasjusse. Võru Instituut värbas Salme Nigoli aastail 1997–2001 koostatud Võru-eesti sõnaraamatu (2002) toimetuskolleegiumi. Selles töös osales ta suure kohusetunde ja pühendumusega, pälvides oma nooremate kolleegide siira tänu ja lugupidamise.

Salme Nigol oli äärmiselt sõbralik ja abivalmis inimene. Ta ei põlanud tööd ega vaeva, et otsida ainekukku kodu- või välismaa kolleegidele, kes vajasisid oma tööks ainekku või võrdlusmaterjali eesti murretest. Ükski murdekogude kasutaja ei pidanud jätma oma tööd pooleli sellepärast, et tööpäev oli lõppenud. Salme oli alati valmis neid aitama isegi hilisõhtutel või puhkepäevadel. Mitme nii Eestis kui ka Soomes välja antud raamatu autorid on eessõnas avaldanud talle tänu sõbraliku abi ja nõuannete eest.

Salme Nigol oli lahke ja leebe, kuid teatud asjus kõigutamatute põhimõtetega inimene. Ta oli aval ja abivalmis, vähenõudlik ja lausa ohvri-meelne. Ometi ei saanud ka kauased kolleegid enamasti näha ega kuulda seda, mida ta arvas paremaks ainult endale hoida. Temas oli sügavalt alles see eestiaegsetes kodudes enesestmõistetav põhimõte, et endast nõrgemaid tuleb toetada, väetimaile abiks olla ja inimest pessimismihetkil millegi optimistlikumaga turgutada. Sellest on osa saanud tema sugulased, lähemad kolleegid ja tuttavad, kuid ka kõik keelejuhid ja keelejuhikandidaadid, kellega tal aastakümnete jooksul oli kokkupuuteid. Mäletame, kuidas ta sisendas oma noortele sugulastele teadmise, et inimene, kes oskab lisaks kirjakeelele veel ka oma kodumurret, on kahekordselt rikas, kuigi ei ole saanud erilist kooliharidust. Salme ise oli tänu oma murdetundmisele mitmekordselt rikas.

ANU HAAK

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2008. AASTAL

JAANUARIS	12.01.	Reet Vääri	65
	20.01.	Edgar Saar	70
VEEBRUARIS	10.02.	Ilse Kont	80
	12.02.	Ülo Tedre	80
	28.02.	Hans Jürman	85
	29.02.	Vally Tamm	60
MÄRTSIS	04.03.	Tiit-Rein Viitso	70
	09.03.	Andres Langemets	60
APRILLIS	19.04.	Anne Romet	65
	24.04	Ülle Viks	60
MAIS	23.05.	Nikolai Repän	80
	27.05.	Uno Mereste	80
JUUNIS	—	—	
JUULIS	02.07.	Ivan Tarakanov	80
	13.07.	Ellen Niit-Kross	80
AUGUSTIS	01.08.	Tiiu Ojanurme	70
	19.08.	Maimo Kristian	85
SEPTEMBRIS	01.09.	Eevi Ross	70
	09.09.	Heldur Niit	80
	16.09.	Anu Saluäär	60
	23.09.	Endel Vingissar	80

OKTOOBRIS	02.10.	Hannu Remes	65
	04.10.	Maeve Leivo	60
	06.10.	Juta Raielo	80
	21.10.	Jüri Valge	60
	23.10.	Erast Parmasto	80
	25.10.	Jaak Peebo	75
NOVEMBRIS	04.11.	Kaja Eenlaid	70
	24.11.	Ruth Mirov	80
	27.11.	Asta Õim	65
DETSEMBRIS	23.12.	Ants Viires	90
	31.12.	Lehte Tavel	70

TIIT-REIN VIITSO JA EMAKEELE SELTS

4. märtsil 2008 tähistas oma 70. sünnipäeva Tartu ülikooli läänemeresoome keelte emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso. Väljapaistev soome-ugri keelte uurija, kuid ühtlasi eesti keele fonoloogia ning morfoloogia parimaid tundjaid, keeleajaloolane, kuid samas Eesti esimesi strukturaliste, uurija, kuid samas ka keelekorraldaja ja keelepoliitik – see Viitso vastandlik mitmekülgsus on tänapäeva Eesti lingvistikas üsna haruldane. Uurija- ja õpetajatöö kõrval on ta teinud ka tänuväärset tööd mitmes seltsis, paljudes komisjonides, *Linguistica Uralica* peatoimetajana jm.

Emakeele Seltsilgi on põhjust T-R. Viitsot kiita. Viitso on olnud Emakeele Seltsi liige peaaegu pool sajandit. Ta on pidanud palju ettekandeid ESi kõnekoosolekutel, konverentsidel ja keelepäevadel ning avaldanud artikleid ESi väljaannetes. 1960. aastatel ilmusid Emakeele Seltsi aastaraamatus Viitso väljapaistvad kirjutised sugulaskeelte ja eesti keele fonoloogiast: „Vadja keele Luutsa-Liivtšulä murraku fonoloogia” (1961), „Tüvelisest astmeheldusest (eriti eesti keeles)” (1962), „Teese ja antiteese” (1963), „Äänisvepsa murde väljendusplaani esialgse kirjel-

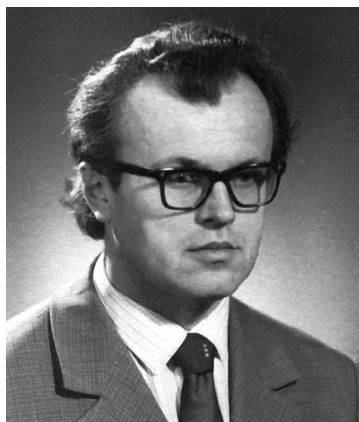
damise küsimusi” (1964), „Eesti keele fonoloogia senisest käsitlemisest ja tulevikuväljavaated” (1966) ja „Koonduvusprintsip” (1966) ning J. V. Veski juubelikogumikus „Nonaginta” (1963) artikkel „Üks lingvistiline ahelprobleem”.

Aastatel 1989 ja 1993–1997 oli T-R. Viitso Emakeele Seltsi esimees. Seltsi juhatusse on ta kuulunud hiljemgi. Viitso esimeheks oleku aeg oli neid väheseid seltsi tegevusperioode, mil selts oli poliitiliselt aktiivne. 1994. a aitas seltsi juhatus kaasa uue keeleseaduse koostamisele ning riigikeele eksamite korraldamisele. Samal aastal loodi seltsi eestvõttel Haridus- ja Kultuuriministeeriumi juurde keeleasjade komisjon, mis tegeles riiklikult oluliste keeleküsimuste (peamiselt eesti keele kui riigikeele) soovitusliku lahendamisega. Emakeele Seltsi juhatusel ja Viitsol on teeneid ka kirjakeele normi seadustamisel.

T-R. Viitso on alati tundnud huvi ka keelekorralduse vastu. 1997. a alates on ta olnud seltsi keeleteoimkonna liige, 2004–2005 ka toimkonna vanem.

Jõudu juubilarile kõigis tema ettevõtmistes!

MATI EREL

JAAK PEEBO 75

25. oktoobril 2008 sai 75-aastaseks Emakeele Seltsi liige ja seltsi keeletoimkonna vanem aastatel 1993–1995, Tartu ülikooli kauaaegne eesti keele õppejõud emeriitdotsent Jaak Peebo.

Jaak Peebo on töötanud eesti keele õpetaja, õppejõu ja uurijana alates 1957. aastast, mil ta lõpetas Tartu ülikooli eesti filoloogia erialal. Ülikoolitöö algas 1963. aastal vanemlaborandi ametikohal ning jätkus 1969. aastast vanemõpetajana. 1981. aastast sai J. Peebost eesti keele dotsent, kelle põhikursuseks kujunes eesti keele vormiõpetus. Seda huvitavat ainet on ta aastate jooksul õpetanud nii eesti filoloogidele kui ka eripedagoogidele. J. Peebo morfoloogiakäsitlused näitavad teda kui suurepärast metoodikut, kelle jaoks on esmatahtis materjali süstematiseerimine, arusaadav esitamine ja õppijasõbralikkus. Tema kirjutisi iseloomustab süsteemsuse taotlus ning muuhulgas seisukoht, et õppijate huvides tuleks loobuda kirjakeele vormistiku üksiksõnute normimisest ning võimaldada rööpvormide kasutamist tüüpide kaupa. Eesti keele käänd- ja pöördtüüpide kohta on J. Peebo koostanud põhjaliku ja näiterohke õppevahendi „Eesti keele muutkonnad”, mille abil on eesti keele üsna keerukat sõnamuutmissüsteemi aastate jooksul omandanud sajad filoloogid. Lisaks mahukale morfoloogiakursusele on J. Peebo õpetanud ka praktilist eesti keelt, eesti keele foneetikat ja

ortograafiat, keele ajalugu, samuti erikursusi „Kalevipoja” sõnavarast ja vanast tartu kirjakeelest. Ta on juhatanud ka proseminari ning juhendanud aastate jooksul mitmeid diplom-, bakalaureuse- ja magistratõid.

Aastatel 1974–1976 ja 1983–1984 on J. Peebo töötanud eesti keele lektorina Helsingi ja Oulu ülikoolis ning andnud välja õppevahendi soomlastele eesti keele õpetamiseks.

J. Peebo on kuulunud vabariiklikku õigekeelsuskomisjoni ja Emakeele Seltsi keeleteimkonda. Õigekeelsuskomisjoni liikmena on ta väljendanud oma aktiivset seisukohta näiteks *muuseum-* ja *kõnelema*-tüüpi sõnade rööpvormistike suhtes („Kirjakeele teataja” 1985).

Jaak Peebo uurijatöö on aja jooksul koondunud kahe suurema teemakeskme ümber. Ühelt poolt on talle aastakümnete jooksul huvi pakkunud eesti vanema kirjakeele leksikaalsed rikkused ning eriti vanem tartu kirja-keel. Teisalt on Jaak Peebot huvitanud eesti kirjakeele vormistik, selle tüübistamise võimalused ning tegeliku kasutuse ja normingu vaherkord.

Kandidaativäitekirja F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoja” sõnavarast kait-ses J. Peebo 1973. aastal. Et selle uurimuse näol oli tegemist pikaajalise töö viljaga, osutab asjaolu, et esimesed teaduslikud artiklid Kreutzwaldi eepose sõnavara teemadel ilmusid temalt juba 1960. aastate keskel. Märkimisväärselt mahukale analüütilisele eeltööle osutab ka kaheosaline artikkel „„Kalevipoja” sõnavara Wiedemanni sõnaraamatus” (KK 1969, nr 5 ja nr 12), milles näidatakse, et Wiedemann on kasutanud rahvuseepost ka oma sõnaraamatu koostamisel. Väga süsteemselt ja põhjalikult esitab „Kalevipojale” eriomast sõnavara kahes „Sõnasõela” vihikus välja antud „Kalevipoja sõnastik” (Sõnasõel 4, 5. Tartu, 1980). See sõnakogu täidab varem valitsenud tühimiku vanimate saksa-eesti ja eesti-saksa sõnastike ning 19. sajandi lõpu sõnaraamatute vahel, tuues ilmekalt välja Kreutz-waldi panuse eesti sõnavara rikastamisse.

Lõunaeeesti kirjakeele uurimustest on olulised J. Peebo kokkuvõtlikud tähelepanekud 1686. aastal ilmunud „Wastse Testamendi” keelelise eripära kohta. Autor rõhutab selle teose rahvakeelelähedust nii käänd- kui ka pöördõnade vormistiku osas. Põhjaliku käsitluse on J. Peebo kirjutanud ka „Wastse Testamendi” haruldaste arhailiste sõnade kohta (KK 1989, nr 12).

Peebo viimase aastakümne tegevus on olnud varasemast ehk isegi laiemas kultuuriloolise väljundiga, hõlmates mitme väärtteose, nagu Huno Rätsepa „Sõnaloo raamatu”, Kalevi Wiigi teose „Eurooplaste juured”,

Jakob Hurda kõnede ja kirjade kogumiku „Looja ees” toimetamistööd ning näidendi „Ennola” „tõlkimist” lõunaesti keelde. Ka oma põhilise uurimisvaldkonnaga, eesti vana kirjakeelega, on J. Peebo seniajani tegelnud. Viimastest sellealastest töödest tuleb nimetada 2008. aastal Ilmamaa kirjastuse väljaandel ilmunud mahuka teose „Georg Müller. Jutluseraamat” tarbeks 17. sajandi alguse kirjakeelest tänapäeva eesti keelde kohandatud tekste ning 2008. a juunis peetud ettekannet tartu kirjakeele algusaegade kohta.

Seoses aastatepikkuse koostööga vana kirjakeele sõnastike ning tekstikogude loomisel ja toimetamisel Tartu ülikooli vana kirjakeele uurimisrühmas tahaks esile tõsta Jaak Peebo heatahtlikku kollegiaalsust, huumorimeelt, aga samal ajal ka täpsust ja põhjalikkust tööülesannetes suhtumisel. Koostöö Jaak Peeboga on olnud väga meeldiv ja rikastav – tal on jätkunud nooremate kolleegide jaoks alati väärt nõuandeid ja palju sooja tarkust.

Jätkugu ärksat huvi keele- ja kultuurinähtuste mõtestamisel ka edaspidi. Õnnitleme head seltsikaaslast ja kolleegi tema väärrika tähtpäeva puhul!

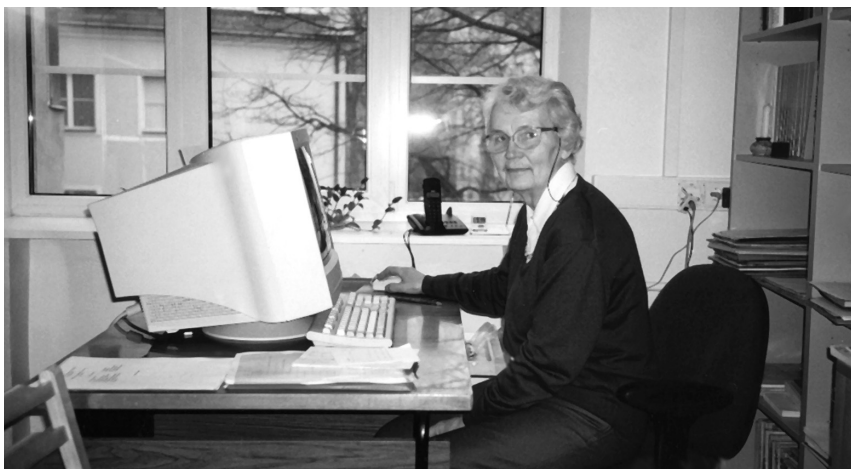
Kolleegide ja seltsikaaslaste nimel
KÜLLI HABICHT

EMAKEELE SELTSI HOOLIKAS PERENAINEL HELJU KAAL – JUBA 50 AASTAT

Helju Kaal on sündinud 6. märtsil 1930 Rāpina lähikonnas Raadama külas. Lõpetanud 1949. a kevadel 1. lennukooli Rāpina keskkooli, astus ta sügisel Tartu ülikooli ajaloo osakonda. Siin loots ta valida erialaks etnograafia. Mitmed tarbeesemed ja nende kasutus olid tuttavad juba kodutalust, kuid põnev oluks palju rohkem teada saada. Sünge aeg tegi siiski omad korrektiivid. Pärast 1950. aasta märtsipleenumi algas võitlus kodanliku natsionalismi ilmingutega. See puudutas ka H. Kaalu perekonda: „Sellesama aasta aprillis arreteeriti mu isa ja talle mõisteti tol ajal traditsiooniline karistus 25 + 5 aastat. Suutsin toimunud nii ülikooli kui ka oma õpingukaaslaste eest varjata 1952. aasta kevadeni. Siis aga sai kaadriosakond ikkagi jälile ning mind eksmatrikuleeriti kolmanda kursuse kevadise eksamisessiooni eel” (Eevi Rossi kiriusutelu Helju Kaaluga „Hea töötaja on maja lukk”, KK 2005, lk 491).

Mida edasi teha? Polnud mõtet minna tagasi koju, sest raske kolhoositöö eest maksti närust tasu. „Musta minevikuga” inimesel oli raske leida tööd ka Tartust. Esialgu võeti asendajana paariks kuuks õpetajate instituudi raamatukokku. Seejärel taas tulnud otsingud, kuni õnnestus saada töökoht tehases Taksomeeter (hilisem Tartu Aparaaditehas). H. Kaal vormistati tõmbelukkude tsehhis abitööliseks, kuid hakkas tegelikult tööle tehase kantseleis sekretäri abilisena. Siin tutvus ta oma tulevase abikaasaga – insener Jüri Kaaluga, kes oli eelmisel aastal lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi ja suunatud seejärel Tartusse tööle.

Pärast Stalini surma andsid head sõbrad nõu taotlema Moskvast luba ülikooliõpingute jätkamiseks. Olud olid muutunud leebemaks. 1953. a sügisel kutsuti H. Kaal ülikooli tolleaegse rektori Feodor Klementi jutule: „Rektor vestles minuga väga sõbralikult ja ütles, et arusaadavatel põhjustel ajaloolasena ma siiski jätkata ei saa, ning andis nõu valida sama teaduskonna filoloogias osakond” (KK 2005, lk 491).

1953. a sügisel saigi H. Kaalust eesti filoloogia osakonna kaugõppur, kes osales ka mõnedes statsionaaride loengutes (soome ja ungari keel, väliskirjandus). Neljandal kursusel liitus ta lõplikult meie kursusega ja valis erialaks soome-ugri keeled. Kahel korral (1956 veel kaugõppurina, 1957) kogus ta naiste käsitöö sõnavara, ühendades niiviisi oma diplomitöös keeleainese ja varasema etnograafiahuvi. Kuna abikaasa töötas juba Tallinnas, pääses H. Kaal kohale suunamisest ja võis ise sobivat tööd otsida. Pakkumine tuli Emakeele Seltsilt, kes vajab uut tööjõudu, soovijatjaks Paula Palmeos, kes oli juhendanud Valdai keeleekspeditsiooni ja H. Kaalu diplomitööd.

1. septembril 1958 vormistati H. Kaal tööle vanembibliograafina. Tema hooleks jäi jooksva keelelise bibliograafia koostamine, raamatukogu korrashoid ja murdekorrespondentide võrgu juhendamine. Aja jooksul muutusid mõneti nii ametikoht kui ka ülesanded, nagu ilmneb ESi aastaaruannetest Emakeele Seltsi aastaraamatuis ja „Kodumurde” kroonikast. Muutumatuks on aga praeguseni jäänud H. Kaalu sõbralikkus, abivalmidus ja täpsus.

Kui H. Kaal tööle tuli, elati ESi murdekogumises uut tõusuaega. Leidus veel häid ja isegi väga häid murdekõnelejaid, samuti inimesi, kes armastasid oma kodukeelt ja tahtsid seda järelepõlvedele jäädvustada (vt KK 2005, lk 492–493). Heino Ahven oli suutnud taastada murdekorrespondentide võrgu töö ja organiseerida 1958. aastal teise keeleainestiku kogumise võistluse. See oli kohe-kohe lõppemas. Siit

võis talletada mõndagi kasulikku, sest edasised võistlused (1959–1995, 2001) jäid põhiliselt H. Kaalu õlule. Nüüdsest tuli temal kirjutada rajoonilehtedesse murdekogumist populariseerivaid artikleid, pidada ettekandeid kogumisest ja murdekorrespondentide võrgu tööst, käia kaastöölisi juhendamas Eesti eri paigus. Tuli teha muudki: saata võistlustest osavõtjale vajalikke sedeleid ja küsitluskavu, arvele võtta ja korrastada võistlustööd, edastada need žüriile, teavitada tulemustest osavõtjaid ja ajakirjandust. Hädasti oli vaja uusi küsitluskavu. H. Kaal koostas neist neli (ilmunud jätkväljaandes „Kodumurre”): „Maastik” (1960), „Inimese keha ja selle osad” (1960), „Rahvapäraseid väljendeid inimese kohta” (1962), „Mõõdud” (1963). Need kõik on põhjalikud, hästi sõnastatud ja otstarbekalt liigendatud.

Omajagu aega ja hoolt on nõudnud Emakeele Seltsi raamatukogu, mis täieneb vahetuse, kinkimise või ostu teel. Rubriik „Toimetusele ja ESile saadetud kirjandust” tekkis esimest korda 17. ESasse ja on siitpeale jätkunud. H. Kaalu tuleb selle eest tunnustada kahekordselt, sest ta on hoidnud silma peal juurdetulnud teostel ja suutnud (kõige kiuste) säilitada väljaannete vahetust. Hinnata tuleb ka bibliograafiaid. Esimese koostas H. Kaal koos Osvald Kiviga: „Keelelist bibliograafiat (1958. a.)” (ESA VI). Edasi tulid „Emakeele Seltsi aastaraamatu I–X (1955–1964) koondsiskord” (ESA 13; koostaja nimeta), „J. V. Veski tööde bibliograafiat” (ESA 14–15), „A. Kase keeleliste tööde bibliograafia (1963–1971)” (ESA 18), „Emakeele Seltsi aastaraamatu 1–50 bibliograafia” (ESA 50). H. Kaal on osalenud ka ESi raamatukogu elektroonilise kataloogi koostamisel. Nagu nähtub ESi aastaruannetest (1966, 1967), võttis H. Kaal osa seltsi varasema tegevusperioodi (1920–1945) ja sõjajärgsete arhiivimaterjalide korrastamisest. Need võeti seejärel arvele TA Teaduslikus Keskarhiivis. See oli aega ja täpsust nõudev töö, mida kaustade kasutaja ei tarvitse täielikult hinnata.

Vajaduse korral oli H. Kaal abiks mitmete käsikirjade trükiks ettevalmistamisel, kuigi ta nime kuskil ei mainita. Oma trükisteks võiks ta pidada kaht murdekorrespondentide tekstivalimikku (VI ja VII): „Kui vanal Võromaal eleti” (2005) ja „Ennemustitsel Mulgimaal” (2008). Ta ei olnud üksnes teksti sisestaja, vaid oli ka kummagi raamatu toimetaja (koos Mari Musta ja Eevi Rossiga). Ühtlasi sai ta siin rakendada Lõuna-Eesti murdekeele, eeskätt oma kodukeele Räpina murraku tundmist.

H. Kaalu töökohustused on aja jooksul olnud väga mitmekesised. Mõnda aega tuli olla (pärast vastavate kohtade koondamist) nii sekretär

kui ka isegi bilansivõimeline raamatupidaja. Hilisemast meenutab H. Kaal sedagi: „Muu töö maht kasvas siis, kui hakkasid toimuma keelepäevad ... Samal ajal aga kujunes keelepäevadest osavõtmine iseenesestmõistetavaks, sest igast toimunud üritusest pidi jääma seltsi arhiivi jaoks jälj protokollki kujul ning (lühil)ülevaade Keelde ja Kirjandusse ... Veel praegugi on tore meenutada neid käike kümnetesse Eestimaa koolidesse. Iga keelepäev oli ju kordumatu, igal päeval oma nägu ja võlu” (KK 2005, lk 493).

Pole kuulnud teda kunagi halamas, ka mitte neil rasketel aegadel, kui ta kaotas 1993. aastal poja ja kümme aastat hiljem mehe. Pole teda kunagi näinud vihasena, kuigi põhjust võinuks olla. Kui olen astunud seltsi, sest tahan mõnd raamatut või on vaja rääkida mõnest kursusekaaslasest, jätab Helju kohe töö pooleli. Tal on alati aega teiste jaoks ja ma ei tunne end segajana. Ta teeb oma tööd korralikult ja märkamatuult – nagu hea perenaine ikka ja alati. Pole siis ime, et riikliku autasu – Valgetähe V klassi teenetemärgi – sai ta alles 2008. aastal. Ometi on ta teinud meie emakeele hoidmiseks rohkem kui need, kes on sellest üksnes rääkinud.

Kiriusutelus (KK 2005, lk 496) oled Sa nimetanud oma peamise jõuallikana turvalist kodu ja meeldivat töökeskkonda. Samal ajal annad Sa ise teistele turvatunde ja Sinuga on meeldiv koos töötada. Loodame, et oled veel kaua meie seltsi perenaine.

HELMi NEETAR

EMAKEELE SELTSI LIIKMETE NIMESTIK

SEISUGA 31.12.2008

AULIIKMED:

Ahven, Eeva (Tallinn)
Liivaku, Uno (Tallinn)
Neetar, Helmi (Tallinn)
Pall, Valdek (Tallinn)
Rätsep, Huno (Tartu)
Tedre, Ülo (Tallinn)

TEGEVLIKMED:

Adamson , Kai (Tallinn)	Hagel , Ellen (Tartu)
Admann , Aino (Tallinn)	Hagu , Paul (Tartu)
Ainsaar , Sirje (Saku)	Halling , Tiina (Tartu)
Alas , Marit (Tallinn)	Hausenberg , Anu-Reet (Tallinn)
Alekõrs , Tiina (Tartu)	Heinsoo , Heinike (Tartu)
Allik , Mari (Bousval, Belgia Kuningriik)	Help , Toomas (Tallinn)
Alver , Jaan (Tallinn)	Hendrikson , Ülle (Tartu)
Ambus , Ada (Tallinn)	Henno , Kairit (Tartu)
Annus , Endel (Tallinn)	Hennoste , Tiit (Tartu)
Argus , Reili (Tallinn)	Hiimäe , Mall (Tartu)
Brambat , Benita (Tallinn)	Hiietam , Katrin (Manchester, Suurbritannia)
Eek , Arvo (Rannametsa, Pärnumaa)	Hinrikus , Rutt (Tartu)
Eelmäe , August (Tallinn)	Hint , Mati (Tallinn)
Eenlaid , Kaja (Tartu)	Hussar , Annika (Haabneeme, Harjumaa)
Erelt , Mati (Tallinn)	Ilus , Anu (Tallinn)
Erelt , Pekka (Tallinn)	Iva , Sulev (Tartu)
Erelt , Tiiu (Tallinn)	Jaago , Tiiu (Tartu)
Ernits , Enn (Tartu)	Jaanits , Lembit (Tallinn)
Eslon , Pille (Tallinn)	Joalaid , Marje (Tallinn)
Gerassimenko , Olga (Tartu)	Joalaid , Piret (Tallinn)
Haak , Anu (Tallinn)	Juhkam , Evi (Tallinn)
Habicht , Külli (Tartu)	

Jõgi, Aino (Tartu)
Jõulu, Kaleph (Viiratsi, Viljandimaa)
Järve, Priit (Tallinn)
Jürgenstein, Lea (Tartu)
Jürman, Hans (Tallinn)
Kaal, Helju (Tallinn)
Kaalep, Ain (Elva)
Kadai, Üllar (Hargla, Valgamaa)
Kaevats, Mall (Tallinn)
Kaivapalu, Annekatrin (Tallinn)
Kalda, Maie (Tallinn)
Kaldamäe, Karin (Tallinn)
Kaljuste, Aino (Viimsi, Harjumaa)
Kallasmaa, Marja (Tallinn)
Kalmus, Mervi (Tartu)
Kals, Aldo (Tartu)
Kalvik, Mari-Liis (Tallinn)
Karise, Kalli-Merike (Tallinn)
Karlep, Karl (Tartu)
Karu, Ellen (Tallinn)
Kasepalu, Aleks (Tartu)
Kasik, Reet (Tartu)
Kask, Ann (Tartu)
Kasterpalu, Riina (Tartu)
Kendla, Mari (Tallinn)
Kerge, Krista (Tallinn)
Kern, Katrin (Tartu)
Keskpaik, Tiit (Tartu)
Kesküla, Liina (Tallinn)
Kiik, Heino (Tallinn)
Kiin, Aili (Viljandi)
Kiisverk, Taima (Tallinn)
Kilgi, Annika (Tallinn)
Kingisepp, Leelo (Tallinn)
Kingisepp, Valve-Liivi (Tartu)
Kingo, Viive (Tartu)
Kippar, Pille (Tallinn)
Klaas, Birute (Tartu)
Klandorf, Aime (Kehtna, Raplamaa)
Klaus, Väino (Tallinn)
Kokla, Paul (Tallinn)

Koks-Plado, Helen (Tõravere, Tartumaa)
Kraut, Einar (Tallinn)
Krikmann, Arvo (Tartu)
Kristian, Maimo (Tallinn)
Kroll, Reet (Tartu)
Kross (Niit), Ellen (Tallinn)
Kullus, Valve (Tallinn)
Kurs, Ott (Tartu)
Kuusik, Katrin (Tabasalu, Harjumaa)
Kuusk, Külli (Tallinn)
Kuutma, Kristin (Tallinn)
Kõiva, Mare (Tartu)
Kõiva, Otilie (Tallinn)
Kärner, Indrek (Tartu)
Käsi, Inge (Kolkja, Tartumaa)
Künnap, Ago (Tartu)
Küüts, Astrid (Laagri, Harjumaa)
Laan, Ilmar (Tallinn)
Laanekask, Heli (Tartu)
Laanpere, Helga (Tallinn)
Lahti, Ilmari (Tallinn)
Laiapea, Vahur (Tallinn)
Langemets, Andres (Tallinn)
Langemets, Margit (Tallinn)
Langsepp, Olaf (Tartu)
Lauk, Epp (Tartu)
Laul, Silvia (Tallinn)
Laur-Kurvits, Lilian (Tallinn)
Leemets, Helle (Tallinn)
Leemets, Tiina (Tallinn)
Leivo, Maeve (Linte k, Põlvamaa)
Lepajõe, Kersti (Tartu)
Lepasaar, Jane (Tallinn)
Leppik, Merle (Koigu k, Võrumaa)
Leppik, Nansi (Tallinn)
Leppik, Peep (Helme)
Lias, Tiina (Tallinn)
Liiv, Ellen (Tartu)
Liivak, Sander Alfred (Tallinn–Tartu)
Lindström, Liina (Tartu)
Lipasti, Järvi (Tartu)

Ross, Kristiina (Tallinn)
Rõigas, Maia (Tartu)
Rääbis, Andriela (Tartu)
Rüütel, Ingrid (Tartu–Tallinn)
Saar, Edgar (Tartu)
Sahkai, Heete (Tallinn)
Salo, Age (Tartu)
Salo, Monika (Tartu)
Salus, Urve (Laagri, Harjumaa)
Saluäär, Anu (Tallinn)
Salve, Kristi (Tartu)
Sang, Joel (Tallinn)
Sarv, Mari (Tartu)
Sarv, Marju (Rapla)
Sarv, Mikk (Rapla)
Sarv, Õie (Tallinn)
Saukas, Rein (Tartu)
Sedrik, Meeli (Tartu)
Seilenthal, Tõnu (Tartu)
Sepp, Arvi (Lalli k, Raplamaa)
Sepp, Ene (Tallinn)
Sepp-Valge, Mare (Tartu)
Sepper, Maria-Maren (Tallinn)
Sooberg, Jüri (Tallinn)
Soodla, Karin (Kambja, Tartumaa)
Soosaar, Sven-Erik (Tallinn)
Strandson, Krista (Tähtvere v, Tartumaa)
Sutrop, Urmas (Tallinn)
Süvalep, Ele (Tartu)
Zabrodskaia, Anastassia (Kohtla-Järve–Tallinn)
Tael, Kaja (Tallinn)
Tamla, Toomas (Tallinn)
Tamm, Kadri (Elva)
Tamm, Vally (Valga)
Tamme, Mari (Tallinn)
Tammo, Eha (Võru)
Tarand, Mari (Tallinn)
Tavel, Lehte-Mai (Haabneeme, Harjumaa)
Tender, Tõnu (Tartu)
Tenjes, Silvi (Tartu)
Teras, Pire (Põltsamaa–Tartu)
Tiits, Mai (Tallinn)
Tirkkonen, Mari-Epp (Tallinn)
Tomingas, Silva (Saku, Harjumaa)
Tomson, Ülle (Valga)
Toom, Maren (Tallinn)
Toomsalu, Ülo (Tallinn)
Tormis, Veljo (Tallinn)
Torn-Leesik, Reeli (Tartu)
Torop, Peeter (Tartu)
Torp-Kõivupuu, Marju (Tallinn)
Tóth, Szilárd Tibor (Tartu)
Troska, Gea (Tallinn)
Tuisk, Tuuli (Tartu)
Tõnurist, Igor (Tallinn)
Uibo, Udo (Tallinn)
Undusk, Jaan (Tallinn)
Undusk, Rein (Tallinn)
Uusküla, Mari (Tallinn)
Uuspõld, Ellen (Tartu)
Uuspõld, Leonhard (Tartu)
Vaba, Lembit (Saku, Harjumaa)
Vaba, Marja (Saku, Harjumaa)
Vainik, Ene (Tallinn)
Valdre, Tiia (Tallinn)
Valge, Jüri (Tartu))
Vals, Helju (Tartu)
Vare, Silvi (Tallinn)
Veidemann, Andra (Tallinn)
Veidemann, Rein (Tallinn)
Veismann, Ann (Tartu)
Velsker, Eva (Tartu)
Vende, Kullo (Tallinn)
Verschik, Anna (Tallinn)
Veskis, Leidi (Tallinn)
Vettik, Aime (Tabasalu, Harjumaa)
Vider, Kadri (Tartu)
Vihma, Helgi (Tallinn)
Vihman, Mati (Tallinn)
Vihman, Virve-Anneli (Tartu)
Viikberg, Jüri (Tallinn)

Viires, Ants (Tallinn)
Viitso, Tiit-Rein (Tartu)
Vija, Maigi (Tartu)
Viks, Ülle (Tallinn)
Vilbaste, Marju (Tallinn)
Viluoja, Eha (Tallinn)
Vingissar, Endel (Suure-Jaani,
 Viljandimaa)

Voll, Piret (Tallinn)
Volmer, Juta (Tartu)
Võlli, Kai (Tallinn)
Väkram, Maia-Ülle (Tallinn)
Vääri, Reet (Tartu)
Õim, Asta (Tallinn)
Õim, Haldur (Tartu)
Õispuu, Jaan (Saue, Harjumaa)

VÄLISLIHKMED:

Aro, Kari (Turu, Soome Vabariik)
Blokland, Rogier (Holland)
Boiko, Kersti (Riia, Läti Vabariik)
Galkin, Ivan (Joškar-Ola,
 Marimaa)
Hassinen, Sirje (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Keevallik, Leelo (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)
Kallio, Jussi (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Karma, Tõnu (Riia,
 Läti Vabariik)
Koponen, Eino (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Krull, Diana (Stockholm,
 Rootsi Kuningriik)
Laakso, Johanna (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Laalo, Klaus (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Laukkanen, Kari (Helsingi,
 Soome Vabariik)
Lehiste, Ilse (Ohio, USA)
Lindström, Irja (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Lähteenkorva, Tauno (Oulu,
 Soome Vabariik)
Mokány, Katalin (Budapest,
 Ungari Vabariik)

Mokány, Sándor (Budapest,
 Ungari Vabariik)
Mürk, Harri (Toronto, Kanada)
Nissilä, Leena (Oulu,
 Soome Vabariik)
Punttila, Matti (Vantaa,
 Soome Vabariik)
Raag, Raimo (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)
Raag, Virve (Uppsala,
 Rootsi Kuningriik)
Remes, Hannu (Joensuu,
 Soome Vabariik)
Salasoo, Tiit-Ann (Roseville,
 Austraalia Liit)
Steinhardt, Claudia-Maria
 (Hamburg, Saksamaa
 Liitvabariik)
Sulkala, Helena (Kempele, Soome
 Vabariik)
Söderman, Tiina (Helsingi, Soome
 Vabariik)
Zaitseva, Maria (Petroskoi, Karjala)
Tarakanov, Ivan (Iževsk, Udmurdi
 Vabariik)
Vassikova, Liidia (Joškar-Ola,
 Marimaa)
Wiik, Kalevi (Turu, Soome Vabariik)
Winkler, Eberhard (München,
 Saksamaa Liitvabariik)

LÜHENDID

a) Arhiivid, asutused, kogud, väljaanded

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), Tartu

EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch, Helsinki, 1982–1983, 2000

EK = Eesti Keel, Tartu

EKI = Eesti Keele Instituut

EKirj = Eesti Kirjandus, Tartu

EKG = Eesti keele grammatika (II – 1993, I – 1995), Tallinn

EKK = Eesti keele käsiraamat. 3. tr 2007, Tallinn

EKM = Eesti Kirjandusmuuseum

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1958–1979

EKS = Eesti Kirjanduse Selts

EKSA = Eesti Keele Sihtasutus

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, 1988–2007, Tallinn

EMS = Eesti murrete sõnaraamat, 1994–, Tallinn

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiiv

ES = Emakeele Selts

ES KS = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogu (1940–1999) eesti murdearhiivis

ES KT = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstid (1941–2000) eesti murdearhiivis

ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstide kogu (1923–1991) eesti murdearhiivis

ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat, Tallinn–Tartu

EST = Emakeele Seltsi toimetised, Tallinn

EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Tartu 1925–1937

EV = Eesti vanasõnad (I – 1980, II – 1983), Tallinn

FU = Fenno-ugristica, Tartu

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki

Km = Kodumurre, Tallinn

KK = Keel ja Kirjandus, Tallinn

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituut

KKIU = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, Tallinn

KM = ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

KM KO = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond

KM RO = Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond

LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki

LU = Linguistica Uralica, Tallinn

RAKA = ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (praegu Eesti Ajalooarhiiv)
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1955–1981
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki
SMS = Suomen murteiden sanakirja, Helsinki
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, Helsinki 1992–2000
SUS = Suomalais-ugrilainen Seura
SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki
SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
СФУ = Советское финно-угроведение, Таллинн
TA = Eesti Teaduste Akadeemia
TLÜ = Tallinna Ülikool
TPÜ = Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool
TÜ = Tartu Ülikool
UAJb = Ural-altaische Jahrbücher, Wiesbaden
Ujb = Ungarische Jahrbücher, Berlin–Leipzig
VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat (Tartu)
VI = Võru Instituut
Vir = Virittäjä, Helsinki
VÕS = E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat
Wied = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch
VVS = Ü. Viks, Väike vormisõnastik, Tallinn
ÕES = Õpetatud Eesti Selts
ÕEST = Õpetatud Eesti Seltsi toimetused, Dorpat (Tartu)
ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999
ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006

b) Keeled, murdered, murrakud

Amb = Ambla	eRI = rannikumurde idaosa
Ann = Anna	(~ kilderannikumurde idaosa)
asks = alamsaksa keel	germ = germaani keeled
Aud = Audru	h = handi keel
bsks = baltisaksa keel	Hag = Hageri
bulg = bulgaaria keel	Han = Hanila
e = eesti keel	Har = Hargla
eL = lõunaeesti murded (~ lõunamurded)	Hel = Helme
Emm = Emmaste	Hi = Hiiumaa
eP = põhjaeesti murded	hisp = hispaania keel
(~ põhjamurded)	HJn = Harju-Jaani
er (mdE) = ersa (~ ersamorva) keel	Hlj = Haljala
eR = rannikumurre (~ kilderanniku-	Hls = Halliste
murre)	HMd = Harju-Madise

holl = hollandi keel
Hää = Häädemeeste
I (ePI) = idamurre
i-e = indoeuroopa keeled
Iis = Iisaku
ingl = inglise keel
is = isuri keel
isAL = isuri keele Alam-Luuga murre
isH = isuri keele Hevaha murre
isO = isuri keele Oredeži murre
isS = isuri keele Soikola murre
it = itaalia keel
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
k = komi keel
K (ePK) = keskmurre
Kaa = Kaarma
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
kam = kamassi keel
Kan = Kanepi
kasks = keskalamsaksa keel
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
kholl = keskhollandi keel
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
kr = kreeka keel
Kra = Kraasna
Krj = Karja
krj = karjala keel
krjA = Aunuse murre (aunusekarjala m)
krjK = Kalinini murre (kalinini-
karjala m) ~ murrakud

krjL = lõunamurre (lõunakarjala m)
krjLü = Lüüdi murre
krjP = põhjamurre (põhjakarjala m)
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
küsk = keskülemsaksa keel
L (ePL) = läänemurre
lad = ladina keel
Lai = Laiuse
ld = leedu keel
Lei = Leivu
Lih = Lihula
lms = läänemeresoome keeled
LNg = Lääne-Nigula
lp = lapi keel
lpN = Norra murre (norralapi m)
lt = läti keel
Lut = Lutsi
lv = liivi keel
Lüg = Lügánuse
M (eLM) = Mulgi murre
Mar = Martna
md = mordva keeled
mdE vt er
mdM vt mo
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
mns = mansi keel
mo (mdM) = mokša (~ mokšamordva
keel)
mr = mari keel
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare
Nis = Nissi
Noa = Noarootsi

Nõo = Nõo
Ote = Otepää
ou = obiugri keeled
Pai = Paide
Pal = Palamuse
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilstvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
pm = permi keeled
pr = prantsuse keel
prov = provantsaal
Pst = Paistu
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa
Pär = Pärnu
Pöi = Pöide
Rak = Rakvere
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
rts = rootsi keel
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
S (ePS) = saarte murre
Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
sam = samojeedi keeled
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
skr = sanskriti keel
sks = saksa keel
sm = soome keel

s-u = soome-ugri keeled
T (eLT) = Tartu murre
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
udm = udmurdi keel
ug = ugri keeled
ukr = ukraina keel
ung = ungari keel
Urv = Urvaste
uu = uurali keeled
V (eL) = Võru murre
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
vdj = vadja keel
Vi = Virumaa
VId = Võru murde idaosas
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru-Jaagupi
vlg = volga keeled
vlgvn = valgevene keel
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja
vn = vene keel
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
vpr = vanaprantsuse keel
vprs = vanapreisi keel
vprov = vanaprovantsaal
vps = vepsa keel
Võn = Võnnu
Vän = Vändra
viüks = vanaülemsaksa keel
Äks = Äksi

